N. IORGA

RĂZBOIUL PENTRU INDEPENDENȚA ROMÂNIEI

ACȚIUNI DIPLOMATICE ȘI STĂRI DE SPIRIT

ALBATROS

N. Iorga

RĂZBOIUL
PENTRU
INDEPENDENȚA ROMÂNIEI

Acțiuni diplomatice și stări de spirit

Coperta de MIRCEA MUNTENESCU
Lector: OLGA-SILVIA TURBATU

N. Iorga
Războiul pentru independența României
Cultura Națională
București, 1927

N. Iorga

RĂZBOIUL
PENTRU
INDEPENDENȚA ROMÂNIEI
ACȚIUNI DIPLOMATICE ȘI STĂRI DE SPIRIT

Cuvânt înainte
prof. univ. **Vladimir Diculescu**
Îngrijire de ediție și Note
dr. **Elisabeta Simion**

Editura ALBATROS
București • 1998

Editura ALBATROS
Piața Presei Libere nr. 1
București

ISBN 973-24-0546-5

CUVÂNT ÎNAINTE

Motto
„Suveranul e înainte de toate
omul demnității".

N. Iorga

„De cele mai multe ori ceea ce căutăm în trecut este originea noului. Vrem să știm cum s-au născut ideile și formele de viață noi, care strălucesc în toată plenitudinea lor în vremurile de mai târziu; cercetăm fiecare epocă, în primul rând, de dragul făgăduințelor pe care le conține pentru epoca următoare". Sunt cuvinte pe care le scria istoricul olandez – Johan Huizinga – în lucrarea sa **„Amurgul evului mediu..."**. *Aceste gânduri l-au călăuzit în toată activitatea lui și pe N. Iorga, inclusiv în elaborarea lucrării de față. Scopul acesta se simte în fiecare frază așternută pe hârtie, așa cum, de altfel, se simțea și din fiecare frază rostită de la catedră sau în alte împrejurări.*

Nicolae Iorga, în prodigioasa sa activitate, a abordat toate temele majore ale istoriei noastre naționale, în paralel cu o serie de teme esențiale din istoria universală. Astăzi este foarte greu să poți găsi o problemă mai importantă a istoriei românești în care să nu-și fi spus părerea și N. Iorga. Pentru aceasta îți trebuie o investigare extrem de laborioasă și foarte mult timp.

Toți cercetătorii de mai târziu, care au abordat una sau alta din temele discutate de Iorga, au putut aduce amănunte suplimentare, dar în foarte puține cazuri au putut corecta vreuna din tezele stabilite de marele cărturar.

Uriașa lui informare, dobândită prin răscolirea arhivelor din țară și străinătate, dublată de o lectură uluitoare, i-a permis o mișcare mai mult decât lejeră în istoria universală și în cea națională, parcurgând toate epocile, începând din preistorie, trecând prin toate perioadele, până la istoria contemporană.

Aceste atribute specifice personalității sale au fost însoțite de o rar întâlnită putere de sinteză.

Toate scrierile de istorie românească, indiferent de problematica investigată – istorie politică, economică, istoria artei, literaturii sau alte sectoare din istoria culturii – sunt încadrate într-o imagine relevantă de istorie universală, proprie domeniului respectiv. În felul acesta el argumentează în mod magistral că întregul trecut al celor ce au trăit pe acest pământ a format sau dezvoltat o componentă a istoriei europene. Iorga a demonstrat cu prisosință că și poporul român, relativ mic numericește, a trăit și a adus, în toate împrejurările, o contribuție mai mare sau mai mică la toate evenimentele importante ale istoriei europene.

De altfel, aceste gânduri au fost sintetizate strălucit și în cunoscuta lucrare în rândurile istoricilor, „La place des Roumains dans l'histoire universelle" („Locul românilor în istoria universală"). Aceste volume au apărut după ce în prealabil tipărise mai multe lucrări de sinteză a istoriei românilor, într-o viziune istorică a Sud-Estului european. Unele dintre ele precizează acest punct de vedere chiar din titlu. Exemplu elocvent îl constituie și ultima ediție a sintezei de istorie a românilor („Histoire des Roumains et de la romanité orientale"), al cărei ultim volum – vol. X– a ieșit de sub tipar abia la cinci ani de la moartea savantului, în 1945.

Pentru acest om, istoria poporului român, în toate detaliile ei, nu s-a dezvoltat în mod autarhic, ci a evoluat în cadrul general, cel puțin al Sud-Estului european, dacă nu chiar european în ansamblu. Iorga știa atâtea lucruri, încât era capabil să stabilească, chiar în amănunt, legături de cauzalitate sau influențe. În acest sens se pot da nenumărate exemple.

Dacă urmărim ciclurile lui de conferințe ținute la radio și strânse apoi în volume sub titlul „Sfaturi pe întuneric" sau scurtele

articole care compun lucrarea „Oameni care au fost" ș.a. care prin natura lor se adresează unei largi audiențe cu un nivel mediu de cunoștințe, vom constata că savantul nu concepea să trateze tema respectivă ruptă dintr-un anumit context.

El nu a putut concepe istoria românilor și a minorităților conlocuitoare decât ca o parte dintr-un tot, istoria Europei.

Un alt aspect pe care l-a urmărit și dezvăluit fără menajamente în toată activitatea sa de cercetare, indiferent că ne plăcea sau nu, că ne era favorabil sau dimpotrivă, a fost aflarea adevărului. Acest lucru este demonstrat cu prisosință în lucrarea de față. Dovada o constituie impresionanta documentare care stă la baza fiecărei afirmații, indiferent de ponderea ei, mai mare sau mai mică. Concluzia și aprecierea finală, judecata de valoare o face numai asupra sintezei rezultate în urma asamblării tuturor acestor piese mai mărunte, adevărurile parțiale.

Studiind lucrările publicate, indiferent de domeniul abordat (excepție fac numai cele concepute ca lucrări de popularizare), N. Iorga ne apare ca savantul specialist în studiul ghețarilor. Istoria pentru el este un iceberg, din care ce se descrie reprezintă numai o mică parte. Pentru el, partea nevăzută este cunoscută în amănunt, de această zonă el considerând că este inutil să se mai ocupe, dar aprofundează meticulos ceea ce este nou. De aceea, pentru cititorul neavizat, lucrările sale de pură specialitate sunt mai greu accesibile. Pătrunderea lor necesită o investigare, adesea foarte laborioasă, a evenimentelor sau personajelor pe care le menționează.

Și în lucrarea de față, care prin esența ei se adresează cu prioritate specialiștilor, se urmărește evoluția ideii de independență încă din Evul Mediu. Cartea se deschide cu capitolul intitulat „Lipsa ideii de independență în trecutul mai îndepărtat" (p. 3-10).

În capitolul următor (cap. II) se insistă asupra acestei idei de independență a Țărilor Române, văzută prin prisma străinătății. Acest aspect este corelat și cu evoluția intereselor politico-economice ale Marilor Puteri, interese care și-au pus amprenta pe soarta popoarelor mici și mai ales pe cea a poporului român.

Deși unii au susținut, iar parte din ei mai susțin și astăzi, că

avem o poziție geopolitică foarte avantajoasă, în realitate, dacă urmărim atent desfășurarea istoriei noastre, vom remarca că această situare mai mult ne-a dezavantajat. Primul care a formulat în scris această constatare a fost cronicarul care spunea că suntem „așezați în calea tuturor răutăților". Amplasați în punctul de convergență a intereselor a trei mari imperii europene, am constituit o monedă de schimb în acest context. Satisfacerea unor năzuințe ale poporului nostru s-a realizat numai în măsura în care acestea coincideau cu cele ale învingătorilor din disputele armate sau diplomatice între cei trei, la care adeseori se adăugau Franța și Anglia. Acest fapt este demonstrat cu lux de amănunte și în lucrarea de față. Întotdeauna lupta și aportul real pe câmpul de bătălie ale acestui relativ mic, dar viteaz popor, s-au proiectat în final pe un plan secundar. Doleanțele românilor au fost luate în considerare exclusiv în măsura în care nu lezau în vreun fel, câtuși de puțin, aceste interese, sau în măsura în care coincideau cu unele dintre acestea.

De subliniat este faptul că întotdeauna scopul pentru care au luptat românii a avut un caracter modest, în comparație cu cel al altor popoare din Europa, și anume strângerea tuturor românilor într-o singură țară, și nicidecum cucerirea altor neamuri învecinate.

În lucrarea de față, autorul ei demonstrează din plin că, după ce a făcut sacrificii foarte mari, în raport cu resursele umane și materiale pe care le deținea, când a venit momentul încheierii, numai după mari insistențe „ni s-a făcut favoarea de a fi și noi ascultați". Toți „cei mari" au uitat voit că armata română a reprezentat circa o treime din totalul forței operative, au omis proporțiile sacrificiilor umane făcute de oastea română și ponderea victoriilor obținute. Toate acestea transpar cu ușurință și din aprecierile făcute în ordinele de zi și în rapoartele oficiale ale comandanților ruși, din care unele fragmente au fost publicate și de Theodor Văcărescu („Luptele românilor în războiul din 1877-1878").

Toată această dramă a poporului român a fost urmărită îndeaproape și în plan diplomatic de marele învățat. El reliefează

că omisiuni de maniera prezentată mai sus constituiau un atribut frecvent al politicii Marilor Puteri europene, în frunte cu Anglia (vezi p. 13-14) – aceasta ca un exemplu luat aleatoriu din alte numeroase situații similare.

Încă din primele luni de la venirea în țară, Carol I dă dovadă de o bună cunoaștere a acestor lucruri. În ianuarie 1867 el îi scrie lui Ion Bălăceanu la Atena: „Statele balcanice ar trebui de acum înainte să se păzească bine de orice Mare Putere străină care s-ar face că intervine în folosul lor și să lucreze mai ales în acel sens ca, în locul mișcărilor singuratice, fărâmițate și de aceea fără folos, care ar porni din inițiativă privată, să intre în acțiune regulată, cu plan, a guvernelor respective" (p. 29-30). Dacă în frământările politice din primele șase decenii ale secolului al XIX-lea România susținuse, mai mult sau mai puțin vizibil, mișcările de înlăturare a stăpânirii otomane asupra creștinilor balcanici, întrucât acestea contribuiau la șubrezirea continuă a imperiului suzeran, după venirea noului domnitor lucrurile încep să se schimbe din punct de vedere conceptual. De altfel, oamenii politici români au acționat încă din timpul lui Cuza pe un plan mult mai larg, ajutând considerabil poporul maghiar în lupta purtată împotriva dominației habsburgice.

Schimbarea de viziune a politicii se poate remarca clar în acțiunile guvernelor din România. În scrisoarea sus menționată se preciza : „O alianță a statelor creștine din Balcani ar fi cel mai bun mijloc pentru a realiza aspirațiile lor naționale (Ibidem). *O viziune tot atât de largă, însă pe alt plan, european, în ceea ce privește rolul Marilor Puteri în spațiul Sud-Est european se conturase încă din decembrie 1866. Domnitorul vedea „ca o înțelegere să se stabilească încă de acum între Franța, Anglia și Prusia – singure – în privința afacerilor orientale. Un acord între aceste trei puteri ar fi cea mai sigură garanție a independenței noastre naționale"* (Idem). *De remarcat este faptul că, în această ipoteză, se excludeau complet doi vecini puternici care își disputau influența directă asupra României, Rusia și Imperiul Habsburgic.*

În toată această „luptă pașnică" dusă de popoarele creștine

pentru dobândirea independenței, luptă în cadrul căreia România ocupa un loc de frunte, se evidențiază pregnant, cum era de altfel și de așteptat, atitudinea plină de ostilitate a Turciei, alimentată consistent de ambasadorii Austro-Ungariei, Prokesch-Osten, și al Angliei, Sir Elliot.

În contextul de față, caracterizat prin conflictele de interese ale Marilor Puteri ce se confruntau în această zonă geografică, reintră în acțiune și Imperiul țarist. Rusia considera ca sosit momentul să declanșeze demersurile în vederea demolării Tratatului de la Paris din 1856, acțiune care a dus la o nouă escaladare a înfruntărilor diplomatice.

Ostilitatea Marilor Puteri față de România și de Domnitorul Carol a continuat și după 1870, în prim-plan situându-se Anglia și chiar Bismarck.

Totodată, Austro-Ungaria își conserva atitudinea de adversitate față de noi. În octombrie 1870, Ministerul de Externe era informat că în cazul unei acțiuni de forță a Rusiei împotriva României, pe contele Andrássy „ceea ce îl interesa erau numai hotarele Ungariei lui". Chiar cu o lună mai înainte, un demnitar turc opinase, în cadrul unei conversații purtate la Viena, că, în cazul vreunei tulburări mai serioase în România, Turcia o va apăra și de aceea „românii nici nu au nevoie de o armată a lor". În continuare, același personaj – Musurus Pașa – afirmă că „... Principatele sunt pentru ea (Turcia – n.n.) doar ce e Belgia pentru Anglia, un bulevard al Orientului".

În 1875 frământările de la sudul Dunării se accentuaseră, în special cele din Serbia. Se prefigura izbucnirea unui război între Serbia, de o parte, Bulgaria și Turcia, de cealaltă parte a baricadei. România continua să se înarmeze, temându-se, mai ales, de o eventuală ocupație rusească. N. Iorga arată în mod magistral cum, cu o deosebită demnitate, guvernul de la București urmărea, pe lângă independență, și „obținerea regatului". Față de această atitudine, unele țări apusene au adoptat o poziție dezaprobatoare. Până și Italia, o putere europeană de rang secundar, prin diplomatul

Robilant, arăta că opera de pace nu va fi stricată de hatârul nu numai al sârbilor și muntenegrenilor, dar nici al românilor".

În acest context general, Rusia își continua preparativele diplomatice în vederea viitoarelor acțiuni.

Este de remarcat faptul că pe tot parcursul lucrării, autorul urmărește cu deosebită atenție atitudinea Angliei față de problemele și inițiativele României. Este o analiză demnă de a fi luată drept model pentru toți cercetătorii. Fără nici un menajament, el prezintă poziția **aproape permanent ostilă**, *de foarte multe ori inexplicabilă. Atunci când nu ne era potrivnică, această atitudine se caracteriza prin indiferență față de problemele statului nostru.*

Un alt aspect scos în evidență și care străbate ca un fir roșu întreaga lucrare este acela al demnității. Indiferent de împrejurări, mergând până la situațiile cele mai critice, oamenii și militarii, începând cu Domnitorul și terminând cu ultimul ofițer, și-au păstrat demnitatea. Ei erau conștienți că în momentele de răscruce, prin poziția lor în viața politică sau în cadrul armatei, reprezentau Poporul Român, a cărui demnitate nu trebuia terfelită, indiferent în fața cui se aflau.

Cu toate că eram o țară mică, niciodată nu ne-am călcat demnitatea, o dovadă în acest sens constituind-o și reproducerea unei discuții purtate de George Costaforu, când era ministru de externe, cu ambasadorul Angliei. Demnitarul român, remarcă N. Iorga, recunoaște că „voim independența și regalitatea, că încă de acum trei ani era un lucru avut în vedere", replica englezului fiind că „statul independent român n-are pentru Anglia nici un interes". Apoi, ministrul român îi „... spunea în față că da, vom bate moneda, vom acorda decorații (atribute ale unui stat independent – n.n.) conform constituției și nu împotriva tratatelor, că nu suntem supușii Porții, că dacă romanii și încă au trebuit să evacueze Dacia, cum cred turcii că ar putea păstra acolo drepturile lor ?". În continuare, savantul român precizează: „... Reproduse la Constantinopol, aceste cuvinte creează o puternică îngrijorare". Iar generalul Ion Ghica, agentul nostru pe lângă Poartă, recunoștea „că e vorba de aspirații cu lungă scadență ale sentimentului național român".

În 27 aprilie 1876 se forma un nou cabinet condus de Manolache Costachi Epureanu, avându-l la externe pe M. Kogălniceanu. Autorul îl prezintă pe acesta în felul următor: „...Reprezentații României se grăbeau să asigure că acesta e omul a cărui viață întreagă s-a sprijinit pe **respectul tratatelor**; *se uita numai că această concepție, care nu amenința pe nimeni se asocia cu un temperament gata să înceapă lupta pentru unitatea și onoarea României". Această atitudine, pusă în slujba nobilului țel de a apăra demnitatea țării, se va manifesta de-a lungul întregii sale vieți, indiferent în ce postură s-a aflat, ca om sau demnitar. Mihail Kogălniceanu a militat permanent pentru demnitatea națiunii române. Între primele acțiuni pe care le-a întreprins ca ministru de externe au fost acelea de a convinge Imperiul otoman să recunoască numele de România, să accepte dreptul de reprezentare diplomatică a jurisdicției consulare la Constantinopol ș.a.*

Marile Puteri au receptat în mod diferit conținutul acestei note diplomatice, în concordanță cu interesele lor imediate. Pentru această demnă și temerară atitudine, ministrul român a trebuit, în final, să demisioneze.

Deosebit de interesant este capitolul VI al lucrării, intitulat „Originile alianței cu Rusia", având în obiectiv întrevederea și convenția de la Livadia.

Mihail Kogălniceanu avusese posibilitatea să afle despre hotărârea participanților la întâlnirea de la Reichstadt cu privire la soarta celor trei județe din sudul Basarabiei, restituite României prin Tratatul de la Paris, hotărâre ținută secretă. Aici țarul făcuse din revendicarea acestor județe o problemă personală. În lucrare se arată că „... era pentru Alexandru al II-lea o veche râvnire, un punct de onoare, ceea ce considera el ca o datorie față de memoria tatălui său". Până la urmă această hotărâre devenise publică. În anul 1885, în urma războiului scurt dintre sârbi și bulgari, ca rezultat al izbucnirii revendicărilor sârbești asupra unei porțiuni a Văii Timocului, inclusiv Vidinul și spre sud, teritoriul locuit în mare măsură de o populație românească, liberalilor din Parlamentul

României li se reproșează de către opoziție că nu au speculat suficient această poziție a țarului. Opoziția susținea că România ar fi putut obține acest ținut, pentru că țarul ar fi fost dispus la orice concesie ca să-și vadă satisfăcută dorința. Tot ei susțineau că, pe lângă avantajul teritorial obținut de noi, s-ar fi realizat și o stabilitate politică mai mare în Balcani, interpunându-ne noi între cele două popoare adverse.

La Livadia, se arată, în lucrare, Ion Brătianu ceruse să se lămurească poziția Rusiei față de țara noastră. Răspunsul fusese ambiguu: „Rusia va trata părintește România". Brătianu solicitase o declarație explicită a lui Nelidov, conform căreia „ar putea să-i garanteze că rușii nu vor relua după război Basarabia?". Răspunsul lui Nelidov a fost cât se poate de elocvent: „Rusia va îndepărta de la România toate pericolele și atacurile ce s-ar putea îndrepta asupra ei de pe urma încheierii acestei convenții și că ea garantează siguranța în **individualitatea** *politică a statului român (nu integritatea teritorială – n.n.), în marginile lui actuale, dacă ar fi amenințată de pe urma trecerii trupelor rusești". Ulterior, când s-a căutat să se invoce această declarație, diplomatul rus sau, cum spunea Iorga „onestul diplomat", a răspuns „cu un zâmbet de adorabilă naivitate că garanția este valabilă numai față de turci". Se făcea astfel referire la o eventuală împărțire a întregii țări între cele două puteri: Rusia și Turcia. Toate acestea s-au discutat înainte de încheierea textului Convenției, negociat cu alți doi împuterniciți ai Marelui Duce Nicolae.*

În acest context, Domnitorul Carol nu considera lucrurile tranșate. El susținea **cu multă demnitate** *necesitatea încheierii unui tratat politic care trebuia să garanteze „integritatea actuală a României".*

Ion C. Brătianu și guvernul României mergeau pe aceeași linie de demnitate a Domnitorului, aceea de apărare, urmărind pe cale diplomatică garantarea integrității teritoriale. Se pare că în cercurile înalte ale cancelariei de la Constantinopol începuse să se accepte ideea independenței și neutralității, în caz de conflict, a României. Derularea ulterioară a evenimentelor și mai ales

Constituția lui Midhat Pașa au împrăștiat și aceste vagi speranțe. De altfel, întregul capitol VI („Originile alianței cu Rusia") cuprinde o prezentare amănunțită a luptei diplomatice purtate pentru păstrarea demnității naționale.

La încheierea Convenției din 4 aprilie 1877, urmare unei asidue străduințe naționale a lui Ion C. Brătianu, s-a introdus în preambulul textului precizarea că „... Guvernul imperial dorește să respecte inviolabilitatea teritorială a Statului Român...", dar numai ca o garanție în cazul unei acțiuni din partea Turciei, ca pedeapsă pentru faptul că s-a acceptat trecerea trupelor rusești spre Balcani.

Este de remarcat faptul că după sosirea țarului la Chișinău, Marele Duce Nicolae a invitat pe Domnitor ca, împreună cu guvernul, să vină acolo, în teritoriul „răpit", pentru a saluta pe stăpânitor. Kogălniceanu recomanda un refuz. În proclamația dată de autoritățile imperiale pentru **români**, *acest teritoriu este considerat ca fiind turcesc. Ca răspuns la această jignire adusă României, la 24 aprilie 1877, M. Kogălniceanu anunța telegrafic agenții din străinătate că „trecerea s-a făcut fără notificarea necesară". În același timp, s-a solicitat Austro-Ungariei, Angliei și Italiei să trimită „staționare" la Galați și Brăila, „... pentru a cruța aceste porturi de bombardare". Toți au refuzat, Anglia „... declarând formal că nu privește teritoriul României ca neutru."*

Turcia a ripostat, cum era de așteptat, amenințând cu ocuparea unor teritorii la nordul Dunării, inclusiv capitala.

Guvernul a convocat Parlamentul în sesiune extraordinară. În mesajul de deschidere se arată: **„... România e părăsită de Puteri și deci trebuie să se conteze numai pe ea însăși, având ca singur scop oprirea, cu orice jertfe, a prefacerii teritoriului ei într-un teatru de război".** *În expunerea de motive la prezentarea Convenției se preciza:* **„nu voim a ataca pe nimeni, ci numai a apăra în marginile posibilității fruntariile noastre, ... a păstra ce avem".**

Cu toate acestea și după declarațiile de nesupunere față de turci, Marile Puteri nu au luat poziție cu privire la situația critică în care ne aflam. După redactarea notei diplomatice a lui Kogălniceanu

(2/14 mai) și care a fost prezentată întâi contelui Andrássy, acesta răspunsese: „... România e liberă să se apere și atât. Europa nu poate face nimic pentru dânsa". Această atitudine evazivă au avut-o și Anglia și Franța. O poziție mai favorabilă a manifestat Italia!

Merită menționată atitudinea plină de insulte a presei de la Budapesta, în frunte cu ziarul „Kelet". Intrarea noastră în război și proclamarea independenței au declanșat în Ungaria și în mediile maghiare din Transilvania o campanie de presă de mari proporții, în opoziție cu atitudinea cercurilor românești și a presei în limba română din această provincie (o prezentare mai amplă a acestui aspect am făcut-o cu alt prilej – n.n.).

O săptămână mai târziu (9 mai 1877), în dezbaterile din Cameră, unde majoritatea covârșitoare era **pentru independență,** *după cum arată și N. Iorga, Kogălniceanu „ce putea răspunde alta... decât că* **independența exista** *și că, la încheierea păcii, Europa nu va putea să ne readucă în starea de lucruri anterioară".*

În finalul dezbaterilor, „Camera luă act de această stare de lucruri și o pecetlui prin moțiunea de **independență absolută...**"

Trecerea Prutului de către armata rusă, înainte ca Parlamentul să fi votat Convenția, a avut darul de a potoli în oarecare măsură disputele politice din Parlament.

Comentând această trecere, ziarul „Românul" scria: „... Rușii au trecut, războiul e ca și declanșat... **Regretăm foarte, împreună cu toți românii, această precipitare care corespunde, din nenorocire, cu «tradițiunile trecutului»".**

O dată ce s-a făcut declarația de independență, constata autorul, animozitățile dintre partide încep să se estompeze din ce în ce mai mult, toți fiind de acord cu o politică de apărare și consolidare indiferent pe ce căi, a acestei declarații.

Este foarte interesantă prezentarea-analiză care se face atmosferei din București prin prisma presei străine: entuziasm față de proclamarea independenței, indiferență, ostilitate față de prezența armatei și a autorităților rusești, până la cele mai înalte niveluri. N. Iorga semnalează acest aspect, reproducând un text din ziarul italian „Fanfulla" referitor la primirea făcută de bucureșteni Marelui

Duce Nicolae, sosit în vizită în capitală: „... Intrarea Marelui Duce Nicolae la București e un fapt care ar corespunde aproape cu ce a fost în 1859 debarcarea francezilor la Genova. Ei bine, ieri, nu numai că nu s-a putut nota cel mai mic semn de pasiune publică, în nici un sens, dar și curiozitatea publică abia dacă se manifesta. **Marele Duce Nicolae se trudea să afle la dreapta și la stânga pe cineva căruia să-i poată răspunde la salut"** *(subl. n.).*

În paralel se prezintă, pe baza aceleiași categorii de izvoare, – presa – , entuziasmul momentului în rândul românilor transilvăneni.

Aceeași primire rece-protocolară se semnalează și în alte orașe ale țării: Iași, Galați, Brăila, Ploiești.

La polul opus se situează modul în care ploieștenii l-au întâmpinat pe Domnitor, cu prilejul vizitei de protocol pe care acesta a făcut-o Marelui Duce Nicolae. Cu acest prilej, comandantul armatei ruse solicită ajutorul trupelor române, pentru a suplini refuzul de ajutor al Serbiei. Iorga subliniază răspunsul deosebit de semnificativ dat de Domnitor: „Românii vor ține garnizoană la Oltenița și Giurgiu până la venirea rușilor, dar pe urmă oastea princiară se va retrage la Oltenița. Pentru o adevărată colaborație, dorită cu cea mai mare căldură, trebuie însă o înțelegere cu cartierul general". Întrucât această vizită protocolară impunea și un răspuns de același gen la București, Domnitorul a cerut oaspetelui „... să nu vie la București cu escortă și să nu ceară a se ridica pe palat steagul Cartierului General Rus". Meriră remarcat o dată mai mult accentuatul simțământ de demnitate al celui mai înalt reprezentant al poporului român și, prin el, al întregii națiuni.

Vizita de răspuns a avut loc chiar în ziua următoare. A fost o primire corectă, protocolară, dar fără nici un semn de entuziasm, nici din partea oficialităților, nici din partea populației, fiind o nouă probă de mândrie națională.

Aceeași linie demnă se remarcă cu ocazia manifestațiilor de bucurie ce au loc în București și în alte orașe ale țării la aflarea declarației de independență. Cele două trăsături definitorii – corec-

titudine rece și entuziasm-demnitate – sunt adoptate ca metodă de tratare pe tot parcursul lucrării.

În ziua de 10/22 mai, ministrul de externe Kogălniceanu trimitea, prin agenții noștri diplomatici, un memoriu în care arăta că „independența absolută era legată de acum indisolubil și de ideea «integrității teritoriului»".

Contele Andrássy a taxat într-o manieră dezaprobatoare întreaga acțiune politică a lui Mihail Kogălniceanu. La aceasta, Ion Bălăceanu, în fața căruia se pronunțase Andrássy, a răspuns în termeni foarte duri și plini de demnitate.

O atitudine de rezervă și uneori de ostilitate este semnalată și chiar subliniată și la celelalte puteri europene. Relevantă este poziția Franței: „În general, presa franceză era dușmana hotărâtă a noii politice românești". Atitudine similară și la ministrul Decazes: **„Anglia fusese chiar pentru măsurile de pedepsire"** *(subl. n.). Reprezentantul otoman la Viena se plângea că Imperiul „...a fost înșelat de asigurările lui Kogălniceanu, care a mers apoi până la rebeliunea Principatelor Unite...".*

Această ostilitate, aproape unanimă, a Marilor Puteri față de proclamarea independenței, marele istoric o comenta astfel: „Nu rămânea decât ceea ce recomandase Bălăceanu de la Viena: să ne ajutăm noi singuri, să tragem prin acțiunea noastră însăși o poliță asupra viitorului."

Armata română, relativ redusă ca număr, făcea o impresie foarte bună – , în special ziariștilor străini, aceștia subliniind seninătatea cu care soldații noștri sunt obișnuiți să privească în față primejdia.

În aceste condiții, în luna mai, guvernul României făcuse cunoscută țarului oferta sa de a participa cu armata proprie în acțiunea militară de la sudul Dunării, alături de armata rusă. Răspunsul a fost un refuz categoric. Reproducem aici o singură propoziție din textul acestui răspuns: „Rusia n-are nevoie de concursul armatei române... „Desfășurarea luptelor a infirmat ulterior această afirmație plină de infatuare.

Tensionarea relațiilor între cele două state a influențat și desfășurarea vizitei pe care Domnitorul a făcut-o țarului Alexandru al

II-lea la Ploiești (26 mai 1877). Domnitorul, după cum spune autorul, la plecare, avea pe față «o mare nemulțumire». În timpul discuțiilor, țarul ținuse să sublinieze că „... România datora din trecut mult Rusiei..." Până la urmă, tot noi eram datori – „hoțul de păgubaș". Asupra acestui aspect, țarul a revenit și în proclamația dată la trecerea malului bulgar, în fața Zimnicei, la 15 iunie 1877 (se arăta că „strămoșii săi au reușit prin influența și armele lor să asigure, pe rând, soarta sârbilor și românilor, chemându-i la o nouă existență politică...").

Refuzul de colaborare se datora, în primul rând, lui Gorceacov, care își exprimase deschis hotărârea de menținere a Basarabiei.

Singurul care accepta posibilitatea unei colaborări militare era Marele Duce Nicolae. De altfel, Rusia a refuzat și oferta de ajutor a Serbiei, înaintată de prințul Milan.

Desfășurarea acțiunilor militare la sud de Dunăre a făcut ca foarte curând să fie infirmate valabilitatea și tonul arogant al refuzului de colaborare între cele două oștiri. Curând, generalul Krüdener solicită Domnitorului participarea artileriei române la bombardarea Nicopolei. Între timp, semnalează N. Iorga, s-a modificat și atitudinea amicală de până atunci a Marelui Duce Nicolae, care de acum ignoră cu desăvârșire ajutorul dat de România (4 iulie).

În realitate, încă de la începutul lui iulie, același Marele Duce cerea „... trecerea imediată a trupelor române", datorită înfrângerilor suferite de ruși în Balcani. Se preconiza ocuparea de către armata română a cetății Nicopole. În solicitarea lui, Krüdener preciza că aceasta transmite „Ordinul (Marelui Duce, – n.n.) de a ocupa cu trupele imediat Nicopole", oastea română urmând să escorteze până la granița rusă prizonierii turci făcuți în aceste lupte. Kogălniceanu răspundea că această acțiune poate fi efectuată nu pe baza unui ordin, ci, pentru îndeplinirea ei, este necesară încheierea unei convenții de „cooperație".

Între timp, lucrurile s-au complicat și prin înfrângerile suferite de armata rusă în grelele **lupte de la Plevna**. *La 13/25 iulie 1877, prin intermediul atașatului român pe lângă Comandamentul Rus, se*

solicita explicit aportul armatei române. La 15 iulie armata noastră a trecut Dunărea. Domnitorul făcea cunoscut lui Kogălniceanu că acest fapt s-a realizat „... **în urma insistențelor personale ale Împăratului**". *Se comunică și în străinătate „că trecerea s-a făcut «după cererea Cartierului General Rusesc și chiar a Împăratului»". Aceasta, chiar în pofida declarațiilor lui Ignatiev, care acceptă o acțiune militară românească, dar pe cont propriu, nu ca o colaborare cu trupele ruse. «Nu vrem să poată zice că noi i-am împins sau măcar îndemnat la aceasta»".*

La 25 iulie, Marele Duce Nicolae, care părea cel mai lucid dintre toate personalitățile rusești, cerea Domnitorului colaborarea artileriei române, manifestându-și, totodată, nemulțumirea față de inițiativele diplomatice ale Rusiei și în primul rând față de duritatea lui Gorceakov.

Victoriile turcești la Plevna au pus armata rusă în mare dificultate. În aceste condiții, Marele Duce a dat un ordin generalului Manu să trimită patru regimente în sprijinul generalului Krüdener. Comandantul român a răspuns cu demnitate „că n-are de primit ordine decât de la Suveranul său". Replica oferită a displăcut și unor oameni politici români.

La 31 iulie, sub presiunea eșecurilor militare, Marele Duce Nicolae, printr-o telegramă disperată, cerea Domnitorului ca armata română să treacă Dunărea. Acesta găsește de cuviință că, înainte de a se trece la acțiune, „... trebuie să punem condiții".

Momentul de cumpănă fiind depășit, oficialitățile ruse redevin rezervate, chiar și Marele Duce. În noua conjunctură, oamenii politici români, în mare parte, își manifestă indignarea.

Dar o nouă serie de victorii turcești determină pe Marele Duce să renunțe la ideea fuzionării armatei române cu cea rusă. El declara la începutul lunii august (6/18 august), ca la trecerea Dunării armata noastră să-și păstreze „perfect individualitatea" și „comandantul-șef".

La 9/12 august o nouă telegramă a Marelui Duce aducea Domnului un text disperat: „Când poți trece? Fă-o cât poți mai iute!". Câteva zile mai târziu, Domnitorul era invitat de Marele

Duce „... să vie pentru a se înțelege mai de aproape cu el și cu Țarul".

Inițial, i se propusese Domnului să ia comanda trupelor române de la Plevna, dar să aibă asupra sa un general rus. Cu multă demnitate și în termeni categorici, oferta a fost respinsă. Până la urmă, comandanții ruși renunță la soluția lor și Marele Duce transmite din partea Țarului „... oferta de a comanda el toate forțele de supt Plevna!"

În aceste condiții s-a materializat trecerea Dunării, la 19/31 august, de către majoritatea armatei române, hotărâre luată de Domn și sprijinită de Ion C. Brătianu. La 27 august, trupele române ocupă primele poziții la Grivița. Rușii propuneau un atac general urmat de cucerirea redutei. Domnitorul recomandă o amânare a acestui atac, întrucât considera că pregătirile erau insuficiente. Comandamentul Rus refuză și hotărăște lupta pentru 30 august. Eșecul acestei bătălii a confirmat convingerea comandamentului român. Oștirea noastră a dat sacrificii imense, datorate ambițiilor comandamentului rusesc. În final, trupele române, reduse ca număr, au cucerit reduta numărul unu, cu prețul a 2.000 morți și a sute de răniți.

Atacul din 6/18 septembrie a fost sortit iarăși eșecului.

În mare parte, istoria și literatura română de atunci și chiar din zilele noastre, mai ales, au prezentat aceste lupte într-o tentă idilică, cu soldați care luptă cu un entuziasm deosebit, care au tot ce le trebuie, unica lor grijă fiind să lupte. Vine acum un istoric obiectiv care arată mizeria la care erau supuși acești oameni, mizerie accentuată și de intemperiile mai potrivnice în acea toamnă. N. Iorga e cel care reliefează că entuziasmul manifestat în luptă era generat și de condițiile jalnice îndurate de ostașii români. S-a decis atacul din 7/19 octombrie. „Obosiți de o muncă istovitoare, nemulțumiți că tot ei sunt scoși în foc, dar doritori **de a sfârși odată** *cu chinul așteptării în cea mai câinoasă din vremi, oamenii Diviziei a IV-a, ieșind din gangurile lor subpământene, se aruncară în masa adâncă"; era al treilea asalt asupra Griviței. Eșecul era clar și se datora în mare măsură în special ofițerilor Anghelescu și Voinescu.*

O parte din trupele române, puse de acum înainte sub comanda generalilor Gurco și Arnoldi, a făcut în adevăr minuni de vitejie, recunoscute fără ocol de cei doi vestiți generali ruși.

Eșecul de la Rahova, după cum arată și Iorga, s-a datorat și el conducerii necorespunzătoare a colonelului Slăniceanu.

În paralel, se prezintă situația de la Plevna, unde Osman Pașa, căruia i se recunosc în modul cel mai obiectiv posibil deosebitele calități de mare comandant, împreună cu colaboratorii cei mai apropiați, era făcut prizonier de către soldații români din Regimentul 5 Roșiori. **„...Sabia eroului turc fusese oferită colonelului Mihail Cerchez, care nu cuteză să o ia, înștiințând pe (generalul rus) Ganețchi, care se grăbi să o primească". Era în 29 noiembrie 1877.**

În seara aceleiași zile, Domnitorul României intrase în Plevna, alături de țarul Alexandru al II-lea. Totuși, rușii nu recunoșteau aportul armatei române. Domnitorul nu a semnat actul de capitulare alături de comandanții ruși. Armata română a obținut dreptul de a da lupte pentru ocuparea cetăților Vidin și Belogradjic și se remarcă, în special, cucerirea Smârdanului, lupte conduse de colonelul Cerchez.

Înaintarea spre Vidin a stârnit nemulțumirea sârbilor, care revendicau această regiune.

O dată cu încheierea, practică, a ostilităților, încep preparativele pentru marea acțiune diplomatică – încheierea păcii.

În ceea ce privește soarta României, ținând seama de declarațiile anterioare și de comportamentul înaltelor oficialități ruse față de noi, începând cu Gorceakov, lucrurile erau clare – Basarabia rămânea Rusiei. Acest fapt era aprobat, în principiu, și de puterile occidentale, inclusiv Austro-Ungaria. În schimb, spuneau ei, ni se va restitui Dobrogea. Am afirmat că inclusiv Austro-Ungaria, întrucât aceasta ar fi fost cea mai interesată ca Rusia să fie cât mai departe de Gurile Dunării. După informațiile lui Kogălniceanu (de la începutul lui 1877), armata rusă începuse a ocupa militar regiunea de sud. El a scris, plin de indignare, unui trimis al său la Viena: **„... Datoria de a scăpa această parte a țării**

noastre a fost în mare parte cauza cooperației armatei noastre înaintea Plevnei. Am dat sângele nostru pentru a nu da pământul nostru...". În continuare, el afirma: „Basarabia nu va trece cu asentimentul nostru la Rusia. Părăsiți de Europa, desigur nu vom face pe Don Quijote și... vom îndura. Dar, dacă, dimpotrivă, găsim undeva un sprijin energic și noi vom rezista cu energie". *Marele om politic, după cum se vede, era afectat profund de postura nemeritată în care se găsea țara, în pofida sacrificiilor făcute, dar, în același timp, își păstra luciditatea în analiza situației conjuncturale create de acest act de crasă ingratitudine.*

De altfel, Rusia era hotărâtă încă din decembrie să nu admită nici măcar prezența României la negocierile de pace, așa cum procedase și la San-Stefano.

Merită o atenție deosebită capitolul XII, în care marele istoric prezintă în mod magistral drama trăită de guvernul și parlamentul țării, în special în a doua parte a lunii ianuarie (stil vechi). Ion C. Brătianu afirma, în fața deputaților, „că n-avem pământ de dat, nici în schimbul celei mai largi compensații...". În Senat, Kogălniceanu reitera ideea „că nu admite schimb pentru Basarabia".

În tumultul acestor frământări dramatice, rușii amenințau cu dezarmarea armatei române. Atunci Domnitorul a dat, o dată în plus, un răspuns plin de simț al onoarei: „... armata care a luptat la Plevna sub ochii Împăratului Alexandru al II-lea va putea fi strivită, dar nu se va lăsa dezarmată".

În primăvara anului 1878, armata rusă, sub pretextul retragerii, ocupase Giurgiul, înconjurând capitala, iar o serie de vase militare rusești acționau pe Dunăre. În această atmosferă, s-a deschis la jumătatea lunii iunie Congresul de la Berlin. După insistențe, reprezentantul nostru a fost admis să-și expună punctul de vedere asupra prevederilor textului referitoare la România, prilej cu care au fost obținute câteva avantaje minime. A fost punctul culminant al dramei românești. Atât Ion C. Brătianu, cât și Mihail Kogălniceanu au trebuit să bea până la fund paharul amărăciunii. Până la sfârși-

tul anului 1878, România a fost nevoită să predea administrația Basarabiei de sud și să preia pe cea a Dobrogei.

„Astfel se termina acel război fățiș cu Turcia care n-a fost de fapt, de la un capăt la altul, decât un război ascuns cu scopurile de cotropire ale Rusiei țarului în Orient".

*

* *

Se pune problema: de ce țarul a făcut o chestiune personală?, așa cum era prezentată situația atât de către comandanții, cât și de către diplomații ruși. Desigur, tendința marelui imperiu de a domina Peninsula Balcanică era cunoscută și tratată corespunzător de multă vreme, tendință mascată sub pretextul protecției creștinilor ortodocși din acest areal. Pretextul este invocat și acum de oficialitățile ruse, în frunte cu țarul Alexandru.

În realitate, țarul considera ca o datorie de onoare să șteargă rușinea eșecurilor din Războiul Crimeii, umilința suferită, în primul rând, de tatăl său, țarul Nicolae I. În același timp, ministrul de externe Gorceakov, acum bătrân și bolnav, declara că nu înțelege să părăsească postul, dorind să moară în activitate și să vadă Tratatul de la Paris făcut bucăți. Desigur că la acestea se mai adăugau și alte considerente, ca brațul Chilia ș.a. În fond, pentru Rusia era o problemă de onoare națională: „La raison du plus fort est toujours la meilleure".

Dacă urmărim cu atenție derularea secvențială a întregii acțiuni, putem constata fără dificultate că N. Iorga evidențiază în principal două aspecte: 1 – preocuparea permanentă a oamenilor politici, în frunte cu Domnitorul, de a-și păstra demnitatea; ei, când vorbeau și acționau în calitate oficială, apărau în esență demnitatea poporului român. Marele istoric afirma în acest sens: **„...Suveranul e înainte de toate omul demnității"** *și apoi prezintă, mergând în același sens, pe toți fruntașii politici ai vremii: Ion C. Brătianu, Mihail Kogălniceanu, C. A. Rosetti ș.a.; 2 – prezentarea,* sine ira et studio, *a ostilității sau, în cel mai bun caz, a indiferenței Marilor Puteri față cu drepturile României. Se pune un accent deosebit pe atitudinea de ostilitate a Rusiei și Angliei. Ținem să subli-*

niem aceste aspecte, întrucât ele sunt foarte actuale. Comportamentul conducătorilor români de atunci, după opinia noastră, ar trebui să servească drept model pentru mulți oameni politici de astăzi.

Chiar în Prefața *de câteva rânduri, Iorga preciza, referindu-se la lucrare: „Ea pretinde a reprezenta adevărul cum reiese din izvoare, fără nici o altă preocupare.*

În expunerea calmă care urmează se ascunde poate un sentiment pe care, cu tot caracterul comemorativ al scrierii, n-am vrut să-l exprim în forma pe care ipocrizia și adesea lipsa de talent le-au banalizat".

Unii se întreabă dacă mai este necesară o reeditare a acestei lucrări astăzi, după ce s-au mai scris atâtea studii și volume asupra acestui război. Răspunsul este categoric afirmativ. Aceasta pentru că în numeroase lucrări acest episod memorabil al istoriei noastre a fost prezentat, așa cum menționam anterior, în mod idilic, „dorobanți" sau „curcani" care pun pe fugă soldații sultanului și alte clișee asemănătoare, fără să se pună în evidență ponderea reală a suferințelor îndurate de bravii ostași români. Foarte rar au fost puse în lumină erorile făcute de comandanții de rang superior, români și ruși, precum și consecințele acestor greșeli.

După 1945 s-au prezentat în mod fals relațiile româno-ruse din acele vremuri, Rusia fiind plasată în postura de „mare binefăcător" al poporului român.

Aceste aspecte sunt prezentate acum în toată goliciunea lor.

De asemenea, lucrarea este binevenită și sub aspectul reliefării demnității naționale, atribut ce răzbate cu obstinație din conținutul volumului. Sunt unii „istorici" care neagă utilitatea studiilor istorice, atunci când se discută probleme național-teritoriale; socotim că este o poziție fundamental greșită. Toate aceste probleme se tratează astăzi cu multă asiduitate. Desigur, în prezent, ca și în trecut, concesiile sunt câteodată inevitabile. Dar cei implicați în activitatea diplomatică trebuie să aibă permanent în vedere, în special când fac declarații politice, **interesele și demnitatea poporului român**. *De aceea, ar fi bine ca aceștia să citească și prezenta*

lucrare, spre a reține opinia lui Iorga despre demnitate, începând cu „Suveranul" și terminând cu toți oamenii politici. Când vorbesc în calitate oficială, diplomații reprezintă poporul român, ale cărui drepturi și demnitate au obligația să le apere, înaintașii lor politici constituind un exemplu.

S-a spus de către înaintași că „o țară eventual se cucerește, dar nu se dă". Lucrarea de față poate fi o excelentă pildă în acest sens. Istoria nu trebuie să fie o „activitate de divertisment" pentru specialiștii în domeniu.

Astăzi, când se discută atât de insistent problema Bucovinei și a sudului Basarabiei, a nega caracterul românesc al acestor pământuri înseamnă a transforma, în mod direct, pe Domnitorul Carol I, pe Ion C. Brătianu, Mihail Kogălniceanu și întreaga acțiune a armatei române din 1877 în niște cotropitori de meleaguri străine.

Încheiem aceste rânduri tot cu un citat din cartea lui Johan Huizinga, despre necesitatea istoriei:

„Fiecare epocă tânjește după o lume mai frumoasă. Cu cât deznădejdea și descurajarea produse de prezentul tulbure sunt mai adânci cu atât este mai atrăgătoare această năzuință... fiecare epocă lasă posterității mai multe urme ale suferinței ei decât ale fericirii ei. Numai calamitățile devin istorie..."

14 aprilie 1997
București

VLADIMIR DICULESCU
Profesor universitar

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Prezenta lucrare reproduce integral textul lucrării apărute în anul 1927, la cincizeci de ani de la proclamarea independenței de stat a României.

În transcrierea textului s-au aplicat normele ortografice actuale, dar s-au păstrat întocmai structura și modalitatea de alcătuire a aparatului științific al lucrării.

Având în vedere multitudinea evenimentelor și personalităților la care N. Iorga face referiri sau trimiteri în lucrare, am considerat necesară introducerea unor *Note* cu caracter complementar, de natură să individualizeze sau să urmărească cursul unor fapte enunțate tangențial în discursul științific al autorului. *Notele* sunt plasate la finele volumului și sunt numerotate cu cifre arabe (aldine corp 8) în continuare.

În privința notelor bibliografice ale autorului, ele se află grupate pe capitole la sfârșitul textului lucrării, așa cum au fost în prima ediție, rămânând, în continuare, numerotate tot cu cifre arabe (cursive, corp 10) de la 1 pe fiecare capitol.

E.S.

PREFAŢĂ

Această carte se sprijină pe materialul tipărit cât l-am putut vedea, deci în afară de multe corespondențe de război străine, care se copiază acum.

Ea pretinde a represinta adevărul așa cum reiese din izvoare fără nici o altă preocupare.

În expunerea calmă care urmează se ascunde poate un sentiment pe care, cu tot caracterul comemorativ al scrierii, n-am vrut să-l exprim în forma pe care ipocrizia și adesea și lipsa de talent le-au banalizat.

Cetitorii vor aprecia.

10 Mai 1927

Capitolul I

LIPSA IDEII DE INDEPENDENŢĂ ÎN TRECUTUL MAI DEPĂRTAT

Războiul pentru independență n-a fost ca acela pentru unitatea națională rezultatul unei largi pregătiri în suflete, zbucnirea entuziastă și deznădăjduită a unui ideal mult timp închis și înăbușit în inimile unui întreg popor.

Ideea independenței, urmărită în cei câțiva ani ai unei noi perioade în istoria Românilor a fost scoasă în linia întâi a preocupațiilor generației de atunci, pe care o cerea‹u› în alte direcții atâtea arzătoare probleme politice, sociale, culturale și morale, prin împrejurări din afară, venite din complicațiile, prea puțin înrâurite la noi, ale marii lumi europene.

Pentru a găsi explicația acestui fapt, de la care a atârnat tot caracterul acestei neașteptate jertfe impuse de mersul istoriei unei societăți care nu fusese deloc pregătită pentru aceasta, trebuie să culegem câteva amintiri privitoare la ținta urmărită de cele câteva rânduri de boieri care încă din veacul al XVII-lea căutau o nouă așezare a țărilor românești. Firește vom atinge numai foarte repede, în treacăt, cele dintâi manifestări ale noilor idealuri.

De când se încheiase vremea luptelor purtate de noi singuri și pentru singure scopurile noastre, ținta silințelor războinice

ale poporului românesc a fost numai scoaterea de sub o stăpânire otomană, uricioasă pentru că era păgână și apăsătoare prin îngrămădirea sarcinilor bănești, pentru a intra sub ocrotirea unei puteri creștine. Între domnii secolului al XVI-lea, deprinși a privi către Ungaria sau măcar către Ardeal și către Polonia, Petru Rareș încă descoperise pe Habsburgii imperiali, legați de Ungaria prin pactele încheiate de ultima dinastie locală ungurească; și politica lui a devenit pe urmă, cu mai multă hotărâre, cu un complect devotament, mergând până la moarte, al lui Mihai Viteazul. Pe când moldovenii reluau cu o nouă încredere politica aceasta creștină în forma sprijinirii pe poloni, supt Movileștii toți, ca și supt balcanicul Gașpar Gratiani, pentru a se alipi într-o a treia perioadă, a războaielor între poloni și turci din ultimul sfert al acestui veac, celor dintâi, muntenii în aspirațiile lor nu se dezlipesc de moștenirea politică a victimei de la Turda. Radu Șerban, Matei Basarab, – cu toată strânsa alianță cu Ardealul Rákóczeșilor, care formează întâiul plan de sprijin –, Mihnea Radu, Șerban Cantacuzino și, cu unele șovăiri prudente, chiar și Brâncoveanu represintă pe rând această direcție.

În Moldova lui Dimitrie Cantemir, rușii înlocuiesc pe poloni, și Domnul cel învățat și isteț se dă, cu țara lui care se cere întregită, pe lângă autonomia garantată a acesteia, cu totul în sama politicei rusești menite să o apere[1]. Pentru a opri dezvoltarea acestui curent trebuie impunerea de către turci a fanarioților și mai ales relele purtări ale armatelor de ocupație rusești, de la încălcătorii generalului Münich[2], în 1739, înainte, moldovenii, cari au avut mai mult să sufere, trec la o altă atitudine, pe când frații lor păstrează până pe vremea Ecaterinei a II-a[3] entuziasmul romantic dovedit de frații Pârvu[4] și Mihai Cantacuzino[5] și de unii clerici.

Când se vădește imposibilitatea vieții orânduite a românilor supt coroana muscălească, în a doua jumătate a acestui secol,

gândul boierilor influențați, mai mult de cum credem, de cugetarea «filosofică» apuseană e să-și strecoare autonomia deplină, visul cel mare pe care părinții îl trec copiilor lor, supt ocrotirea mai multor puteri, care, împreună, n-ar avea interesul să ne cucerească, intențiile rele ale câte uneia fiind anulate de tovărășia cu celelalte. Se vorbește de garanții apusene pentru «Statul creștin mare și puternic» al «nației românești»: a Austriei, a Prusiei chiar, pe care Frederic cel Mare[6] a amestecat-o în rosturile Orientului otoman. Tribut, da, însă la termene fixe și prin ambasadorii protectorilor,iar în afară de aceasta toate rosturile, și militare, ale unor state deosebite, cu domni de țară aleși de obștea însăși. De la 1770 până la începutul secolului al XIX-lea acestea sunt punctele principale în programele care se elaborează[1].

Rusia, protectoarea în virtutea tratatelor, binefăcătoarea uneori, figurează în aceste programe în combinație cu concurenta ei austriacă și cu un regat apusean fără tendințe de expansiune la Dunăre. E o întâie mișcare de fereală jenată față de dânsa. Când la 1806 ea ocupă din nou Principatele, e sigur că nimeni n-o chema, iar partidul care a sprijinit oștile împărătești era privit cu dispreț. Anexarea formală rostită câteva luni mai târziu n-a fost salutată de nimeni. Însușirea la 1812 a Basarabiei a jignit adânc boierimea Moldovei care nu s-a grăbit să alerge peste Prut ca să aibă o situație locală fără nici o valoare politică, repetându-se asftel ce se întâmplase la 1775 cu boierimea chemată în zădar la austriacii instalați în noua lor Bucovină[7].

Cum, după 1821, turcii au curățit Principatele de grecii revoluționari, așezând în locul domnilor fanarioți fruntași ai boierimii de țară, cum radicalismul se pusese la lucru elaborând programe de viitor în care nu se cuprindea deloc chestia desfacerii legăturilor cu Imperiul Otoman, noua înstăpânire militară a rușilor la 1828 a fost resimțită, în general,

cu durere. Doar îndemnul din partea lor, supt regimul «luminat» al lui Chiselev[9], la redactarea acelei Constituții de mult dorite, care a trebuit să se cheme numai Regulamentul organic, a fost prețuit și de tânăra boierime din ambele țeri. A doua zi după evacuare însă, toată lumea era hotărât turcofilă pentru a evita acea amenințătoare anexare de care stăpânii de până atunci vorbiseră fără nici o rezervă, luând și măsuri, ca aceea a carantinelor, cu adevărate trupe de frontieră, menite să o pregătească.

Cum Turcia nouă intrase în apele occidentale, cum ea se francisa, inspirându-se întru aceasta de aceleași idei ale Marii Revoluții pe care le aduceau din Paris liberalii generației care se ridicase după era fanariotă, nu era nimic mai natural decât această încredere în statul zis al tanzimanului[10], pe care-l reforma treimea Reșid[11], Aali[12] și Fuad[13]. Sultanii Mahmud[14] și Abdul-Megid[15] apăreau ca niște simpatici împărați ai unui Orient cucerit de civilizația politică a Occidentului. Puterea militară nouă ce se înjgheba în această Turcie schimbată până în temeliile ei părea garanția cea mai sigură contra unei pătrunderi noua a rușilor în trupul pământului românesc.

Iorgu Catargiu vorbise rușilor încă din timpul războiului de nevoia Unirii[2], căreia i se deschisese o portiță în chiar Regulamentul Organic, și proiectul fantastic al lui Leonte Radu, din 1839[16], cuprinde, împreună cu garanția austro-rusă, dar și anglo-franceză, păstrarea legăturilor cu Poarta. Numai un bizar și discutabil program care ar fi scris înainte de 1829 riscase, o dată cu ideea statului unitar, cu prinț din Germania de Nord, garantat de Austria, Franța și Anglia, fără Rusia, răscumpărarea, cu voia acesteia din urmă, de suzeranitatea otomană. Se știa doar că prin asemenea «independență» Ecaterina a II-a ajunsese la anexarea Crimeii și a Georgiei...[17]

La 1848, când se încercă o revoluție a noastră, legalismul moldovenilor ținea la Regulamentul organic, fie și întregit și aplicat în toată sinceritatea, pe care apăsa totuși o oarecare marcă rusească, dar la București se ardea solemn, fără mult gust, acea zdreanță de trecut, înțelegând a se adăugi astfel încă o ofensă «Protectriței», și contra revanșei ce se putea aștepta se cerea, e drept, sprijinul Franciei revoluționare, dar se măgulia în tot felul suzerana turcească. Ocupația de oștirile țarului, scăderea situației de drept a Principatelor prin actul de la Balta-Liman[18] creșteau aversiunea spiritelor dominate de naționalismul nou contra brutalilor călcători de popoare. Domnii înșiși, Știrbei[19], Grigore Ghica[20], foarte reverențioși față de turci, fremătau supt pretențiile și ofensele «proconsulilor» moscoviți. Iar fugarii revoluției zdrobite erau însuflețiți în opera lor stăruitoare pe lângă apuseni de o nestinsă ură contra Rusiei.

Cu tot liberalismul „roșilor" de orice nație, ei vedeau cu dreptate în țarul Nicolae [21] apărătorul chemat și capabil al trecutului de strivitor absolutism fără nici un respect și față de ideea revoluționară și față de înfrățita ideie națională. La unison cu opinia publică din Paris și din Londra, cu cea din Constantinopol pe alăturea, tot acest tineret lacom de instituții libere, din exil sau din țară, privi cu indignare noua ocupație din 1853. Se trudi din răsputeri să ajute la războiul de pedepsire din partea puterilor apusene, și aclamațiile lor se uniră cu ale tuturor dușmanilor vechiului regim la deschiderea campaniei din Crimeea, la căderea Sevastopolului[22] «inexpugnabil». Pribegii la Paris, cari, ca și prietenii lor francezi, nu se gândeau decât la o «suzeranitate», bazată pe Unire, acasă, cu o «suzeranitate» în afară, față de Turcia[3], veneau la Constantinopol ca să ajute, pe când alții din expatriați se considerau la Brusa asiatică mai fericiți decât în Bucureștii din nou împănați cu oștile țarului. Ideea unei participări militare

supt steagurile Aliaților se ventila în rândurile naționale, pe când Eliad purta fes la Varna, considerându-se ca un viitor caimacan al unei ordini de stat neliberale, iar fiul cel mai mare al lui Mihai-Vodă Sturdza[23], colegul lui Mihail Kogălniceanu, era general otoman în șanțurile dinaintea Malacovului.

Cine se gândea la necesitatea, și anume la necesitatea imediată, a independenței afară de câte un ambițios visând, pretinde Vaillant[24], și de o coroană regală a «Moldovalahiei» liberate![4] Altceva încălzea de mult pe reformatorii hotărâți să lase urmașilor o altă moștenire decât aceea pe care o primiseră. Încă îndată după 1838 generația lui Câmpineanu, sfătuită și de diplomația franceză a lui Ludovic-Filip[25], și ea prielnică națiunilor apăsate, ceruse Unirea, Unirea complectă, și cu Bucovina, și cu Basarabia, și cu Ardealul. Pentru aceea, șeful ei, care se visa domn, cutreiera capitalele Apusului liberal. Mihai Sturdza însuși, fără a crede în lucruri așa de mari, se vedea bucuros în rolul de Domn al Unirii, pe care rușii poruncitori i-l interziseră brutal de la cele dintâi bănuieli. Deși cei noi erau mai mult legați de crezuri pur politice, de programe strict constituționale, și ei își puteau da seama că nu independența poate fi luată în considerare mai întâi, când și între cele două țeri românești de la Dunăre firicelul de apă al Milcovului era o graniță.

Tratatul de la Paris prevedea garanția europeană pentru statul tampon care trebuiau să fie Principatele întrucâtva măcar unite. Dar ele intrau în noul sistem al Turciei reformate. Fără legătura cu aceasta, și acea garanție putea să fie privită ca lipsită de ființă. Precum până acum independența însemna oferirea benevolă la apetiturile rusești, astfel și de acum înainte orice clintire a situației fixate în 1856 deschidea noi posibilități pentru o lăcomie teritorială a cării întindere românii o putuseră prețui încă mai bine în timpurile din urmă.

Turcia tanzimatului, pripită în ducerea până la capăt a pro-

gramului ei de creare a unui stat modern, unificat, asemenea cu cele unitare din Vest, în special cu Monarhia celui de-al treilea Napoleon, va fi aceea care va răsturna în paguba ei această stare de spirit, fără ca pentru aceasta punctul nou al independenței să se înscrie în programele de viitor ale celor două Adunări naționale, poreclite, *alla turca*, Divanuri ad-hoc, care fură chemate, după izgonirea prin arme a Rusiei de la Dunăre și din Marea Neagră, cu protectoratul ei asupra creștinilor ortodocși, pentru ca să arate ce vor românii chemați la o nouă misiune istorică.

Capitolul II

IDEEA INDEPENDENŢEI ROMÂNEŞTI ÎN STRĂINĂTATE

Dar puterile la care se gândeau românii în visurile de prefacere a situației lor, sau măcar cele mai multe dintre dânsele, ajutaseră la complecta liberare a unei părți din națiа grecească prin lupta de la Navarino[26] și ele se adunasară toate în jurul actului de creațiune, la1830, a noului regat.

Și astfel pentru cercurile diplomatice, ca și pentru publiciștii și pentru opinia publică din Apus se pune întrebarea dacă, o dată ce s-a rupt o independență creștină, fie și ca încoronare a unei revoluții urgisite ca atare de cercurile conservatoare le guvern, de ce nu s-ar putea face același lucru pentru alte populații de aceeași lege, care-și manifestaseră dorința de a ieși din apăsarea trecutului: pentru sârbi, cari pe încetul, prin ei înșiși, ajunseseră complect autonomi, cu toată prezența la Belgrad, în cetățuie, a unei garnizoane turcești și a unui pașă, și pentru români, cari, în dorința lor de a nu mai trăi răzleți, și pentru alții, nu luaseră măcar o armă pentru a-și revendica drepturile naturale și istorice.

În presa occidentală ideea independenței românești va apărea deci îndată după realizarea statului elin pentru Capodistria [27], apoi pentru Othon de Bavaria[28].

Astfel află Kogălniceanu, pe atunci un adolescent la studii,

în ticnitul Lunéville, unde-l dusese hotărârea prudentă a lui Mihai Sturdza, că Anglia s-a înțeles cu Austria pentru independența fără tribut a Principatelor, care ar fi format deci un singur stat. Și viitorul realizator și al Unirii și al Independenței se bucură că de acuma poporul românesc va fi liber, cu domnii lui, scăpați de «jugul turcilor». Dar, dacă a găsit explicația că Anglia ar vrea să facă din țara unită și neatârnată o pavăză de neutralitate contra rivalei ei în Orient, Rusia, alții îl informează că n-ar fi decât un plan șiret al țarului, care, câștigând astfel inimile românilor, ar ajunge mai lesne la anexarea pământului lor[1].

De altfel, supt același regim al regalității liberale, Guizot[29],era de părere că, oricâtă grijă s-ar păstra integrității Imperiului turcesc în vederea menținerii echilibrului european, «când, prin forța lucrurilor, prin cursul natural al faptelor, s-ar opera vreo desmembrare, s-ar răzleți vreo provincie de acest Imperiu în decadență, a favorisa transformarea acestei provincii în *suveranitate nouă și independentă, care să ia loc în familia statelor* și care să servească într-o zi la noul echilibru european», ar fi o datorie pentru politica bine condusă a Franciei[2].

Părerea, care se impunea și agerei minți tinere a lui Kogălniceanu, era, de altfel, douăzeci de ani mai târziu, și aceea a țarului Nicolae însuși, autorul ocupațiilor din 1828 și 1848, care, în ajunul celei de-a treia treceri a hotarelor Moldovei înjumătățite de predecesorul său, vorbea astfel ambasadorului Angliei la Petersburg, într-o conversație care a ajuns celebră: *„Principatele sunt de fapt un stat independent supt protecția mea;* aceasta poate continua. Serbia ar trebui să primească aceeași formă de guvern. Tot astfel și cu Bulgaria. Pare că nu este nici un cuvânt pentru care această provincie să nu formeze un stat independent». Această formă-i convenea: monarhia de protectorat, nu însă și *independența cealaltă,*

dorită de revoluționarii pe care-i ura din toată puterea sufletului său. Căci în aceeași conversație el spunea, după ce arătase că nu îngăduie nici o putere creștină la Constantinopol – fie chiar Rusia sa –, nici Imperiul bizantin, nici o Grecie tare:«Încă mai puțin voiu permite fărâmițarea Turciei în mici republice, asiluri pentru Kossuthii și Mazzinii și alți revoluționari ai Europei». Mai bine cheltuiește într-un război totul, continuând a se bate «cât va avea un om și o pușcă»[3].

Îndată el a și avut războiul pentru care se pregătise însă numai cu turcii, neașteptându-se la acel conflict cu puterile maritime, pe care, până la ultimul gest de nerăbdare nervoasă, a căutat să-l înlăture. Chestia viitorului românesc trebuia să se puie neapărat și să capete o resolvire, dacă se poate definitivă. Unii, în Anglia, care nu înțelegea bine, cu toată politica ei indiană, teoria suzeranităților în plin secol al XIX-lea, erau pentru o complectă independență a viitoarei Românii.

Așa gândea marele Gladstone[30] însuși, viitorul denunțător al «atrocităților bulgărești» și apărător al ideii unei Bulgarii libere. Membru pe atunci al unui Cabinet de concentrare supt presidența lui Aberdeen[31], el mărturisea colegului său Argyle[32], om care fusese în treacăt prin Orient, că aceasta i se pare a fi deslegarea cea mai potrivită. Iată înseși cuvintele acestuia, care credea altfel: «Ideea lui Gladstone a unei substituiri era foarte meschină. Anume creația Principatelor ca o putere independentă, preferând aceasta păstrării lor în orice legături cu Turcia. Gândul de a face din bietele mici Principate dunărene o putere independentă care ar fi tare cât o pană în rezistența ei, ori față de violența, ori față de intrigile Rusiei, mi s-a părut atunci, cum mi se pare și acum, cu desăvârșire ridiculă. I-am arătat cealaltă față a chestiei, avantagiul pentru Europa al unei legături, fie și nominale, a acestor provincii cu Turcia: că ni-ar îngădui a spune de orice invasie a hotarelor Principatelor de către Rusia că invadează Turcia și deschide

acea mare chestie a Orientului în care Europa ca un corp era adânc interesată. Mi-a făcut plăcere, adauge el, să văd cât de ușuratecă era singura propunere opusă propunerii noastre și că Gladstone a fost silit să o puie într-o formă de precauțiune: «dacă ar fi materiale îndestulătoare din care să se facă un stat cu vreun principiu de viață într-însul»"[4].

Răspinsă de cercurile hotărâtoare engleze, independența românească se impunea și aiurea, în legătură cu alte planuri, al căror caracter aventuros nu le-a împiedicat de a fi luate în samă și discutate la un anume moment. Astfel, când Cavour[33] el însuși, înainte de a lua marea și greaua hotărâre a războiului pentru unitatea Italiei, prezintă la Viena un proiect în care era vorba și de cedarea către Sardinia sa a Parmei și Modenei. «În schimb, ducele de Modena, un Habsburg din ramura de Este, să fie despăgubit prin aceia că l-ar înălța la situația de domn al Moldovei și al Țerii Românești», spune, după inedite din Arhivele vienese, istoricul austriac Friedjung, care urmează astfel: «Se pare că Napoleon nu era contra acestui plan, pentru că prin aceasta s-ar fi grăbit formarea unui stat românesc. Ce perspectivă prielnică se deschidea deci pentru Austria dacă în București ar fi stat un vasal austriac, pe când Sardinia ar fi căpătat numai neînsemnata sporire cu Parma și Modena! Era, adevărat, mai mult decât discutabil dacă Rusia ar fi dat voie. Dar curiosul plan n-a ajuns măcar să fie discutat, deoarece la Virena s-a înlăturat pur și simplu gândul unei astfel de înțelegeri cu Sardinia; se temeau că va urma neapărat pierderea Lombardiei și Veneției. Napoleon[34] a făcut o încercare cu privire la Principatele dunărene pe lângă contele Buol[35], dar acesta n-a voit să audă de unirea lor, fie și în condiții favorabile pentru Austria»[5].

Evident că acest Habsburg care era în Italia prinț independent nu era să meargă la Constantinopol pentru o vizită de omagiu sultanului. Dar soarta Principatelor Unite era în

vedere altfel când, la 1867, în unele cercuri italiene, preocupate de realizarea unității naționale complecte, se rezervau Principatele Austriei dacă ea ar fi cedat lui Victor Emmanuel[36] Veneția[6]. În același an, Napoleon era dispus să așeze la Dunăre niscaiva «prinți germani deposedați de Prusia», care ar face concesii teritoriale Franciei[7]. La întrevederea din Salzburg în 1867, între împăratul francezilor și Francisc-Iosif[37] se luă în vedere și ocuparea de Austria măcar a unei părți din Principate, așteptându-se o nouă conferință europeană[8]. Ceva mai târziu, Andrássy[38] pretindea că oferta însăși a venit de la patronul Unirii și-și atribuia meritul refuzului[9].

Capitolul III

TURCIA NOUĂ, CA FACTOR AL INDEPENDENŢEI ROMÂNEŞTI

De la început, plină de o nemăsurată mândrie, convinsă de succesul încercării sale îndrăznețe, total neistorice, Turcia tanzimatului a tratat «Principatele» cum nu se gândise a o face, deși uneori era în puterea ei, vechea și marea Turcie a lui Soliman cel Măreț[39], care înspăimânta și tiraniza Europa creștină, în loc de a trăi, ca aceastălaltă, și din mila și după datinile ei.

Ni putem da samă de aceasta nu numai prin atitudinea de domn stăpânitor a unui Fuad-Pașa, comisarul la București în timpul revoluției de la 1848, și, îndată, din aceea, mult mai poruncitoare încă, a șefului de ocupație pe vremea Războiului Crimeii, croatul renegat Omer-Pașa, care-și exhiba pretutindeni soția, o artistă tânără din săsimea Ardealului. «Hospodarii» noștri, numiți astfel de o diplomație neinteligentă și nesimțitoare, de aceea și plină de dispreț, erau tratați, pe vremea Convenției de la Balta-Liman, ca niște guvernatori de provincii cu o situație particulară. Avem, dacă nu și corespondența lui Grigore Ghica din Moldova, aceea a vecinului său Barbu Știrbei, și putem aprecia adânca umilire a omului căruia acasă la dânsul o țară întreagă îi zicea Măria Ta, onorându-l ca odinioară supușii Romei răsăritene pe împăratul

din Constantinopol. Alături de cuvenitul «Altesse» se strecoară uneori și un simplu «Monsieur», pe care «Domnitorul», cum i se zicea acum, după francezul «prince-régnant», trebuia să-l înghită, deși cuprindea o neasămuită și intenționată ofensă. Nu e nevoie să se mai spuie că la fiecare moment, nu numai mareșalul otoman, dar și simplii comandanți de corpuri, tot felul de militari necrescuți și aspri, se amestecau în rosturile țerii, trimețând domnului, nu propuneri sau rugăminți, ci ordine în toată forma[1].

Când războiul dădu rezultate favorabile cauzei turcești, această încredere în sine, darnică în jigniri, crescu până la cele mai brutale exagerări, până la cele mai cinice denegări de drept. Orice gând de viitor al românilor era considerat, nu numai ca o primejdie pentru Împărăția perfect unitară, care trebuia să proceadă prin măsuri administrative la realizarea omogenității necesare, dar ca o impertinență care trebuie mustrată și, dacă se poate, pedepsită. Toată opinia politică a noului Stambul se ridica indignată contra cererii de unire a celor două țeri. Protestând la orice prilej contra încurajării unor asemenea tendințe, unindu-se cu Austria și apoi cu Anglia pentru a li sta necontenit în cale, se luau toate măsurile pentru a-i împiedica realizarea, falsificând și acea exprimare de dorinți pe care o ceruse mai ales Franța și pe care congresul trebuise a o primi. După dorința expresă a Divanului din Constantinopol avurăm și noi, fie și numai «ad-hoc», Divanurile noastre, și în locul domnilor cari trebuiseră să plece se așezară caimacamii cărora nu li se dădea titlul, împrumutat odată din Franța revoluționară, de «locotenenți domnești». Pentru a se sublinia și mai tare caracterul de parte integrantă a Imperiului restaurat, se trimise în Moldova pentru a exercita provizoriu puterea supremă un oriental de origine, bulgar de sânge, grec de educație, pe care nu-l schimbase căsătoria cu inteligenta și energica fiică a poetului Conachi[40], Nicolachi Vogoridi[41],

nedorit de nimeni în țara pe care avea s-o guverneze pentru a o păstra mică și răzleață. Corespondența obișnuită o făcea în grecească sa natală, iar pe străzile Iașului, ca să-și afirme caracterul politic, el purta fesul reformei otomane și redingota impusă de prefacerile sultanului Mahmud.

Atunci pentru întâia oară se împrăștiară simpatiile pentru Turcia. Și, pe de altă parte, nevoia sprijinirii pe dânsa dispărea dintr-un îndoit motiv. Întâi, Rusia învinsă, legată de mâni, măcar pentru o bucată de vreme, îndepărtată de la Marea Neagră și despoiată de situația de protectoare, nu mai constituia un pericol imediat, fără a mai vorbi de noua ei atitudine față de noi, atât de ipocrit generoasă și încurajatoare. Apoi, dacă era vorba de o asigurare, în locul celei vechi, care dădea naștere la atâtea bănuieli de intenții ascunse, era cea nouă, de un interes pur european, în serviciul civilizației occidentale și al unor instituții mai libere: a Puterilor garante. Turcia împiedica și rănea; ea nu mai represinta un folos, ci dimpotrivă, o stavilă și o amenințare. Înaintarea noastră pe toate terenurile, care, entuziastă, repede, spornică, o jignia în noile ei ambiții, era îndreptată, de la sine, chiar fără intenții neted pronunțate, contra ei. Călătorii pe Dunăre au impresia că două lumi opuse își stau față în față. «De partea turcească trecutul; de cea românească, viitorul», scrie fostul profesor al lui Mihail Kogălniceanu, Brenneke"[2]. Două lumi opuse și, ca o consecință, două lumi dușmane.

A fi făcut chiar Unirea Principatelor prin hotărârea congresului și apoi prin «faptul îndeplinit» era o biruință asupra acestei suzerane încălcătoare. Se poate zice că astfel se încheia întâiul război, fără sânge, contra Turciei reformiste.

Îndată, supt conducerea energică a lui Cuza-Vodă, românii putură vedea că biruința se menține în consecințele ei și se și complectează. Domnul amânduror țerilor românești nu se

putea considera decât ca șeful unei națiuni, unei adevărate națiuni moderne, capabilă de a-și apăra toate drepturile ei, legătura cu Poarta nemaifiind decât o simplă condiție impusă de Europa garantă. Și la baza acestei situații nu mai era, după însuși consimțământul turcesc, cucerirea de care vorbiau, fără drept, dar cu convingere, sultanii de odinioară, ci așa-numitele «tratate», o născocire dibace și îndrăzneață a boierilor din 1770, care intrase acum, în urma unei îndelungate stăruințe românești, necunoscătoare a caracterului lor real, în dreptul public european. Ne supuseserăm noi pentru o atârnare cu îngrijire condiționată, din care, cu prevederea unui tribut invariabil fără usurpare, nu lipsia nimic din ce poate asigura o autonomie deplină, interzicerea de a strămuta pe teritoriul țerilor românești cel mai mic lucru care, în domeniul religios sau judecătoresc, ar putea să sugereze gândul unei reuniri cu Imperiul otoman.

Anumite împrejurări de politică generală, între care înnoirea, îndată după 1856, a legăturilor de prietenie între Franța, care mergea până la renegarea prieteniei engleze, și Rusia, trezirea neîntârziată a poftelor rusești în Orient, ca și dibăcia lui Vodă-Cuza și a auxiliarilor lui, în rândul întâi Negri[42] ca agent la Constantinopol[3], făcută ca politica de ofense față de Principate să înceteze, fiind înlocuită chiar cu o covârșitoare și neașteptată prevenientă. Primirea domnului românesc la Constantinopol fu din cele mai onorabile, superioară oricării din cele făcute până atunci unui cârmuitor vasal. Iar, când, mai târziu, în urma tulburărilor așa-zise țărănești, provocate de agenții unei opoziții unite, nerăbdătoare de a smulge puterea, marele vizitir, însuși Aali-Pașa, îndrăzni să facă observații exponentului la Dunăre al lui Napoleon al III-lea, căruia îi cerea formal ca asemenea scene să nu se mai repete, răspunsul care veni de la București fu unul din cele mai mândre acte care au pornit vreodată de la un guvern românesc

în legăturile cu străinătatea. Era afirmarea unei desăvârșite libertăți de acțiune din partea noastră, a unei adevărate *independențe tributare*, aceasta fiind de fapt situația noastră față de un stat în fața căruia stăteam ca alt stat, absolut deosebit.

Dar, subliniind așa de hotărât situația noastră în urma Tratatului din Paris, care făcea din Turcia mai mult: încă o „garantă" decât vechea suzerană ce fusese și continua încă să fie, Cuza, împăcat cu Rusia numai în aparență, știa prea bine ce se pregătește pentru Orientul carpato-balcanic de diplomații din Petersburg, – cari nu părăsiseră nimic dintr-o tradiție de două ori secular –, ca să încerce a ventila vreun proiect de independență și, încă mai puțin, a se pregăti de un război, alături cu alți nemulțumiți din acest colț al Europei, pentru a smulge această desfacere.

Serbia schițase în timpul Războiului Crimeii o atitudine războinică: Garașanin, președinte al Consiliului, avuse curajul, contra Rusiei, de a face o vizită la Paris, ceea ce-i aduse imediata cădere; pe atunci, dacă Austria amenința, Turcia era plină de atenții, și din cercurile rusești se vorbia de *posibilitatea independenței Principatului*. Noul regim turcesc încercă în 1858 o patronare a politicei statului vasal, dar, în fața nemulțămirii publice, blândul, pacificul Alexandru Caragheorghevici[43] trebui să se retragă pentru ca bătrânul Miloș[44], restituit în scaun, apoi fiul său Mihail[45] să înceapă o acțiune contra Turciei. În 1859, anul vizitei la Paris a lui Mihail, atunci prinț moștenitor, era vorba de o înțelegere cu Kossuth, de o parte, iar, de alta, cu croații și cu noua Românie unită pentru a smulge sultanului părăsirea citadelei Belgradului, recunoașterea complectei autonomii și a succesiunii dinastice. Ajuns stăpân, Mihail însuși primește pe refugiații din Turcia, între cari Racovschi[46], care publică la

Belgrad foaia lui «Lebăda Dunării»[4]; el leagă relații cu bulgarii, pe cari căuta să-i îmbucătățească aducerea coloniștilor cerchesi, și cere turcilor să plece din țară ori să-i primească legile.

Pe când se vota reconstituirea armatei sârbești și Muntenegrul se ridica în arme, turcii din cetate se încăierau cu sârbii, în lipsa prințului. Mihail redactase acum proclamația sa, dar diplomația împiedică, la conferința de la Canligè, începerea ostilităților, promițând evacuarea citadelei într-un an[5]. Acolo era într-adevăr *o mare sete de independență*, și un om politic cu vază, Marinovici e trimes în Apus, ca să încerce recunoașterea ei.

Serbia cneazului Mihail se pregătia deci de o mare acțiune liberatoare, și Grecia nu aștepta altceva decât un conflict care i-ar fi dat putința de a-și adăugi măcar Tesalia și Epirul. Mihail lucra chiar la alcătuirea unei puternice oștiri naționale, cu mult mai presus de adevăratele mijloace ale principatului său, pe când Grecia tânărului[47], încă nesigurului rege Gheorghe[6] se gândia pentru realizarea planurilor sale de mărire ori la anume contingențe de politică generală, ori la succesul unei acțiuni revoluționare în provinciile dorite. Nu cunoaștem îndeajuns dosarul, risipit din nenorocire pentru totdeauna, al politicei externe a lui Alexandru Ioan I-iu pentru a putea fixa toate amănuntele, dar e vădită grija aceluia care primise de la vecinul său sârb oferta formală de a-i recunoaște situația de *primus inter pares*, făcând din el șeful cruciatei contra turcilor[7], grija, zic, de a evita tot ce ar putea fi o provocare a Puterii suzerane, tot ce ar putea să deranjeze echilibrul european așa cum fusese stabilit prin hotărârile, așa de necesare asigurării și dezvoltării noastre, de la Paris.

Încă din 1863, arme pentru Serbia trecuseră pe la noi, Mihail trimete vecinului său român, pentru manevrele românești, pe colonelul Milivoe Petrovici cu o misiune militară care a fost

primită«frățește». Ofițerii sârbi aduceau Domnului României o sabie cu inscripția *amico certo in re incerta*, «prietenului sigur în vremuri nesigure»[8]. Se trimete la Belgrad ca agent Callimachi-Catargi[48], care fu foarte bine primit de președintele Consiliului sârbesc, Garașanin; era momentul când tot acolo sosea, în numele comitetelor revoluționare grecești, Leonida Bulgaris, care anunța intenția lui de a veni la București pentru «a implora sprijinul» lui Cuza. Era în Europa o stare de neliniște. Un război părea posibil, și fiecare-și căuta aliați. Sârbii se arătau gata să sprijine România în apărarea ei contra Austriei, chiar dacă rușii ar avea o altă atitudine. Trimesul român recomanda Domnului său «să acorde cea mai mare importanță relațiilor cu Serbia care ne fac arbitrii chestiei Orientului», dar se grăbia să spuie factorilor politici sârbi că «n-avem pretenții de valorificat în Orient», dorind numai, dacă s-ar schimba situația la Constantinopol, ca orașul împărătesc să ajungă liber[9].

Poarta credea însă, în îngrijorarea ei, îndreptățită prin acea îngăduire de către Franța a politicei rusești în Sud-Estul Europei pe care o sfărâmă apoi revoluția, foarte simpatizată la Paris, a polonilor contra țarului, că s-a și încheiat un tratat de colaborație militară între cei doi prinți creștini[49]. Marele vizir se plânse și la București și la Belgrad contra armărilor în curs, cerând explicații. Se spunea limpede, în cercurile turcești, că «relațiile guvernului sârbesc cu prințul Cuza iau un caracter serios și nu tind la nimic mai puțin decât separarea Principatelor tributare», deci *independența României ca și a Serbiei*[10]. Grecia ar fi amestecată, și Garibaldi[50] ar fi gata să apară în Balcani. Cum italienii erau invitați la arsenalul din Craguievaț și Cabinetul sârbesc cerea cu insistență să se cedeze Mali-Zvornic, zvonurile căpătau oarecare verosimilitate; se semnala și călătoria la Londra a soției lui Mihail, Iulia Hunyadi. Trupele turcești începeau să se adune la granița noastră[11], iar altele se gătiau să intre în Muntenegru. Un aghiotant al

prințului muntenegrean apărea la Belgrad, cu misiune și pentru București. Callimachi-Catargi scria, în mart 1864: «Toate speranțele sunt acum îndreptate către România. Alteța Voastră Serenisimă se bucură în Orient de o imensă popularitate». Cu toată împotrivirea îndărătnică a Angliei și intriga austriacă, se părea că un război va începe în Balcani, și avântul voluntarilor sârbi, dacă nu deplina pregătire a armatei regulate, părea să făgăduiască o lungă dezvoltare și poate un rezultat prielnic al acestuia[12]. Generalul Herkt mergea să viziteze la Craguievaț arsenalul sârbesc, în 1865[13].

Ce ar fi fost dacă românii și sârbii, conduși de domni pe cari-i încunjura o credință entuziastă, ar fi luptat împreună pe același front balcanic împotriva unei Turcii care nu-și alcătuise încă o puternică armată modernă, capabilă de a lupta de sine contra unor forțe naționale hotărâte la orice, și aceasta într-un moment când, în fața împotrivirii anglo-austriace, Franța și Rusia erau încă față de Orientul creștin în aceeași atitudine! Poate că nu se întâmpla, a doua zi după triumful îndoitei unități naționale, nici sfârșitul trist al lui Cuza în 1866, nici acela, tragic, al lui Mihail, doi ani mai târziu, fără a mai vorbi de rezultatele încă mai mari pentru politica generală europeană.

Sfătuită de Franța, Turcia crezu însă că trebuie să cedeze atât în chestia Zvornicului și Zaiciarului, cât și în aceea a garnizoanei Belgradului. Ea se temea, cu toată adunarea, grăbită, de baș-buzuci, să nu întâmpine o răscoală generală a creștinilor. Pentru moment, visurile de independență erau înlăturate[14]. De altfel, guvernul român avea grija reformei agrare, înfăptuită prin lovitura de stat[51], cu toate riscurile ei față de clasa boierească, așa de puternică, și, în loc să înainteze alături de «fratele» sârb Mihail și de Muntenegreanul Nichita[52] pe frontul de atac al Balcanului,

Domnul României mergea la Constantinopol pentru a fi primit ca un suveran independent.

Adversarii lui Vodă-Cuza-i făceau însă învinuirea că a ascultat de Rusia, a cării diplomație a «propus o alianță ofensivă și defensivă între Serbia și România, alianță care nu poate decât să favorizeze planurile Rusiei, atât e de adevărat că tot ce trebuie să grăbească o ridicare de scuturi contra Imperiului Turciei lărgește pentru dânsa calea Bizanțului»[15].

Totuși, ideea că Turcia nu va putea să dureze, că o pândesc primejdii cărora nu va putea să reziste, dăinuia. Un prieten personal al lui Cuza-Vodă, Gheorghe Căliman, mergea în 1865 să cerceteze Serbia, și în cartea care-i descrie călătoria, *Echilibrul în Orient sau Serbia și România*, el se rostește astfel cu privire la viitorul Turciei: «La prima vedere, Turcii și Imperiul turc par ceva gigantic, formidabil, neexplicabil, dar, după un examen mai atent, se vede că e ca o spumă de mare, care-n momentul furiei se umflă, ajunge la apice (sic), se-ntinde, copioasă-n suprafață, cotropește, înecă totul..., dar, când începe a se tempera, ea se nimicește și tot ce se credea zdrobit supt dânsa se ridică mai frumos, mai viguros și mai strălucitor decât înaintea aparentei catastrofe[16]. Iar mai departe: «A regenera Imperiul turc este a dărâma mai întâiu totul și apoi a edifica din nou totul. A face din turc un om cult și civilisat este aproape a provoca o ruptură formală cu tradițiunile pur de comoditate, cu toate referințele la sensualism ale trecutului, este a consacra toate prejudițiile, toate distincțiunile de rasă, toate superstițiile, toate abusurile și viții societății turcești»[17].

Capitolul IV

INSTALAREA LUI CAROL I-iu ŞI IDEEA DE INDEPENDENŢĂ

În februar 1866, Cuza-Vodă era răsturnat de o coaliție de oameni politici cari, de multă vreme, cu înverșunare, duceau o campanie contra lui, în țară și în străinătatea prietenă[53].

Îndreptățirea complotului militar și a schimbării de regim era, între altele, nevoia de a se aduce la îndeplinire ultimul punct din hotărârile Divanurilor ad-hoc: principele străin, pe care de câteva decenii îl cereau planurile de viitor ale reformiștilor[1].

Cei cari subscriau aceste planuri puneau alături două cerinți care nu se puteau împăca: de o parte, păstrarea, din îngrijorare față de Rusia, a raporturilor de vasalitate cu Imperiul otoman și, de alta, introducerea acelui vlăstar al unei familii domnitoare în Europa, – unii voiau un membru al cutării familii domnitoare în Germania de Nord, alții un latin (francez, piemontez) sau un englez[2] –, care, crescut într-o lume de mândrie personală și națională ce nu cunoștea legătura medievală a suzeranității, învechită și umilitoare pentru simțul lor de demnitate personală, trebuia să caute, la cea dintâi ocazie, liberarea de această dureroasă îndatorire.

Vaillant simțea bine că nu se pot împăca aceste două cerinți

când scria încă din 1856 aceste rânduri juste, arătând și cum se poate face, fără greutate, desfacerea: «un prinț străin neputând, fără a deroga, să se supuie suzeranității Porții, e totuși absolut necesar să se deslege nodul care unește Moldovalahia cu Imperiul turcesc. Lucrul nu e așa de greu cum se crede; Moldovalahia, nefiind nici musulmană ca Egiptul, nici din *casa păcii*, ca orice provincie cucerită, e deci așa de puțin parte integrantă a Imperiului otoman, încât poarta ea însăși n-a privit niciodată de la început ca un caz de război invadarea ei, precum a dovedit-o și acum în urmă la întrarea rușilor, la 2 iulie 1853.

Redusă astfel la dreptele ei proporții, vasalitatea Moldovalahiei nu mai e decât o chestie de tribut, tributul chestie de rentă și renta chestie de despăgubire.

A oferi tronul său și cârmuirea celor cinci milioane de suflete ale sale unui prinț străin ales, de rasă valo-latină, care, pentru independența sa și a țerii, ar efectua această despăgubire, e dorința tuturor acelor moldovalahi cari nu râvnesc puterea pentru ei înșii și n-au presumpția de a se crede destul de tari ca să resiste totodată influențelor din afară și intrigilor din lăuntru.

Dar, se va spune, Poarta nu va putea să consimtă la aceasta; după ce a pierdut până acum stăpânirea ei absolută asupra Egiptului și asupra Greciei, ea își va face firește datoria să se opuie, nu numai independenței Principatelor, dar chiar unirii lor cu un singur prinț fără suzeranitate. Ca să-și asigure stăpânirea asupra lor, ea va reintegra acolo pe fanarioți... Pe cât găsim atentatorie integrității sale ridicarea Egiptului la situația de vice-regat ereditar, pe atâta, din contra, credem că prefacerea Principatelor în stat independent și neutru nu-i aduce nici o atingere.

În adevăr, aceste provincii în care nu locuiește nici un musulman, în care nu există nici o moschee, ai cării locuitori,

în puterea vechilor capitulații, n-au fost supuși niciodată haraciului, chiar când, pentru afacerile lor, se găsesc pe teritoriul Imperiului, nu sunt legal o parte integrantă a acestuia, prin aceia chiar că, în loc de a fi din *casa păcii*, sunt, din contra, din *casa războiului*. Trebuie să o recunoască, fără a sta cât de puțin pe gânduri, oricine cunoaște cât de cât puțin limbagiul metaforic al Orientului... E așa de adevărat încât nici Reșid-Pașa, nici Fuad-Pașa, cari ne cunosc și ne stimează, nu s-au îndoit niciodată de aceasta. E așa de adevărat încât această ideie, pe care o emisesem întâia oară acum zece ani, nu găsise o opoziție serioasă la Poartă, încât Aali-Pașa însuși îi înțelesese dreptatea, încât Mehemed Aali-Pașa recunoaște și acum că e îndreptățită și că ar fi de ajuns să se ceară realisarea ei pentru a o căpăta; căci oamenii de stat ai Porții nu sunt opriți decât de această considerație; că, dacă ar ceda azi asupra Principatelor, ar fi aduși a ceda mâne asupra altei provincii»[3].

Noul domn, care primise un tron de risc fără aprobarea formală a șefului Casei sale și fără binecuvântarea atotputernicului Bismarck[54], se găsea într-o situație nehotărâtă față de Turcia suzerană pe care el însuși n-o putea privi în această situație a ei decât cu un adânc sentiment de repulsie. Recunoașterea lui Cuza era pur personală, și Franța însăși, la alegerea lui îndoită, lăsase a se întrevedea putința ca după moartea Domnului Unirii țerile legate prin actul din 1866 să-și poată alege fiecare câte un stăpânitor[4]. Pentru a-și afirma caracterul de quasi-independență, Hohenzollernul de la Dunăre comunică sultanului, ca de la un cap încoronat la altul, «alegerea sa liberă și spontanee de către națiune», cedarea sa la «apelul acestui popor care-i făcea onoarea de a-i încredința destinul» și se arăta gata doar a admite ce se cuprinde în «tratatele seculare care leagă Principatele cu Imperiul Otoman»[5]. Turcii puneau condiții grele pentru recunoașterea

lui Carol I-iu, mustrat pentru că n-a trecut pe la Constantinopol: Principatele, «parte integrantă a Împărăției Sultanului», deși cu anume «privilegii și drepturi», vor trebui să declare că «legăturile de vasalitate cu Poarta» nu vor fi atinse. Alesul din april 1866, căruia-i lipsia încă «legalitatea cerută», va merge «imediat» la Poartă[55] pentru a primi un firman special de numire, fără drept de moștenire al «rudelor rămase în Germania». El nu va putea încheia tratate, ci numai convenții cu caracter pur local», nu va întreține «relații oficiale cu celelalte Puteri», rămânând ca diplomația otomană să consulte Principatele când va fi vorba de interesele lor, nu va acorda decorații – Cuza pregătise totuși una – și nu va bate monedă – Cuza o făcuse pentru banii de aramă și comandase la Paris „românul" său de aur – decât doar cu semnul formal al vasalității[6]. Un agent de comerț turcesc va sta la București, și Principatele ar da ajutorul lor militar pentru a apăra «drepturile și interesele generale ale Imperiului»; «forța armată» a lor neputând fi însă crescută peste ce se îngăduia prin Convenția de la Paris[56]. «Făuritorii de tulburări» – pregătitorii revoltelor bulgărești – vor fi înlăturați, și se vor împiedica orice publicații cu caracter revoluționar[7]. Iar, pentru a exercita o presiune, se grămădiau în Bulgaria guvernată de Midhat-Pașa trupe la Dunăre, făcând un lagăr la Rusciuc.

Măsuri de apărare fură îndată luate pe Argeș, unde, după concentrarea a optsprezece batalioane, apăru Domnul, bucuros de a avea o armată pe care s-o prefacă pentru zilele grele și mari. În aceastălaltă tabără, spiritul era bun. Noua Turcie militară nu impunea românilor, cari aveau încă din vremea Regulamentului Organic o putere ostășească, pregătită destul de bine, cu îndemnul și supt controlul rușilor. În această privință, un călător din vremea de după războiul Crimeii (1858-59) dă nota justă a sentimentelor dintre cele

două oștiri. Pe drumul de la Galați la Tulcea, întrebuințând vasul Companiei austriace, el vede «ofițeri moldoveni, cari nu țin samă întru nimic de Pașa (Omer), un general, șeful de statmajor al armatei suzeranului lor, nu-l salută, nu se apropie de el, deși era, ca și dânșii, în uniformă și desigur era cunoscut de dânșii»[8]. Alături de ofițeri formați la Viena, ca acel Omer-Pașa de pe Dunăre, numit la comisia fluviului, alături de elevii instructorilor apuseni, ca prusianul colonel Malinowsky, din Magdeburg[9], se puteau încă vedea exemplare ca acelea pe care le descrie același călător, cu sabia arhaică pe umăr, cu o batistă la gât, cu o legătură de rufe în mână și un coș cu cireșe pe care le oferă tovarășilor de drum, ori, alături, semi-negrul, care-și întinde picioarele ale căror degete negre ies din ghetele scâlciate[10]. E adevărat că oricând din populația de la țară, săracă, sănătoasă, fanatică, desprețuitoare de moarte se putea înjgheba o trupă gata la toate ostenelile și sacrificiile, care n-avea nevoie decât de arme perfecționate și de o bună conducere.

Un sprijin nu se putea aștepta de la Puterile apusene. Franța sfătuia să se păstreze, prin concesii, pacea: Rusia dădea doar vorbe bune, iar Prusia lui Bismarck se gândia numai cum s-ar putea ajuta de la Dunăre războiul ei contra Austriei, care atrăgea toată atenția, dând românilor o mai mare libertate de acțiune decât în circumstanțele obișnuite[11]. Serbia, care se grăbise a profita de schimbarea din România ca să tragă la dânsa conducerea acțiunii contra Turciei, era gata să pornească la război dacă trupele sultanului s-ar încumeta să treacă Dunărea, dar încă din februar guvernul provisoriu se grăbise a recomanda agentului de la Belgrad să fie foarte prudent și, fără a refusa propuneri de alianță ce ar veni, să nu se amestece întru nimic în ridicarea de steaguri care începuse și în Muntenegru și în Bosnia și Herțegovina, țara nefiind

pregătită pentru o acțiune militară[12]. Nici mișcările Greciei nu treziseră interes[13].

Se încercă pe cale diplomatică înlăturarea opoziției turcilor la recunoașterea în condiții demne a noului stăpânitor. Pe când, în Serbia, Dimitrie Brătianu[57] căpăta, în iunie, de la prințul Mihail asigurarea că România va fi ajutată la cel dintâi atac turcesc, Ion Ghica[58] pleca la Constantinopol la 4 iunie[14]. I se recomanda în august să se arate că noua Constituție românească, pe care nici n-o comunicaseră Porții, va fi aplicată «în margenile tratatelor și obligațiilor față de Puterea suzerană»[15], că oastea, de 17.648 soldați și 1.696 ofițeri, e tot ca pe vremea lui Cuza, deci după hotărârea Puterilor, că, de altfel, dreptul de a se schimba legile organice fusese dobândit încă de Domnul precedent în august 1864.

În același timp, Ioan Cantacuzino[59], trimes anume la Belgrad, comunica impresia sa că sârbii sunt gata la orice. Îndată Creta se răscula (septembrie)[16]. La 17 octombrie Mihail Obrenovici cerea părăsirea de trupele otomane a cetății Belgradului și a tuturor celorlalte puncte ocupate încă de dânsele[17]. Însărcinatul de afaceri din capitala Serbiei putea scrie că, în vederea unei legături cu grecii și cu românii, i se vorbia astfel: «Să fim rusofili, să fim galofili, adecă să ne servim de protecția rusească și francesă întru cât ne poate duce la scopul nostru; să ne facem că am fi mânați, dar să nu uităm niciodată scopul nostru comun, scopul independenței noastre, mult mai scumpă decât bunele grații ale Franciei și ale Rusiei»[18].

Dar, încă de la 6 ale lunii, ambasadorul francez Moustier[60] mijlocia o înțelegere a guvernului român cu Poarta. Se schimbară scrisori în care cele două părți întrebuințau fiecare limbagiul ei. Sultanul făcea un act de grație, «de înaltă bunăvoință», față de populațiile moldo-valahe, parte importantă a Imperiului său», când «conferia» lui Carol I-iu, fără ca

el să fi făcut omagiul, înaltul «rang» de prinț al Principatelor Unite, cu drept de moștenire, singurul câștig. «Drepturile stabilite și recunoscute prin acte cu privire la Moldo-Valahia» vor fi ținute în samă la încheierea de tratate de către Turcia. Armata *regulată* era fixată în limitele convenționale; dreptul de monedă și decorație rămânea refuzat. Asupra creșterii de tribut – la noi se zicea «suma convențională»[19] – se va discuta. Domnul va veni la Constantinopol pentru a primi «firmanul de învestitură și pentru a afla din gura chiar a Maiestății Sale Imperiale dorințile sincere pe care le formează pentru fericirea și prosperitatea populațiilor moldo-valahe»[20]. Din partea sa, Carol I-iu, se mărgenia, recunoscând necesitatea firmanului, să ție în samă condițiile impuse de «principiul european al integrității Imperiului otoman», principiu în fața căruia el își înclina mândria[21]. Agenția din Constantinopol se intitula oficial «Agenția princiară a Moldo-Valahiei», dar își zicea și «Agenție a Principatelor-Unite»[22].

Domnul merse la Constantinopol, unde fu primit bine, ca prinț de Prusia, cum era privit deocamdată, decât ca «hospodar» român[61]. Gesturile lui pentru a înlătura anumite formalități supărătoare, ca mișcarea prin care trecu ministrului său de externe firmanul de numire, putură reuși să salveze aparențele, dar noua situație de drept care ne scădea așa de mult trebui totuși să fie primită, fie și cu ferma hotărâre de a-i eluda în practică toate urmările, – ceea ce s-a și făcut.

Astfel în novembre putu să aibă loc vizita[61], al cării caracter fu ascuns opiniei publice printr-o proclamație princiară de o mândră dibăcie.

Această umilință n-o putea uita însă Carol I. În zădar ministrul de afaceri străine al Turciei vorbia în iunie 1867 de «sentimentele de bunăvoință și solicitudine veșnică ale stăpânului

său»[23]. Revolta închisă contra ei a fost de acum înainte un motiv de acțiune antiturcească la noul Domn. Independența, care decurgea din însăși așezarea lui pe tronul românesc, deveni pentru vasalul a cărui voință fusese îngenunchiată o chestie personală, la care această fire mândră ținea prin toate fibrele ființei sale morale.

Dar în caracterul Domnului român era pregătirea înceată, răbdătoare, sistematică a faptelor sale. De aceea împrejurările din vecini nu-l scoaseră din așteptarea pânditoare care e de acum înainte nota dominantă a politicei lui exterioare. Ceea ce Prusia lui de acasă făcuse față de Austria, atât de urâtă la Berlin, dar înșelată până în ultimul moment, va face el cu această Turcie ale cării pretenții nu se răzimau măcar pe o adevărată putere, ci pe iluziile unei închipuiri bolnave.

Deocamdată, legându-se relații în toate părțile, nu se putea conta pe inițiativa sârbească. În adevăr, încă din mart 1867, Turcia cedase în chestia cetăților, și sultanul văzuse înaintea lui și pe celalt vasal creștin din Balcani. Înarmările sârbești, favorizate de Rusia, înțelegerea intimă cu Muntenegrul, unde prințul Nichita era gata de o frăție de arme cu Mihail, toasturile ridicate la Belgrad pentru prințul român, intenția muntenegrenilor de a lega relații cu România, planul de a face din Cristici un guvernator al Bosniei, agitațiile panslaviste în Apus, cultul țarului Dușan[24] dispărură pentru un singur moment[62]. Dar încă în mai ofițerul muntenegrean Radonici apăru la București, aducând marele cordon al micii lui patrii, o delegație sârbească urma, și agentul nostru la Belgrad, Ioan A. Cantacuzino, asigura că Garașanin rămâne apărătorul ideii de independență completă a Serbiei[25]. Din partea sa, Domnul român trimetea, în lipsa lui Nicolae Golescu[63], socotit probabil ca suspect rușilor prin rolul lui în 1848, pe Gheorghe Filipescu[64] și pe colonelul Dunca[65] să salute pe țarul

Alexandru[66] la Odessa[26]. Totodată însă, se dădea în străinătate asigurarea că nu se dă nici un sprijin bandelor bulgărești[27].

Față de aceste ispite, atitudinea Domnului român e aceia pe care o exprima el în ianuar 1867 în instrucțiile lui Ioan Bălăceanu[67], trimes la Atena: «Statele balcanice ar trebui de acum înainte să se păzească bine de orice Mare Putere străină care s-ar face că intervine în folosul lor și să lucreze mai ales în acel sens ca, în locul mișcărilor singuratice, fărâmițate și de aceia fără folos, care ar porni din inițiativa privată, să între o acțiune regulată, cu plan, a guvernelor respective. *O alianță a statelor creștine din Balcani ar fi cel mai bun mijloc pentru a realisa aspirațiile lor naționale*»[28]. Acestea erau părerile Ministeriului C. A. Kretulescu[68], care, cu Brătianu[69] și Rosetti[70], lucra și el în sensul liberal, după retragerea, în fața greutăților cu Turcia, a lui Ion Ghica[29]. Și aceeași va fi atitudinea Ministeriului Ștefan Golescu, voit de Napoleon, cu Dimitrie Brătianu, dar fără fratele său mai mic și Rosetti, și a Ministeriului Nicolae Golescu (mai 1868), care avea pe Ion Brătianu la Interne și la Finanțe[30]. Încă din decembrie 1866, Carol I-iu adăugise o altă condiție a sa pentru o acțiune în Orient: «ca o înțelegere să se stabilească încă de acum între Franța, Anglia și Prusia» – singure – «în privința afacerilor orientale. Un acord întins între aceste trei Puteri ar fi cea mai sigură garanție a independenței noastre naționale»[31].

Apărătoare a ideii de unitate și independență era însă, cu mai multă nerăbdare și o mai bună organizație, Serbia. În septembre 1867 agentul nostru la Belgrad vorbia de un fel de înțelegere secretă, tăcută, foarte intensivă, printre toți supușii sârbi, adecă aceia de a considera ca secundare toate afacerile interioare ale țerii până la soluția marii opere de liberare *(affranchissement)* a tuturor sârbilor supuși Sublimei Porți»[32].

Încă din mai 1865 se începuseră negocierile unui tratat cu Muntenegrul, Mihail fiind nașul unei fiice a lui Nichita, și la 12 septembrie 1866 se încheia cu Statul sârb vecin un tratat care prevedea, alături cu lupta comună contra turcilor, o unire politică după biruință, muntenegreanul având să fie la Belgrad «prinț regent». La 14 ianuar din același an bulgarii se învoiau cu o «Bulgarie-Serbie» sau o «Serbie-Bulgarie», în așteptarea «Imperiului iugoslav» cu Tracia și Macedonia, supt Mihail, cu aceeași Biserică patriarhală, aceeași oștire, aceleași legi, aceeași monedă, aceeași capitală, pe care o va hotărî aceeași adunare[33].

Era natural să se ajungă la o înțelegere a guvernului sârbesc îndreptat, cu toate concesiile ce i se făcuseră, către războiul contra turcilor, cu Grecia ca și cu România.

Astăzi se cunosc convențiile încheiate cu amândouă aceste țeri în cursul anului 1868.

Cu Grecia, tratatul de la Vösslau, 10 sau 14 august 1867, prevedea o colaborație militară, în care Serbia ar aduce 60.000 de soldați, Grecia numai jumătate, pentru a libera, pentru cea dintâi, Bosnia și Herțegovina, pentru cea de-a doua Epirul și Tesalia; dacă n-ar fi cu putință o anexare, s-ar face din aceste provincii niște state deosebite, dar confederate cu monarhiile consângenilor. În caz când o țară n-ar căpăta nimic, cealaltă trebuia s-o despăgubească. Asupra Macedoniei avea să hotărască plebiscitul. Se luau precauții față de Austria, – într-o călătorie prin Apus, până la Paris, prințul Mihail e mustrat pentru rusofilia sa de cancelariul lui Francisc-Iosif, contele Andrássy[34] –, poate chiar și de Rusia, dar se avea în vedere o întregire a alianței prin câștigarea României și întrebuințarea unei revolte a albanezilor[35]. Grecii credeau că ar putea ajunge astfel și până la ținta, de mult dorită, a Constantinopolului. Ca termin pentru începerea hostilităților, care ar fi fost combinate cu împrejurările

din Creta[71], refuzată Grecilor prin înțelegerea de la Salzburg[36], se alese în ultima instanță luna lui mart a anului 1868[37]. O convenție militară fu încheiată, după căderea Ministeriului Komunduros, de Bulgaris, vechiul agitator la Belgrad, la 16 februar din acest an[38].

Tratatul cu România, pregătit încă din ianuar[39], se încheie la I-iu februar st. n. (20 ianuar st. v.) a anului următor, 1868, în București. Cu pregătirea unui tratat de comerț se prevedea, fățiș, garantarea reciprocă a autonomiei, E probabil însă că existau și alte clauze, care până acum n-au fost date la lumină[40]. Din parte-i, Grecia, după îndemnul Rusiei, care continuă să privească dușmănește statul de la gurile Dunării, ba chiar și după al Franciei nepoleoniene, înstrăinată de ceea ce era în mare măsură creațiunea ei, refuză să intre în vreo înțelegere cu acea România a lui Carol I-iu, care nici ea, supt conducerea plină de nesfârșite precauțiuni, a noului ei Domn, nu se grăbia să încheie acte precise și definitive[41].

Pentru a pregăti războiul, Serbia, pe care împrejurările o puseseră în planul întâi, trimese agenți în Macedonia, până la Seres, răscoli sufletul, doritor de unitate națională, al croaților, se luă bine pe lângă italieni, trimețând pe poetul Medo Pucici, din Ragusa, la serbările comemorative ale lui Dante, în sfârșit căută să câștige prin misiuni speciale spiritele în Apus[42].

Se trezi astfel un așa de nerăbdător avânt către luptă, o așa de formidabilă încredere în victoria neapărată, neîntârziată, încât, declarația de război zăbovind, după sfaturi venite de la Petersburg, extremiștii din Serbia însăși și cei cari publicau la Geneva ziarul *La Liberté* puseră la cale, în legătură și cu alți factori, ascunși, uciderea prințului ofensivei naționale. Mihail căzu, la Topcider, supt gloanțele asasinilor, la 10 iunie ale acestui an 1868, care trebuia să vadă triumful unei politice cu atâta îngrijire pregătite, «Aripile războiului fuseseră tăiate în mijlocul celui mai frumos avânt al lor»[43].

Grecia încercă atunci, cu noul prinț sârb Milan[72], un copil, în grabă chemat din Paris, să ia pentru dânsa inițiativa. Fiul cel dintâi al regelui Gheorghe și al Marii-Ducese rusești Olga fu botezat cu numele de Constantin[73], al ultimului Paleolog bizantin. Un conflict fu căutat, încă din 1868, cu Turcia, și se ajunse la ruperea relațiilor. Puterile trebuiră să intervie pentru a recomanda calm și Serbiei, unde regentul Iovan Ristici[74] menținea alianța, și României, isprăvind prin a da, în ianuar 1869, dreptate turcilor[44].

România părea că revine la o politică de prietenie față de Turcia. În octombre – novembre, turcii vorbiau de «interese reciproce» și de «escelente relații»; ai noștri, refuzând o notă turcească, nepotrivită cu autonomia și demnitatea națională, și asigurând necontenit pe sârbi de o prietenie călduroasă, apăsau pe «loialitatea și spiritul de conciliație pe care nu vom lipsi să le aducem în relațiile noastre cu o Putere față de care legăturile seculare și interesele comune ni creiază datorii speciale, de la care nu vom lipsi»[45]. Se asigura Poarta că nu va mai fi cruțare, ca în 1867, față de bandele bulgărești[46]. Și, totodată, înarmând oștirea, cu ajutorul Franciei, se făceau încercări la Constantinopol pentru a căpăta dreptul la moneda națională, de aur și argint – ceea ce se aprobă de sultan, dar deocamdată nu în toată forma[47] –, ba chiar pentru anularea capitulațiilor[48], pentru «reglementarea Gurilor Dunării» și o jurisdicție în Orient. Se refuză admiterea unui agent de comerț turc la București[49]. Noul guvern conservator, al lui Dimitrie Ghica[75], dublat însă cu Alexandru Gh. Golescu și cu Mihail Kogălniceanu, care ieșise în fine din isolarea lui prigonită de cuzist și de autor al loviturii de stat (începe la 20 novembrie 1868), se întrecea în această privință cu al lui Ion Brătianu[50]. Dar el se lăuda la Paris că, o dată cu căderea acestuia, un «mazzinian», a încetat și «propaganda destul de activă în favoarea grecilor, a bulgarilor și în general a

populațiilor creștine din Orient»[51]. De altfel, România singură, prin atitudinea ei, a împiedicat cruciata creștinilor în Răsărit, spunea lui Napoleon al III-lea Strat[76], agentul român[52].

Se poate închipui deci în ce atmosferă căzu, în iunie 1869, misiunea la București a prințului Ipsilanti, viță de «hospodar», fost pretendent la tronul grecesc și a cărui soție se deosebise la Paris în timpul războiului Crimeii prin luxul caleștii sale. Refuzat odată în cererea sa de ajutor pentru Creta, la 1866, el mai făcu o încercare la București, de data aceasta foarte serios și cu pline puteri pentru a încheia alianța, care, după slăbirea Serbiei, se impunea ca o necesitate, orice ar fi avut de obiectat ocrotitoarea Rusie.

O scrisoare a regelui Gheorghe arăta că numai cedând insistențelor făcute de Marile Puteri s-a părăsit pentru moment cauza Cretei, dar «națiile creștine din Orient» trebuie să se înțeleagă pentru ca împreună să ajungă la independență. Era vorba de o alianță secretă, care ar duce la deschiderea războiului cu Turcia după o înștiințare cu șase luni înainte între părțile contractante; se vorbia și de concursul bulgăresc. Răspunzând suveranului Greciei în termini amabili, dar fără a lua vreo îndatorire, – «comunitate a intereselor politice și religioase ale Greciei și României», «conexitate a intereselor comerciale supt atâtea puncte» –, Carol I-iu voia ca în convenția sau tratatul ce s-ar încheia să nu fie vorba de bulgari, cari nu puteau da decât bande de răsculați, și să se zăbovească orice acțiune «până ce forța lucrurilor ar fi adus concertul european să resolve chestia Orientului».[53]. E sigur însă că se ajunsese la un proiect de tratat care fu dus în Grecia și, aducându-i-se unele schimbări, el fu înfățișat de același trimes extraordinar și secret în decembre. Data aceasta însă, Domnul refuză să urmeze personal discuțiile, trimețând pe Ipsilanti la ministrul de finanțe, Alexandru Golescu, guvernul singur având răspun-

derea, deci și căderea unor asemenea tratative. Ipsilanti înțelese că partida e pierdută, și plecă.

Carol I-iu lipsise din țară în august și septembrie. După ce visitase pe țar la Livadia, – se zicea că e vorba de o căsătorie cu Marea Ducesă Maria, dar se încheie o alta cu Elisaveta de Wied –, el mergea, în calea spre Paris, la Viena, unde fu primit de împărat și, la întoarcere, ținuse samă și de recomandația ce i se făcuse de a se opri la Budapesta, unde-l aștepta împărăteasa Elisaveta. Napoleon al III-lea, care în 1868 încercase o readucere pe tron a lui Cuza, spusese limpede că politica României trebuie să se îndrepte după a Austro-Ungariei, care fusese până atunci dușmana declarată, prigonitoarea neobosită a Principatelor[54]. Și Francisc-Iosif mergea în acel moment la Constantinopol. Monarhia Habsburgilor, căutând să înlăture pretențiile tradiționale ale Rusiei, se înfățișa încă din acel moment ca ocrotitoarea creștinilor din Orient, fără deosebire de confesiune[55].

Noua politică inaugurată de Dimitrie Ghica, pe lângă care Kogălniceanu avea un rol secundar, nu grăbia însă întru nimic realizarea dorinților de mult timp manifestate, ceea ce ar fi fost o compensație pentru absoluta abdicare de la orice acțiune în Balcani pe care trebuise să și-o impuie statul român. Supt pretext că se caută *proclamarea regatului român* (septembre)[56], că se ocrotesc bandele lui Hagi-Dimitri, Jivco și Pelivan[57], vechea politică de șicane și de ofense reîncepea la Constantinopol, refuzându-se titlul de «România», primit de ruși imediat[58], moneda, decorațiile, jurisdicția consulară, dându-se pașapoarte turcești românilor, primindu-se, cu oarecare vanitate, cutare apel al țeranilor din Jiiu, reclamându-se scutirea de impozite a turcilor din Principate și mergându-se până la pretenția de a se fixa hotarul românesc la malul stâng al Dunării, fără nici o împărtășire la apele fluviului, aceasta

supt pretext că numai așa se pot opri atacurile grănicerilor contra vaselor purtând steagul otoman[59]. Era vremea când, în alianță strânsă cu Austro-Ungaria, se declara că teritoriu muntenegrean sau otoman e tot una[60].

Mai curios e că Austro-Ungaria însăși, prin ambasadorul ei la Constantinopol, Prokesch-Osten, unit cu sir Elliot, al Angliei, punea totul în mișcare contra noastră. Turcii, marele vizir Aali însuși, dar mai ales instigatorul la politica de violență contra statelor creștine, Halil-beiu, nu mai isprăviau cu plângerile arogante contra regimului Brătianu, care, ca în chestia monedei, dusese Poarta la concesii fără măcar un folos pentru dânsa. Dimitrie Știrbei[77], *persona grata*, merse la Constantinopol ca să aducă o potolire a acestei porniri pătimașe[61]. La observațiile dure ale Porții, Domnul României trebui să răspundă printr-o scrisoare de explicații pe care Cuza n-ar fi iscălit-o, și tributul fu îndată expediat[62].

Atunci izbucni războiul franco-german[78] și lucrurile trebuiră să capete o altă înfățișare.

Rusia era de la început decisă să rupă piedicile ce i se puseseră prin tratatul de la Paris, reluându-și libertatea în Marea Neagră. Cu această hotărâre ea unia aceea de a face să se revie de Puteri asupra nerodnicei idei a Unirii Principatelor, punându-se doi «hospodari» în locul Domnului României, «prinț prusian», de care și Franța ar fi dorit să scape, primind propunerile făcute de D. Brătianu lui Émile Ollivier[79] în favoarea colonelului[80] Nicolae Bibescu[63]. O declarație rusească oficială se produse în acest sens la 19 octombre 1870[64].

Cu câteva luni înainte, în iulie, Ministeriul român[65] făcea să se ia informații la Viena asupra atitudinii ce ar avea-o Austro-Ungaria dacă «Rusia ar interveni în România» și află cu neliniște că pe Andrássy ceea ce-l interesa erau numai hotarele Ungariei lui[66]. I s-ar fi oferit pentru a treia oară de Napoleon

lui Francisc-Iosif Principatele[67]. Monarhia, temându-se de răsturnarea lui Carol I-iu, înțeția pe turci să proceadă ei la opera de ocupație[68]. Iar Prusia victorioasă recomanda o simplă demonstrație pe Prut în loc de apărarea inutilă contra oștilor țarului[69].

Astfel se ajunse automatic la o solidaritate politică și militară față de turci, cărora din București li se dădeau indicații asupra operațiilor de făcut în Balcani: lagăr la Șumla, pază la Tulcea. Românii ziceau: «Dacă suntem siliți, vom ști să ni facem datoria», iar Aali-Pașa li răspundea: «Tot noi, fiți siguri, suntem acei cari vă iubim mai mult»[70]. Austrieci și francezi lucrau la acest plan de colaborare, încurajând Ministeriul românesc la o atitudine prudentă, dar hotărâtă contra Rusiei amenințătoare[71]. Chiar după ce Viena se arătase bine dispusă față de ruși, agentul României acolo, Steege[81], putea reproduce aceste spuse ale lui Andrássy (I-iu august): «Dacă s-ar întâmpla în România vreo tulburare serioasă, turcii, și nu numai turcii, vor ocupa țara voastră, și-i vom lăsa s-o facă; e aproape înțeles»[72]. De altfel, spunea Musurus-Pașa, românii nici n-au nevoie de o armată a lor, iar Turcia poate să-i apere cu atât mai mult, cu cât e absolut desinteresată: «Principatele sunt pentru ea doar ce e Belgia pentru Anglia», adecă «un bulevard al Orientului».

Pe când la Londra se recunoștea noua situație pe care Rusia și-o acordase ei înșeși și se instala Austro-Ungaria, în schimb, ca stăpână a Dunării, pe când sârbii, cari nu-și părăsiseră un moment visurile de cucerire a Bosniei și Herțegovinei, de creare a unei Bulgarii autonome, cu ajutorul Muntenegrului, se înarmau cu știrea Rusiei[73], România, care ar fi vrut să aibă glas la Londra, temându-se să nu devie un obiect de compensație pentru Turcia sau Austria, răspingea hotărât ideea că ar urmări independența[74]. Ministrul ei de Afaceri Străine se arăta așa de naiv, încât credea, în februar 1871, că Austro-

Ungaria, departe de a ni voi răul, «a luat în mână apărarea drepturilor micilor state riverane ale Dunării de Jos»[75].

O demonstrație necugetată contra coloniei germane din București care, din partea ei, avuse lipsa de bun-gust de a serbători în mijlocul capitalei românești triumful definitiv asupra Franciei, era aproape să aducă abdicarea Domnului[82]. Turcia, acum scăpată de orice grijă din partea rușilor, profită de ocazie pentru a trimite lui Carol I-iu o scrisoare de o grosolănie fără exemplu: «Sublima Poartă a aflat cu o vie părere de rău incidentul din 21 mart. Maiestatea Sa Imperială Sultanul, direct interesat să vadă domnind în Principatele Unite ordinea și liniștea, mă însărcinează a ruga pe Alteța Voastră Serenisimă să vegheze pentru ca astfel de scene să nu se mai înnoiască, scene pe care Sublima Poartă le reprobă fără reservă. Ea n-ar putea privi cu indiferență orice întreprindere tinzând să compromită pacea și siguranța publică. Ea va fi deci silită să aviseze la mijloacele pe care tratatele le reservă pentru casuri analoage»[76].

Noul Ministeriu Lascăr Catargiu[83], înlocuind pe Ion Ghica, destituit, se grăbi să asigure la Poartă că «va respecta conștiincios, în afară, tratatele»[77]. Ignatiev[84] dezaproba gestul lui Aali, dar Elliot declara că situația Domnului României nu e prevăzută în tratate, cum nu e nici Unirea, nici prințul străin, și că se poate întoarce totul la starea prevăzută în tratatul din Paris[78]. Toate Puterile, în criza românească, erau pentru intervenția turcească și eventualitatea despărțirii celor două țeri[79]. Bismarck se arăta entuziast partizan al ultimei soluții; el mergea până la a cere intervenția turcească pentru a se plăti la București creditorii germani înșelați de falitul întreprinzător de căi ferate Strousberg[85], și doar Austro-Ungaria credea că mai are îndatoriri morale față de acolita ei dunăreană[80].

Și, în cursul anului când eram osândiți a bea până la capăt, de pe urma propriilor noastre greșeli de politică interioară, întreg paharul umilinților, idealul sârbesc își desfăcea din nou aripile. Nu era vorba decât de Piemontul slavilor de sud, de solidaritatea slavă, de unirea cu o Bulgarie «tânără și luminată», de nevoia ca, și față de Rusia, «orice naționalitate slavă să aibă ca basă nezguduită libertatea și independența complectă».[81] Belimarcovici, ministrul de război, credea că poate aduce din Berlin asigurarea că o acțiune sârbească în Balcani n-ar fi fost împiedicată de Germania. Tânărul prinț Milan porni îndată pe Dunăre către Rusia, pentru a face o vizită țarului protector. Față de concentrările turcești pe Drina, se suspenda trimeterea tributului[82]. Și ni se făcea și nouă plăcerea de a ni spune că «o zi va veni poate când s-ar vedea oștile celor două țeri unite pentru aceeași causă: apărarea onoarei lor și independenței lor naționale»[83].

Din acel moment toată atenția diplomației, preocupată de noua fază, ce se desemna, a chestiei Orientului, se îndreptă exclusiv asupra Serbiei.

Salutat în toate porturile românești, Milan Obrenovici se dusese deci, în 1872, pe Dunăre în Rusia, afirmând astfel legătura intimă cu protectoarea slavilor balcanici. Se vorbea de o acțiune contra Austro-Ungariei, de o unire cu Croația[84]. Opinia publică se mișca în lipsa lui: presa sârbească propunea un congres al presei balcanice într-una din capitalele celor trei state creștine, și se afirma că «mai ales la Belgrad și la Atena sufletul politicei e liberul Orient, unirea raselor supt steagurile prinților aleși de nație»[85]. Lumea oficială lua parte la serbările iredentei sârbești, și se invitau la dânsa comunele slave din monarhia vecină; se striga «Trăiască regele sârbilor», și pe scuturi era această inscripție: «Întindă-se hotarele tale; iată ce

doresc sârbii din toate țerile» sau: «Bosnia, Herțegovina, Sârbia Veche trebuie să fie ale mele» (august)[86]. Ristici, conducătorul politicei principatului, mărturisea dorința de «a vedea într-o zi unite cu Serbia vechile provincii care au făcut parte dintr-însa»[87]. Cum Milan împlinea atunci vârsta majorității, el fu condus de la Scupștină la palat în urări ca prin el să se împlinească unitatea neamului și să i se poată cânta astfel în biserică: «bine-credinciosul rege sârbesc»[88]. Bulgarul Caravelov[86] era primit bine la Belgrad în anul următor[89]. Nici vorbă de călătoria de omagiu la Constantinopol.

Ca și Rusia, care trimisese pe prințul Dolgoruchi[87], ca și Muntenegrul, înfățișat prin Vucotici, România-și avuse represintanții la serbările din august, între alții pe vicepreședintele Senatului, Al. Orăscu[88], și pe doi ofițeri superiori[90]. O misiune militară română, cu colonelul Cerchez[89] și locotenenții-coloneli Schina și Dabija[90], va merge, în iarna următoare, la manevrele rusești[91]. Cu toată nelămurirea politicei ei exterioare, necontenit înrâurită de împrejurările din lăuntru, se refuza, la sfârșitul anului, discuția cu turcii asupra ciudatului proiect austro-englez de «incorporare» în Turcia a tuturor statelor tributare, pentru a se face un fel de «Reich» balcanic, în care față de Prusia otomană România ar fi o Bavarie latină, cu o dietă comună[92]. Nu se puteau lua în serios astfel de halucinații ale unei diplomații fără cel mai mic simț al realităților... De altfel, Rusia se uni cu Germania și cu Franța pentru a face pe ministrul de externe al sultanului să-și înghită propunerea. Serbia o răspingea cu atât mai hotărât, cu cât crezuse că recunoaște inițiativa lui Andrássy[93]. Totuși, Ristici, care cerea cetatea Mali-Zvornic și Alexinaț și pentru Milan titlul de Alteță Serenissimă, era gata să ieie în considerație alte idei cu privire la schimbarea bazei relațiiilor cu puterea suzerană[94].

Dar anul 1873 aduse o mare și neașteptată schimbare. Întâi

Ristici, apoi prințul însuși luară calea de pocăință spre Viena[95], de unde se lăsase a se întrevedea putința unei uniri a Serbiei cu Bosnia și Herțegovina[96], dar se recomandase a nu ceda pasiunilor[97]. El trebuia să vadă și pe bătrânul împărat german, pe președintele Franciei și pe regele Italiei, poate și pe al Angliei[98]. Chestia sârbească lua un caracter european. Și, o dată cu înlăturarea lui Ristici, cedând sfaturilor ce i se dăduseră, Milan, în disprețul indignării poporului său, făcea, în sfârșit, drumul la Constantinopol[99].

Cu acest prilej, el era primit foarte călduros la București, și presa sârbească saluta această apropiere, plină de bune prevestiri pentru viitor[100]. Recunoștința noastră pentru această primire», spunea *Vidov Dan,* «va trăi totdeauna în inimile noastre și va fi un nou izvor al unui respect durabil pentru frații noștri români» cu cari e de îndeplinit o întreagă operă, urmând pe aceea, așa de însemnată, a prințului Mihail[101]. Căci, «Serbia actuală e întâiul produs al procesului revoluționar de desmembrare a Turciei, și de aceea ea e negația personificată a acesteia... Serbia represintă o idee națională; ea personifică forța centrifugală în Peninsula Balcanilor. Dinastia care a apucat steagul național la Tacovo trebuie să fie la înălțimea misiunii sale... Până acum ni-am căutat mântuirea la Paris, la Londra, la Berlin mai curând decât la București, la Cetinie, la Atena și la Trnovo. Sperăm că primirea cordială făcută de prințul Carol prințului nostru va fi un gaj de solidaritate foarte necesară pentru interesele identice ale provinciilor dunărene»[102]. Iar, puțin mai pe urmă: «Cele două principate ale Dunării de Jos au atâtea interese comune și reciproce, încât politica lor trebuie să meargă totdeauna la unison. Ni e îndeosebi de plăcut să vedem că se înțelege aceasta și pe malurile Dâmboviței, și sperăm tare că evenimentele care par a se pregăti în Orient vor găsi România și Serbia aproape aliate».[103] Foarte nemulțămit de rezultatul

conversațiilor sale la Constantinopol, Milan el însuși, adresându-se deputaților cari-l salutau la întoarcere, vorbea așa, cu căldura pe care i-o dădea și sângele mamei lui moldovence[91]: «Sunt fericit de primirea ce mi s-a făcut în România și pot spune că am întărit încă mai mult cordialitatea ce exista între aceste două țeri prietene»[104]. Agentul nostru, Al. Sturdza, fu primit de prinț în uniformă de colonel român și reținut la masă pentru a ridica, pe când muzica făcea să se audă arii românești, cu ochii în lacrimi toasturi în românește pentru Carol I-iu și Doamna Elisaveta, «un înger de bunătate»: «Să trăiască bunul meu frate principele Carol! Să trăiască Elisaveta Doamna! Să trăiască România!». Era vorba chiar de o căsătorie în neamul Domnului românesc[105]. Iar în răspunsul la Mesagiul sârbesc era acest pasagiu: «Adunarea Națională a aflat cu multă satisfacție din gura Alteței Voastre asigurarea cât de mult poporul român și Suveranul său socot de importante bunele raporturi cu țara noastră. A îndrepta forțele risipite ale poporului nostru către o acțiune serioasă și comună, a se înțelege și a se apropia de națiile surori, care au aceleași tendințe, aceleași interese și aceleași primejdii, iată calea pe care Scupștina națională dorește călduros să-și vadă totdeauna ilustrul Suveran»[106]. Nici minoritatea nu uitase în proiectul ei un cuvânt de prietenie față de România[107].

Urmărit cu îngrijorare de diplomația austriacă, pe când turcii îi cereau să înlăture trupele de la graniță și-l ofensau trimițându-i lui personal, de la marele vizir, scrisorile de mustrare, dezaprobat de ruși – generalul Jomini[92] spunea că Serbia are ce-i trebuie și nu poate să lupte –, amenințat chiar de o «démarche comminatoire» a Puterilor, cu perspectiva unei ocupații turcești[108], silit, în sfârșit, să-și părăsească îndată, în octombrie, consilierul cel mai capabil, Ristici[109], Milan n-ar fi putut să privească decât spre statul din Nordul Dunării, unde

avea atâtea legături, dar unde, din nenorocire pentru amândouă țerile, situația lui trezea așa de puțin interes.

În acel moment, România avea să se plângă de șicanele pe care în orice capitală a unei Mari Puteri i le făcea diplomația turcească, refuzând, cu o îndărătnicie uneori grosolană, să admită dreptul Domnului ei de a-și avea represintanții diplomatici: se făceau pentru aceasta și intervenții la Berlin. Se căuta și oprirea guvernului român de a trimite o misiune militară la manevrele germane din Hanovra[110]. Relațiile cu Rusia erau excelente, și lui Gheorghe Filipescu, bine primit la Petersburg, apărat contra ambasadorului turcesc, onorat cu o audiență intimă la împărat, i se recunoștea că s-a produs o schimbare în politica țerii lui, înlăturându-se aceia pe cari Alexandru al II-lea îi califica de «oameni cari au uitat sângele ce am vărsat (Rușii) pentru acea țară și că datoriți Rusiei ceea ce sunteți». I se dădea asigurarea că nimeni nu se gândește la anexări, căci «orice creștere de teritoriu n-ar putea fi decât fatală Imperiului»; e fals că românii sunt priviți de cercurile rusești ca niște «curcani» îngrășați pentru tăiere[111]. Din toate părțile veniau încurajări, Anglia singură fiind de părere că «lucrul cel mai bun e de a păstra un fir, și bănuiala chiar a unui fir, care să ne unească cu Turcia»[112].

În același timp, Serbia își pierdea rolul conducător. Nervos, poruncitor, pripit, Milan provoca necontenite crize interne, jertfind pe Marinovici pentru Cristici și pregătind, de voie, de nevoie, în mijlocul tumulturilor parlamentare, un guvern Gruici[113]. Rusia se unia cu Austro-Ungaria ca să proteste contra favorizării elementelor extreme; noua călătorie la Viena și Berlin a prințului cădea.[114] Noul Ministru Marinovici era săpat de Gruici. Atmosfera în Adunare era otrăvită și presa se îneca în propriile ei insulte. Se vorbia de conspirații, de readucerea dinastiei Caragheorghevici, de prințul Nichita, de o

căimăcămie, de agitații comuniste, de nihilism și de republică. De societatea secretă, revoluționară Omladina[93] atârna soarta ministerelor. Se cerea adunarea Marii Scupștine, o nouă Constituție. Programele radicale tindeau la desfacerea statului. «Cacofonie, confusie, incapacitate, anarhie»[115]. Se ajunse la măsura, neobișnuită, a unei dizolvări (mart 1875), care nu potoli patimile. Turneul electoral al prințului se isprăvi în mijlocul manevrelor și tot așa de puțin reuși apelul oficial contra dușmanilor «proprietății, legăturii de familie și altor instituții pe care se sprijină toate statele de astăzi»[116]. Nici căsătoria, mediocră, la Viena, cu o rudă, Natalia Chesco[94], fiică a unei românce, Pulheria Sturdza, și a unui basarabean (novembre), – generalul Lupu represintând pe Domnul român – nu trezi vreun entuziasm. Noul Ministeriu Mihailovici n-avea nici o autoritate[117].

Muntenegrul, la care e trimes în misiune vicepreședintele Senatului sârbesc[118], încercă să tragă la el direcția, și pentru incidentul de la Podgorița amenința cu un război; prințul Nichita trebui să fie potolit[119]. Dar acțiunea micului principat fu înglobată imediat în mare acțiune de prestigiu, îndreptată contra influenței rusești, a Austro-Ungariei.

Mânat de Andrássy, care urmăria politica lui ungurească medievală[120], Francisc-Iosif apăru în Dalmația, în luna lui mai 1875, ca un adevărat Cesar al Răsăritului, pe bordul unei splendide flote, care ancoră în golful de la Cattaro. Nichita alergă, indignat că Poarta-l consideră ca un vasal revoltat[121], să primească un cuvânt grațios. toate complimentele se revărsară pe capul reprisintantului României, pe când despre Serbia se spunea că Adunarea «e compusă de ignoranți» și «lipsesc oameni»[122]. În mijlocul unei feerii de iluminație împăratul catolic și occidental părăsise acele ape minunate. Se vorbi un moment de o demonstrație rusească la Ragusa[123].

Se zvonise că monarhia se gândește la o secundogenitură

austriacă într-o Iugoslavie care ar cuprinde și Bosnia-Herțegovina[124]. Îndată, la I-iu ianuar 1876, consulul austriac la Belgrad va refuza să primească felicitările ministrului de externe și chiar ale aghiotantului princiar[125].

A doua zi după această solemnă presintare a «țarului» celui adevărat, izbucnirea, pentru motive de o importanță foarte redusă, acea răscoală a Bosniei și Herțegovinei pe care desigur că Serbia, în haotica ei stare interioară, – noua Scupștină, tot anarhică, va fi închisă, și Ministerul Marinovici va rămânea supt acuzație –, n-o voise și nu putuse s-o pregătească. Orice s-ar fi spus despre agenții panslavistului general Ignatiev, «Mencicovul»[95] din acel moment al Rusiei la Constantinopol, nu se poate face răspunzătoare acțiunea rusească, din Petersburgul oficial ori din Moscova romantismului slav. Ajutoarele date răsculaților de acel guvernator al Dalmației, generalul Rodich, un croat, pe care ungurii căutaseră să-l înlăture[126], și imediatul amestec al lui Andrássy, prin nota de reforme către Poartă, încă din februar 1876, arătau de la care ambiție de expansiune venea întețirea[127]. De la începutul tulburărilor s-a vorbit de necesitatea anexării la monarhie a provinciilor rebele, și agentul României la Roma, C. Esarcu[96], semnala planul unguresc de a crea regatul maghiaro-balcanic, «marele Imperiu oriental și dunărean» desfăcut cu totul de Viena pentru a-și afla centrul în Budapesta[128]. Ambasadorul Angliei la Viena vedea bine când spunea că închizând portul Cattaro și oprind pe muntenegreni, pacea s-ar face de la sine în Balcani[129].

Capitolul V

ROMÂNIA ŞI RĂZBOIUL SÂRBO-TURC

La izbucnirea celui dintâi foc în Balcanul inflamabil, diplomația noastră începătoare a fost lipsită de darul indispensabil, al prevederilor. De la Belgrad se scria, în mai 1875, ministrului de externe al României doar ceea ce urmează: «cele câteva tulburări ce au avut loc în Herțegovina cu prilejul perceperii dijmei anuale și de care au vorbit ziarele, fiecare în sensul său, n-au avut aici nici un efect care să merite a atrage atenția Excelenței Voastre».

Când se văzu însă cu ce putere continuă mișcarea, în ciuda iradelei din 26 octombrie și a firmanului de privilegii din 12 decembrie[1], când se simți că în ea se amestecă și altfel de factori decât bietele bande ale lui Liubobratici și asociaților săi din toată lumea revoluționară, până la pretendentul sârb Petru Caragheorghevici, ginerele prințului Nichita, când se adause revolta bulgărească în părțile Filipopolului[2], trebui să se ia o atitudine. Conform cu sfaturile ce veneau de pretutindeni, ea fu, supt conducerea la Ministerul de Externe a lui Kogălniceanu, aceea a unei perfecte neutralități. Corpurile legiuitoare erau îndemnate a face declarații în acest sens. «Poziținea noastră», zicea Camera în răspunsul la Mesagiu din 27 novembre 1875, «ni permite a păstra o strictă neutralitate fără să uităm ceia ce ni datorim nouă înșine și Puterilor

garante», iar Senatul, peste trei zile, în actul corespunzător: «În fața evenimentelor ce se petrec în țările de peste Dunăre, țara are voința statornică de a stărui în posițiunea sa de neutralitate, de a continua în pace opera sa de organisare și de a complecta mijloacele sale de apărare»[3]. Astfel se credea că se poate împiedica și o eventuală «ocupație a României», de care se temea și lumea oficială.

Dar turcii continuau purtarea lor de bănuială și de jigniri. România era acuzată că simpatizează cu creștinii din Balcani, că ajută agitațiile bulgărești[4], că întreține relații secrete cu Rusia. Trimiterea noilor monitoare turcești pe Dunăre, concentrarea de trupe la Vidin era<u> de natură să îngrijoreze. Răsărea în mintea conducătorilor noștri și ideea că Turcia ar fi în pericol să piară și că urmașa ei, oricare ar fi, ar putea să se gândească la menținerea pentru dânsa a legăturilor României cu Imperiul otoman[5].

O declarație se impunea. Făcută la începutul noului an, ea e de o preciziune desăvârșită. Se întrebuințează, mai ales, ocazia pentru a fixa, față de pretențiile Turciei reformate, drepturile României. Ea e «separată de Turcia și nu face deloc parte integrantă din Imperiul otoman, așa cum îi place Sublimei Porți să pretindă... Europa știe bine că România n-a fost nici cucerită, nici părăsită în voia *(à la discrétion)* Turciei, cum Sublima Poartă a vrut s-o arate. Puindu-se odinioară supt protecția Imperiului otoman, ea n-a înțeles să renunțe la suveranitatea sa». Tratatul din Paris a încheiat vremea când «țara era un câmp deschis luptelor și bătăliilor»; garanția colectivă a Marilor Puteri a împiedicat amestecul exclusiv al uneia singure. Păcat numai că nu s-a mers mai departe în acest sens pentru a crea la Dunăre o nouă Belgie, «un adevărat bulevard, un stat tare și *absolut independent*», – cuvântul era, în sfârșit! Așa cum este statul român, silit a face «pregătiri militare», nu va consimți să lase pe oricine să treacă peste pămân-

tul său. Dacă aceasta se va încerca deci, el «va protesta în chipul cel mai formal» și va lua armele, gata să ajute Puterile care i-ar asigura «integritatea teritorială și toate drepturile seculare»[6]. Se profita, în același timp, pentru a încheia o convenție poștală, a crea decorația «Stelei României»[97], a bate la Bruxelles frumoasa monedă de cinci lei în argint[7].

Nota fu primită la Belgrad cu entuziasm de greci, cu laude de consulii Angliei și Rusiei, cu unele rezerve de austrieci, cari găseau că Turcia putea fi cruțată de unele învinuiri, cu oarecare îndoieli de francezi, cari erau pentru menținerea legăturilor cu Poarta. De la Roma venea o aprobare, cu sfatul de a nu sprijini deloc pe răsculați. Cum se putea aștepta însă, Viena lui Andrássy se înfurie: se caută doar, când el, Andrássy, lucrează pentru pacificare, «pricini cu lumânarea», se părăsește la momentul cel mai nepotrivit o politică așa de cuminte, se bate în struna «semi-barbarilor» din Balcani, se descurajează voința împăratului de a face din România «un stat tare și amic», se cheltuiesc bani în zadar pentru înarmări inutile... Toate acestea *pentru a face Regatul român:* dar «nu ăsta e mijlocul»... Și tot acolo Novicov, ambasadorul Rusiei, găsea că se ofensează guvernul țarului atribuindu-i intenții de ocupație. Până și Robilant, al Italiei, recomandând o altă atitudine, afirma că opera de pace nu va fi stricată de hatârul, nu numai al sârbilor și muntenegrenilor, dar nici al românilor, căci e vorba, în intervenția ce este în curs, de creștini, nu de naționalități. A face război, ca doritorii de «bătaie» clasici, cari sunt slavii, «nu ne prinde», și e și o primejduire a situației noastre de stat latin: oricum, nu se va inova nimic dincolo de prescripțiile Tratatului din Paris. Față de ambasadorul Angliei, Costaforu[98] recunoștea că *voim independența și regalitatea*, că încă de acum trei ani era un lucru avut în vedere, dar unele sfaturi au oprit hotărârea, și englezul răspundea că statul independent român n-are pentru Anglia nici un interes. În sfârșit,

– document al stării de spirit de atunci –, i se spunea în față că da, vom bate monedă, vom acorda decorații, conform Constituției și nu împotriva tratatelor, că nu suntem supușii Porții, că, dacă romanii și încă au trebuit să evacueze Dacia, cum cred oare turcii că ar putea păstra acolo drepturile lor?[8]

Reproduse la Constantinopol, aceste cuvinte creară o puternică îngrijorare. Ignatiev se prefăcu mirat, și Elliot afirma că *am cerut la Viena regatul în schimbul capitalizării tributului*, și crearea unui statut internațional ca al Belgiei. Iar generalul Ioan Ghica[99], agentul nostru pe lângă Poartă, desmințind aceste știri exagerate, recunoștea că e vorba de *«aspirații cu lungă scadență ale sentimentului național român»*[9]. Lascăr Catargiu,[100] șeful Guvernului român, care asigurase, încă din 16 ianuar, la Constantinopol că «în România nu va fi nimic cât timp Puterile garante ar continua să susție pe prințul Carol și guvernul său»[10], – aceasta se și simți îndată –, fu silit să sacrifice pe autorul circulării provocatoare, și de la 30 ianuar locul lui era luat de un vechi și dibaci pacifist, Ioan Bălăceanu, fostul agent la Viena.

Continuând să ajute pe sârbi, cari se pregăteau, vizibil, de război[11], în ciuda somației turcești de a răspunde «da sau nu dacă se încetează armamentele și se menține pacea»[12], Ministeriul român simți nevoia unei note de un cuprins mai asigurător. La 31 mart, el afirma că voim pacea cu concursul binevoitor al Puterilor garante. Nu numai guvernul, dar poporul întreg dorește aceasta potrivit cu «tradițiile, sentimentele și adevăratele sale interese». «Chestii economice și sociale» urgente-i stăpânesc atenția; e nevoie de a dezvolta agricultura, comerțul, de a crea industria, de a da maselor instrucție, de a începe căile de comunicație. «Spectatori desinteresați», românii dau Balcanilor revoltați doar «simpatii». Căci România e «străină

prin limbă, prin sânge și prin geniul poporului ei de rasele care locuiesc Turcia». Nu se uită însă a sublinia și acum că țara e «geografic separată de Turcia printr-unul din cele mai mari fluvii din lume, tare de autonomia sa, încrezătoare în tratatele care-i garantează existența», cu adausul că n-are de *cerut* drepturi pe care nu le-a *părăsit*»[13].

În primăvară, generalul Florescu[101] – și cu liberalii – formă un nou ministeriu, și programul lui era tot așa de pacific, de partizan al neutralității ca și al lui Lascăr Catargiu. I se recomanda din toate părțile să nu se adauge încă un element de tulburare la haosul oriental, și de fapt declarația din 21 april putea mulțămi pe orice păstrător al stării de lucruri actuale: fără a pomeni solidaritatea cu guvernul căzut, se spunea că deviza celor nou-veniți e «menținerea celei mai stricte neutralități și respectul tratatelor care garantează drepturile și imunitățile noastre, resultând din capitulațiile noastre menționate în articolul 15 al Convenției de la Paris»[14].

În Turcia, Abdul-Aziz[102] era detronat de Midhat-Pașa[103], reprezentantul quasi-european al celei de-a doua ere de reforme în veacul al XIX-lea turcesc. Peste câteva zile cadavrul lui era scos din palatul unei izolări care-l despera. Supt numele melancolicului până la incapacitate, apoi a nebunului Murad al V-lea, purtând un nume care amintea marile triumfuri mesopotamice de la jumătatea secolului al XVII-lea, guvernau represintanții mândriei turcești gata de luptă pentru apărarea drepturilor Imperiului. Îndată fanatismul mulțimii musulmane din Salonic aducea onorul consulilor din Salonic, și memorandul din Berlin (12 mai),[15] pe care singură Anglia-l răspinse, părea că pregătește dorita de noi intervenție solidară a Puterilor. Opinia publică din Apus era să se aprindă în curând, cu Gladstone, marele om al partizanilor libertății de pretutindeni, în frunte, când se auzi că, după încercări neizbutite ale bulgarilor[16], basbuzucii, strânși în grabă de adminis-

trația otomană, înecaseră în sânge satele ce ridicaseră steagul revoluției[104]: «atrocitățile bulgare» făcură pe turci să piardă în cea mai mare parte sprijinul, atât de credincios până atunci, al cercurilor politice engleze.

La 11 mai, un nou ministeriu se instala: al lui Manolachi Costachi Epureanu[105], cu Brătianu, la Finanțe, cu Vernescu[106], cu Pherekyde[107], cu generalul Slăniceanu[108] la Război[17], și Kogălniceanu lua Ministerul de Externe. Represintanții României se grăbiau să asigure că acesta e omul a cărui viață întreagă s-a sprijinit pe «respectul tratatelor»[18]; se uita numai că această concepție, care nu amenința pe nimeni, se unește cu un temperament gata să înceapă lupta pentru demnitatea și onoarea României. De aceea, de la început, el cerea un «act simpatic» din partea turcilor, de exemplu recunoașterea numelui de România, împărțirea insulelor Dunării[19]. Se arăta speranța ca «politica urmată de Sublima Poartă până azi, și mai ales în ultimul timp, față de România va fi modificată», permițând păstrarea sentimentelor «unui popor amic și sincer»[20]. Va urma un refuz și glume asupra «scrisorilor de creanțe» date agentului nostru la Constantinopol cu prilejul întronării noului sultan[21].

Programul citit la Cameră de noul ministeriu era limpede în această privință: «neutralitate absolută și respect al tratatelor» erau punctele pe care le sublinia Kogălniceanu în prima lui circulară[22]. În Rusia acest program era primit cu mulțumire. Se plănuia la noi o misiune la Constantinopol pentru a felicita pe noul sultan, dar suirea lui pe tron fusese anunțată numai prin ministeriu, și la propunerea de a se trimite un act sultanului însuși, răspunsul fu că s-ar mulțămi în numele acestuia, însă prin secretariul lui[23]. Dar Giers[109], ajutorul lui Gorceacov[110], semnala surprinderile ce așteaptă la Constantinopol și se anunța împrumutul național de

douăsprezece milioane al Serbiei[24]. Ceea ce nu împiedica pe eroul rus al aventurilor în Turchestan, generalul Cernaiev[111], să apară în Serbia ca șef al voluntarilor cauzei slave, începând prin încercarea de a strânge bande bulgărești pe la Cladova[25].

La 22 iunie, Milan, somat, încă de la 7 ale lunii[26], să dea explicații asupra atitudinii Serbiei sale, renunța la trimiterea unei misiuni Cristici la Constantinopol și adresa marelui vizir, care, din partea lui, îi vorbise de experiența lui de cincizeci de ani, de «dovezile succesive și strălucitoare» de favoare a turcilor față de Serbia, o scrisoare foarte dulce ca formă, în care, recunoscând calitatea «de parte integrantă a Imperiului» pentru țara sa, nu cerea altceva decât să i se dea sarcina de a pacifica Bosnia și Herțegovina, ocupându-le în numele sultanului; nici o primejdie n-ar ieși din această instalare între frați a «poporului sârbesc, apărătorul cel mai gelos al integrității Imperiului otoman»[27]. Lămuriri imediate arătau Porții că e vorba de împărțirea cu Muntenegrul a celor două provincii revoltate. Aceasta însemna însă siguranța unui refuz și, pentru un prinț în ceartă cu clasa politică aproape întreagă a țerii sale, necesitatea de a da printr-un război național satisfacție unei opinii publice exasperate[28]. O proclamație înfocată, lung act de acuzație contra fanatismului turcesc, care aruncă «başbuzuci, tătari, cerchezi, arnăuți», curzi chiar, asupra bosniecilor și herțegovinenilor, a bulgarilor și a pașnicilor sârbi de la graniță, anunța că, orice ar zice Turcia, «trupele frățești» ale Serbiei «vor intra, prin forța lucrurilor, în provinciile răsculate pentru a restabili pacea și a le organisa pe basele justiției și egalității, fără a ținea samă de deosebirile religioase»; nu numai muntenegrenii, dar bulgarii înșii, ba chiar și grecii nu vor lipsi de supt steagurile crucii, care nici într-un chip nu pot însemna însă o amenințare pentru Austro-Ungaria, cum ele represintă destulă legalitate ca să nu supere Rusia și destulă

umanitate ca să nu se revolte Europa[29]. Milan plecă însuși la oastea nepregătită, dar plină de un mare entuziasm popular țerănesc[30].

Se putea înțelege că această luptă creștină, creștină supt forma exclusiv slavă, – căci Grecia, lipsită de orice sprijin și tăgăduitoare hotărâtă a vechii alianțe cu Serbia[31] –, nu întra în socoteală, cu toată acțiunea bandei lui Koroneos, – e, în parte măcar, opera Rusiei, și nu numai a celei neoficiale, pe care o încălzeau ideile școlii din Moscova a lui Catcov. Mai târziu, când se va discuta între ruși și turci situația viitoare a Balcanilor, unchiul lui Milan, colonelul Catargi[112], spunea unui ofițer german de un înalt rang că «și momentul și felul de întrare în acțiune a trupelor sârbești au fost hotărâte în toate amănunțimile de cartierul general rus»[32].

Domnul României se declară în notele sale, de la începutul războiului sârbo-turc, partizan în sufletul lui al acțiunii de eliberare a creștinilor. «Nu se poate evita războiul, și urările mele cele mai arzătoare însoțesc pe sârbi. Noi căutăm a păstra neutralitatea cât mai mult timp posibil»[33]. Noul guvern urmă aceeași direcție, strecurând supt «religioasa» observare a neutralității «absolute» și permanente toate ajutoarele cu putință pentru sârbi. Se permitea trecerea în grupe mici a voluntarilor slavi, înrolarea lor pe teritoriul românesc, culegerea pentru război a muncitorilor întrebuințați la calea ferată, ferindu-se numai de o compromitere prin îngăduirea transportului cu trenurile a puștilor și a tunurilor, ceea ce n-a împiedicat, de altfel, transmiterea puștilor trimise din Germania[34]. Se aștepta totuși încă mai mult, și ministrul de război sârbesc, ațâțat de ruși, vorbea agentului nostru la Belgrad că refuzul transportului de arme implică pentru România «o oarecare responsabilitate înaintea opiniei publice a Orientului»[35]. Milan el însuși era supărat pe români. Și el punea întrebări pentru cazul când lupta ar începe pe malul

Dunării și pe cursul fluviului. «Opinia publică», scria agentul României la Belgrad, «e escesiv de iritată contra noastră»[36]. Se va merge până la tăgăduirea energiei românilor din armata sârbească[37]. Rușii ne tratau de «jandarmi ai turcilor»[38].

În câteva săptămâni se putea înțelege că turcii au biruința, și o biruință completă, care li-ar fi permis intrarea în triumf la Belgrad[39]. Îndată Rusia sări în ajutor, Gorceacov făcând, câteva zile după deschiderea hostilităților, stăruinți la Berlin și la Viena, fără a putea să câștige deocamdată adeziunea austriacă pentru o intervenție[40]. Cum însă era necesar să se înțeleagă cele două imperii asupra prăzii viitoare, în care va întra și Basarabia românească, luna nu se sfârși fără ca diplomația lor să încheie, la Reichstadt[113], o convenție secretă în care «Rusia renunțase», spune agentul român la Viena, «la mărirea Serbiei și la autonomia provinciilor revoltate»[41]. Ea se mărgeni a trimite bani și surori de caritate[42].

În acel moment, după ce discursul tronului declara că «situația creată României prin Tratatul de la Paris» a făcut-o neutră, pentru a se consacra muncii interioare (2 iulie), Kogălniceanu aruncă întâia sa notă, din 7 iulie, către Poartă pentru a cere, în schimbul părăsirii oricării alianțe, oricărui gând de agresiune, cu deplina recunoaștere a titlului de România, aceea a dreptului de represintare diplomatică, a jurisdicției consulare la Constantinopol și în tot Imperiul otoman, a convenției de comerț, a celei postale și telegrafice, a pașapoartelor, precum și interzicerea amestecului, prin străinătate, a turcilor în afacerile particulare ale românilor, talvegul Dunării ca hotar, «delimitarea insulelor dunărene» și «inviolabilitatea teritoriului român»[43]. Pentru a câștiga pe unguri, cari hotărau în dubla monarhie, se sugera la Viena că Gurile Dunării, care nu trebuie să fie slave, ajungând în puterea României, s-ar putea ajunge la cine știe ce înțelegere de

viitor între cele două națiii vecine (conceptul încercase a strecura chiar terminul de «confederație» româno-maghiară, după ce ni-am reluat independența)[44].

Nota fu primită bine la Berlin, cu sfatul de a nu cere prea mult pentru a nu crea precedentul unui refuz[45], întrucâtva și la Viena, nu fără a se observa însă, de Andrássy, că revendicațiile românești trebuie amânate[46]; nu atâta, poate, la Roma[47], dar agenții de la Paris și de la Constantinopol o socotiră cu totul nepotrivită. Ducele Decazes[114], ministrul de afaceri străine al Republicei, se ridica energic contra cererilor «periculoase și supărătoare» *(fâcheuses)*, inspirate de Berlin și Rusia, condamna un «demers tardiv sau prematur, inoportun deocamdată»[48], adăugind că «voim să profităm de împrejurări», că, «prea egoiști, răscumpărăm tot ce se mișcă în jurul nostru și avem pretenția să ne bucurăm de un calm absolut»[49]. «Pentru moment, Poarta are să se ocupe de lucruri mai importante», bufnița Savfet-Pașa, de la Externele turcești, care, răspingând propunerile «intempestive», credea că doar la sfârșitul războiului poate avea loc o discuție care privește, de altfel, mai mult Puterile garante[50].

Kogălniceanu, care, de altfel, asigurase neutralitatea Dunării și paza insulei Ada-Calé[51], se hotărî atunci să aducă, fără rezerve, înaintea Europei îngrijorate situația României, raporturile ei cu împrejurările din Balcani și dorințile care i se impuneau prin dreptul ei vechi, ca și prin noile schimbări înfăptuite.

Puterilor el li aduce aminte, prin nota de la 20 iulie – I-iu august, acțiunea de odinioară a lui Ludovic al XIV-lea față de luptele pentru libertate ale Ungariei, a lui Ludovic al XVI-lea față de răscoala Americei, a întregului Apus față de revoluția grecească. Cum s-ar putea cere României să se dezintereseze de suferințile creștinilor vecini cu dânsa și cari au conaționali

între hotarele ei chiar, fără a insista mai mult asupra celor 200.000 de români din Balcani? «Atrocitățile bulgărești» sunt denunțate: peste o sută de centre distruse, peste 25.000 de oameni uciși, o mie de copii vânduți. De aceste sălbăticii s-a vorbit doar și în Parlamentul englez. Guvernul român «nu poate să rămâie indiferent la strigătele de durere care pleacă de pe malul drept al Dunării». Europa s-a mișcat la știrile, exagerate, de prigoniri contra evreilor în România; oare măcelurile din Orient nu merită puțină atenție în locul unei «tăceri insultante»? «Această tăcere România, oricât i-ar fi de modestă situația, n-ar ști să o păstreze mai îndelung». Opinia publică s-a pronunțat, masele se agită, un «mare partid politic» a și luat atitudine, – liberalii –, «armata română însăși freamătă supt jugul disciplinei sale, dorind a lua parte la luptă». Numai o intervenție europeană în numele umanității ar putea să împiedice deslănțuirea unei acțiuni amenințătoare. Și într-o circulară din 5 ale lunii el adăugia că guvernul ar putea să părăsească, supt presiunea «curentului de idei», atitudinea păstrată până acum[52].

După această manifestație, așa de contagioasă și de un caracter așa de nobil, Kogălniceanu trebui să plece, și, supt noul guvern I. C. Brătianu (de la 24 iulie – 15 august), un profesor din Moldova lui, un luptător din vremea Unirii, căreia-i adusese însemnate servicii, dar un temperament de retor lipsit de idei și de consecvență, Nicolae Ionescu[115], se încumetă să-i ia locul, și el începu declarând agentului austriac din București că, deși radical înăuntru, e conservator în afară[53].

Rolul noului ministru nu putea să fie decât acela pe care-l jucase, cu câteva luni în urmă, Bălăceanu: al împăciuitorului. La 27 iulie Kogălniceanu chiar explicase Angliei că nu s-a călcat neutralitatea și că zvonurile despre trecerea de arme și de voluntari ruși în Serbia sunt false[54]. Se admitea un consul turc

la Severin, pe unde se putea strecura contrabanda de război[55]. Se grămădeau înăuntru declarațiile, ca a lui Manolachi Costachi Epureanu, fost președinte al Consiliului, că actul lui Kogălniceanu a fost «isolat», neavând știre de dânsul colegii din ministeriu[56]. «Guvernul M. S. Domnului e mai hotărât ca totdeauna să respecte cu religiositate îndatoririle ce a contractat prin afirmațiile de neutralitate absolută», scria, la 4/16 august, N. Ionescu agentului la Constantinopol[57]. Ceea ce nu-l va împiedica de a cere la 15 septembrie lămuriri Porții, afirmând că România și Turcia sunt *două «state limitrofe»*[58]. Iar la aceste demonstrații turcii răspundeau refuzându-i dreptul ambulanțelor românești de a trece în Serbia[59] – ele trecură – și amenințând chiar că două canoniere turcești vor veni la Vidin ca să apere neutralitatea Dunării mai bine de cum o fac românii[60].

La începutul lui august, turcii înaintau în trei coloane pe teritoriul sârbesc, și numai cutezanța lui Cernaiev, care merse până la proclamarea entuziastă a regalității lui Milan[61], mai continuă, în folosul politicei rusești și a panslavismului fanatizat[62] o luptă fără perspective. Poarta mergea până acolo încât adresa o proclamație către locuitorii Serbiei, «parte integrantă», «constitutivă» a Imperiului, numindu-i «copiii» «tatălui» sultanul[63]. Se ceru de mai multe ori în secret mediația puterilor, care zăbovi[64], pe când la Moscova se celebra cu pompă mare înmormântarea colonelului Raievschi, mort pentru cauza slavă, și mitropolitul, încunjurat de trupe, ducea la catedrală și la Cremlin steagul închinat «liberatorului populațiilor creștine» și icoanele îmbrăcate în aur pentru princesa Natalia[65]. Necontenit soseau ofițeri ruși, al căror număr ajungea la 500, cu tot atâția subofițeri, ambulanțele rusești aveau o mie de servanți, mii de ruble se adunau în Casa războiului, și Cernaiev «devenia de fapt adevăratul stăpân al Serbiei»[66], ca represintant al unei «cruciate»[67]. Se anunța și

venirea unei legiuni franceze și a unui grup de garibaldieni[68]. La 25 august prințul, care refuzase coroana oferită de soldați și aclamată de orașe[69], făcea, și în numele Muntenegrului, cererea formală a unui armistițiu[70]. Opinia publică a Serbiei se întorcea contra rușilor dominatori, cărora li e mai mult de Bulgaria, rezervată lor[71].

Rusia ceru ajutorul lui Francisc-Iosif, și Anglia riscă propuneri de împăciuire. Se credea la 3 octombre că, ele fiind răspinse de Turcia, care voia pace, nu armistițiu[72], învoiala de la Reichstadt ar intra în vigoare, «pentru a grăbi pacea», Monarhia luându-și Bosnia și Herțegovina, iar *Rusia trecând Prutul pentru a păși la ocupația părții sale, Bulgaria*[73]. Sultanul Murad, declarat incurabil, făcea loc lui Abdul-Hamid încă înainte de septembre, și supt acesta partidul reformist și naționalist al lui Midhat se gândea, lăsând totuși mediatorului decizia, să ceară sârbilor «depunerea lui Milan și alegerea unui nou prinț» sau o vizită de pocăit a celui ce greșise, ocuparea sau distrugerea a trei fortărețe, porțile deschise pentru armata turcească, cu cale ferată la dispoziție, scăderea oștirii până la 10.000 de oameni, cu două baterii, și o creștere de tribut[74]. Cum Constantinopolul era în puterea ulemalelor ignorante și a fanaticilor, cererile populare, însemnate pe placarde, cuprindeau ca «Serbia, *România* și Muntenegrul *să redevie provincii turcești*» despăgubind statul și elementul turcesc pentru tot ce suferiseră, și «Marile Puteri ale Europei trebuie să facă jurământ solemn că nu se vor mai amesteca în afacerile Turciei».[75] Trebui să se primească însă, întâi o simplă încetare de arme, un armistițiu de cinci luni, dar, în actul care-l acorda, se «arăta și speranța că Puterile vor împiedeca *Principatele* de a trimete *insurgenților* acel ajutor» pe care rușii îl cereau formal de la neutralitatea noastră, devenită simpatică pentru creștini, nu pentru turci[76].

Deși turcii ofereau un armistițiu până la sfârșitul lui mart, războiul părea că trebuie să urmeze, Rusia doritoare de a avea armistițiul, numai pe două luni și chiar Germania lui Bismarck refuzând condițiile, și Franța și Italia explicând că s-a contat prea mult pe primirea lor[77]. Sârbii se gândeau serios să «dea o satisfacție poporului», prin «actul îndeplinit», capabil de a fi adus înaintea conferinței europene ce se aștepta, al *«proclamării oficiale a independenței și regatului»*[78].

Luptele lânceziră în curând, și hotărârea rămase în sama conferinței de la Constantinopol[116], propuse de Anglia, pe care o primi Germania și trebuiră s-o primească deci și Austro-Ungaria și Rusia, care păruseră, cu tot contractul de pradă, gata să se încaiere.

Capitolul VI

ORIGINILE ALIANŢEI CU RUSIA

Față de problema Orientului care se redeschisese, Rusia avea mai multe atitudini, care, și la sfârșitul acestui an 1876, erau încă în luptă între ele.

Masele populare erau dominate tot de vechiul vis secular al Țarigradului, de legenda Dunării depărtate, de gloria arhaică a Cesarilor Răsăritului, de nevoia de a se așeza din nou la Sfânta Sofia crucea pravoslaviei slavo-bizantine. Un întreg curent între intelectuali, al lui Catcov, care îndrepta în altă direcție decât a nihilismului distrugător romantismul epocei, dădea expresie liberă, prin ziare și broșuri, acestei tendințe pe care de la o vreme nimeni nu mai fu în stare s-o stăpânească. Biserica sprijinea din răsputeri aceste silinți, opunând oficialităților prudente entuziasmul pentru cauza sfântă al «Rusiei religioase, care, în lupta cu semiluna, nu s-a dat înlături înaintea jertfelor demne de învățăturile și poveţele Mântuitorului Hristos»[1]. În aristocrația pe care o reprezintă romanele lui Tolstoi, amintirile înfrângerii din Crimeea îndemnau la o revanșă, și o întreagă parte din armată, care păstra pe generalii de atunci, de Jomini, Todleben[117], era cu tot sufletul pentru ideea acestei răsplătiri. Purtând numele tatălui său, Marele-Duce Nicolae[118] era privit ca șeful acestui partid.

Pe de altă parte, țarul Alexandru al II-lea, fire de «liberal»

pacific, mândru de fapta bună a libertății țeranilor, știa prea bine ce înseamnă o armată încă în deplină refacere, înarmată numai în parte cu noua pușcă Brdan – garda, vânătorii, trupele din Vest –, ceilalți păstrând vechea armă Crunca, pentru a se lăsa târât într-o aventură riscantă.

Un rol personal, de o mare însemnătate, adesea aproape hotărâtor, măcar în aparență, l-a jucat ambasadorul Rusiei la Constantinopol, vorbărețul, spiritualul și cutezătorul general Ignatiev.

I se atribuie o nesfârșită ură, amestecată cu dispreț, față de Turcia aceasta a unei noi generații de reformatori, aceluia care a lăsat formula: «autonomie sau anatomie». Întrebat însă în aceste momente de un publicist serios, el nega că s-ar urmări moștenirea sultanilor acuma când «instinctul de naționalitate și iubirea de autonomie *(self-government)* s-au întins și între rasele cele mai puțin înaintate». Rusia a liberat națiile balcanice «din singur zel creștin și uman», iar ele se unesc numai în antipatia față de dânsa, care, de altfel, are destul de lucru în Asia și n-ar ști ce face din cucerirea cea nouă, căci doar nu se va muta țarul pe Bosfor: nici două capitale nu se încap și nici Constantinopolul nu poate deveni o prefectură. «În ce privește viitorul, ea consfințește, dacă nu încurajează, dezvoltarea *self-government*-ului în provinciile care, ca România și Serbia, nu mai pot fi aduse la guvernare otomană și ale căror aspirații la independență nu se mai pot încovoia. Dacă s-ar întâmpla să vie vremea disolvării Imperiului turcesc și a gonirii musulmanilor din Europa, planul *(schema)* Rusiei ar fi, în opinia rușilor, să se stabilească o confederație de state în Peninsula Balcanică, poate, cuprinzând și provinciile asiatice de pe Strâmtori și de pe Propontidă, care să-și aibă centrul pe Bosfor, unde Stambulul, Galata și Scutari ar fi ridicate la rangul unui oraș liber ori poate a trei orașe libere, întreaga comu-

nitate fiind formată cu sancțiunea și pusă supt protecția unită a tuturor Puterilor europene»[2].

De fapt, secretarul lui Ignatiev, Nelidov, lucra la un plan care, «la întâia provocație posibilă», ar da prin ocuparea Strâmtorilor «constituirea Constantinopolului ca oraș liber supt protecția rusească și formarea în Europa de state creștine independente», Anglia, Franța, Grecia luând câte ceva din corpul Turciei sfâșiate (Epirul și Tesalia, plus Arhipelagul pentru greci) și Bulgaria liberă alipindu-și Macedonia[3].

Totuși, țarul încheiase cu Francisc-Iosif acel pact de la Reichstadt pe care deocamdată îl ținea ascuns. La 9 iulie Andrássy se mulțămia să spuie atâta în circulara sa confidențială că, «înlăturând toate propunerile mai nouă, ne-am înțeles să se ție la intervenție în condițiile actuale. Abia când împrejurările ar cere și s-ar presinta un cas concret, s-ar putea pune la cale o altă înțelegere intimă între toate Marile Puteri creștine».[4] Și, într-o conversație cu Novicov, ambasadorul țarului la Viena, el adăugia: «Și la Berlin și la Reichstadt ne-am învoit să nu întreprindem nici un demers pe lângă vreo a treia Putere fără să ne fi înțeles întâiu între noi»[5].

Grija de Basarabia sili pe Domnul României să ia informații de-a dreptul din Rusia. I. C. Brătianu, acum președinte al Consiliului, fu, deci, trimis la Livadia[119], unde se afla țarul, și i se adause, probabil pentru eventualitatea unei înțelegeri militare, colonelul Slăniceanu, iar, apoi, Teodor Văcărescu[120], și el un militar, fostul agent la Belgrad, și aghiotantul princiar Singurov, cunoscător de rusește. Cum s-a arătat mai sus, a fost vorba acolo de transporturile pentru Serbia și s-a dat asigurarea că, *la o întâmplare*, s-ar căuta o înțelegere cu România[6]. Dar Ignatiev era și dânsul acolo pentru a primi noi instrucțiuni, și el fu mai întreprinzător, stăruind asupra «absolutei necesități a unei înțelegeri cu privire la tre-

cerea armatelor rusești prin România». Gorceacov însuși fu adus a deschide vorba despre o «convenție militară de caracter nepolitic». Din alte cercuri s-a arătat numai mirare pentru «liniștea și indiferența ce păstrăm față de împrejurările de peste Dunăre». Răspunsul lui Brătianu fu că «forța armată a României s-ar împotrivi la Prut, după puteri, invasiei unei armate dușmane», adăugând că se va vedea dacă Rusia va lăsa să se scrie în istorie că a pornit opera de mântuire a creștinilor din Turcia vărsând sângele celor din România[7]. Grija de a-și asigura România n-o aveau prea mult diplomații din Capitală, cari, recomandându-i cândva o «neutralitate» cu ochii închiși față de comunicațiile ruso-sârbești, nu atribuiau, în acțiunea care ar fi să se desfășure, nici o importanță micului vecin, tributar al dușmanului de mâne. Ignatiev luă lucrul asupra lui. Un dragoman Bielotercovici fu cel dintâi care veni să miroase dispozițiile românești: va fi fost încă în vară[8]. Un Zolotarev urmă, recomandat la 17 octombre[9].

În novembre însă lucrurile se grăbeau tot mai mult către sfârșit. Răbdătorul, precautul Alexandru al II-lea deschisese, în sfârșit, gura și spusese reprezintanților Moscovei, veniți pentru a-l saluta, că n-a izbutit în silințele sale de a ajuta pe coreligionarii din Orient[10]. Anglia, la care, din partea noastră, stăruiam ca «să se dea României o garanție specială care să nu mai permită nimănui să se gândească a viola teritoriul ei»[11] și care ni răspundea că «integralitatea» Turciei se va menținea, dar nu și «integritatea»[12], trimitea pe lord Loftus la Livadia, unde se afla țarul, ca să ceară explicații, și el era autorizat să anunțe că «M. S. Împăratul își pune sacrul său cuvânt de onoare că n-are de gând să câștige posesiunea Constantinopolului și că, dacă nevoia l-ar sili să ocupe o parte din Bulgaria, n-ar fi decât în chip provizoriu până s-ar garanta pacea și siguranța populației creștine»[13]. Și imediat diplomația rusească se grăbea să comunice ambasadorului

imperial la Londra, Șuvalov, un text menit să puie în fața Angliei, autoarea rău-venită a proiectului de conferință, întreaga situație, fără nici un fel de rezerve și nici o intenție de a îmblânzi: «Văd», se spunea în acest act de o brutală, aproape cinică francheță, «cu o adâncă surprindere în ultima d-tale scrisoare că ideile poftelor noastre asupra Constantinopolului și a testamentului lui Petru cel Mare continuă să umble prin capul cutăror oameni în Anglia *(continuent à hanter quelques esprits en Angleterre)*. Mărturisesc că socoteam aceste vechituri *(vieilleries)* scoase din circulație *(hors de crédit)* și aruncate *(reléguées)*, împreună cu cucerirea Indiilor de Rusia, în domeniul mitologiei politice». Dar n-au spus atâția țari că nu vor să anexeze, «că ar fi foarte încurcați și că menținerea statuquo a Orientului era cea mai bună din combinații»? N-ar fi putut să cucerească la 1829, la 1848, la 1876? Dacă englezii ar fi chemați să decidă, ar recomanda ei luarea Constantinopolului? Dar Rusia vrea numai ca Strâmtorile să fie în mânile unui stat slab, și slabă e Turcia. De ce aceasta a apucat drumul violenței față de popoarele creștine? De ce a fost ajutată la aceasta de bănuielile engleze față de închipuitele intenții ale Rusiei? «E în adevăr penibil să se vadă două state mari, cari, unite, ar putea să hotărască ele chestiile europene și în folosul lor mutual, și în folosul tuturora, să se tulbure pe sine și lumea printr-un antagonism care se sprijină pe prejudecăți sau pe neînțelegeri». De aici a venit că opinia publică a luat foc și în Anglia, cu atât mai mult în Rusia. Aceasta însă impune țarului datorii. De ce nu se asociază și Anglia? Doar chestia Orientului «interesează odihna Europei, pacea și prosperitatea generală, umanitatea și civilisația creștină». În ea nu e loc și pentru Anglia? Nu i s-a oferit aceasta, chemându-i flota la Strâmtori? Mai trebuie alt gaj? Cancelariul Gorceacov adevereste că acesta e însuși limbagiul împăratului[14]. În același timp, se urma cu propunerea de a se ocupa Bulgaria,

Anglia, pe care argumentele de mai sus nu izbutiseră a o convinge, încercând a face ca Franța să ia, în numele Puterilor garante, sarcina ocupației teritoriilor în revoltă[15]. Fără a se preocupa de ce au de gând să facă alții, Rusia, declarând că orice tulburare în Turcia pe vremea ședințelor apropiatei conferințe o va face să intre în Bulgaria, mobiliza[16]. Austro-Ungaria, inițiată în aceste planuri, renunță să facă același lucru[17], și în secret ea îndemna pe români «să se sprijine pe dânsa» pentru a-și salva «existența politică» și a-și realiza cererile[18]. La 15 ianuar 1877, se și încheie între cele două Puteri o convenție[121] care confirma proiectele de la Reichstadt[19]. Andrássy va recomanda României, încă din decembre, o politică de prudentă pace[20]. Dar turcii se întăreau în Dobrogea, unde populația, cu hogii în frunte, ridica steagurile de război și striga împotriva provocatorilor[21].

Înțelegerea cu România devenea o necesitate pentru ruși, oricât s-ar fi arătat până atunci de disprețuitori față de micul vecin. Ignatiev luă această negociere asupra sa. Cu de la sine putere, el «acredita» pe Nelidov, întovărășit de un Cantacuzino din Rusia, cneazul Mihai[122], obișnuit cu țara noastră. Pentru a da hârtiile necesare acestui neobișnuit trimis, ambasadorul rus la Constantinopol se sprijini pe faptul că el însuși, «fiind acreditat pe lângă Poartă, putea să-i delege puterile» față de «un stat vasal al Turciei». I se spunea lui I. C. Brătianu – se uita vechea neîncredere față de șeful «roșilor» revoluționari – că diplomatul călător «e însărcinat să negocieze și să semneze un aranjament secret în vederea eventualităților posibile».[22] Emisarii înșii, cărora li se dăduseră spre îndreptariu convențiile cu Austro-Ungaria, declarau mai târziu că nu știau cum se poate încheia un asemenea act și ce pot introduce într-însul[23].

Venind prin Odessa și Ungheni, așa-zișii Alexandrescu și Carschi se instalau prin novembre într-un otel din București.

Îndată ce se presintară la Brătianu, el li ceru plenipotența. Cunoscându-se bine scopul pe care-l urmăreau acești agenți[24], li se dădea răspunsul că fără intervenția *măcar* a ministrului de externe al Împărăției nu se poate lucra la o înțelegere care trebuie ratificată de Domn și presintată Camerelor[25].

Plenipotența, i se răspunse, va veni mai târziu, și se pot începe simple «pourparlers»». Brătianu le acceptă ca să afle ce se lucrează la ambasada rusească din Constantinopol. Dar el mai urmărea un scop: descoperirea adevăratelor intenții ale Rusiei față de Basarabia.

Kogălniceanu a aflat cândva, prin însemnări cu creionul, care erau hotărârile de la Reichstadt față de districtele basarabene, a căror reluare, pecetluind dispariția tuturor clauzelor contra Rusiei ale Tratatului din Paris, era pentru Alexandru al II-lea o veche râvnire, un punct de onoare, ceea ce considera el ca o datorie față de memoria tatălui său. Am văzut că vizita lui Brătianu la Livadia nu-l ajutase a lămuri intențiile rusești în această privință; el aducea numai asigurarea că «Rusia va trata părintește România»[26]. De aceea, primul-ministru român puse înaintea lui Nelidov[123] chestia cu toată francheța unui sentiment de adâncă îngrijorare națională: «Ar putea să-i garanteze că rușii nu vor relua, după război, Basarabia?». Actul de garanție îl și avea gata făcut.

Și iată care fu răspunsul cuiva care începea cu acest act de patentă și cinică rea-credință o carieră ce trebuia să ajungă foarte sus. Găsind, spune el, «un mijlloc de înțelegere care, fără să ne angajeze explicit, putea totuși să satisfacă pe românii îngrijați de integritatea țerii lor», el promite – reproduce din memorie – că «Rusia va îndepărta de la România toate pericolele și atacurile ce s-ar putea îndrepta asupra ei *de pe urma încheierii acestei convenții* și că ea garantează siguranța și individualitatea politică a Statului român în margenile lui actuale (sau: «așa cum e constituit actualmente»)

dacă ar putea fi amenințată de pe urma trecerii trupelor rusești»[27]. Adecă, în intenția onestului diplomat era, cum s-a și spus pe urmă, cu un zâmbet de adorabilă naivitate, că *garanția era valabilă numai față de turci*. Și Nelidov adauge că ar fi liniștit pe deplin scrupulele lui Brătianu asigurându-l că n-a fost vorba de o împărțire a României, iar acesta s-ar fi resemnat cu privire la Basarabia, hotărându-se a «pregăti opinia publică», ba anunțând chiar emisarului rus că o va face. S-ar fi trecut apoi la punctele tehnice ale convenției, care fu «aprobată», așteptând «sancțiunea oficială»[28].

De fapt, încercarea neoficială a lui Ignatiev căzuse. Urmă aceea a Rusiei oficiale prin consulul imperial Stuart[124] și prin doi trimiși ai Marelui Duce Nicolae, Bobricov și Popov, chemați să trateze o convenție de trecere[29]. Acuma se propuneau lucruri mai acceptabile.

Acestea s-ar fi făcut în decembre 1876. Dovadă că discuțiile nu erau socotite ca încheiate din partea românilor e seria de însemnări ale Domnului, care cerea tratat, și tratat politic, garantând «integritatea actuală a României», ceea ce trebui să se acorde într-o formă pe care o vom judeca mai târziu. Semnarea actului se zăbovi însă din cauza conferenței. Se ceru părerea lui Bismarck, și până atunci se refuză trimisul Marelui Duce Nicolae venit pentru modalitățile trecerii. Când, la 16 ianuar 1877, Carol I-iu credea că se poate semna, Brătianu pretextă nevoia de a «pregăti opinia publică» și apoi, în mart, că e bine să se aștepte războiul chiar[30]. Dovadă și hotărârea care se luă în aceeași lună, chiar la început, de a trimite la Constantinopol pe Dimitrie Brătianu, ca să apere «causa românească pe lângă Poartă și pe lângă plenipotențiarii străini la conferință»[31]. Știm care era misiunea lui: acordarea vechilor cereri, hotar dunărean, monedă, decorație, plus o convenție comercială și de vamă[32]. Mai mult decât atâta: el

însuși înștiința la 31 ale lunii că are de gând «să trateze probabil direct cu Maiestatea Sa (Sultanul) *chestia independenței*», pentru care cerea ca de la București să i se trimeată pentru Abdul-Hamid doar o scrisoare de felicitări pentru întronare. Și e curios că de la Viena se scrie îndată, de agentul român, că «ambasadorul Turciei l-a asigurat de două ori că guvernul său se gândește serios a recunoaște *independența și neutralitatea României*»[33]. Se pare că se încercase și o sondare a Greciei, trimițându-i, în decembre, un *pro memoria* care rămase fără răspuns[34].

De fapt, *turcii aveau de gând cu totul altceva.*

Toate speranțele fură împrăștiate atât prin lipsa de interes a conferenței, cât și prin proclamarea, îndată după venirea la putere a lui Midhat, a Constituției turcești[125], mai ales însă prin interpretarea care i s-a dat.

Abdul-Aziz căzuse și pentru că se opusese la cererea formală a novatorilor de a se așeza statul turcesc, în interesul duratei lui și pentru evitarea necontenitului amestec străin, pe bazele noi cerute de vreme. Hatișeriful cu care Murad al V-lea își începuse domnia cuprindea un sistem cu desăvârșire nou, întrecând cu mult concesiile făcute spiritului european de autorii tanzimatului. Era vorba de un «Consiliu general, ale cărui acte vor inspira toată încrederea nației» – unei singure națiii, absolut unitare supt raportul politic – «și vor fi în armonie cu moravurile și aptitudinile *populațiilor Imperiului.* Acest Consiliu va avea ca mandat să garanteze fără excepție executarea fidelă a legilor existente sau a celor ce vor fi promulgate potrivit cu dispozițiile șeriatului, cu nevoile reale și legitime ale nației și să controleze echilibrul încasărilor și cheltuielilor Imperiului». Se făgăduia schimbarea soartei funcționarilor, un nou fel de instrucție și, totodată, «reforma administrativă, financiară și judecătorească a provinciilor».

Războiul cu Serbia era considerat ca o «rebeliune», ceea ce lămurea și mai bine concepția acestui act revoluționar[35]. Îndată «Marele Consiliu» de miniștri, cu optzeci de membri, se punea la lucru, stabilind că în «Consiliul național», un adevărat Parlament, vor fi creștini pe jumătate[36]. Peste municipalități și consiliile de vilaiete, de sesiuni de trei luni pe an, spunea o notă următoare, va hotărî chestiile naționale această «Adunare generală electivă», suplinită, în vacanțe, printr-o «comisie permanentă mixtă, creștină și musulmană».[37]. Se procedă apoi în «Marele Consiliu», cuprinzând acum o sută de membri, la crearea Senatului numit[38]. Se declara că aceste măsuri se leagă cu vechea «îngrijire *(sollicitude)* binevoitoare, care, acum douăzeci de ani, a inspirat reformele a căror înaltă valoare a constatat-o întreaga Europă» și că, în ciuda «dispozițiilor care caracterisau regimul căzut», se va avea acum «un tot omogen» pentru «deosebitele clase ale *supușilor unui singur Imperiu*»[39]. Pe când Anglia își pregătea, cu speranțe mari, conferința, Elliot fiind prea nedibaci și Derby[126] prea departe, se hotăra în Consiliu că Adunarea, în număr de o sută douăzeci de membri, dintre cari șaptezeci musulmani, își va deschide ședințele la I-iu ianuar, alături de Senatul cuprinzând treizeci de membri, pentru a discuta legile de organizare[40]. Sultanul cel nou era silit să primească, și o conspirație de ulemale fu zdrobită[41].

Ignatiev declarase că, dacă Guvernul otoman vine cu Constituția, el va părăsi conferința[42], și înainte de adunarea represintanților Europei creștine el și presinta planul de organizare al Bulgariei pe care-l alcătuise, cu prințul Certelev, un publicist olandez, autorul Istoriei lui Petru cel Mare, Eugeniu Schuyler[43]. La 11 decembre, «conferința preliminară» își începea lucrările, Anglia fiind represintată printr-un om de mare viitor, dar total neinițiat în lucrurile turcești, Salisbury[127], pentru celelalte Puteri fiind numiți ambasadorii pe

lângă Poartă. Îndată apăru proiectul englez al «autonomiei cantonale» pentru Bosnia și Herțegovina și celalt proiect, format de cabinetul din Londra, al ocupației Bulgariei de altă forță militară decât a Rusiei, propunându-se trimiterea a 3.000 de belgieni[44]. O notă fu alcătuită, cuprinzând concesii teritoriale Serbiei (Mali-Zvornic și Zaiciar), o rectificare de graniță pentru Muntenegru, reforme pentru Bosnia și Herțegovina (adunare provincială cu trei cincimi creștini), două Bulgarii despărțite în longitudine, cea din Sofia și cea din Trnovo, jandarmerie internațională, trupe belgiene în provinciile bulgărești. La 21 se aduna conferința propriu-zisă.

Până atunci de România fusese vorba numai pentru a încerca să i se atribuie, de Italia și de Rusia, sarcina ocupării Bulgariei[45]. Toate acestea însă erau în zădar. Savfet, ministrul de externe al Turciei, menținea morțiș teoria că statul otoman e unul singur, că el trebuie «reconstituit» în acest sens, că orice «separatism» e condamnabil și catastrofal[46]. Strada, agitată, vuia, și Parlamentul era mai radical decât guvernul: el nu admitea măcar să se comunice Conferinței Constituția[47]. La 23 tunurile turcești anunțau proclamarea Constituției: presintarea solemnă a notei alcătuite de conferință nu mai era decât o formalitate zădarnică, deși discuțiile se prelungiră. Turcia nouă se declara cu desăvârșire și ireductibil autonomă în formă de stat absolut unitar. Orice amestec străin o irita, și trebuia simțul de răspundere al represintanților Europei creștine pentru a mai încerca prin unele modificări de amănunte putința unei înțelegeri. Clauza comisiei de control și aceea a intervenției în numirea noilor valii va fi «piatra scandelei». Numai «câțiva oameni cu gânduri rele printre cele treizeci de milioane de otomani» ar putea primi cea mai mică știrbire de suveranitate, fu răspunsul[48]. La 20 ianuar totul era părăsit.

În această Constituție nu exista nici o clauză care să fixeze

în afară de cuprinsul statelor tributare întinderea Imperiului. Noțiunea chiar a acestor state, *concepția medievală a suzeranității, dispărea.* Se vorbea numai de «provincii privilegiate» și de *«șefii provinciilor privilegiate»*, al căror statut rămânea să fie elaborat.

Pentru opinia publică din România vestea fu o lovitură de trăsnet.

Din partea lui, informat de agentul său, generalul Ghica, guvernul se emoționă puternic. Un Consiliu de miniștri fu chemat în grabă: unii credeau că nu poate fi vorba de România, care-și are Constituția și Domnul ereditar. Se hotărî totuși a se întreba Poarta. Răspunsul lui Savfet fu că «provinciile privilegiate» sunt de fapt România, Serbia și Egiptul. Ba se adăugiră stăruințl pentru a-l convinge.

Chemate în vacanța de Crăciun, la 4 ianuar st. n., Camerele protestau contra articolului I din Constituția turcească, în care se spunea că «Imperiul otoman cuprinde țerile și posesiunile actuale și provinciile privilegiate», formând un tot indivisibil din care nici o parte nu poate fi vreodată desfăcută pentru orice motiv, contra articolului 7, privitor la «învestitura dată șefilor de provincii privilegiate în formele determinate de privilegiile ce li-au fost concedate» și contra prevederii articolului 8, că «toți supușii Imperiului sunt fără deosebire numiți otomani, oricare ar fi religia de care se țin»[49]. Se cerea intervenție energică, făcând Poarta responsabilă de urmări.

Intervenția, pregătită în Consilii prezidate de Domn, invoca situația creată României prin Tratatul din Paris, care nu-i *crea* suveranitatea, ci recunoștea că prin capitulații ea n-a fost niciodată înstrăinată. Se mergea până la a considera faptul împlinit de Turcia contra dreptului internațional ca «o ruptură» de care România, care chiamă în ajutor Puterile garante, nu se simte responsabilă[50]. În același timp, se luau și măsuri militare.

Sfătuiți oficios de Puteri, turcii dădură înapoi. Răspunsul telegrafic al lui Savfet fu că «apreciații eronate au făcut să se creadă că un act intern ar putea să prejudece asupra situației de drept internațional în care se află România». Aceasta nu se socoti suficient. Ghica protestă contra lipsei cuvântului de România și asupra insistenței în nota de răspuns asupra calității, presupuse, de «parte integrantă a Imperiului otoman». Se cerea afirmarea solemnă că «România nu e prevăzută în Constituția otomană» și că drepturile ei decurg din capitulațiile consacrate prin Convenția de la Paris», așa încât «ea se găsește supt garanția colectivă a Puterilor semnatare». Midhat, mai conciliant, recunoștea că românii n-au fost vreodată raiale, ci «supuși moldo-valahi». O nouă (?) notă a lui Savfet răspinge «interpretarea eronată» a «unor termini din Constituție», prin cari «Poarta n-a avut niciodată intenție de a aduce atingere, direct sau indirect, situației Principatelor Unite» – fără «România» – «așa cum resultă din tratate», pe care nu le poate modifica singură, nici schimba situația «vreuneia din țerile care fac parte integrantă din Imperiul otoman» – iarăși[51]!

Era aceasta o satisfacție? La 17 ianuar, Andrássy, refuzând un amestec oficial, o afirma: Poarta nu putea fi împinsă mai departe. Pentru noi, subliniarea că România face «parte integrantă din Imperiu» era o ofensă voită, și, dat fiind spiritul public din România, o crudă ofensă. Dar acel care avea mai multă influență asupra turcilor declara «incidentul închis». Nu rămânea decât ca imediat să se caute un sprijin la acela care se gândea să caute pe calea armelor înfrângerea îndărătnicei menținere a unor teorii anacronice.

Diplomația credea totuși că s-ar putea încunjura greutățile. Agentul român din Viena, pomenind de asigurările ambasadorului turcesc cu privire la independență, adăugia: «Când i-am spus cum o să facă la Constantinopol pentru a

concilia această independență cu articolul 7 al Constituției otomane, a făcut un gest care ar putea să însemne că această Constituție e departe de-a avea importanța pe care i-o atribuim»[52]. Desigur însă că atâta nu ajungea pentru a ne putea înțelege.

Încă de la 25 ianuar, în fața acestei călcări de cuvânt din partea turcilor, Ignatiev declara că privește sarcina conferinței ca isprăvită, și el adăuga că Poarta a luat o cale rea, că îndreptarea stării de lucruri actuale nu se poate aștepta de la o Constituție «abia înjghebată»[53]. I se punea în perspectivă și revolta populațiilor grecești, care începuseră a simți că e vorba de o resolvire fără dânsele a chestiei Orientului și începeau cu contribuțiile și meetingurile[54]. Până la sfârșitul lunii, guvernul otoman menținându-și punctul de vedere, Puterile comunicau marelui vizir nota de reforme a lui Andrássy pentru cele trei provincii revoltate și adăugiau că Turcia rămâne avizată la propriile ei mijloace. Anglia ea însăși anunța formal că a părăsit-o.

În ianuar, țarul se mărginea să comunice României prin agentul ei la Petersburg că «n-are a se plânge de dânsa»; dacă însă Poarta nu va primi hotărârile conferinței, a ei va fi răspunderea[55]. Totuși, Rusia căuta din răsputeri să păstreze iluzia unei «solidarități europene», de la care i-ar putea veni doritul mandat de ocupație[56]. Era momentul în care Viena dezaproba o notă din «Correspondence Hongroise» care atingea posibilitatea unei ocupații austriace la noi. După sondarea terenului de un Ali-beiu[57], se vorbea de o misiune la București a lui Rustem-beiu pentru a încerca o înțelegere cu guvernul principelui Carol[58]. La sfârșitul lui februar încă, înspăimântatul Nicolae Ionescu căpăta de la baronul Stuart, consulul Rusiei, asigurarea că Rusia nu se gândește a-și trimite trupele peste Prut[59]. Dar grija Basarabiei rămânea, și se

întreba la Berlin (6 mart) dacă, în caz de înlăturare a Tratatului din Paris, țarul ar crede că a căzut și clauza de retrocedare a Basarabiei[60]. De la Viena, unde se dusese Ignatiev cu un nou proiect de notă către turci, venia în două rânduri asigurarea că nu e vorba nici de înlăturarea tratatului, nici de reluarea Basarabiei[61].

Încă din februar pacea se făcuse cu Serbia. Prin Șuvalov, Rusia ajungea să realizeze în mart o înțelegere europeană, pregătind și împăcarea turcilor cu Muntenegrul. Trebuia ca Poarta să trimită la Petersburg un ambasador special pentru ca să arate în acest fel căror stăruințl a cedat și să satisfacă astfel opinia publică rusească. Conferința care se aduna la Londra[128] înainte de sfârșitul lunii primea și această din urmă propunere, impunând turcilor să procedă fără zăbavă la opera de reforme care deci nu era să mai rezulte din Constituția lor[62].

Dacă însă sentimentul național și de rasă al rușilor se cerea măgulit, – și totuși țarul declara la 29 mart că «nu putea să ia nici un angajament cu privire la mobilisare» și că «Rusia nu va putea să facă nici o concesie»[63] –, al turcilor înșiși nu putea fi jignit de guvernul cel nou, care făcuse apel, și nu o dată, la sentimentele patriotice ale populației. La 9 april ministrul de afaceri străine al lui Abdul-Hamid răspundea somației Puterilor creștine, deplorând întâi că țara sa nu a fost chemată la conferință, așa încât hotărârea ieșită de acolo n-are nimic «legitim», care s-o poată îndatori. Protocolul, plin de «termini jignitori», e un simplu «procedeu de întimidare», contrar Tratatului din Paris; fiind lipsit de orice echitate», nu i se poate atribui un «caracter obligatoriu». Având o Constituție și fiind gata de reformele pe care ea însăși le-a găsit cu cale, Turcia, victorioasă asupra Serbiei și hotărâtă de a trata Muntenegrul tot ca «parte integrantă a teritoriului otoman», sigură că numai «escitări venite din afară» ar putea produce nemulțămiri, și acelea artificiale,

în neputință de a primi, ca stat independent, «nici un fel de supraveghere, colectivă sau ba», care i-ar crea «o poziție umilitoare și fără exemplu pe lume», nu admite nici «interesul comun» pentru reforme, nici «pasagiile din protocol care privesc cele două Principate», nici dezarmarea separată. Oferă «rectificarea de graniță» față de Muntenegrul vasal, «parte integrantă», dezarmarea o dată cu Rusia, o simplă vizită «de curtoazie» la Petersburg – și atât. Onoarea-i impune să nu cedeze mai mult. «Turcia», se spunea cu o căldură patriotică, demnă de laudă, dar oarbă, «simte că luptă astăzi pentru existența ei și este hotărâtă a păstra în lume locul ce i l-a dat Providența»[64].

În zădar Anglia și Austria încercară o mediație, cea din urmă propunând trimiterea unui plenipotențiar turc la Chișinău, unde se afla Alexandru al II-lea[65]. Zarul era aruncat. La 19 april o circulară a lui Gorceacov către ambasadorii Rusiei în străinătate anunța că «acum calea armelor a devenit o necesitate». La 23 april încă 12.000 de ruși treceau granița basarabeană la Bolgrad și, totodată, pe la Ungheni soseau cele dintâi trenuri militare rusești la Iași[66].

Capitolul VII

RĂZBOIUL RUSO-TURC ŞI INDEPENDENŢA ROMÂNEASCĂ: ACŢIUNEA OFICIALĂ

Încă la 13 april, ministrul de afaceri străine al României, Câmpineanu, trimitea agenților principatului în străinătate înștiințarea că, dacă se ajunge, cum pare inevitabil și iminent, la războiul între ruși și turci, «vom căuta să regulăm condițiile de trecere ale rușilor, pentru a atenua pagubele pentru țară, rămânând totuși într-o neutralitate complectă», după dorința contelui Andrássy. Dar acesta ar trebui să stăruie la Constantinopol ca turcii să evite acele «incursiuni și masacre» de care se teme opinia publică, fără care lucru nu s-ar putea păstra făgăduiala de a nu încheia nici o alianță și de a nu consimți la nici o cooperație[1]. De altminterea, această asigurare se cerea și direct, prin generalul Ioan Ghica, marelui vizir[2].

Dar, împrejurările luând un curs mai răpede, trebui să se recurgă la mijlocul neobișnuit al unui Consiliu de Coroană. El fi adunat la 2/14 april. La întrebările dacă trebuia păstrată neutralitatea și dacă totuși nu se impune încheierea unei convenții de trecere cu rușii, unii din șefii opoziției fură mai curând pentru păstrarea bunelor relații cu turcii. Astfel, Ion Ghica, fostul beiu de Samos, pe care-l influența și starea de spirit din Anglia, unde fusese agent. El nu credea că turcii ar voi să treacă Dunărea, în care caz, de altfel, i-ar opri Austria;

neprovocați, ei nu s-ar deda la excese. Să nu se ridice măcar întăriturí la Calafat, ceea ce ar fi o sfidare. S-ar putea admite și ocuparea de turci a unor puncte strategice la noi. Rusia lucrează fără voința Puterilor celorlalte; ea nu se bucură de simpatii în Europa, care n-a creat, prin Tratatul de la Paris, statul român pentru ca acesta să deschidă porțile invaziei rusești. Se adăugia la alții și amintirea vechii prietenii îndrumate de dânșii cu Austro-Ungaria. Astfel, Dimitrie Ghica, răspingând continuarea «politicei de negație», cerea, nu numai să se întrebe Viena, dar *să se permită trupelor austriece a ocupa țara pentru a împiedeca pe ambii beligeranți de a face același lucru*; dar cu voia Europei, fără care am fi siliți a urma numai linia intereselor noastre. A. G. Golescu, alt președinte de Consiliu, cerând înțelegerea cu turcii pentru apărarea granițelor, înțelegere care ar putea merge până la un «simplu act de poliție» de caracter convențional, fără să aibă forma corespunzătoare, era pentru consultarea mai ales a Austriei, care ne părtenește, având și aceleași interese.

Manolachi Costachi, încă un fost prim-ministru, admitea, ca și C. Bozianu[129], permiterea trecerii oștilor rusești, dar fără nici o cooperare. Iar Kogălniceanu, declarând că nu e informat, atrăgând atenția asupra planurilor rusești cu privire la Basarabia și raliindu-se la părerea aceluiași Bozianu că nu ne trebuie «alte state slave puternice» la hotarul de Sud, credea că, fără să se uite întrebarea Vienei ca să se împiedice trecerea Dunării de către turci, avem datoria de a pune trupe în Calafat și de a apăra neutralitatea noastră definitivă contra ambelor oștiri. Numai dacă turcii ar vrea să mute în România teatrul războiului, se impune o energică apărare și chiar, mustrându-i pentru actele lor de dușmănie, «alianța» cu Rusia.

De o părere mai hotărâtă, contra turcilor cari «aduc războiul» și s-au făcut vinovați de cruzimi care au tulburat opinia publică, era Rosetti. Să se încheie, spunea el la sfârșitul

Consiliului, convenția cu rușii, căci Puterile garante nu ni dau nici o asigurare; doar dacă ni se asigură de dânșii «integritatea teritoriului»[3].

În două zile însă toată situația se schimba. Kogălniceanu era chemat la Externe, și Brătianu, iar mai ales Domnul izbuteau să-i schimbe punctul de vedere, câștigându-l pentru încheierea convenției de trecere cu rușii. Circulara lui din 4/16 afirma că va represinta politica de neutralitate, garantată prin însuși trecutul său, cu singurul scop de a împiedica mutarea în România a teatrului războiului. Din acest act inițial el înlătură plângerea contra Puterilor garante care nu ni-au asigurat intangibilitatea și rezerva că neutralitatea va fi păstrată numai «în margenile putinței și atâta timp cât Puterile garante ni vor da concursul»[4]. Dar în chiar aceeași zi el semna convenția de trecere, izbutind a întroduce în preambul atâta: se încheie acest act pentru că «Guvernul imperial dorește să respecte inviolabilitatea teritorială a Statului român», dar aceasta apărea *numai ca o scuză pentru invadarea unui teritoriu pus supt scutul tratatelor; de integritatea teritorială la sfârșitul războiului*, la încheierea unei păci, creând altă ordine de lucruri în Europa răsăriteană, nu e vorba, ci numai în al doilea articol se spune că se vor «respecta drepturile politice ale Statului român așa cum resultă din legile interne și tratatele existente», precum și că «se va menținea și apăra integritatea actuală a României», dar numai «pentru ca nici un inconvenient sau primejdie să ne resulte pentru România *din faptul trecerii trupelor rusești pe teritoriul ei*»[5]. Ba încă Nelidov, fostul negociator, pretinde că Brătianu a introdus în ultimul moment și după o luptă și această clauză[6].

Îndată se luau măsurile necesare pentru a inaugura noua politică. Agentul la Constantinopol trebuia să se gătească de

plecare, și i se recomanda generalului Ghica să explice lui Savfet că, dacă el se duce în «misiune extraordinară» la Petersburg, e numai «pentru a vorbi Cabinetului rusesc despre situația pe care ar crea-o României un război între Turcia și Rusia și pentru a ni asigura pe cât e cu putință poziția ce am luat-o de la început, în fața evenimentelor ce s-au desfășurat dincolo de Dunăre: adică să ni evite relele unui război pe teritoriul nostru». În scrisoarea de recomandație către Gorceacov se vorbea de «bunăvoința tradițională a Cabinetului imperial față de țara noastră»[7]. Era momentul în care iluziile protocolului european împăciuitor se evaporau[8].

Când țarul apăru la Chișinău, Marele Duce Nicolae invită pe Domnul României să se presinte cu membrii guvernului în capitala Basarabiei răpite pentru a saluta pe puternicul stăpânitor care se apropia de granițele lui; Kogălniceanu, cu gândul la neutralitate, recomandă un refuz[9]. Îndată un manifest anunță «locuitorilor » României, considerată deci de cercurile militare ca un simplu teritoriu otoman, lupta care se începe. Tonul era, de altfel, amabil, vorbindu-se de alte prilejuri când trupele rusești au întrat pe pământul românilor, așa că e vorba de vechi prieteni, bine primiți totdeauna. Se făgăduia purtare bună, perfectă disciplină, respect al persoanelor și proprietăților, plata pesin. Nu lipsea amintirea sângelui vărsat de atâtea ori pentru libertatea românească și se insista asupra datoriei de a se ajuta cei ce merg să ajute pe creștinii subjugați, a căror soartă a stârnit și mila Europei. Aducându-și aminte rușii că este un guvern, se adăugia că el e privit ca prieten.Dar acestui guvern prieten, care dorise ca întâi Camerele să primească actul încheiat, nu i se făcuse nici o comunicație, și de aceea la 24 chiar, Kogălniceanu anunța telegrafic că trecerea s-a făcut fără notificația necesară[10]. Totodată, se cerea trimiterea de staționare austriece, engleze și italiene la Galați și Brăila pentru a se cruța aceste porturi de bombardare, ceea

ce se refuză[11], Anglia declarând formal că nu privește teritoriul românesc ca neutru[12].

Câteva zile mai târziu numai, un aghiotant al Marelui Duce venea la București pentru a explica trecerea «cu o extremă precipitare», prin ordinele țarului de a se intra totdeodată în Caucaz și în România și prin grija de a feri această țară însăși de o năvălire preventivă a turcilor pe la Bărboși[13].

La trecerea rușilor, Poarta răspunse invitând pe Domn, «în puterea articolului 26 din Tratatul din Paris și paragrafului 3 din articolul VIII al Convenției de la 19 august 1858», să colaboreze militar cu Abdul-Cherim, comandantul trupelor trimise spre Nord, pentru «asigurarea apărării teritoriului Principatului»[14]. Când se va afla de încheierea convenției, se vor plănui măsuri ca acelea contra Serbiei: destituirea vasalului revoltat; cel puțin se va lua această măsură față de agentul la Constantinopol al rebelului. O depeșă prinsă spunea că ar fi vorba să se ocupe Calafatul, Turnul-Măgurele, Oltenița și Bărboșii, – de acesta din urmă se și vorbește în corespondența din Constantinopol ca de o bază a apărării –, să se distrugă căile ferate și să se meargă până la ocuparea Bucureștilor[15]. De la Viena, Bălăceanu trimitea știrea în această formă: «dacă Rusia nu recunoaște ca neutre pozițiile ocupate de români, turcii vor ocupa Calafatul»[16]. Kogălniceanu mergea până acolo încât declara că, dacă turcii debarcă, el va ordona evacuarea Calafatului[17].

Încă de la 26 st. n., în momentul când apărea manifestul turcesc, se chemaseră Camerele în sesiune extraordinară. Se arăta în mesagiu că România e părăsită de Puteri și deci trebuie să conteze numai pe ea însăși, având ca singur scop oprirea cu orice jertfe a prefacerii teritoriului ei în teatru al războiului. Nu se uita asigurarea că țarul a declarat (lui Ghica)

hotărârea sa de a nu aduce vreo atingere «guvernului autonom» al țerii și, pentru a dovedi recunoașterea «individualității politice și a instituțiilor noastre», rușii nu vor intra în București. Spiritul războinic al celui care asistase și participase la războiul Prusiei contra Danemarcei[130] și era hrănit de tendințele germane de atingere prin forța armelor a țintelor naționale se simțea în asigurarea că pentru înălțarea României, îndeplinirea misiunii ei la Gurile Dunării și mai ales «menținerea drepturilor *ab antiquo*», pentru «integritatea hotarelor», el e gata a se pune în fruntea trupelor.

Expunerea de motive prin care se presintau convențiile spunea că nu voim «a ataca pe nimeni, ci numai a apăra, în margenile posibilității, fruntariile noastre..., a păstra ce avem». Dacă nu s-a încheiat o convenție și cu Turcia pentru a nu se strămuta la noi hostilitățile, pe lângă faptul că Poarta a păstrat «linia ei de negațiune», evitând orice contract măcar cu agentul țerii pe lângă dânsa[18].

La 15/27 april discuțiile începeau. Glasuri se auziră care cereau să se puie stavilă curentului războinic. Când se prezintă legea rechizițiilor, Ion Ghica întrebă: «Existența noastră este oare amenințată ca să avem nevoie de apărare națională?» D. A. Sturdza[131] vorbea de o «lege asupritoare, neconstituțională, spoliatoare de drepturile cetățenilor».

În ședința de la 16/28 april seara, Blaremberg[132] își arăta temerea ca «un al doilea Tudor Vladimirescu» să nu apară răzbunător; părerea lui era «să resistăm în mijlocul zonei noastre». Nicolae Ionescu cerea numai recunoașterea «faptului îndeplinit». Aceste atacuri permiseră lui Kogălniceanu să afirme că prin convenție se «garantează că pentru noi nu va fi rupt Tratatul de la Paris, că împăratul Alexandru nu avea veleități de a-și relua teritoriile pe care le-a moștenit de la predecesorul său»; el refuza «să împletească cununi de flori pentru armatele turcești». Iar I. C. Brătianu încheia așa: «Dacă

este cineva vinovat la această convenție, apoi acela sunt eu»[19]. Românii nu vor fi «don Chișoții Turciei».

La Senat, Epureanu, ca și D. A. Sturdza, erau contra convențiilor, și ele erau apărate cu o înflăcărată elocvență de Kogălniceanu, tratat de «rusofil». El răspingea «frumoasa floare fără coloare și miros a neutralității».

Din partea lui, P. P. Carp[133] punea chestiunea altfel. Puterile aveau posibilitatea de a ne sprijini numai la pace: deci nu eram «părăsiți». Iar convenția va aduce cu sine alianța și cooperația militară, și anume dincolo de Dunăre», – exact ceea ce s-a întâmplat. «Gândiți oare», spunea el, «că armata rusească va tolera concentrarea a 50.000 de români în dosul ei fără să ceară cooperația ori desarmarea lor»? Și pe această luptă în Balcani o dezaproba: «Nu suntem nici destul de bogați, nici destul de fericiți pentru ca să putem face fericirea altora».

De altfel, în vederea păstrării neutralității pe care o promisese și o dorea ministrul de externe, se făcuseră intervenții la Viena; Andrássy ceruse lămuriri turcilor, și, cu toată lăudăroșiile obișnuite, care speriau la noi, Savfet dădu un răspuns care se putea privi ca satisfăcător: «după a lui părere» – a militarilor era deci rezervată – «o bombardare a cetăților neîntărite *(offener Städte)* pe țărmul românesc nu va avea loc atâta vreme cât trupele princiare nu vor opune nici o resistență armată mișcărilor turcilor; în cas contrar, Poarta trebuie să lase mână liberă comandanților ei»[20].

Tot mai mult, agitația care putea fi prevăzută se producea în Parlamentul lăsat fără lămuririle necesare. Răspunsul Domnului la adresa Senatului – aceea a Camerei e mai puțin expresivă – înteția nervozitatea. Se constata că «țara a și început despre partea Dunării a se resimți de dureroasele efecte» ale războiului. Se anunța că monitoarele turcești de pe

Dunăre au prins și ars vase românești, că cerchezi și basbuzuci au prădat la Bechet, – ceea ce, de altfel, se întâmplase, și nu o dată încă din iarnă, când turcii trăseseră asupra soldaților noștri și călcaseră teritoriul românesc în insula Dinului lângă Giurgiu, având cu acest prilej și morți și prizonieri[21]. «Fără ca de pe țermurile noastre o singură pușcă românească să se fi tras, orașele și satele noastre, pe jumătate pustii, încep a fi devastate». Așa fiind, el e gata a «răspinge forța prin forță, căci mai înainte de toate suntem datori către țară a-i apăra hotarele», conform cu tradițiile «acelor oștiri române, care secole întregi, au apărat civilisația creștină la Porțile Orientului».

Camera vorbea Domnului, la 22 april (4 mai), de tronul «simbol al suveranității noastre naționale», de exemplul «Domnilor din trecut», de o victorie răzbunătoare care e dorită, alături însă de cererea de a se evita orice conflict cu «vreunul din vecini». La 27 april (8 mai) discuția se începuse și ajunsese violentă: oratorii porniseră de la acest fapt că turcii trimit cete de jăfuitori peste Dunăre, în timp ce rușii se concentrează; între ocupația unora și amenințările, actele de dușmănie ale celorlalți, atitudinea pasivă nu e demnă. În public se vorbea de apropiata creare a unui grup de operații supt conducerea Domnului, un altul având să fie comandat de un general rus. *Monitorul* trebui să desmintă zvonul, jignitor, că ar fi vorba de o încorporare în armata împărătească, de supunerea la ordine străine, activitatea românească având să fie îndreptată numai către «căpătarea drepturilor și instituțiilor Patriei»[22].

La 29 april/10 mai hotărârea cea mare era în sfârșit luată, elementele șovăielnice – Kogălniceanu el însuși fusese pentru o zăbovire – fiind luate de vârtej. Adunarea Deputaților lua la cunoștință că Poarta a rupt ea vechile legături, că tunul românesc de la Calafat a trebuit să răspundă, că astfel războiul

există de fapt. Cerând sprijinul Puterilor garante, se arăta nevoia ca la pace să se definească situația României în legătură cu misiunea ei. Era în cuvinte acoperite o declarație de independență. Senatul, în care Kogălniceanu luase cuvântul pentru una din cele mai convingătoare argumentări ale lui – la Cameră vorbise I. C. Brătianu –, se unea la această declarație decisivă.

Înainte ca ea să se facă în toate formele, se întrebară cabinetele europene, cel din Viena în primul rând. La 1/13 mai, Andrássy răspundea fără încunjur. Declarația, eventuală, de independență a României nu poate decât crea o stare de fapt; starea de drept ar avea s-o creeze Puterile singure, păzitoare ale tratatelor alcătuite de dânsele. Iar ele au să se decidă doar «mai târziu». «Bineînțeles că până la crearea unui nou drept cel vechi rămâne în vigoare». Acestea se spuneau ambasadorului austro-ungar din Constantinopol pentru a le comunica pe cale confidențială atunci când nevoia ar cere-o[23]. Anglia și Franța erau de aceeași părere[24].

Înainte de a cunoaște acest punct de vedere, care era de așteptat, Kogălniceanu se explica față de cabinete prin circulara sa, determinantă, din 2/14 ale lunii, prin care făcea cunoscută și legătura încheiată cu Rusia. Se arată tot ce s-a făcut pentru a căpăta din partea Turciei sau a Puterilor garante o bază în grelele împrejurări actuale. Dar Poarta a refuzat orice hotărâre asupra cererilor românești, repetate de atâtea ori, neadmițând măcar numele de România al statului[25], iar ocrotitorii firești, conform cu tratatele, s-au arătat perfect indiferenți. Una singură din Puterile garante, aceea care «a ajutat la întemeierea statului român», aceea care, apoi, se presinta ca «mandatara morală» a celorlalte în acțiunea comună începută față de Imperiul otoman, Rusia, a oferit «să se trateze loial cu dânsa cu privire la trecerea armatelor imperiale pe teritoriul nostru». În convenția încheiată, care împiedica o violare de

teritoriu[134], s-au observat «menajamentele cele mai scrupuloase pentru interesele noastre materiale», cu «garanția fără rezervă a drepturilor noastre ca națiie». În ea ministrul român se face a vedea «respectul individualității și instituțiilor» țării sale și, totodată, «garanția formală a menținerii limitelor ei teritoriale»[26]. În zadar vorbesc turcii de datoria semnării unei înțelegeri analoage cu dânșii: de această parte raporturile n-au nevoie să mai fie definite, și Turcia a dovedit cum înțelege a trata teritoriul românesc, prin atâtea acte ale «avangardelor ei nedisciplinate». A încheia un act de această natură ar fi însemnat să se aducă războiul pe pământul românesc, ceea ce Rusia părea să fie dispusă a evita[27]. Cererea, așa de târzie, a unei colaborări cu trupele otomane, e «puțin cugetată» și «cuprinde în ea însăși răspingerea ei»[28].

E bine înțeles că actele semnate cu Rusia nu înseamnă «constituirea României ca parte beligerantă»: armata română va apăra numai hotarele țerii, conform cu asigurările care s-au dat. Totuși, deoarece atacurile turcești nu s-au oprit, ci, din contra, s-au îndesit tot mai mult, prinzându-se până la 200 de vase în porturile românești și în râurile noastre, Jiul, Ialomița, Oltul, deoarece s-au dat foc celor ce nu voiau să urmeze monitoarele otomane răsărite pe Dunăre, deoarece s-au aruncat ghiulele – una la Brăila, ca o demonstrație – contra orașelor noastre neîntărite și satelor, fără ca în acestea să fie vreun soldat rus sau român, deoarece, în fine, retrăgându-se agentului român, ca unui simplu funcționar al Imperiului, dreptul de a funcționa, Savfet-Pașa, prin nota sa de la 2 mai, arată «dispoșiții hostile» și, o dată cu «bombardarea generală a malului nostru», rostește «amenințări contra țerii noastre și a așezămintelor ei», se ia, firește, notă de faptul că «suntem în războiu cu Turcia și că acest războiu ni-a fost declarat de Sublima Poartă ea însăși»,care «a rupt legăturile dintre ea și România», asumându-și astfel toată răspunderea. Astfel ata-

cat, statul român se va mărgeni însă la o atitudine pur defensivă[29] (în discursul de la Senat, care făcea să se prevadă războiul, Kogălniceanu vorbise de colaborația cu rușii pe care Marele Duce Nicolae, prin trimisul său special la București, ar fi dorit-o, dar o condiționa *de recunoașterea independenței, cu Gurile Dunării și Dobrogei* și strecurase și *ideea regalității*)[30]. În același timp, se luau măsuri pentru a opri de la Gruia în sus navigația pe Dunăre[31].

Savfet-Pașa, care, suspendând funcțiunile «agenției princiare», păstra pe «Moldo-Valahi» supt ocrotirea Porții (20 april – 2 mai)[32], găsi necesar să se lămurească asupra motivelor pentru care nu lucrase la conferență în vederea recunoașterii neutralității românești și amintea că Tratatul din Paris impunea «Principatelor Unite» datoria colaborării militare. Guvernul român era denunțat deci ca vinovat de «uitare a îndatoririlor lui» și «trădător»: «Poarta trebuie să considere pe prinț, ca și autoritățile legale ale țerii ca aflându-se în puterea dușmanului», orice act făcut în aceste împrejurări trebuind să fie astfel atins de o absolută nulitate»[33] – o prevenire deci a proclamării independenței românești.

Comunicarea notei din 2/14 mai, care represinta, supt condeiul dibaci al lui Kogălniceanu, cu atâta precizie și putere demonstrativă noul punct de vedere românesc, impus de Domnul însuși și de partea mai înaintată a membrilor guvernului, cu Rosetti și I. C. Brătianu în frunte, n-a avut efectul pe care-l doreau inițiatorii și aceasta era în sprijinul aprehensiunilor experientului ministru de externe.

La Viena, agentul român Bălăceanu se codea să presinte actul, atrăgând atenția în special asupra pasagiului în care e vorba de misiunea europeană pe care și-o atribuia țarul. Două zile după redactarea notei, Kogălniceanu dădea ordine ca ea să fie prezentată lui Andrássy sau înlocuitorului acestuia fără a se

face nici o supresiune. Primirea a trebuit să fie rece. Nici de aiurea nu veniră încurajări. Andrássy repeta declarația lui din ajun. România e liberă să se apere, și atât. Europa nu poate face nimic pentru dânsa, și Rusia – dacă mai era nevoie – a fost invitată să-și zăbovească deciziunea, în același timp când se zădărnicea stăruința pe lângă Poartă a altei Puteri – desigur, Anglia – de a se rupe legăturile diplomatice și consulare[34]. Ducelui Decazes, care de deroba, trebui să i se trimeată în plic închis nota lui Kogălniceanu. În Italia doar câte un deputat ne declara «un al doilea Piemont», o *altra Italia*, mulțămită sângelui, adăugind că și armata trebuie să susție, alături cu diplomația, noua stare de lucruri, dar observând că dependența de Rusia, cu scopuri bănuielnice, va împiedica Italia oficială de a recunoaște independența[35]. În general, presa europeană se arăta foarte puțin dispusă în favoarea noastră. Încă din ianuar, ziarul unguresc Kelet nu cruța nici o insultă și nici o amenințare micii țeri îndrăznețe. «Noi credem a exprima o dorință generală», se scria din Galați ziarului din Pesta, «când afirmăm că numai printr-o ocupație austro-maghiară se pot asigura interesele de stat ale României, cum și garantarea neutralității sale. Dacă această ocupație s-ar îndeplini, atunci ea n-ar fi serbătorită numai de majoritatea poporului românesc, ci și de miile de locuitori străini»[36]. «Brătianu», spuneau, ceva mai târziu, redactorii înșiși ai foii, «se joacă cu focul», și ar fi posibil ca o mare pornire populară «să verse sângele boierilor și evreilor»[37]. Îndată apăru amenințarea ridiculă că un regiment de honvezi ar ajunge ca să arunce pe români în Dunăre. Nu cunosc atitudinea presei engleze și germane, dar ziarele franceze, înainte și după lovitura, în folosul partidului conservator, a mareșalului-președinte Mac-Mahon[135], condamnă, în dorința, ireductibilă, de a se păstra pacea europeană, orice mișcare ofensivă la Dunăre. Doar, la Roma, *l'Italie*, dacă, socotind mijloacele economice și mili-

tare ale României, încheie un articol despre împrejurările din Orient prin aceste calde cuvinte: «Cât despre România, Italia nu are decât să-i ureze a ieși din vârtej mai tare și mai solidă. Legăturile de sânge care ne unesc cu românii, sforțările generoase ale Piemontului în a-i ajuta independența și simpatia care întotdeauna a inspirat politica italiană în raporturile ei cu România, totul concurge pentru a îndreptăți urarea ce am făcut»[38].

Guvernul român, după lămurirea în sânul său însuși a liniei de conduită care se impunea, era însă cu desăvârșire decis a nu ține samă decât de ceea ce considera, nu numai ca un interes național, dar și ca o datorie de elementară mândrie, și față de jignirile care, cu toate încercările de împăciuire ale diplomației lui Andrássy, veneau necontenit de la turci, dar și față de necontenita înaintare a operațiilor de război rusești pe teritoriul român. Dorința de a se distinge ca militar, conducător de armată, a unui prinț format în mijlocul războaielor de biruitoare cutezanță ale vechii sale patrii se unea cu setea unui partid oarecum nou la putere de a se impune prin servicii esențiale aduse țerii, prin avântul revoluționarilor de odinioară, deveniți îndreptători ai opiniei publice ori membri ai unui guvern fără a părăsi nimic din energia neînduplecată a metodelor din tinereță.

Un tânăr liberal, Nicolae Fleva[136], fu însărcinat să forțeze mâna celor cari mai stăteau pe gânduri, printr-o interpelare capabilă de a lămuri definitiv situația. La 9 (21) mai el întreba Ministeriul dacă a comunicat ruperea relațiilor cu Turcia și independența care e neapărata urmare, dacă, în urma stării de război astfel create de pe urma atitudinii provocătoare a turcilor, agentul nostru a fost rechemat, dacă, luându-se toate măsurile militare de nevoie, această stare de război a fost adusă la cunoștința Puterilor. Ce putea răspunde alta Kogăl-

niceanu decât că independența *există* și că la încheierea păcii Europa nu va putea să ne readucă în starea de lucruri anterioară?

Cu toată opunerea statornică a lui Nicolae Ionescu, care găsi un singur vot[137] ca să se adauge la al lui, Camera *luă act* de această stare de lucruri și pecetlui prin moțiunea ei *«independența absolută»*, în credința că Puterile garante, în «dreptatea» lor, nu vor lipsi să o recunoască. Vorbind și de sprijinul avut din partea lor, Senatul, în care moțiunea fu presintată de D. Ghica, fostul președinte al Consiliului conservator, cerea guvernului să lucreze nu numai pentru *recunoașterea*, dar și pentru *garantarea* independenței astfel solemn proclamate.

La 10 mai, delegațiile Corpurilor Legiuitoare se presintau la Palat, pentru a aduce lui Carol I-iu îndeplinirea dorinței lui celei mai fierbinți. I. C. Brătianu, în numele guvernului, înșira în fața prințului, acum un Suveran, întreaga listă a păcatelor săvârșite de Turcia și arăta hotărârea să nu mai participăm la agonia Imperiului otoman, asigurând, în același timp, că nu e vorba de nici o «aventură», ci numai de «apărarea drepturilor și a independenței noastre». Domnului român i se dădea încredințarea că un popor întreg, care nu și-a vădit încă toate însușirile, îi va încunjura steagurile. Mitropolitul Primat, Calinic Miclescu[138], adăugia binecuvântările Bisericii. În numele Senatului, Dimitrie Brătianu punea, într-o ciudată legătură, pe Frederic cel Mare în capul lui Ștefan cel Mare și lui Mihai Viteazul. Rosetti, necontenitul îndemnător pe calea faptelor, constata că stăpânitorul îndeplinește făgăduielile făcute cu unsprezece ani în urmă, la sosirea sa în țară.

După cuvintele de mulțămire îndreptate fiecăruia dintre vorbitori, Domnul citi apoi o frumoasă cuvântare al cărui text original e întreg în mâna lui Kogălniceanu. Într-însul el se

presinta ca urmașul vechilor voievozi în urmărirea visului lor de a înlătura ultima umilință, a «legăturilor rău definite și fără nici un temeiu care se chemau la Constantinopol suzeranitate și la București vasalitate». Hotărârea luată încununa astfel silințile a două generații românești, de la Divanurile ad-hoc până atunci. În același timp, misiunea istorică pe care și-o atribuise creatorul de dinastie se îndeplinise. Operei începute el era hotărât să-i consacre munca și devotamentul său, România trebuind să fie de acum înainte o țară absolut liberă și, în același timp, «un membru util, pacific și civilisator al marii familii a Statelor Europei». Marile Puteri, «augustii suverani», ajutătorii statornici ai unei grele renașteri naționale, nu vor putea să refuze unui popor vrednic de încredere prin faptele sale simpla recunoaștere a dreptului său la libertate. Independența românească, recăpătată, e de «înalt interes european». Proclamația înfocată către oștire amintea zilele de biruință de la Racova moldovenească și de la Călugărenii lui Mihai Viteazul.

Capitolul VIII

SENTIMENTUL PUBLIC, INDEPENDENŢA ŞI RĂZBOIUL

Lunga durată a tulburărilor balcanice obosise atenția acelor cari le urmăreau; ele nu produseseră deci la noi acea stare de spirit neliniștită care determină hotărârile politice sau le încunjură de atmosfera nervoasă prin care ele își capătă adevărata lor valoare.

Societatea politică românească, intrată de câteva decenii într-o nouă fază, modernă, apuseană, nu putea trece de margenile, strâmte când e vorba de interesul național suprem, ale luptelor dintre partide, care nu represintau măcar o lungă tradiție de luptă serioasă, o popularitate statornic câștigată în anumite straturi sociale, o nuanță bine precizată de cugetare. Clanurile se înfruntau necontenit între ele, conduse de șefi cari aveau ca întâie datorie aceea de a le aduce la putere. Oricare ar fi fost patriotismul, incontestabil, inteligența, larg răspândită, cultura, culeasă în școlile din țară, dar mai ales în străinătatea franceză, activitatea, destul de apreciabilă, a acestor oameni de frunte, cu cari națiia se poate mândri, realitatea e aceasta: a unor înjghebări de interese în jurul titlurilor sau formulelor de împrumut, puțintel în afară de întreaga lume muncitoare, căreia îi lipsea conștiința valorii și a dreptului ei în politica țerii.

În iulie 1876, în urma alegerilor pentru Senat, defavorabile ministeriului conservator al lui Lascăr Catargiu, Domnul trebuise să se despartă de consilierii săi și să recurgă, oricare ar fi fost prevențiunile, într-o anumită străinătate, contra «roșilor» revoluționari, bănuiți de conspirații balcanice și de intenții republicane, la serviciile partidului grupat în jurul «Românului» lui C. A. Rosetti, îndărătnic în urmărirea ideilor conducătoare, și în jurul personalității simpatice, captivante, a lui Ion C. Brătianu. Evitându-se deocamdată, pentru motivul arătat, aceste personalități conducătoare[1], se încercă o formațiune intermediară, de nuanță hotărât liberală, cu moldoveanul de școală germană Manolachi Costachi Epureanu, om de mari însușiri, dar nu și de tot atât de mari concepții. Pentru a-l întări i se dădu ca ministru de externe personalitatea, unică prin întâlnirea darurilor celor mai mari, care era Mihail Kogălniceanu, în același timp omul din România care se bucura de mai multă vază și încredere în toată străinătatea. I. C. Brătianu, Vernescu, un tânăr liberal, Gh. Chițu[139], un altul, M. Pherekyde, consimțiau să facă parte dintr-o alcătuire pe care doreau s-o răstoarne, pentru a putea lua locurile prime. Am văzut nobila și folositoarea activitate a lui Kogălniceanu. Dar atitudinea de șovăială, de neîncredere în colegi a președintelui de Consiliu, care nu dispunea apoi de popularitatea necesară în momentele grele și n-avea la dispoziție nici o adevărată organizație de partid, nu corespundea caracterului tot mai amenințător al situației din afară. Fără ca Brătianu să reprezinte de la început o nuanță mai clară în criza balcanică – încercarea de a pune față în față în avantagiul lui programele lui Florescu, lui Epureanu și al liberalilor nu poate rezista criticei, neutralitatea, cu capacitatea de apărare a granițelor fiind la bază pentru câteșitrele[2] – dar știindu-se bine că el va fi sprijinit de țară într-o acțiune pentru care aducea un temperament mult mai viu, guvernul i se încredință – pentru întâia oară lui

personal –, la 24 iulie (5 august) 1876. Președintele Consiliului demisionat nu primise nici oferta de a se dizolva Parlamentul.

Noul ministeriu – Rosetti amenințase, în mart, cu o revoluție dacă nu se încredințează puterea «coaliției»[3] – aducea cu el însă, nu numai o puternică și lăudabilă dorință de a lucra, dar totodată și rancunele unei lungi și grele opoziții, în cursul căreia se făcuse totul cu putință pentru a scădea prestigiul partidului pârât și în străinătate aproape ca o asociație de făcători de rele, și pentru distrugerea puternicii lui organizații. În această dispoziție de spirit, de la început se porni opera de răsplătire contra unor adversari considerați ca dușmani ireductibili în momentul când, peste ceea ce se putuse întâmpla, toate mâinile trebuiau să se strângă.

Noua Cameră aleasă în iunie luase inițiativa anchetelor, la Finanțe, la Război pentru a putea propune și vota, pe baza rezultatelor culese, darea în judecată a miniștrilor ieșiți din funcțiune între alții acel general Florescu, care era privit cu dreptate ca adevăratul creator al noii armate românești – și de aceea i se va refuza onoarea de a participa la luptele ei[4]. Rosetti, ca președinte al Adunării Deputaților, conducea această acțiune, care ar fi putut măcar să întârzie. N. Fleva nu așteptă măcar rezultatul cercetărilor pentru a cere deschiderea procesului. Opunerea ministrului de justiție, totuși un liberal, nu putu să împiedice curentul. Nici insistențele puse de Domn pe lângă noii săi miniștri nu duseră la capătul dorit de cine avea și datoria și dorința de a stabili o unitate de acțiune față de marea problemă exterioară[5].

Deschiderea Camerelor, înainte de termin, la 21 octombre (2 novembre) 1876, n-aduse deloc destinderea necesară în raporturile dintre cele două partide care grupau atunci toată viața politică. Reținerea supt drapel a rezervelor, un fel de mobilizare, în aceeași lună, nu fu întâmpinată de opoziție cu

sentimentele ce ar fi trebuit, și pentru a influența opinia publică, lăsată cu totul în întuneric, fără cea mai mică idee de lucrurile mari și dificile care se pregătesc. Nu se înțelegea de ce Domnul cercetează cu atâta asiduitate starea trupelor. Călătoriile de pipăire ale lui Rosetti la Paris, lui Ion Ghica la Londra, lui D. Brătianu, care se gândea, din partea lui, și la independență, de cerut Conferințiі[6], rămaseră neobservate. Lumea cetia, în novembre, răspunsul la Mesagiu al Camerei, în care era vorba numai de neutralitate ca singura potrivită și cu «interesele naționale» și cu îndatoririle cuprinse în tratate, tratându-se de «proiect aventuros» orice altă încercare, și răspunsul Tronului nu sublinia decât «sentimentele de bunăvoință ale Puterilor garante» pentru păstrarea dreptului și a pământului nostru. Nimic în discursurile princiare ținute prin țară care să facă a se prevedea războiul. Finanțele erau în stare deplorabilă, și mobilizarea trebuise decomandată. Numai o dată Carol I-iu vorbi trupelor de posibilitatea unei chemări pentru realizarea celor mai mari ursite[7].

Pe când rușii se concentrau în Basarabia și se negocia, așa de greu, convenția de trecere, darea în judecată a guvernului Lascăr Catargiu, ai cărui membri vor refuza să se înfățișeze, era votată de Senat la 21 novembre (3 decembre). Chestia înțelegerii cu Rusia aducea îndată o discuție aprigă în Consiliul de Miniștri, presidat de Domn. Dacă Brătianu era câștigat pentru îndrăzneața politică de acțiune a Suveranului, Nicolae Ionescu, amintindu-și de războiul din 1853 și de lupta contra Rusiei, era pentru păstrarea strictei neutralități, iar D. A. Sturdza se împotrivea cu toată puterea temperamentului său tenace și nervos la orice act de prietenie față de ruși, pe cari-i ura din răsputeri[8].

Aduși cu jandarmii înaintea comisiei de cercetări, care împieta asupra dreptului de judecată exclusiv al Curții de Casație, fruntașii partidului înlăturat de la afaceri luară

parte numai de formă la discuțiile care, încă de la sfârșitul lui decembre st. v., avură loc în Parlament cu privire la atitudinea ce se impunea față de Turcia. Lascăr Catargiu se declara însă dispus a primi asigurările aduse prin Pașa Aarifi de Tulcea și se temea ca armata noastră să nu se confunde cu «altă armată»[9]; ca noi să nu pățim ca Serbia. Plângându-se de cele ce îndurase, președintele Consiliului amintea că a fost bătut el însuși în stradă de oamenii regimului trecut. Și, când Ion Brătianu spuse că publicul nu e acolo ca să asculte o ceartă personală, aprobările și aplauzele care izbucniră în Adunare era<u> o dovadă că totuși instinctul bun nu murise[10]. Avea dreptate șeful guvernului când, în același discurs, afirma că voința a cinci milioane de oameni solidari cade greu în cumpăna lumii. Și aceleași aplauze porneau când se vorbea de sentimentul de «fraternitate», așa de greu înăbușit, față de creștinii cari pe celalt mal al Dunării se luptaseră deznădăjduit pentru dezrobirea și unitatea națională.

După discuția care se isprăvi printr-un vot de încredere față de guvern în chestia Constituției otomane, atmosfera politică părea să se fi luminat puțintel. Kogălniceanu însuși, vicepreședinte al Camerei, cerea să se părăsească procedura anchetei. Dar Sturdza plecase din ministeriu, și Vernescu îl urmă îndată. Cercetările comisiei de anchetă se opriseră pe loc.

Și cu aceasta, sentimente frumoase își găseau expresia în cercurile din afară care, mai ales supt ofensa titulaturii de «provincii privilegiate», începeau să reacționeze. Îndată după sărbătorile de iarnă, șaptezeci de studenți, la cari se alipiră apoi și colegi evrei, se ofereau ca legiune universitară pentru rezistența națională la o eventuală încălcare[11]. Îndată va veni și declarația celor din străinătate, între cari și un G. Panu[140], viitorul șef al unui partid radical. Atacurile presei turcești (ziarul *Stamboul*), ale celei ungurești, grosolană, articole, ime-

diat culese, din cele apusene (ca din *Mémorial diplomatique*), mențineau elanul[12]. Din provincie soseau guvernului aprobări a căror nedibăcie de formă nu scădea valoarea celor mai frumoase porniri[13]. În zădar Ion Ghica făcea să apară o broșură pentru neutralitate, *O cugetare politică*, 1877. Violările de teritoriu, cu vărsare de sânge, din partea turcilor, pe linia Dunării dureau și agitau la indignarea generală[14]. *Românul* ținea hangul protestărilor, și, în aceeași lună a lui ianuar, el putea vorbi de o Turcie murindă, care n-ar avea dreptul de a împiedica înălțarea vlăstarelor pline de viață și de viitor, ca România[15].

Ceea ce ținea în frâu asemenea avânturi era însă frica de Rusia. Părerea, foarte răspândită, pe care o hrăneau ziarele conservatoare, ca *Timpul*, era că țarul voiește să ieie, neapărat, județele basarabene. Ziarul lui Rosetti își dădea toate silințile ca să combată această credință. «Sperăm», spunea, la I-iu mart st. v., articolul-prim, «că Rusia nu va voi să ni reia părticica din Basarabia ce ni-a redat-o. Nu putem însă, din nenorocire, să zicem că această speranță este deja pe deplin întemeiată». «Ni se pare», se adăugia, «că, neavând în cuget câtuși de puțin de a face războiu cu Puterile occidentale, Rusia, chiar și de ar cere restituirea Basarabiei, nu va insista asupra acestui punct mai mult decât se cade spre a nu ațâța neînțelegeri. Ni se pare asemenea că acei către cari ar putea ea face o asemenea cerere, desigur, o vor răspinge ca o vătămare adusă unui folos comun. Nu va da Englitera, nu va da Franța, nu va da Italia, nu va da Germania și mai ales Austria nu va da astăzi în stăpânirea Rusiei gurile râului european cărora aceste ultime două Puteri mai cu samă li place a-i zice artera germanismului în Orient». Deci, «dacă românii vor urma a fi corecți și hotărâți a-și apăra drepturile lor, nu ni este iertat a crede că marele Imperiu va voi să ia cu forța ceia ce desigur i se va refuza. Pe aceste conside-

rente dar, zicem că steaua României nu va apune nici în pustiile Rusiei, nici în ale Ungariei. Ea stă țintită deasupra Dunării și va lumina viețuirea noastră națională pe cât apele acestui râu european vor curge libere de-a lungul țermurilor noastre». Sunt întocmai ideile Domnului în scrisoarea de la 18 mart (9 april) către tatăl său: «O campanie victorioasă a Rusiei va pune capăt vasalității noastre nominale față de Turcia; dar Europa nu va permite niciodată ca Rusia să i se substituie; în această privință nu pot vedea nici un pericol. *Nu mă tem nici de aceea ca țara mea să devie un obiect de compensație. Austria și mai ales Ungaria, în propriul lor interes, nu vor consimți niciodată ca Dunărea germană să fie dată Rusiei*»[16].

Dar această patriotică îngrijorare era înlocuită îndată de un nou și puternic val de patimă politică. Neizbutind a face să treacă proiectele sale financiare, menite să îndrepte o situație financiară deplorabilă, D. A. Sturdza demisiona încă de la sfârșitul lui februar: în urma lui se recunoștea pentru exercițiul curent un deficit de 6 ½ milioane, anunțându-se noi impozite, creșterea timbrului și zecimi adiționale: se va vota o lege pentru urmărirea datornicilor fiscului. Sturdza publică și o broșură[141], cerând prefacerea armatei în teritorială. În mart, Ion Câmpineanu înlocuia provizoriu pe Nicolae Ionescu, foarte hotărât să nu accepte părăsirea celei mai stricte neutralități. Generalul Slăniceanu, de la Război, va ceda locul lui Cernat[142]. Și, mai ales, I. C. Brătianu se silea să capete de la Domn decretul de dizolvare a Senatului, judecând că atitudinea acestuia îl stinghерește în acțiunea lui de guvern. Epureanu ventila ideea unei schimbări constituționale care i-ar permite să intre în guvern[17].

Din nou, printr-o imprudentă notiță în *Monitorul Oficial*, confirmând zvonuri din presa străină, și prin interpelarea senatorului conservator Deșliu reapărea fantoma unei răpiri even-

tuale a Basarabiei. «Românul» trebuia să asigure că nu e vorba de districtele basarabene nici în protocolul dus de Ignatiev la Paris, nici în vreo discuție diplomatică[18]. Ceea ce nu împiedica urmarea în Senat a campaniei contra guvernului, a cărui răsturnare se urmărea sistematic, pe când Camera nu scăpa din mâni arma procesului contra miniștrilor din cabinetul Catargiu, cu președintele de atunci al Consiliului, cu vrednicul general Florescu și cu oameni de meritul cultural și politic al lui T. Maiorescu[143] și Al. Lahovary[144]. Cu toată opunerea lui Epureanu, se lua măsura decisivă a urmăririlor judecătorești contra a șase din unsprezece foști consilieri ai tronului (grațiindu-se T. Rosetti[145], cumnatul lui Cuza-Vodă, Kreţulescu[146], G. Cantacuzino[147] și P. P. Carp[148], afară de Costa-Foru, care murise și i se dăduse pentru aceasta o mențiune specială). Fleva mergea până acolo încât cerea arestarea preventivă a acuzaților.

La 23 mart (4 april) se căpăta de la Domn dizolvarea Senatului, care, compus din grupe nesolidare, și-ar fi pierdut timpul cu interpelări. «El n-a vrut», scrie Domnul, «nici să răstoarne guvernul, nici să-i voteze proiectele financiare»[19]. Închizându-se, în același timp, cu laude îmbelșugate Camera, de un feroce spirit de partid, se trecea peste prevederile legii, anunțând pentru 20-25 april alegerile pentru Senat.

Îndată începea, de ambele părți, o campanie deșănțată până la inconștiență, date fiind amenințările turcilor și bănuielile care stăruiau în ce privește intențiile rusești. Pe când nimeni din comisiunea de punere în acuzație nu se încumeta să-și ia sarcina de a se presinta ca mandatariu al celorlalți înaintea Curții de Casație, *Românul* deschidea o rubrică specială, urmată apoi zi de zi, pentru a destăinui, cu acte oficiale, presiunile făcute de Guvernul Catargiu la cele din urmă alegeri. Urmărind evenimentele din afară, capabile de a produce cea

mai mare îngrijorare, foaia lui Rosetti scria: «Avem în față două războaie, unul între turci și ruși, altul între Catargiști și români. Fiecare este în felul său periculos pentru națiune»[20].

În mijlocul acestor preocupări de un ordin atât de inferior, se decreta mobilizarea generală (31 mart – 12 april). A doua zi se ținea Consiliul de Coroană, ale cărui șovăiri, cu propuneri uneori ridicule, alteori infame, dacă ar fi fost conștiente, le-am văzut mai sus. Marele Sfat național, în afară de preocupațiile constituționale, se anunța de foaia oficioasă în această formă jenată: «Aflăm că astăzi au fost invitați la Palat într-un Consiliu presidat de Măria Sa Domnul, împreună cu miniștrii, și câțiva din eminenții bărbați de stat cari au fost președinți de Consiliu supt Domnia principelui Carol»[21]. Evident că lipseau «acusații» Lascăr Catargiu și generalul Florescu.

Kogălniceanu, atât de maltratat ieră încă de aderenții partidului la putere, ceda stăruințelor Domnului și lua, la 2 (14 april), Ministerul de Externe, adăugind guvernului, pus în fața deciziunilor supreme, toată valoarea marii sale personalități. Din acel moment, orice preocupație de partid i-a fost indiferentă, și, dacă a consimțit și el ca alegerile pentru Senat să fie grăbite, pentru a căpăta cât mai răpede un Parlament complet – ele avură loc la 9, 11 și 13 april – campania înverșunată contra conservatorilor îi fu cu totul străină, și el rămâne fără răspundere în ce privește rezultatele violențelor comise. În actele privitoare la aceste alegeri se indica, de altfel, foarte limpede ce se poate întâmpla a doua zi, «când forța majoră se va fi substituit decisiilor națiunii»[22].

Presa protestase și contra discursului în Parlamentul englez a<l> lui Burke, care ne trata și el «parte integrantă a Imperiului otoman»[23]. Telegrama ofensatoare a marelui vizir, care ordona aproape Domnului României să colaboreze cu armata turcească pentru apărarea «teritoriului Principatului»,

interveni în april pentru a trezi din nou indignarea contra acelora cari nu ni cruțau nici o ofensă. «România *reînnoită* prin Tratatul de la Paris», scria *Românul*, «nu mai este umila Moldo-Valahie de la Balta-Liman». Trecerea rușilor înainte ca Parlamentul să li fi dat, prin votul asupra convenției, dreptul de a o face – în acest chip se evita întrarea într-o țară care ar fi rupt lanțurile vasalității – potoli însă imediat, și la cei mai hotărâți pentru acțiune, entuziasmul războinic. Același ziar, care oglindea opiniile guvernului, se rostea astfel asupra acestui act jignitor și plin de rele prevestiri: «Rușii au trecut. Războiul e ca și declarat... Regretăm foarte, împreună cu toți românii, această precipitare», care corespunde din nenorocire cu «tradițiunile trecutului»[24].

Zvonuri îngrijitoare se răspândeau. Turcii ar fi la Calafat[25]. Rușii ar fi «pus mâna pe autorități»; se afla că de fapt la Galați ei ar fi procedat la arestări. Trebuia ca un comunicat de ziar să arate că oaspeții atât de bănuiți arată «deplină deferință către autoritățile române», că ei au oarecare dreptate pretinzând că «necesități strategice îi puneau în imposibilitate de a mai aștepta»; altfel ar fi trecut turcii. O proclamație oficială menționa telegrama vizirului ca o introducere la întrarea trupelor țarului și încheia că guvernul, până la adunarea din nou a Camerelor, nu poate avea decât linia de conduită impusă în sesiunea trecută: «menținerea drepturilor României și neutralitatea». Până atunci, trupele vor fi retrase în interiorul țerii, administrația se va mărgeni la funcțiuni de poliție și singure organele comunale vor intra în contact cu armata străină.

Publicul era însă liniștit acuma. El observa că purtarea bună a rușilor nu samănă deloc cu aceea din alte ocupații[26].

Ghiulelele din Vidin aruncate la 27 april st. v. la Calafat treziră indignarea generală. «Nu vă puteți face idee», scrie Farcy, corespondentul ziarului *Le Constitutionnel*, la 9 mai st. n., «de

indignarea care domnește în București contra turcilor. *Lumea e hotărâtă la cele mai mari sacrificii pentru a cuceri independența*»[27].

Proclamarea independenței aduse o destindere în legăturile, atât de rele, dintre partide. *Timpul*, condus de Eminescu[144], privise astfel, la 15 april, întrarea rușilor: «După mulți ani de luptă și de silințe pentru a dobândi o poziție politică independentă», – se aminteau astfel lungile sforțări ale conservatorilor în aceeași direcție –, «iată-ne astăzi înapoiați la punctul de plecare: teritoriul român s-a călcat iarăși de oștiri străine ca în 1856». Se arăta teama că n-avem măcar un tratat cu năvălitorii. Dar încă de atunci se ridică la conservatori glasuri, ca al bătrânului Brăiloiu[149], pentru a condamna judecățile determinate de spiritul de partid. Guvernul, scrie el, «este dator să facă totul ca să aibă simpatia și concursul *tuturor* românilor».[28] Și omul crescut în cunoștința solidarității cetățenești a Genevei căuta îndată efectele morale pe care războiul va trebui să le aibă: Criza de azi «va contribui mult a da tinerilor noștri ofițeri și virilitatea caracterelor, care ni cam lipsește. Obișnuiți până acum, în timp de douăzeci de ani, a ne certa pentru abstracții și de multe ori din puncte de vedere egoiste, ne vom învăța a conta cu nevoile vieții practice... Până acum am fost niște copii răsfățați cari așteptam toate de la noroc și de la întâmplări, de multe ori de la intrigi mai mult sau mai puțin dibace. Acum că suntem datori să lucrăm prin noi înșine și să ne orientăm în împrejurări grave pentru existența noastră, avem trebuință de o serioasă cugetare și de mult curaj. Aceasta va contribui a ni releva caracterele»[29]. Și un militar adăugia la 8 mai: «A trecut timpul incriminărilor, fiind în ajunul acțiunii»[30].

Cum *Fremdenblatt*[31] ne acoperea de insulte, vorbind de «eroismul, care nu se mai numără între virtuțile zilnice» și care «la Gurile Dunării a devenit o rară însușire: Azi România

cumpănește cu precauțiune câștig și pierdere și supus se pleacă la picioarele aceluia care o amenință mai de aproape», răspunsul «Timpului» veni îndată, plin de indignare.

La cele dintâi atacuri turcești ziarul conservator *Timpul* trecea dincolo de osebirile de partid: «Din aceste consecințe», scrie el la 11 mai, «cea dintâiu și cea mai naturală este anularea tuturor legăturilor ce ne mai uniau cu Imperiul otoman. În fumul tunurilor ce devastează malurile noastre au zburat și ultimele urme de datorii din parte-ni către fostul așa-numit suzeran. Și, acum țara întreagă, supt lovirea puternicii emoțiuni ce face a bate verice inimă românească, înălțând glas de mulțămire către cer, trebuie să implore pe Atotputernicul care a scăpat-o acum din furtunile ce amenințau în atâtea rânduri a o nimici, să-i dea și astă dată sprijinul său pentru întemeiarea unei Românii independente și fericite». Mai călduros încă e tonul celuilalt mare ziarist al opoziției, *Presa*: «Nu este deputat, nu este senator, nu este român care să nu aibă legitima aspirație și nobila dorință de a-și vedea patria de sine stătătoare și statul român admis în concertul statelor europene suverane și independente... Partidul conservator și liberal-moderat, care a fost cel dintâiu ce a arborat drapelul independenței României și a lucrat cu sinceritate și patriotism pentru propagarea, susținerea și apărarea acestei mari idei», aplaudă și el. «Toate partidele», urmează articolul, «puseră armele jos și, împinse de cel mai sincer patriotism, au lăsat guvernului cea mai deplină libertate de acțiune. Când acesta veni și zise Corpurilor Legiuitoare: este momentul oportun de a face o afirmație categorică înaintea Europei, Corpurile Legiuitoare făcură în unanimitate acea afirmație și deteră guvernului toată forța și toată autoritatea morală ce guvernul unui stat poate avea».

Până și în foiletonul *Timpului*, foileton condus de tânărul

ardelean Slavici[150], se strecoară această notă. Un articol despre pitorescul Târgului Moșilor are, în mai, acest pasagiu: «Ziua de 10 Mai 1877 este ziua unei mari hotărâri, și omul teafăr, după ce a luat o hotărâre, nu mai are nimic de zis: el *tace* și *face*... Nu!, nu noi suntem poporul care-și laudă ziua înainte de apusul soarelui».

Noua situație găsi totuși țara în starea de spirit complexă pe care o creau în același timp ofensele de o parte, nesiguranțele de alta, fără nimic, deocamdată, din acele mari porniri care transformă subit și înalță până la cele mai de sus culmi un popor.

Ar fi greu de fixat atitudinea unei lumi dezorientate.

Alegerile comunale de la sfârșitul lui april înveninaseră raporturile. Bucurându-se de proclamarea independenței, *Timpul* de la 12 mai preciza partea cuvenită alor săi: «Ei (liberalii) nu au avut decât a se pleca pentru a culege fructele lungilor și patrioticelor sforțări ale partidului conservator. Avem însă statornic credința că există o dreptate pe lumea aceasta care va ști a da fiecărui ce i se convine». Până la sfârșitul lunii, ziarul denunța «dictatura ocultă» a lui Rosetti.

Ziariștii străini veniți în țară la cel dintâi zvon al începerii hostilităților ni-au lăsat interesante observații asupra stării materiale și morale a lucrurilor de la noi. Trimisul ziarului parisian *La France* găsește la 17 (29) april pe giurgiuveni în fugă, orașul fiind părăsit și de autorități și lăsat în prada bandelor de jăfuitori; cei câțiva locuitori se apără cu armele[32]. La Galați, încă de la mijlocul lui april st. v. se ordonase tuturor vaselor să plece, și prințul Șacovscoi îndeplinise ordinul, spre marea dezolare a negustorilor străini și englezi, și cu toate protestările consulilor[33]. Brăila trăise un timp supt groaza ghiulelelor turcești, din care vreo douăsprezece sau cincisprezece

căzură în oraș, două obuze mari distrugând două case goale; populația, cu tot ordinul prefectului, plecând în liniște[34]. Cazacii făceau paza pe străzi, chemându-se cu fluiere[35]. În plină ocupație Iașul împodobea de Rusalii porți și case cu ramuri verzi[36]. «Bucureștii», spuse corespondentul ziarului italian *Fanfulla*, «e foarte animat supt raportul militar. Dragoni ruși cu coiful mic de oțel lustruit și enorme cizme *à l'écuyère*, călărași români, ofițeri în toate uniformele posibile, aleargă pretutindeni, pe jos, călare, în droșcă. Calea Mogoșoaii, care e *corso* al Bucureștilor, a ajuns o lanternă magică: se vede până și cutare căpetenie de albanesi în pieptar de catifea cârmuzie cusută cu aur, cu un arsenal ciselat cu argint la brâu, fustanela albă și cnemidele de roș aprins, și ele cusute cu aur». (E vorba, probabil, de arnăutul bătrânului Suțu)[151]. Constat că și în timp de războiu Bucureștii face onoare numelui său: *cetate a bucuriei*»[37]. Era în același timp operă italiană, operetă franceză, feerie; cafenelele nu mai încăpeau lumea. Dar, de la un timp, când rușii se îngrămădiră și Marele Duce Nicolae va apărea, salutat în tăcere, dar cu o perfectă răceală, această fizionomie zâmbitoare se schimbă. Radactorul ziarului italian *Fanfulla* face această observație: «Semnele războiului începător se văd acum în fisionomia Bucureștilor, oricât ar fi de greu aici ca entusiasmul și imaginația să se manifeste în public. De exemplu, întrarea Marelui Duce Nicolae la București e un fapt care ar corespunde aproape cu ce a fost în 1859 debarcarea francezilor la Genova. Ei bine, ieri, nu numai că nu s-a putut nota cel mai mic semn de pasiune publică, în nici un sens, dar și curiositatea publică abia dacă se manifesta. Marele Duce Nicolae se trudia să afle la dreapta și la stânga pe cineva căruia să-i poată răspunde la salut»[38].

Deși puțin cunoscută în țara liberă, unde ar fi putut face

mult bine, atitudinea ținuturilor cotropite a fost admirabilă. «Gazeta Transilvaniei», la vestea independenței, pe care o salută cu căldură, în numele nației, scrie că «inamicii și adversarii cei mai încarnați ai ei sunt, îndată după turci, frații lor, ungurii». Și, fiindcă se vorbea de agitații românești în legătură cu cele petrecute la București, ea vorbia, lămurit, de toate suferințile neamului: Vlădicii stâlciți în bătăi până la moarte, otrăviți, izgoniți prin străinătate, dați în judecată, împiedicați de a-și vedea credincioșii, insultați în calea lor. Și întrarea în război era celebrată în accente de imnuri.

Când se vor începe luptele, comitete pentru răniți se vor alcătui: la Sibiu supt conducerea Iuditei Măcelariu, la Brașov, la Cernăuți. Declarația femeilor române din cel dintâi oraș e de o curagioasă francheță: «Nu putem sta indiferente la ceia ce frații și surorile noastre, ei, sângele nostru, vor avea să îndure în această dramă mare ce se prepară și s-a început deja pe frumoasele, istoricele și de vechiu sânge fumegândele țermuri ale Danubiului»[39]. Bariț însuși îndemna pe ardelencele lui, amintind ce fac de nouă luni maghiarele pentru turci. El vorbea de «ranele acelor ostași români, frați ai noștri mai mult decât maghiarii sau turcii, cari, provocați și trași în luptă de către otomani, se bat și-și varsă sângele, nu din vreo vanitate și trufie, ci, în sensul cel mai strâns al cuvântului, pentru existența patriei și a nației, pentru libertate, contra vechii tiranii sălbatice, care prefăcuse patria lor de atâtea ori într-un mormânt universal». Din școlile bucovinene mai ales, dar și din Ardeal, băieți inimoși se furișau dincoace ca să se împărtășească de fiorii luptei pentru neam.

Capitolul IX

ÎNAINTAREA RUŞILOR ŞI PLANURILE DE COLABORARE

Când cele dintâi trupe rusești ajunseră la Iași, prefectul le lăsă în ploaie pe străzi, obiectând că n-are ordine din partea guvernului. În termini amari consulul rus din București, Stuart, om plin de morgă și care ne disprețuia, se plânse de această atitudine față de «urmașii liberatorilor acestei țeri»[1].

Primiți mai bine, după ce hotărârile se luaseră la București, ostașii țarului înaintară destul de răpede pe căile ferate puse la dispoziția lor, împiedicând transporturile noastre de mărfuri, până la capul de pod din Bărboși, care fu ocupat. Regimente se îndreptau către București, care după convenție nu putea să le accepte decât în margine. Monitoare apăreau pe Dunăre, unde în curând cele două ale turcilor fură aruncate în aer.

Domnul României nu dorea nimic mai mult decât o colaborație militară. Încă de la 27 mart se scrisese lui Carol I-iu pentru împiedicarea pătrunderii turcești la Calafat[2]. Marele Duce Nicolae, prin colonelul Greceanu[152] trimis ca să salute pe înaltul oaspete la graniță, o indica vag, dar sensul nu putea să fie decât acela al unei acțiuni de pură garanție la hotare pentru campania începută de ruși, cari ar fi continuat-o singuri, în singurul lor nume și pentru singurul lor folos. O scrisoare adusă prin I. C. Brătianu, care îndeplinise o misiune analogă

pe lângă comandantul în șef al trupelor rusești, nu schimba nimic din caracterul acestor sugestii, presintate, de altfel, în forma cea mai amabilă.

În acest timp se luau măsuri pentru a aduce la îndeplinire mobilizarea generală, ordonată încă la 31 mart st. v. Rusia, supt cuvânt că plătește partea cuvenită nouă din veniturile mănăstirilor basarabene (Noul Neamț), înaintase 300.000 de ruble de argint pentru orice usagiu[3]. Ordinea de bătaie centrată pe Sabar și Argeș, contra unei ofensive de la Rusciuc, alta, cea mai mare, s-a păstrat apărării Olteniei contra unui atac care ar fi pornit de la Vidin. Răspunzând Marelui Duce, în calitate de șef al unei armate gata de luptă, pentru care în zece ani se cheltuiseră 200 de milioane[4], Carol I-iu se arată gata să «concureze cu glorioasa armată imperială la apărarea Giurgiului»[5].

În acest timp, Marele Duce Nicolae și Marele Duce Vladimir veneau la Galați, unde erau găzduiți la un bogătaș grec din Strada Mavromolu. Un ziarist italian îl înfățișează cu fața foarte blândă, nasul singur dându-i profilul imperial, și foarte afabil până și cu soldații[6]. Nicolae trecea în inspecție la Reni, apoi se îndrepta la Brăila, unde fu primit cu urale[7]. La Ploiești, unde-și făcea, cu un mic stat-major, întrarea la 2/14 mai[8], sărutând crucea și Evanghelia, în urale cătăcești[9], el era întâmpinat de Kogălniceanu, care înnoia invitația, făcută în chipul cel mai stăruitor de Carol I-iu el însuși, a veni la București. Ion Brătianu-l urmă îndată.

Pentru a-și procura onoarea acestei vizite, Domnul român veni însuși la Ploiești ca să întâlnească pe extraordinarul musafir. La 2 mai Domnul României era primit de Marele Duce, care, neavând trupe de-ale sale la îndemână, îl întâmpina cu o gardă de onoare de bulgari, cari se formau atunci, cu instructori ruși, ca o demonstrativă legiune a eliberării, așteptând steagul damnelor din Samara și putința de a tulbura liniștea orașului care-i adăpostea[10]. Se cântă imnul *rusesc*[11]. Cu

gardă de cazaci, Carol I-iu merge printre flori și steaguri la locul unde se găsește gazda comandantului suprem al armatei imperiale, casa Cantili[12]. Cele două suite militare făcură cunoștință. Seara, prințul se întorcea la București.

În cursul lungii convorbiri, Marele Duce arătase ce încurcat e de insuficiența forțelor de care dispune, corpurile IV, XIII și XV fiindu-i acordate abia acum. Opreliștea Serbiei, hotărâtă de o diplomație răzbunătoare, îi lasă fără sprijin o aripă. I-ar prinde bine un ajutor românesc. Răspunsul fu foarte precaut: Românii vor ține garnizoana la Oltenița și Giurgiu până la venirea rușilor, dar pe urmă oastea princiară se va retrage în Oltenia. Pentru o adevărată colaborație, dorită cu cea mai mare căldură, trebuie însă o înțelegere cu cartierul general. Se mai ceru Marelui Duce ca el să nu vie la București cu escortă și să nu ceară a se ridica pe palat steagul cartierului general rus[13].

Primirea lui Nicolae Alexandrovici și a fiului său la București, în ziua următoare chiar, fu strălucită. La gară, unde garda o fac roșiorii, aștepta lumea oficială, vicariul metropolitan, miniștrii, Ion Brătianu și Câmpineanu, președinții Camerei și Senatului și primarul cel nou, care nu era altul decât C. A. Rosetti, în frunte. Marele Duce, înaintea căruia Carol se înclină și-i strânse mâna, părea mulțămit. «Am văzut», spune un corespondent de ziar, «rareori cap de soldat mai energic și mai inteligent»[14]. Alaiul străbătu străzile pline de mulțime și cu lume aleasă în balcoanele împodobite. Dar tot acest public privea tăcut[15]. Un informator italian scrie: «Mulți din public își scot pălăria, nici un semn de entuziasm. Marele Duce salută milităreste... Și la ceasul sosirii Marelui Duce și la al plecării trecea pe calea Mogoșoaii un car funebru. Carul, urmat de purtători de facle călări în bogată livrea de doliu, era splendid. Dar lumea superstițioasă scotea din aceasta un rău augur»[16].

Proclamarea Independenței, în ședința publică dorită de Kogălniceanu, după ce Rosetti se asigurase de voturi, se făcu în cea mai caldă atmosferă de înfrățire, două voturi fiind singure contra: al lui Nicolae Ionescu și al lui Locusteanu, partizan statornic al răposatului Heliade Rădulescu. Deputații fraternizau cu tribunele[17]. Îndată studenții, vreo mie, cu negustori și muncitorime, pregătesc o manifestație cu torțe, căutând să meargă la Ion Brătianu acasă și la *Românul*. La Teatrul Național, fiind în oraș și fiul Marelui Duce Nicolae, se cântă, înainte de «Trovatore», cu cântăreții italieni, după imnul național, și un cântec rusesc; la circ numai imnul nostru și, după o apoteoză, Mihai Viteazul apare pe scenă. Se vorbea de posibilitatea proclamării «regatului Românilor».[18] Marele Duce comandant veni el însuși cu tren obișnuit după-amiazi, dar iarăși «puține doamne și foarte puțin public de rând»[19]. Întors la Cotroceni cu Domnul și Doamna, lumea-l vede cu flori la butonieră, dar nu se bucură o dată cu dânsul[20], deși corespondentul ziarului *La France* văzuse în cursul zilei o mulțime «beată de entusiasm»[21]. În zădar ceruse el ca trăsura în care era părechea princiară să meargă la pas[22]. Mii de oameni demonstrează însă la Craiova[23].

Încă o dată Nicolae va apărea la serbarea Moșilor, foarte plină de mișcare, căreia-i urmă revista trupelor de la Oltenița, 5.000 de oameni, cari pleacă în Vest. Iarăși simple saluturi în tăcere[24].

Pentru moment, deși se vorbea de pregătirea unui cartier general al Marelui Duce la Cotroceni, rușii se mărgeniau a mustrului la Ploiești pe cei 2.000 de bulgari, «unii destul de grosolani, având aierul de a fi lăsat chiar atunci bucătăria, grajdul și prăvăliile orașului », bulgari al căror număr trebuia crescut până la 6.000[25]. Ceremonia încredințării steagului roș-albastru-alb fu impunătoare[26], Nicolae oferind cincizeci de

cruci pentru noii ostași, a căror formare pe pământ românesc, fără a întreba pe nimeni, putea fi socotită ca încă o jignire.

Știrile care veneau de la agenții în străinătate erau și ele foarte puțin încurajatoare. Memoriul lui Kogălniceanu, atacat de colegii săi, impus reviziei lor și în sfârșit expediat, arăta, la 10/22 mai chiar, în ce condiții se produsese inevitabila proclamare a «Independenței absolute», legată de acum indisolubil și de ideea «integrității teritoriului», – semnificativă asertiune într-un moment când intențiile Rusiei erau bănuite. Ea e «un articol de credință în existența noastră națională», care derivă din chiar statutul dat de Europa poporului românesc, și e de nădăjduit că recunoașterea de Puteri se va produce, binevoitor, la vremea ei, căci deocamdată se ține samă de «reserva impusă de circumstanțele escepționale ale zilei». Ceea ce se dorește e întărirea autorității actului săvârșit, cu scopuri pur conservatoare, printr-un simplu *acquiescement* și prin declarația solemnă că nu i se va face silă României pentru a o readuce la vechea situație față de turci[27].

La aceasta, Andrássy răspunse taxând de o lungă înșelare politica lui Kogălniceanu. Agentul român Bălăceanu răspundea că «suntem hotărâți a ne face uciși până la cel din urmă mai curând decât să ne supunem unei hotărâri contrare dorinților noastre... Aflați că fiul mieu unic s-a făcut soldat ca să se bată cu turcii și, dacă aș avea nenorocirea să fie ucis, aș merge să-l înlocuiesc imediat... Nu este putere umană în stare să ne readucă supt jugul desonorant al Turciei». La Pesta, Tisza[153] răspundea unei interpelări insolente printr-un discurs de provocare, și presa-i ținea hangul, acea presă despre care Andrássy-i spunea lui Bălăceanu că e redactată de imbecili sau de ieșiți din casa de nebuni[28]. Înscrierea câtorva ardeleni din Sibiu și Făgăraș în oastea României[154] exaspera pe unguri, și Kogălniceanu trebui să li dea o oarecare satisfacție[29], refuzând

însă hotărât extrădarea celor șase tineri. Brutal, Bülow[155], supt influența lui Bleichröder, declara la Berlin că, hotărârea rămâind să fie luată la pace, ea va depinde, în ce privește Germania, de atitudinea guvernului român față de acționarii escrocheriei lui Strousberg cu căile ferate[30]. Dacă presa italiană, ca *Diritto*, și chiar lumea politică a Italiei era pentru noi, atitudinea în chestia Independenței nu era alta nici la Roma[31]. Tornielli se arăta uimit de declarația noastră; secretarul general de la Externe amintea însă ce a făcut Italia și fixa principiul că râurile nu se mai întorc la izvor[32]. Melegari asigura că și acum Italia ne va susținea, dar să dăm drepturi evreilor. «Ni-ați restituit libertatea», spunea sentențios, la Paris, ducele Decazes[33]. În general, presa franceză era dușmană hotărâtă a noii politice românești. României, scrie *Journal des Débats*, «îi e interzis moral de a lua parte la hostilități»; votul Camerelor e un «chef-d'oeuvre d'embrouillamini»; «misiunea istorică» e un lucru ridicol, dacă nu e vorba *«de a desface de Austria Banatul, Ardealul, Bucovina și de a face cu aceste bucăți reunite un Imperiu daco-român»*[34].

La Petersburg se constata o «reservă extremă», cu atât mai mult cu cât Rusia se temea să nu se atribuie îndemnurilor ei această dintâi călcare a tratatelor[35]. Anglia fusese chiar pentru măsuri de pedepsire. Fără a cere un răspuns, ambasadorul turcesc la Viena declara că Imperiul otoman nu și-a îndeplinit decât îndatoririle și că până la sfârșit a fost înșelat de asigurările lui Kogălniceanu[36], care a mers apoi până la rebeliunea Principatelor Unite: bineînțeles, Turcia își păstrează «drepturile intacte» și-și rezervă mijloacele de a le valorifica.

Toate stăruințile ulterioare nu duseră la nimic mai mult. Doar Andrássy consimți să spuie că avem «o poziție mai bună» și că, «dacă nu ni vom face plăcerea să o stricăm cu înșeși mânile noastre, nu ni se va întâmpla nimic».

Nu rămânea decât ceea ce recomandase Bălăceanu de la Viena: să ne ajutăm noi singuri, să tragem prin acțiunea noastră însăși o poliță asupra viitorului. «Să ne batem întâiu vitejește», scria el la 14/26 mai; «nu puteți să vă închipuiți binele moral pe care ni l-a făcut atitudinea, așa de hotărâtă, a micii noastre oștiri... Lagărele de la Oltenița și Calafat vorbesc mai elocvent, pledează mai bine causa noastră decât tot ce tribuna noastră, diplomația noastră și presa noastră ar putea produce mai bine alcătuit *(tourné)* în acest moment»[37].

Încă înainte de proclamarea independenței, Marele Duce Nicolae era dispus să primească oferta lui Carol I-iu de a se așeza la Cotroceni sau măcar de a-și instala acolo statul-major. Generalul Nepocoicițchi[156], un supraviețuitor al Războiului Crimeii, care întovărășise la București pe Nicolae Alexandrovici și avuse convorbiri cu ofițerii români, stăruia în ideea unei acțiuni comune[38].

La 6 (18) mai o nouă vizită a Domnului la Ploiești avea, fără a se întreba miniștrii, acest scop. I se ceru formal concursul militar pentru trecerea Dunării, și el «îl acordă principial», dar se «pretinse în Bulgaria» – deci *era vorba și de o participare ofensivă pe malul drept* – «o bază proprie de operații, cu sprijinirea aripii sale stângi pe Ischer»: ca o întărire a confraternității i se prezintă trupele armatei a VIII-a, care sosiseră[39].

Față de aceste dispoziții prietenești ale armatei, diplomația, bătrânul Gorceacov, Ignatiev, păstra însă neîncrederea într-o mică oștire neîncercată. *Novoe Vremia* de la 12/24 mai, îndată semnalată de *România liberă* din București, era bine informată când scria: «Armata României, deși mobilisată, nu va intra în războiu împreună cu armata Rusiei; ea va fi destinată a apăra orașele și satele de pe malul Dunării, neocupate de ruși, de incursiunile barbare și jafurile basbuzucilor și cerchesilor».

Deci la 4 (16) mai Ion Brătianu asigura pe un ziarist francez

că nici vorbă de o colaborare, care ar cere, desigur, o altă convenție. Astfel, armata noastră n-ar putea să intre în război.

Câteva lămuriri asupra acestui instrument de luptă.

Armata constituită prin ordinea de bătaie avea în frunte pe Domn, cu generalul Slăniceanu ca șef de stat-major. Ea se compunea din două corpuri: al generalului Lupu[157] și al generalului Radovici[158], fiecare cu câte două divizii de două brigăzi de infanterie și una de cavalerie. Divizionarii erau generalul Manu[159], colonelii Logadi, Cerchez și Anghelescu[160]. Două regimente de artilerie fuseseră formate abia de câteva săptămâni[40]. Fiecare corp avea 24.000 de oameni. Se vorbea, la începutul lui mai, de un al treilea corp, în pregătire, care ar fi ridicat totalul armatei la cifra de 72.000[41]. O mică flotilă se împărțise în două: parte la Brăila, parte retrasă pe Siretiu (cu *Fulgerul*)[42]. Ea trebuia să servească apoi transporturilor rusești în Dobrogea.

Dar această armată disprețuită făcea o foarte bună impresie. «În ciuda detractorilor ei, se pare sigur», scrie corespondentul ziarului *Le Temps*, «că mica oaste românească face foarte bună înfățișare la foc»[43]. Acela al ziarului *Le Constitutionnel*, Farcy, scrie: «Corpurile principatului care se află acum în linie sunt foarte disciplinate, însuflețite de cel mai bun spirit și gata de cele mai mari sacrificii. Se află acum la Calafat o artilerie îndestulătoare ca să reducă Vidinul ori măcar să-l distrugă cu totul»[44]. Și aiurea: «această armată... e foarte bine echipată și posedă un material nou, de bună calitate. Soldații sunt bine îmbrăcați și bine hrăniți. Cavaleria e foarte frumoasă»[45]. «Când, la Giurgiu, în ziua de 12 mai, se dădu, de colonelul român, alarma pe când populația speriată fugea spre București, într-o desordine de nedescris, colonelul observa cu satisfacție că nici unul din oamenii săi nu lipsia la apel și că, zece minute după cele dintâiu note ale

trâmbițașului, toți erau înșirați supt ochii lui»[46]. «Am văzut», observă un italian, «două regimente în ținută de marș plecând spre Dunăre: deși încărcați și supraîncărcați cu saci, coperte de lagăr, bidoane pentru apă și saci pentru pâne, aveau totuși aierul destul de convenabil: mi-au părut buni soldați. Vor fi așa și în foc?»[47]. Corespondentul ziarului *L'Indépendance belge* e de aceeași părere: «Soldații principelui Carol nu strălucesc, desigur, prin eleganța ținutei; lungile lor cămăși de pânză care recad până la călcâie, lungile ghetre de pâslă și pe cap o căciulă cu cocardă, iată uniforma. Dar zdrăveneala milițienilor improvisați e solidă; au aierul robust și viguros, în opoziție cu ofițerii lor pe cari-i găsesc cam prea gătiți, după felul coloneilor de la Ancien Gymnase»[48]. În lagărul de la Calafat ei apar astfel informatorului militar al foii *La République française*, care laudă și pe ofițerii cari «cunosc Franța» și vorbesc cu căldură de dânsa: «Spiritul trupelor românești pare escelent. Soldații noi au trebuit să se formeze în escarmușele ultimelor zile, se simte că au căpătat încredere într-înșii și în șefii lor, încurajați visibil de deferență... Educația infanteriștilor din armata teritorială se isprăvește în toate zilele prin exerciții ai căror marturi am fost în dimineața aceasta... Materialul de artilerie e foarte bun, caii de tras tot așa de frumoși ca ai armatei rusești, ceia ce nu înseamnă puțin».[49] «Armata», judecă un italian, încă în mai, «se bate bucuros; nu e un singur desertor între soldații de rând; ofițerii nu mai pot de dorința de a se distinge. În general, oștirea vrea să probeze că națiia a făcut foarte bine, ținând-o în picioare, că n-a urmat exemplul Serbiei, care a vrut să improviseze soldații și a avut o armată care nicăiri nu se bătea sau se bătea rău»[50]. Ofițerii se grăbeau către frontul unde se credea că din moment în moment se putea deschide lupta: corespondentul îi vede sărutându-și familia iubită la plecare[51]. La 12/24 mai un francez face aceste constatări: « Cele opt batalioane de infan-

terie și două baterii de artilerie pe care le-am văzut defilând» – e vorba de divizia Manu, la Caracal – «făceau plăcere. Soldații, foarte bine echipați, sănătoși, voioși, alergau supt un soare de foc în praful drumurilor și nu păreau deloc obosiți de lunga etapă pe care o făcuseră. Românii sunt oameni frumoși, oacheși ca niște țigani și cari suportă fără să clipească marșurile și privațiunile. Dacă atitudinea lor la foc corespunde felului lor de a se presinta, marțial și hotărât, vor face bună figură alături de ruși... Artileria e superb înhămată. Tunurile sunt înfășurate într-un toc de piele. Chesoanele, bine suspendate, par a fi mai bine înzestrate decât ale celor mai multe armate europene. Înțeleg ca prințul Carol, de vreme ce vrea să facă războiu, să aibă oarecare încredere în trupele lui»[52].

După afacerea de la Calafat un corespondent reproduce, întărind-o, părerea colonelului Gaillard[161]: «Aceștia sunt soldați din cari se va putea face ceva. De altfel, nu li lipsește pofta, căci ofițeri și soldați ard de dorința de a trece Dunărea. Cei dintâi sunt prinși de nerăbdare din causa zăbăvilor diplomației, care discută grav dacă va fi permis României să-și capete pintenii de cavaler și, cât despre trupe, ele găsesc că s-au pregătit de-ajuns ca să intre în acțiune»[53].

Corespondentul ziarului *Le Temps* scria astfel din Calafat, la 3 iunie, constatând că, dintre ofițeri, Vidrașcu luase parte la războiul din 1870 – 1 la 2 de zuavi pentru a trece în Algeria, că maiorul Boteanu a fost în armata federală a Potomacului cu generalul de Trobriant: «În total această mică oaste românească n-are deloc aspect rău, pe departe! Sobri, aspri la osteneală și la privațiuni aproape cât și turcii chiar, resemnați mai curând decât entuziaști, dar totuși foarte accesibili sentimentului de amor-propriu național, soldații par tot așa de în stare să suporte vitejește și serios campania ca și acei ai oricării alte armate. Instrucția liniei trebuie să fie bună, căci de zece ani nu s-a cruțat nimic pentru a o ținea pe un picior

respectabil; cele douăzeci de milioane ale budgetului Războiului, sarcină foarte grea pentru un budget de mai puțin ca o sută de milioane de franci, fac dovada pe deplin. Dorobanții și călărașii, chemați în timp de pace ca să facă serviciul din interior și de siguranță o săptămână din trei, au câștigat un oarecare aplomb foarte deosebit de stângăcia din naștere a unor recruți smulși brusc din satele lor pentru o mobilisare grăbită»[54].

Iată, în sfârșit, o altă mărturisire din Calafat, I-iu mai (13 iunie): «Dorobanții învățau școala tiraliorului. Vă asigur că acești soldați improvisați făceau foarte bună figură. Cât despre soldații armatei active, ei își cunosc meșteșugul lor și vor face, nu mă îndoiesc, foarte bună figură în fața inamicului. Artileriștii de pază în baterii sunt acum familiarisați cu pericolul. Au suportat stoic deosebitele bombardări din săptămâna trecută și nu par a se teme de o acțiune generală de artilerie»[55].

Și în *Augsburger Allgemeine Zeitung* corespondentul de pe frontul român scrie: «În fiecare seară musicele regimentelor atrag cu cântecele lor naționale pe soldații liberi de serviciu ai întregii brigade la un foc voios, și este un tablou fermecător să vezi la lumina lunii batalioane întregi jucând hora, la care câteodată ieau parte și ofițerii, ceia ce înveselește și mai mult pe soldați. Adeseori a trecut de mult miezul nopții, dar tot se învârtesc sute de jucători pe iarba verde. Eu cred că, dacă li s-ar lăsa în voia lor musica, ar juca până a doua zi».

Și din țara însăși veneau asemenea constatări:

„Dacă osebește ceva pe soldatul român este nepăsarea cu care stă în fața pericolului... Este un spectacol care-ți face ochii să lăcrămeze de bucurie și mândrie când vezi sângelerece nepăsător cu care-și pune cartușul și ochește. Glumele chiar nu lipsesc. Așa, pe când un soldat își trântise chipiul și ochia, altul, care nu se prea recomanda cu economia focurilor

zice: «Nu ca la iepuri, Marine». Altul iar zicea, râzând: «Numai de nu i-aș sparge ciubucul, ca să-l găsesc când oiu trece acolo»"[56]. Se pomenea țeranul muntean care-și părăsia mama în sicriu ca să alerge la chemarea țerii[57].

Ziarele bucureștene semnalau, astfel, aceeași admirabilă voie bună, venind din vechiul sănătos instinct: «Îmi aduc aminte», se scrie din Islaz, la 15 mai st. v., *Presei*, «de tirul de la poligonul Cotroceni și nu văd altă diferență între acelea și acestea decât o familiaritate mai mare, care nu atinge însă în nimic disciplina – o frăție, ca să zic așa, între ofițeri și trupă». Se auzeau rugăminți ca acestea: «Domnule colonel, să trag eu, că sunt gata». Erau în adevăr acele «mii de români cu opincă pe cari azi îi vedem cu arma la umăr pășind apăsat către malurile Dunării din toate înfundăturile Carpaților și de pe toate șesurile românești», de cari vorbea *Românul* la 6 mai st. v.

Trebuia o demonstrație care să arăte valoarea unei armate ce nu se impusese încă atenției și stimei unor anumite cercuri rusești. Carol I-iu o făcu prin călătoria lui militară în Oltenia, unde era concentrat grosul trupelor românești și prin participarea lui personală la ceea ce putea fi socotit ca un început de operații militare proprii pe Dunăre.

La 14/26 mai, cu generalii Cernat, ministru de război, și Slăniceanu, șef de stat-major, cu colonelul Teodor Văcărescu, mareșal al Curții, cu ofițerii superiori Lahovary[162], Greceanu și Mavrocordat, cu comandantul flotilei, Maican, cu rusul Doctorov și francezul colonel Gaillard, atașat pe lângă armatele rusești și a cărui cunoștință o făcuse abia la Ploiești, Domnul mergea, primit pretutindeni oficial, cu o deosebită pompă – tradițiile lui Napoleon al III-lea îl stăpâneau – pe calea ferată, peste regiunea inundată de ploi, la Craiova, unde recepția fu deosebit de călduroasă. În cale se primise o telegramă de la Marele Duce Nicolae anunțând, ca unui aliat,

distrugerea unui vas turcesc lângă Brăila. Unitățile rusești întâlnite până acolo se presintau pentru inspecție, și muzicile începeau cu imnul românesc pentru a isprăvi cu acela al țarului. Krüdener[163], comandantul Corpului IX de armată rusesc, se presintă însuși, în mare ținută, în gara Slatina, lângă care, pe malul Oltului, erau concentrate multe regimente rusești, cu cazaci călări pe dealuri.

În trăsuri, printr-un ținut în plină splendoare primăvăratecă, prin sate deloc îngrozite, Domnul și suita lui se îndreptară spre Calafat, unde se făcu o solemnă slujbă bisericească pentru dânsul. Supt ochii Domnului, care văzu explodând lângă dânsul o ghiulea turcească, Vidinul fu bombardat fără ca răspunsul turcesc să fi influențat câtuși de puțin asupra perfectei siguranțe – adeverită de corespondentul marelui ziar englez *Daily News*, Forbes[58] – a tunarilor noștri. Era o acțiune militară pur demonstrativă, care avea sensul unei sfidări aruncate turcilor. Pe această cale se trimitea soldaților fostului suzeran vestea proclamării Independenței și, mai mult, a camaraderiei de fapt încheiate, deși fără nici un act scris, cu rușii. Ploaia de flori cu care Domnul, care se expusese personal, fu primit în Craiova, după încheierea inspecției până la Cetate, putea să-i arăte că acțiunea începută corespunde dorinței de a se afirma a unui popor întreg.

În cufundarea monitorului turc de la Brăila maiorul român Murgescu[164], decorat de ruși cu Ordinul Sf. Vladimir, își avuse o parte onorabilă, și, felicitând pe prietenul său princiar pentru atitudinea de la Calafat – *je te félicite avec plaisir coup de canon*, zicea telegrama – Marele Duce vorbea de decorația acordată «viteazului maior»[59]. Aproape în același moment bateriile românești de la Corabia răspundeau focului altor două monitoare[60]. «Locuitorii din Rusciuc», scrie un corespondent francez încă de la 29 april st. v., «se culcă în fiecare

seară în așteptarea trezirii, în zori, de către canonada românilor»[61].

În mai interveni actul cel mai brutal din partea Rusiei «prietene», act datorit, fără îndoială, presiunii cercurilor diplomatice, a căror țintă era să facă războiul ei singuri și pentru dânșii singuri, despoind în cale România de județele basarabene.

Țarul însuși dădu un hotărât răspuns negativ agentului român pe lângă dânsul. Guvernul român presintase și el, într-un memoriu care n-a fost publicat niciodată, condițiile de colaborare militară. Răspunsul de la Petersburg merită să fie dat în întregime, fiindcă nici un rezumat n-ar putea reproduce insolența rece, de o perfectă politeță diplomatică, a stilului său:

«Guvernul român făcuse demersuri pe lângă Cabinetul imperial ca să-și arăte dorința de a coopera la acțiunea armatei rusești dincolo de Dunăre și să puie condițiile în care această cooperație ar fi cu putință.

M. S. Împăratul, luând în considerație împrejurările politice în mijlocul cărora se efectuiază marșul armatei sale contra Turciei și mijloacele de care dispune, a binevoit să comunice *(faire entendre)* Cabinetului din București, prin organul generalului prinț I. Ghica, cum că nu invită *(conviait)* România la o cooperație dincolo de Dunăre, dar că, dacă Guvernul român ar voi să întreprindă o asemenea acțiune pe socoteala lui însuși și cu ale lui riscuri și primejdii, ea n-ar putea să aibă loc decât *cu condiția absolută a unității comandamentului superior, care ar rămânea în mânile generalului în șef al armatei imperiale.*

Această hotărâre a Împăratului a fost dictată atât de nevoia de a garanta succesul operațiilor întreprinse de forțele rusești, înlăturând orice divergență de planuri, totdeauna stricătoare în asemenea materie, cât și de *un sentiment de interes real pen-*

tru România, ale cării forțe disponibile n-ar putea să lucreze cu siguranță și folos (fruit) dincolo de Dunăre decât dacă ar fi în măsură să se sprijine pe armata rusească și să conteze, la nevoie, pe sprijinul ei.

Totuși, în deliberațiile care au avut loc în urmă cu privire la un plan de acțiune, de elaborat pentru cele două armate, autoritățile militare românești au manifestat tendința de a lucra isolat și pe un teatru separat.

Deși considerații strategice de o valoare decisivă au arătat îndestul desavantagiul și chiar, în unele împrejurări, pericolul planului propus de români, ar părea urgent să se stabilească neted *imposibilitatea politică a unei acțiuni isolate a trupelor lor.*

Rusia n-are nevoie de concursul armatei române. Forțele pe care le-a pus în mișcare pentru a lupta cu Turcia sunt mai mult decât suficiente ca să atingă înaltul scop pe care și l-a pus împăratul începând războiul actual. Pe de altă parte, siguranța exterioară a României n-o îndatorește să atace Turcia. Dacă, deci, *din considerații personale, de o altă natură, și pe care Guvernul român ține să nu le desvăluiască, dar care reiese destul de clar din limbagiul presei locale,* el se crede ținut prin onoarea sa *(d'honneur)* să întreprindă o acțiune ofensivă contra Imperiului otoman, această acțiune nu trebuie în nici un cas să stingherească *(gêner)* executarea planului general al marilor operații ale armatei rusești, *în umbra cărora exclusiv au putut să fie aruncate basele ursitelor viitoare ale Statului român.*

Interesul bine înțeles al României cere *(exige)* astfel, și siguranța forțelor rusești o poruncește imperios, să nu aibă loc cooperația acestui stat decât în strictă conformitate cu planul general al operațiilor marii armate imperiale și în condițiile care vor fi puse acolo de Augustul comandant în șef rus, precum glorioasa activitate defensivă actuală a forțelor românești

nu e o garanție de siguranță pentru teritoriul principatului decât atunci când face o parte din tot sistemul strategic care ocrotește cu atâta succes malul stâng al Dunării.

Comunitatea de scop și simpatiile tradiționale care unesc Rusia și România ar fi trebuit să constituie pentru Guvernul princiar o garanție îndestulătoare a dispozițiilor sincere care călăuzesc în împrejurările actuale actele cabinetului imperial față de dânsul. Numeroasele semne de încredere și bunăvoință pe care Rusia le-a dat în tăcut, și chiar în urmă, vădesc și până astăzi întinderea avantagiilor materiale și politice pe care România *le-ar fi putut câștiga încă* mulțămită unor asemenea raporturi.

Pe de altă parte, oamenii de stat puși în fruntea afacerilor României n-ar trebui să piardă din vedere valoarea forțelor pe care Rusia le-a băgat în conflictul actual, obligațiile pe care dimensiunile luptei i le impun și drepturile pe care i le creiază pentru a garanta prin toate mijloacele cu putință siguranța și succesul marii sale întreprinderi.

Iminența operațiilor decisive pe Dunăre, coincizând cu sosirea apropiată a M. S. Împăratului, ar fi urgent, din toate punctele de vedere, să se definească fără zăbavă și în chip precis și formal intențiile Guvernului român în ce privește partea pe care corpul de operație princiar ar fi chemat să o iea în cursul mai departe al războiului și *care n-ar putea varia decât între o abținere de la orice marș agresiv și o acțiune comună supt comanda superioară și conform cu vederile generalului în șef rus*. De la răspunsul prompt și decisiv, care va fi dat ansamblului acestei chestiuni, vor atârna dispozițiile practice pe care Monseniorul Marele Duce trebuie să le iea fără zăbavă, în virtutea puterilor care i s-au dat».[62]

Oricare ar fi tonul acestui act, plin de mustrări pentru politica de până atunci față de Rusia, politică atribuită guvernului

singur, – ca și cum prințul, *a căruia era armata*, ar fi avut sau ar fi dorit să aibă alta –, oricât s-ar fi spus de limpede și de aspru că fără comanda supremă rusească ofensiva ni e interzisă, cuvintele privitoare la «glorioasa defensivă» și anumite sugestii erau acolo pentru a măguli pe Domn, pentru a-l menține în dispoziții favorabile, pentru a-l atrage la o acțiune de caracter personal, pe care ministeriul n-ar putea-o, nu numai înfrâna, dar nici măcar dezarma.

Succesele din Asia – cu luarea prin asalt a cetății Ardahan și înfrângerea Pașei din Cars, care căzu în luptă – contribuiră, ca și vestea apropiatei sosiri a țarului, ca să aducă pe Carol I-iu la acceptarea acestei somații grosolane. El merse din nou la Ploiești (19/31 mai), luă parte la un Consiliu de război rusesc, indică importanța strategică, încă nebănuită, a Plevnei, recomandă întinderea aripii drepte împărătești peste Vid până la Ischer, pentru ca el însuși, formând aripa stângă, să între pe la Vidin și Rahova, întărind cealaltă aripă. Invitat să procedă la trecerea pe la Vidin, el o făgădui, explicând zăbava prin lipsa momentană a materialului de pod[63].

Sentimentele de care erau însuflețiți atunci Domnul și sfetnicii lui se învederează prin două mărturisiri.

După 10/22 mai Carol I-iu vorbea trimisului lui *Daily Telegraph*, măgulind însă prejudecățile engleze. Lăudând disciplina armatei rusești, el arăta întâi că ar fi dorit garanția Europei și crearea României în «Belgie a Europei Orientale, ceea ce ar fi infinit preferabil oricărui alt angajament și ar fi interesat Anglia, Austria și Germania ca Gurile Dunării să fie posedate de o Putere mică supt protecția și garanția comună a marilor națiii comerciale». Înlăturând orice idee de confundare în Rusia, el era sigur de succes în noua acțiune întreprinsă; dar «să dea Dumnezeu să nu fie nici o neînțelegere între Austria și

Rusia, căci ar fi cea mai mare nenorocire ce s-ar putea întâmpla României»[64].

«O bătălie cu turcii, fie dincoace, fie dincolo de Dunăre», scrie Kogălniceanu agentului la Viena, «e o chestie de viață și de moarte pentru armata noastră; îi trebuie neapărat botezul de sânge. *Dacă i-l refusăm, afacerea ar putea să devie o chestie dinastică*, și sunt intriganți cari o și pun. Nu crede că ne împingeau la Ploiești să trecem Dunărea. Cu totul din potrivă: sunt prea egoiști pentru aceasta. Nu vor ca vreun popor creștin, nici noi, să contribuie la emanciparea creștinilor din Răsărit. *Au fost foarte mulțămiți că, până au putut lua dispozițiile lor, am apărat Dunărea militar și diplomatic, și acuma ni se spune dictonul lui Schiller: Maurul și-a făcut datoria, Maurul poate să plece*. Ținem să trecem Dunărea ca să încercăm a lua Vidinul, și atâta tot. Câmpul nostru de operații se va găsi în împrejurimile acestei fortărețe, de la 15 la 20 de chilometri, și nimic mai departe. *Nu înțelegem câtuși de puțin să mergem cu armata rusească, nici să trecem Balcanii.* Mai bine am fi făcut poate să alegem drept câmp de luptă Gurile Dunării și Dobrogea; din nenorocire, ne-am gândit prea târziu. Oricare ar fi cererile ce ni s-ar face, fii încredințat și încredințează pe cine trebuie că, *și dacă e vorba de a trece Dunărea pentru Vidin numai («avant même de passer le Danube rien que pour Vidin»), ne vom gândi de două ori, căci o înfrângere ne-ar ucide pe toți fără deosebire*» (deci și pe Domn)[65].

Răspunsul lui Andrássy, care trata acum Independența ca fapt îndeplinit cu toate răspunderile, era că Austro-Ungaria nu recomandă deloc «trecerea Dunării», dar nu se gândește «a i se opune direct sau indirect»: lunecând asupra Vidinului, ea promitea la pace Dobrogea.

Ca și cum guvernul, membrilor căruia li se distribuiau

decorații, n-ar fi avut decât rolul de a ratifica, inițiativa Domnului mergea și mai departe. Vizitele marilor duci se țineau lanț: Marele Duce Vladimir, cu unchiul său Nicolae, cu vărul său omonim, cu Serghie de Leuchtenberg, odată candidat la tronul românesc[66]. La 23 mai (4 iunie) se întoarse de Domn vizita marilor duci, interesându-se și de costisitoarele lucrări care se făceau în Ploiești la casa Negulescu pentru o vrednică primire a țarului.

Îndată Brătianu și Kogălniceanu merg la graniță ca să întâmpine pe Alexandru al II-lea. Primirea în capitala Moldovei fu de un caracter destul de simpatic, supt rigiditatea formelor oficiale; se acoperi răpede tragicul incident al unui ofițer care, necăpătând iertarea Suveranului său, înaintea căruia îndrăznise a se presinta în gară, se străpunse cu cuțitul. Un foc distruse un număr de case[67]. La Brăila Marele Duce întâmpină pe fratele său. La Ploiești, unde se făcuseră imense pregătiri, pentru Suveran, pentru suită, pentru cartierul general, un nou primar, fusese instalat pentru ocazie, și Plagino[165], ginerele lui Vodă-Știrbei, era numit comisar general român pe lângă comandantul în șef al rușilor. Ignatiev, douăzeci de generali ruși, un colonel sârb, atașații militari ai tuturor națiilor, legiunea bulgărească așteptau. Sosit la 7 și jumătate, țarul se coborî, urmat de marii duci și de Gorceacov, în sunetul muzicelor și în strigătele de ura, pentru a primi discursuri în care era salutat ca «liberatorul Orientului». Suveranul ortodox sărută icoana din mâna preoților. O deputație a armatei române, cu Ion Brătianu și generalul Florescu, i se presintă. Zece fete în costume naționale cu panglici rusești și românești îi întind flori. În mijlocul acestui zvon, aceste bucurii populare neprefăcute, – căci nimeni nu știa cu ce solie vine înaltul oaspete –, stăpânul tuturor Rusiilor, care încercă să schițeze un zâmbet, apare obosit, bolnăvicios, palid. «Primirea entusiastă și uralele care răsună de pretutindeni par a-l mișca adânc»[68] pe cel deprins cu o viață ferită, necontenit în primejdie.

«Salutând în dreapta și în stânga», el pleacă în trăsură cu fratele său, urmat de blondul moștenitor și de ceilalți doi fii, Vladimir și Serghie, de Gorceacov și de prințul Urusov.

Domnul românesc dorise să vie la Iași, dar Alexandru al II-lea, fire discretă și bună, dar și om cu precauțiuni și rezerve, îl rugase să nu se ostenească, rămâind să-l vadă la Ploiești și apoi la București, unde el însuși va veni să presinte omagii Doamnei, rudă cu familia imperială rusească[69]. Totuși, miniștrii trimiși spre întâmpinare aveau impresia că țarul se poartă ca la el în țară[70]. Mândria «de Hohenzollern» a Domnului[71] nu izbuti poate să-i convingă de contrariu, în orice caz de aceea că orice atitudine a musafirului împărătesc nu va putea să reușească a scădea pe Suveranul țerii.

Când, la 26 mai (7 iunie), Carol se înfățișă la Ploiești, el nu fu întâmpinat de țar, nici măcar de Marele Duce Nicolae, ci numai de fiul acestuia, de Marii Duci Alexandru, Vladimir și Serghie și de Gorceacov. Se vedea bine că vremea relațiilor «frățești», de care tocmai vorbea Domnul într-o scrisoare către tatăl său, trecuse. Alexandru al II-lea aștepta pe balconul casei sale: el îmbrățișă pe vizitatorul său. După o scurtă convorbire, el ieși călare, cu Ordinul Hohenzollern la gât, pentru a presinta trupele sale Domnului românesc. Se cântă imnul român. «Uralele populației nu contenesc». «Toți zâmbesc», scrie un martur străin, «și se arată foarte veseli... Numai țarul are fața palidă, melancolică, concentrată, pe care nu se vede o umbră de bună dispoziție»[72]. Dejunul se luă împreună și, după ce ieșise cu aghiotanții săi, Carol I-iu reveni ca să-și ia ziua bună. Un observator crezu că observă pe fața lui la plecare, cu toată graba de a răspunde la saluturi și la zâmbetele femeilor, «o mare nemulțămire»[73].

Era perfect de îndreptățită. Alexandru al II-lea îi spusese doar atâta: că «România n-are să aștepte decât bine de la dânsul», că «nădejdea sa fusese totdeauna de a mai evita războiul,

dar acuma, dacă s-a ajuns acolo, ținta sa e de a aduce de azi înainte timpuri mai bune tuturor popoarelor creștine din Orient». Între ele, «România datorește din trecut mult Rusiei, și de aceia-i face îndoită plăcere că buna înțelegere între oastea lui și *populația românească* e așa de bună». Domnul încercă să-i spuie că «așteaptă de la războiu asigurarea independenței țerii» și «posibilitatea de a ținea sus prin participarea la acțiune onoarea României». «Împăratul», spun notele zilnice ale lui Carol I-iu, nu întră în vorbă în această privință». O nouă încercare consistă în a prezenta monarhului rusesc raportul asupra trupelor românești. Domnul avu, în schimb, doar un zâmbet de satisfacție. Pentru a nu se lungi conversația, țarul pofti pe acela care, pe pământ românesc, era acum oaspetele său, să ia parte la revista escortei imperiale și a trupelor marelui cartier. La plecare chiar, Carol I-iu nu află altceva decât «speranța țarului că din petrecerea sa (în România) vor crește roade bune pentru țară»; dorea, de altfel, să vadă la București pe Doamna, o rudă și o prietenă, – *aceasta ca explicație a unei vizite căreia nu voia să-i deie nici o semnificație publică*[74].

A doua zi, la București, unde gara era splendid împodobită și un arc de triumf aștepta la ieșire, toată lumea oficială se afla concentrată: nu lipsea nici deputația rusească a birjarilor, cărora țarul li vorbi cu bunăvoință, ca unora cari-și păstrează nația și în străinătate. În discursul său[75], republicanul C. A. Rosetti, ca primar, nu uită să pomenească de «Statul complect independent», de «noua fasă în care a intrat România liberă și independentă», de ajutorul rusesc în trecut, dar și de «puternica garanție pentru viitor». La braț cu Doamna, Alexandru al II-lea apăru înaintea mulțimii, care, contra așteptărilor, încălzită de ultimele scene războinice, izbucni în aclamații neporuncite și neprecupețite. «A fost un strigăt general de ura, niște aplause mișcătoare, de să miște pietrele, și Împăratul a

fost mișcat, dar mai ales când pe Calea Târgoviștei și Mogoșoaii se văzu ținta unei ploi de flori... Bărbații strigau și băteau din mâni, femeile aruncau flori și fluturau batistele. Câtă deosebire cu primirea rece și indiferentă, cu câteva zile înainte, a Marelui Duce Nicolae! De fapt, a fost un adevărat entuziasm. Țarul – care se speriase de un buchet căzut în fața lui[76] – înțelese și mulțămia la dreapta și la stânga, strângând cu efusiune mâna principesei Elisabeta, care era lângă dânsul, ca și cum în mâna Suveranei ar fi văzut mânilor tuturor cetățenilor»[77]: el va cere primarului să mulțămească populației. La întrarea în Palat trăsura era plină de flori. «Splendoarea primirii oficiale se unia astfel cu spontaneitatea cetățenilor»[78]. «Țarul», spune același martur, «e tot foarte palid, dar negura feței sale melancolice și concentrate se luminează puțintel»[79]. O întâlnire a principelui Serbiei cu dânsul ar fi fost înadins zăbovită; primit mediocru la București, el va trebui să caute pe Împărat la Ploiești. După-amiazi vizita era încheiată[80].

La 20 mai (9 iunie) părechea princiară vizită pe țar la Ploiești. Data aceasta, Împăratul tuturor Rusiilor, ca un perfect cavaler, apăru la gară, lângă fratele său Nicolae, purtător al unui frumos buchet, și la plecare mulțimea putu să vadă pe Alexandru al II-lea stând în ploaie înaintea Doamnei până la pornirea trenului[81].

Un moment, se zvonise că un tratat de alianță cu Rusia a foat iscălit cu acest prilej. Apoi, se afirmă că el ar fi fost oprit de Kogălniceanu, gata să demisioneze[82]. Negociațiile urmau însă. Generalul Ignatiev veni la București la 31 mai (12 iunie) și avu cu Domnul o conversație care nu e deloc indiferentă. Atâtătorul războiului, afirmând că Rusiei nu-i pasă, la pace, de Europa, asigura că «România va avea mari foloase din luptă, dacă se va înțelege *în toate, direct* cu Rusia», care, neavând nici o obiecție la independența țerii, n-are de ce să fie bănuită.

La 2/14 iunie, într-o nouă călătorie la Ploiești, Domnul vorbi apoi cu Gorceacov, autorul refuzului de colaborare. Acesta o menținu: «știe bine că la cartierul general s-a vorbit de invitarea României la cooperație, dar el nu se poate uni la această dorință». Domnul, din partea lui, afirmă deciziunea de a-și conduce trupele și căută să arăte că independența nu se poate confirma decât pe câmpul de luptă. Nu uită să vorbească de «integritatea țerii» pe care o apără, adăugind o sugestie cu privire la stăpânirea Gurilor Dunării, ceea ce făcu pe bătrânul cancelariu *să reclame pentru Rusia brațul Chiliei – ceea ce însemna, firește, Basarabia*. De altfel, și fără război Puterile vor recunoaște independența.

Raportându-i-se Marelui Duce Nicolae convorbirea, acesta se arătă din nou partizan al colaborării, enervat de amestecul diplomației unde n-are ce căuta. Venind, ca din întâmplare, țarul, el vorbi numai de evenimentele militare din Asia. Nici un cuvânt de politică nu se schimbă nici a doua zi, când țarul și marii duci fură oaspeții Palatului de la Cotroceni.

Păstrându-și dorința, Marele Duce Nicolae, care mai apăru la București, nu merse până la vreo asigurare în acest domeniu[83]. Bucureștii mai văzură pe țar cu toți cei patru fii ai săi, și Alexe sosit de curând, la 12/24 iunie, dar el venea numai ca să-și vadă rănițiii din spitale, și contactul cu românii se mărgeni la participarea lui la o serbare dată de societatea bogată din București[84]. Din partea lui, la 2/14 iunie, Ignatiev vorbia așa: «Noi am făcut tot ce voia România. O ajutăm cât atârnă de noi. Vreau să facă războiu, să-l facă, dar pe seama lor. Nu vrem să poată zice că noi i-am împins sau măcar îndemnat la aceasta»[85].

De fapt, nimic nu se schimbase într-o situație continuu încordată. Alexandru al II-lea plecă la Brăila să asiste, el singur, la trecerea peste Dunăre, în Dobrogea, a primelor regimente rusești.

Ajuns aici, unde doar câțiva stâlpi cu steaguri și câteva case împodobite arătau însemnătatea zilei, el mergea drept la pod, unde două batalioane se angajară imediat supt ochii lui. La Măcin preoți bulgari, cu protopopu-n frunte, îi primiră cu *jivio*, pe când populația prăda arhivele conacului, o gardă militară fiind de nevoie pentru a ocroti cele două moschei[86]. – Rușii erau acuma pe pământ turcesc.

Capitolul X

ROMÂNIA ŞI ÎNCEPUTUL LUPTEI RUSEŞTI DINCOLO DE DUNĂRE

Încă de la începutul lunii, Domnul, ca și cum înțelegerea cu rușii ar fi gata făcută – și la aceasta-l îndemna o prețuire exagerată a rolului Marelui Duce Nicolae în lupta fățișă dintre cele *două politice* rusești – dăduse ordine pentru a se găti podul de peste Dunăre[1]. Era vorba, se pare, tot de trecerea pe la Vidin.

Pentru a o asigura, n-ar fi fost inutilă o înțelegere cuprințul Mila n,căruia, cu toate zvonurile răspândite cu acest prilej, îi pregtise o destul de bună primire, trimețând pe ministrul de război ca să-l întâmpine la Severin, unde, la întors, în uniformă de colonel român, bine primit, el toastă pentru «România independentă». Dar lui Milan i se spusese și mai drastic decât lui Carol I-iu că Rusia nu-i admite concursul. În zădar încercă el și Ristici să schimbe această hotărâre; în zădar tânguirile față de stăpânitorul prieten din București[2]. Deciziunea țarului și în această privință rămase nezguduită.

Se credea că trecerea, cu îngrijire pregătită în ascuns, a rușilor se va face pe la Giurgiu, unde era Corpul XI imperial. Privirile tuturora erau îndreptate în această direcție. Acolo se îngrămăditră corespondenții de război, cărora li se refuza orice comunicare[3]. Ei nu găsiră însă decât, în mijlocul ruinelor

făcute de artileria din Rusciuc, o samă de oameni, militari și civili – administrația plecase în grabă – cari păreau să nu știe ce e frica[4].

În acest timp pontoanele se îndreptau spre malul teleormănean al Dunării, țarul însuși, după apariția sa în fața Măcinului, gătindu-se de plecare spre Slatina. De la Dracea, la 13 (25) iunie, Mareleduce Nicolae, ca și cum toate ar fi fost stabilite, cerea telegrafic rudei sale Domnului «să deschidă a doua zi focul la amiazi, pe toată linia Dunării, cum ne-am înțeles, și să-l continue a doua zi».[5] Domnul mergea la Giurgiu, unde stătea câteva ceasuri, cercetând pe răniți, pe când țarul se îndrepta spre Turnu Măgurele, de unde asistă la bombardarea Nicopolei, în așteptarea trecerii, la 15, a trupelor la Zimnicea. Pe celalt mal al Dunării, Suveranul slav, cercetând pe cei dintâi bulgari scoși de supt jug, nu uita să spuie în proclamația sa că *«strămoșii săi au reușit, prin influența și armele lor, să asigure pe rând soarta sârbilor și a românîloe, chemându-i la o nouă existență politică»:* întram astfel și noi, cu aceeași datorie de recunoștință, în «marea familie creștină a Balcanilor»[6].

Nimic despre colaborația definitivă de până atunci a românilor. Nepreparat pentru a-și face trecerea din partea sa, Domnul trebui să-și mascheze neactivitatea silită mergând la Brăila (18 iunie st. v.) să vadă podul făcut de alții pentru scopurile lor, în acea Dobroge unde cei dintâi creștini cari întrară putuseră constata o veche și puternică populație românească[7].

Marele duce scoase îndată din încurcătură pe prietenul său. O scrisoare din Zimnicea (18/30) îi cerea să întindă linia defensivă românească până la Flămânda, luând astfel asupra sa paza Dunării pe cea mai mare parte a cursului ei muntean. Ca îndreptățire, «dorința de a garanta inviolabilitatea teritoriului Principatului român»[8]. Începea deci să se dea grijei noastre de inviolabilitatea teritorială acest sens.

Îndată se dădu ordin regimentului 7 de infanterie, cu generalul Manu, de la Islaz, să treacă înapoi Oltul, acoperind tunurile rusești lăsate pe mal[9]. Dar el semnala grămădirea turcilor între Rahova și Florentin și înștiința că trupele vor trebui cât mai iute rechemate pentru întărirea vadului de la Calafat, unde se semnalau și monitoare turcești. Se adăugia și vestea că din Vidinul său Osman-Pașa[166] ar fi pornit spre Rahova. Regimentele 5 de linie, 3 de călărași și o baterie fură îndreptate și ele în direcția dorită de ruși[10]. Îndată, în momentul când Domnul venia la Craiova ca să supravegheze măsurile de apărare, se cerea, de Krüdener, și participarea artileriei român ești la bombardarea Nicopolei[11].

Aflând în acel moment că marșul lui Osman contra rușilor, cari se băgaseră imprudent până la Târnova și la Gabrova, a și început, Domnul trebuia să însemne aceste rânduri: «*Ar vrea cei de acolo să știe când și dacă trecem Dunărea. Eu las însă întrebarea deschisă,* și sunt hotărât să lucrez numai în interesul șerii mele și să nu-mi fărâmițez fără folos armata»[12]. În scrisoarea către soția sa a Domnului, rămas pe loc în observarea terenului pentru pod, – și-i lipsiau torpilele, cerute rușilor –, se menționa cu durere tăcerea rușilor asupra aportului artileriei românești la Nicopol, care căzuse. «Dar rușii nu vor voi să recunoască niciodată serviciile pe care li le-am făcut». Nici măcar amicul Nicolae: «Marele Duce Nicolae a făcut împăratului un lung raport asupra împrejurărilor de la începutul războiului până la trecerea Dunării, în care nu pomenește un cuvânt despre armata românească! Singurul lucru pe care îl spune despre țară e drumurile de fier românești sunt rele. Poate că e așa, dar fără defectuasele noastre căi ferate și fără trupele românești, rușii n-ar fi încă pedeparte în Bulgaria». Nu mai erau zilele frăției de la început!

Îndată se primia știrea că Osman-Pașa a părăsit Vidinul cu cea mai mare parte din forțele sale și a ocupat Plevna, pe care

în scurt timp era s-o prefacă într-o inexpugnabilă cetate, salvând onoarea armatelor otomane și amenințând să oprească definitiv pătrunderea imprudentă a oștirilor țarului.

Vestea a fost primită de ruși cu mirare, aproape cu stupefacțiune. Un martur german raportează încrederea imensă pe care o aveau în momentul trecerii Dunării, disprețul absolut față de un dușman, a cărui stare de spirit și a cărui pregătire mai ales ca artilerie – tot tunuri Krupp – erau total ignorate. «On n'a qu'à souffler dessus» («Ajunge să-i sufli»), ziceau unii ofițeri[13]. Am venit, spuneau alții, «pentru a asista în primele fotolii» («pour assister aux premiers fauteuils»)[14]. Se sperase că în vară încă se va atinge Adrianopolul[15]. Mai târziu, critica militară rusească a făcut încercarea de a salva această jenantă neizbândă afirmând că de mult statul-major rus fixase cooperația românească pe la Lom-Palanca, ceea ce ar fi fost «hotărât definitiv între Marele Duce Nicolae și prințul Carol», deși miniștrii români preferau trecerea pe la Nord de Vidin, dar că «românii nu și-au îndeplinit angajamentul: ei au rămas nemișcați în fața Vidinului și au permis astfel armatei lui Osman-Pașa să întreprindă marșul ei asupra Plevnei... Înainte de toate, teama de Austria a paralisat mișcarea armatei române»[16].

Încă de pe la începutul lui iulie, colonelul Gherghel vine de la Trnovo, unde Marele Duce-și mutase cartierul-general pentru a cere din partea acestuia «trecerea imediată a trupelor române»[17]. Se pare că era vorba – căci nu se produsese încă întâia încercare nenorocoasă de la Plevna – numai de nevoia de a se ocupa cu ai noștri Nicopolul. O cerere în acest sens se produse imediat din partea lui Krüdener, în acești termeni: «Alteța Sa Marele Duce, comandant în șef al armatei active rusești, mă însărcinează printr-o telegramă din 4 iulie *să vă transmit ordinul* de a ocupa cu trupele d-voastră *imediat*

Nicopole», și anume după ce generalul Stolîpin va lua inventariul[18], adăugindu-se că sunt de transportat până la granița rusească 6.000 de prizonieri turci și răniți turci de îngrijit în spitale[19].

Cu privire la această pretenție, Kogălniceanu scria, în acea zi de la 6 iulie st. v. Domnului aceste rânduri pline de demnitate națională: «Aflu pe cale indirectă cu trupele de la Măgurele sunt destinate să escorteze pe prisonierii turci făcuți la Nicopol. M-am adresat generalului Manu ca să-l întreb în virtutea căror dispoziții a crezut cu cale să poruncească (*enjoindre*) prefectului de Teleorman îngrijirea întreținerii prisonierilor. Până la acest ceas nu mi-a răspuns. *Dacă însă comandantul în șef rus vrea ca trupele noastre să joace rolul de jandarmi ca să escorteze prisonierii pe cari armata noastră nu i-a făcut*, rog foarte (*je supplie*) pe Alteța Voastră să nu-și dea aprobarea, căci acest act ar face foarte rău efect în țară»[20].

În acest sens se și dădu răspunsul cuvenit rușilor: *pentru a se avea cooperația românească trebuie o convenție (eine besondere Abmachung*, spune textul memoriilor lui Carol I-iu)[21]. Și totuși, într-o conversație din acel timp cu prințul Ipsilanti, trimis al regelui Greciei, Domnul român fusese de părere că ajutorul dat rușilor trebuie să fie spontaneu, «constituind un titlu pe care Rusia n-ar putea să-l conteste și care ar lega-o mai riguros decât toate îndatoririle contractate», contribuind și «la apropierea deosebitelor forțe creștine din Orient»,[22] – ceea ce însemna Serbia.

De fapt, în acel moment – Brătianu fiind absent[23] – era o neînțelegere între infinita precauțiune a miniștrilor români și voința Domnului de a risca actul suprem cu orice preț.

Aceasta se vede și după asigurările pe care Domnul trebui să i le dea la 13/25 lui Kogălniceanu, îngrijorat; fusese vorba

«totdeauna» ca divizia a IV-a să treacă Dunărea, să fie aripa dreaptă a rușilor, ca să formeze apoi cap de pod pentru «trecerea grosului armatei noastre» *(pour servir de passage au gros de notre armée)*. Și, pentru a scăpa de insistența ministrului, se adăugia această «explicație»: «Această chestiune fiind curat militară, nu trebuie să i se atribuie mai multă importanță decât se cuvine» («cette question étant pure militaire, il ne faut pas y attacher plus d'importance qu'elle ne comporte»)[24].

Lui Ipsilanti, în adevăr, Brătianu-i vorbise de dorința unei interveniri din partea omului politic grec pe lângă Andrássy, «pentru a-l aduce să recunoască independența noastră și să nu ridice obiecții contra operațiilor militare pe care guvernul credea necesar să le întreprindă pe teritoriul Vidinului»[25]. Carol I-iu răspinsese ideea. Austro-Ungaria nu e adversara independenței românești, și Andrássy n-are scrupule decât în ce privește Serbia[26].

Generalul Ghica, rezident român la cartierul general al rușilor, avusese ordin să vorbească lui Ignatiev, arătând că însăși prezența trupelor românești la Turnu Măgurele nu putea fi decât provizorie. La 9 (21) sosea răspunsul lui Ghica, dat după dorința însăși a țarului, care regreta «greutățile neașteptate» și «zăbăvile prejudiciate combinațiilor Marelui Duce», imobilizându-se astfel Krüdener,a cărui prezență la Sofia e absolut reclamată. Garnizoana Nicopolei ar fi «consecvența a ceea ce a fost stabilit verbal între Alteța Voastră și Marele Duce, în timpul ședерii împăratului la București»[27]. Și Marele Duce vorbea așa[28]. Gorceacov afirma Doamnei că promisiunea există și, dacă aceasta invoca lipsa de mijloace, bătrânul arunca grosolan că doar Rusia «a dat un milion pentru aceasta[29]. Dar Carol I-iu adauge că nici această misivă nu l-a convins: era decis să se mărginească la «apărarea intereselor exclusiv

românești» și «să iasă din atitudinea lui de expectativă numai atunci când ar resulta o primejdie pentru însăși țara sa»[30].

La 13 (25) sosea însă Ghica în persoană, cerând trecerea Dunării *pentru colaborare*, aripa dreaptă a rușilor fiind amenințată de turcii victorioși la Plevna. Fără să aibă încredere în intențiile rușilor, Domnul ordonă lui Manu «să se ție gata de un sprijin eventual» (*zu eventueller Unterstützung sich bereitzuhalten*)[31]. Totuși, el adăugia, în acea scrisoare către soția lui: «Dar în București să nu se aștepte nimeni la o trecere răpede (*baldig*) a Dunării»[32]. Peste două zile, generalul Zefcari aducea Suveranului său acuzația, din partea Marelui Duce, că el, Domnul român, e cauza înfrângerii rusești de la Plevna: «Dites au prince que les Roumains sont la cause que nous avons été battus à Plevna»[33]. Dar, în același timp, Gherghel scria că Marele Duce se apără că ar fi cerut escortarea prizonierilor, ci numai ocuparea Nicopolei și «un mic detașament pentru a conduce prisonierii până la *etapele rusești*» – ceea ce nu era o deosebire. Până la venirea torpilelor de la Galați și la construirea unui pod, românii pot trece pe la Rahova «sau și mai departe»[34].

Deși hotărât să nu-și împartă forțele, ținându-le supt comanda lui proprie, Carol I-iu ordonă ocuparea Nicopolei, în aceeași zi de 15/27 iulie[35]. După corespondența ce se păstra la Arhivele Ministerului de Externe, încă din 12 ale lunii Kogălniceanu, gata de plecare la Viena, ca să consulte pe Andrássy, protesta contra trecerii Dunării de grupul Manu, ceea ce e «în contrazicere flagrantă cu scrisoarea adresată chiar azi din ordinul Alteței Voastre baronului Stuart»[36]. La 13 el credea că țarul însuși a făcut cerere formală și întreba dacă e orală ori în scris, recomandând a se păzi cu grijă actele. I se răspundea de Domn că trecerea s-a făcut din cauza «nesuccesului *(revers)* rușilor, cari au întâlnit forțe superioare la Plevna și în urma

insistențelor personale ale împăratului», fiind o acțiune cu totul deosebită de trecerea *în fața turcilor – nu a rușilor* – pentru care trebuie, cum a scris cartierul general român lui Nepocoicițchi, «torpile și alte mijloace»[37]. Se comunica în străinătate că trecerea s-a făcut «după cererea cartierului general rusesc și chiar a împăratului»[38].

De fapt, nu se luase nici o precauțiune și nici o garanție. Zarul era însă aruncat, și Domnul lua asupră-și toată răspunderea.

Capitolul XI

OPERAŢIILE ARMATEI ROMÂNEŞTI PÂNĂ LA CĂDEREA PLEVNEI

Un călător străin ni-a lăsat o descripție colorată a trecerii pe malul stâng dunărean a celor dintâi trupe românești – regimentul 5 de linie, I-iu de dorobanți, 3 și 8 de călărași, cu colonelul Roznovanu[167], ales pentru că, format în Rusia, avea strânse legături cu foștii lui camarazi. Ținuta bună a soldaților, ca și solemnitatea religioasă cu care se înfruntă necunoscutul plin de primejdii impresionează cu atât mai mult, cu cât alături, în Turnu Măgurele, muzica suna în fiecare seară la cele două grădini și infirmierele nu despreţuiau să se plimbe la brațul ofițerilor.

Generalul Manu și colonelul Cantili[168], locțiitor de general de brigadă, trec în revistă pe viitorii apărători ai Nicopolei stăpânite, tocmai o jumătate de mileniu, înainte, în cea dintâi expansiune a celei mai vechi Domnii românești, de Vlaicu-Vodă. «Soldații sunt perfect echipați și cu totul antrenați. Buna lor ținută, precisia mișcărilor și aierul lor marțial fac cea mai mare onoare ofițerilor lor». Dacă, urmează povestitorul, «România ar trebui să nu afle nici un avantagiu material în acest război, cred că va avea oarecare folos, într-un anume sens, din aceasta. Soldați și reserviști se află zilnic în contact cu ofițeri aparținând elitei țerii: sunt plini de încredere

într-înșii, căutând visibil să-i imite, și va rămânea ceva din această imitație. Voluntarii sunt numeroși». Și el citează pe fiul generalului Ioan Ghica, Grigore[169], și pe d. Polizu-Micșunești[170]. Se poate adăugi numele lui I. Lahovary, care a lăsat descrierea simplă, dar plină de sinceritate și de adevăr, a luptelor la care a luat parte[1]. Aici cel puțin se făcea necesară solidaritatea națională, pe când Ministeriu Kogălniceanu era bănuit de legături cu conservatorii[2]. În Cameră, unde acesta vorbea de demisie, se schimbau, ca în primăvară pe chestia indispensabilei hârtii-monede, atacuri în privința contractului de cale ferată Crawley și se pregătea opera de judecată a unui ministeriu din care făcea parte însuși creatorul armatei care acum mergea peste Dunăre către vechea glorie câștigată prin supremul sacrificiu.

«Trecerea Dunării», urmează același izvor străin, «s-a făcut cu oarecare solemnitate. Două șalupe cu aburi remorcau bărcile. În cea dintâiu luă loc, cu statul-major, un plonton de elită și în mijloc steagul tricolor desfășurat. Îndată ce steagul flutură deasupra teritoriului turcesc, musica făcu să se audă imnul național și cele două regimente așezate pe malul românesc scoaseră urale răsunătoare... Aceste regimente vor face, după toată verosimilitatea, figură bună. Soldații au avânt»[3].

La Nicopol se găsi un oraș prădat până la moschei, foile Coranului bătute de vânt pe stradă, într-o stare de sanitate deplorabilă, cu tifos. O poliție improvizată, cu un șef gata să se certe cu comandantul nostru, nu putea să împiedice «insolența nemaipomenită a bulgarilor»[4], cari cereau expulzarea turcilor și, crezându-se stăpâni, priveau cu ochi răi pe intrușii veniți să-i apere contra unei întoarceri, atât de posibile, a turcilor biruitorului Osman[5].

Știrile rele de la Plevna făceau să se prevadă o astfel de mișcare ofensivă, pe care puținele trupe rusești de la Muselim-

Selo n-ar fi putut-o stingheri. Un zvon se produse pe malul stâng, care se întinse și deveni o panică. Prizonierii turci trecând la Șiștov, fură luați de imaginația populară, urmărită de vechile legende crunte, ca avangarda unor bande de năvălire. Între bulgarii din Șiștov, de altfel, era o desperare. «Trei sau patru notabili merseră la cadiu, care nu părăsise orașul, conjurându-l să-i ocrotească, acum când era să devie și șeful firesc al administrației»[6]. Pe podul de vase mulțimea în fugă se călca în picioare; mulți căzură în apă. La Zimnicea negustorii fugiau, atrăgând, în această mișcare de groază, populația[7]. La București chiar, lumea, nepregătită, se cutremura la ideea că bașbazucii pot să apară pe Podul Mogoșoaii, și mahalagiii se înarmau cu ce găseau supt mână[8].

În același timp cu ocuparea Nicopolei, se luau măsuri pentru a se crea contactul cu armata rusească. Un batalion de infanterie era așezat pe drumul despre Plevna[9]. Încă de la 17/29 se ținea un Consiliu de război în vederea colaborării[10]. Generalul Zefcari era trimis la Trnovo și generalul Ghica la Brăila pentru a cere torpile și fixarea unei «base de operații», rămâind, spun însemnările Domnului, bineînțeles, *«în concordanță cu comanda superioară rusească»*[11]. Era deci o cedare din partea noastră asupra unui punct de cea mai mare importanță, încercându-se doar prin «basa de operație» o satisfacție pentru amorul-propriu național.

În acest timp rușii erau stâlciți în bătaie la Plevna și, în graba și zăpăceala înfrângerii, care amenința să degenereze într-o debandadă, Marele Duce *dădea ordin* generalului Manu să trimeată patru regimente în ajutor lui Krüdener[12]. Neted, conform cu datoria lui de militar și demnitatea lui de român, generalul, care avea și treizeci și șase de tunuri la dispoziție și avanposturile la cincisprezece chilometri de locul conflictului, declară că n-are de primit ordine decât de la Suveranul său[13].

Purtarea lui fu desaprobată de oamenii de partid, cari vorbiră de «inerție și rea-voință»[14], și se socoti că generalul nu mai poate rămânea la postul său pentru a lucra cu rușii cari se crezură jigniți în persoana șefului lor încă mai mult decât păgubiți în acțiunea lor prin atitudinea aceasta. Manu trecu la conducerea artileriei, și colonelul Al. Anghelescu îi luă locul.

Dar starea oștirii învinse era atât de rea, încât comandantul podului de la Zimnicea trebui să-l închidă în fața soldaților în dezordine cari se împingeau, cu trăsurile de provizii, ca să ajungă, într-o închipuită siguranță, dincoace de râu; atunci unii se aruncară în luntri și-și găsiră moartea în valuri[15]. Țarul însuși plecase din Biela «pentru a ajunge la cel mai apropiat pod peste Dunăre»[16]: fantoma lui Napoleon al III-lea la Sedan i se năzărise un moment. O dată cu aceste vești, Carol I-iu primi de la Marele Duce Nicolae această telegramă, trimeasă, în absoluta dezorientare, «la locul unde se află cartierul general român»: «Turcii, grămădind masele cele mai mari la Plevna, ne prăpădesc *(nous abîment)*. Te rog să faci fusiune, demonstrație și, dacă e posibil, trecerea Dunării pe care o vrei, între Jiu și Corabia. Această demonstrație e necesară pentru a ușura mișcările». («Les Turcs, ayant amassé les plus grandes masses à Plevna, nous abîment. Pries de faire fusion, démonstration, et, si possible, passage du Danube que tu désires faire, entre le Jiul et Corabia. Cette démonstration est indispensable pour faciliter mes mouvements»)[17].

La primirea acestei telegrame desperate, Domnul avu o discuție cu Ion Brătianu, singurul responsabil de situație, căci Kogălniceanu plecase în Apus, ajungând la Sigmaringen, într-o misiune pe lângă Andrássy care poate fi găcită[18], dar, în totala lipsă de documente, nu și precizată. Iată, după însești notele lui Carol I-iu, ce s-a vorbit acolo: «Brătianu, care e la Domn, este de părere că acum a venit vremea de a sări *franchement* în ajutor rușilor, unde și cât de mult s-ar putea,

căci altfel vor fi aruncați peste Dunăre și România ar deveni teatru al războiului. Principele Carol stă însă pe gânduri să se lase atras astfel în acțiune *fără orice asigurare prin tratat*, și de aceia nu poate subscrie complect la părerea ministrului său. Acesta aduce, pe de altă parte, înainte că printr-un tratat care ar fi de încheiat acum cu Rusia, cel de mai nainte, din 4/16 april, ar ajunge firește fără valoare *(hinfällig)* și cu aceasta și garanțiile și avantagiile dobândite în acesta din urmă» – *opera sa*. De aceea, el nu crede deloc sigur că, dacă această basă solidă ar fi părăsită, s-ar putea căpăta în schimb un echivalent îndestulător în toate punctele *(in allen Teilen)*»[19]. Și în scrisoarea către Doamnă se va spune: «Brătianu e foarte îngrijat în ce privește situația rușilor și propune să li venim în ajutor cu oastea noastră, pentru ca războiul să nu se prelungească; *eu însă represint părerea că trebuie să punem condiții*»[20].

Ce se făcu deci pentru moment – și se anunță imediat Marelui Duce – fu numai întărirea garnizoanei din Nicopol cu restul diviziei a IV-a; aceasta era însă o necesitate *pentru noi*, divizia a III-a fiind trimeasă, de la Băilești, peste Jiu ca să ție locul celei plecate –, iarăși o măsură care ne privea *pe noi*. Ceea ce se poate da e însă *demonstrația*. Cât despre «pasagiul serios». sunt necesare torpilele contra monitorului turcesc care pândește pe Dunăre[21]. El trebuie făcut, de altfel, aiurea decât în regiunea Vidinului, și toată orânduirea, făcută în acest sens, avea să fie, cu atâta greutate, schimbată[22].

Încă de la 22 iulie (3 august) Domnul scrie soției sale că «a trimes a III-a divisie *la Corabia*, ca s-o aibă supt mână pentru orice întâmplare»[23]. Pe Marele Duce îl înștiința, ca răspuns la telegrama de mai sus, că, în ciuda greutăților, a pregătit 30.000 de oameni «pentru a lua *(enlever)*, într-o sforțare comună». Plevna, «primejdia permanentă pentru armata imperială». Podul se va întinde între Islaz și Corabia, dar trebuie vreo opt

zile pentru strămutarea de la Calafat. Bineînțeles că o armată care «nu e organisată pentru o lungă linie de operații» nu va trece de Plevna[24]. *Prin aceasta se înlătura fusiunea cu rușii în marșul asupra Constantinopolului.*

Trimis la Marele Duce, care stătea acum la Bulgăreni, generalul Cernat, ministrul de război, constată întâi că generalul Stolîpin, căruia i se adăugise grupul Roznovanu[25], trata pe români ca pe propriii săi soldați, și el anunța că situația la Plevna s-a îmbunătățit, permițând *să se aștepte șase divizii din. Rusia, cu care se va ataca Plevna abia peste o lună*, că Marele Duce e în situația de *să poată ajuta printr-o demonstrație trupele românești care ar trece Dunărea*, că brigada de călărași va fi alipită diviziei rusești Lașcarev, – nume care amintea pe un proconsul rus la noi pe vremuri –, că «restul divisiei», fără a fi fărâmițat, va fi pus supt ordinele generalului Zotov[171], care mai are trei corpuri de armată rusești, deci *acțiunea solidară românească era înlăturată*[26]. Din partea lui, Ghica arăta că țarul, mulțămitor pentru «ocupația Nicopolei», «speră că Marele Duce se va pune răpede de acord cu Domnul» și, *calificând catastrofa de la Plevna ca un simplu «eșec», el, împăratul, anunța că va face să vie o sută de mii de oameni de-ai lui*[27]. Era vorba de gardă. Nicolae Alexandrovici uita să răspundă telegramei Domnului, care era redus să se intereseze de Biela[28]. Gorceacov se arăta asigurat, și rușii căutau să ne influențeze spuind că vor recurge la sârbi. Milan, vorbea la întoarcere Scupștinei de recunoștință față de ruși, iar de noi ca «țară vecină»[29]. *În scurt, momentul desperării rusești, în care se putea stoarce ceva, părea că trecuse.*

Brătianu se văzu silit să ceară o audiență la Marele Duce pentru condițiile bănești ale colaborării , cartierul general obiectând că, o dată ce s-au plătit trei milioane, pentru mănăstirile basarabene și o «veche datorie», unul e în sama trecerii Dunării[30]. Într-o nouă scrisoare, Marele Duce Nicolae se

făcea a confunda cererea sa recentă cu dispoziția mai veche de colaborare: *«Cum ți-am mai spus de atâtea ori, aș fi totdeauna dispus să profit, cu mare plăcere, de concursul pe care armata românească l-ar putea da armatei rusești»* («comme je te l'ai déja dit, en mainte occasion, je serai toujours disposé à profiter, avec grand plaisir, du concours que l'armée roumaine pourrait prêter à l'armée russe»): «ultimele evenimente» îl aduc doar să caute «o basă din cele mai practice». Și aceasta-l face să recomande trecerea Dunării la Turnul Măgurele pentru ca, astfel, «contingentul românesc» să se afle de la început, fără pericul, în «raza posibilă a unei cooperații efective»[31] (27 iulie / 8 august).

Același sentiment de indignată împotrivire se întâlnește și la președintele Consiliului și la Slăniceanu. Cel dintâi arată Suveranului său că a simțit dorința rușilor de a face imposibilă o acțiune separată românească, și i se răspundea că *«impresia lui a fost totdeauna că, în ziua în care vom secunda pe ruși pe câmpul de luptă sau în care li-am da concursul într-un chip oarecare, ei vor căuta să ne șteargă (effacer) și să ne absoarbă»*. Cel de-al doilea prevedea ca o consecință a primirii unei asemenea propuneri *«fusiunea complectă a celor două armate»*, – fusiune de care vorbise până și telegrama scrisă în ceasul desperării[32].

Strămutându-se la Corabia, pe unde voia să treacă, Domnul înlătură hotărât propunerea Marelui Duce. Acesta o repetă la 2/14 august, vorbind de nevoia «unității depline *(entière)* de puteri, la armate care lucrează pe același teatru de luptă, Stolîpin ar fi comandat la Nicopol, un altul înaintea Plevnei, și anume, ca mai vechi între generalii ruși, – Marele Duce rămânând «la centrul întregii armate, lângă reservă» –, generalul Zotov. Totul însă provizoriu, până când Domnul însuși «s-ar pune în fruntea armatei sale», în care caz s-ar lua alte

măsuri[33]. A doua zi, într-o nouă scrisoare, se adăugiau și alte argumente de natură tehnică. Colonelul francez Gaillard, atașat militar la Petersburg, e trimis la cartierul general român pentru ca să aducă o deciziune[34].

Nou refuz din partea lui Carol I-iu, care trimite pe Slăniceanu și pe însuși președintele Consiliului pentru a negocia (4/16 august)[35].

Dar Soleiman-Pașa ataca grosul armatei rusești la pasul Șipca, unde țareviciul era să sufere îndată o dureroasă înfrângere, urmată de oribile măceluri. Având, se vede, prevestiri în acest sens, Marele Duce cedă. La 6/18 el declară că admite trecerea la Corabia; cavaleria singură va avea, pentru motive ce se vor arăta, să o facă la Turnu, *«armata română păstrându-și perfect individualitatea»*, «cum fusese hotărât prealabil»[36].

Brătianu adusese răspunsul. El văzuse și pe țar. Dar din conversația de care se învrednicise, din«explicația între împărat și președintele Consiliului», cum vor spune instrucții către agentul la Viena, la 16/28, nu rezulta decât că «armata noastră, cooperând lângă armata rusească, își păstrează individualitatea și comandantul în șef». Aceleași instrucții afirmă că nu este o nouă convenție și, pentru anume motive, *«nu o dorim»*[37]. Țarul se mulțămise a spune, ca și la Ploiești, că României nu-i va părea rău de ce face[38]. *Partida diplomatică era pierdută*, și se putea găsi o singură scuză, slăbită acum prin evenimente: frica de ofensiva turcească. Și Rusia neoficială acoperea de injurii pe noii colaboratori, atâta timp indezirabili. «Vă pot asigura», scria un colaborator la n-l «din 28 august al ziarului *Golos*, «că, dacă românii vor fi lăsați la propriile puteri, două sau trei batalioane de nizami, ajutați de câțiva cerchesi, i-ar pune la goană spre Nicopol și abia dacă ar putea cineva să parvie, la podul Șiștovului, a opri pe această

armată fugară... Numele de turc inspiră soldaților români teroare»[39].

Siguranța celei de a doua înfrângeri aduse a treia zi chiar, la 9/21 august, un nou strigăt desperat al Marelui Duce: *«Când poți trece? Fă-o cât poți mai iute. Turcii se înverșunează la Șipca. Mai multe atacuri au fost răspinse de dimineață, 9 august. Lupta continuă, în ciuda nopții»*. («Quant peux-tu passer? Fais-le aussitôt que possible. On s'acharne à Shipka. Plusieurs attaques sont repoussées depuis le matin, 9 août. Combat continue, malgré nuit»[40]. Răspunsul nu zăbovi, și [de] data aceasta era absolut afirmativ[41]. Nerăbdător, la 13/25, Marele Duce cerea ca însuși Domnul să vie pentru a se înțelege mai de aproape cu el și cu țarul[42].

Încă de la 11 călărașii colonelului Formac[172] (regimentele 5 și 6) trecuseră la Nicopol, la 14, podul de la Corabia fiind gata, se trecea pe aici restul trupei lui Formac, silit, la Turnu, să întrebuințeze luntri de-ale noastre. Trupele diviziei a III-a se îndreptau spre valea Ischerului, trecând la Măgurele și Ghighiu. Mii de oameni așteptau însă la Silistioara rezultatul ultimelor instrucțiuni pe care Carol I-iu mergea să le ieie la cartierul general al țarului.

Plecat la 15/27, el trecea Dunărea pe podul rusesc la Sistov, ca să ajungă seara la biata reședință de campanie a țarului. Cea dintâi întrebare a Marelui Duce e dacă Domnul înțelege a comanda în persoană, și i se obiectează că un general rus i-ar fi atunci comandant suprem. «Zece generali ruși ar putea fi supt ordinele mele», a fost răspunsul. Condus la cortul său, Carol I-iu primi acolo pe Marele Duce, care-i aducea din partea fratelui său oferta de a comanda el toate forțele de supt Plevna. Mândria rasei lui nu-i putea îngădui un refuz.

De atunci nici un semn de atenție nu-i va lipsi: țarul va veni a doua zi să-l cerceteze în cort, și-i urmă ministrul de război,

Miliutin[173], apoi Suvorov, care purta un nume glorios, și însuși Ignatiev, care, la amintirea credinței sale că războiul va fi scurt, căută îndreptățire în conducerea care împrăștiase trupele. *În Consiliul de război care urmează, Domnul părăsește ideea acțiunii separate pe linia Ischerului și admite ca și podul său să dispară, pontoanele fiind mutate la Nicopole*[43]. Și totuși veștile rele plouau de pretutindeni: până și din Asia!

Odată partida câștigată, rușii stăruiră necontenit pentru executarea promisiunilor. La 18/30 Marele Duce zorea pe prietenul său abia întors în cortul de la Grădini, arătându-i că «prezența personală e indispensabilă la Poradim, pe ziua de 20 dimineața». *Pentru a nu-i rezerva însă un succes*, se profită de oprirea atacului lui Soleiman la Șipca pentru a da un atac la Lovcea întâi și apoi, dacă se poate, la Plevna. Trecerea românească ar fi servit – Nicolae însuși o mărturisește – ca o diversiune; la 21 s-ar fi atacat Plevna însăși.

Dar, în loc de a putea realiza acest plan, rușii se văzură din nou în fața unei ofensive turcești, la Zgabrița și Pelișat – *și astfel la 19/31 se repeta cererea de ajutor înaintea Plevnei chiar*[44].

Atunci, trecând peste opoziția întregului stat-major, afară de maiorul Lahovary, cel mai tânăr, și cu singură aprobarea lui Brătianu, *în acea zi chiar se dădu ordin ca, în condițiile stabilite, toate trupele românești să treacă Dunărea*[45].

Era o hotărâre personală, sprijinită pe optimismul unui singur ministru, care crezuse că un cuvânt de împărat, cât de solemn, face cât o convenție, cât de modestă.

Opoziția se declară lămurit contra acestei noi inițiative. Dar cuvintele duioase, din sufletul lui Eminescu, întovărășeau în *Timpul* declarația de partid: «Tot ce ni rămâne de făcut este de a ruga pe bunul Dumnezeu să proteagă buna noastră armată în despicăturile Balcanilor și pe margenea Iantrei, precum au

protegiat-o și au făcut-o birnitoare la Călugăreni și la Războieni... Nu judecați țara după câțiva tineri deghisați de la Frascati sau după câțiva bătrâni a căror inimă s-a uscat în budoarele curtișanților sau dinaintea unui postav verde... Mergeți la biserică, mergeți la Icoana, la Olari, întrați în catedrala metropolitană, precum și în micile bisericuțe de prin mahalele... Acolo, dinaintea icoanei Maicii Domnului sau la sicriul sfintelor moaște veți vedea îngenunchiate pe recea pardoseală mumele duroase, tinerele soții, întristații părinți... Mergeți prin sate și vă va sângera inima auzind naivele și călduroasele rugăciuni ce zilnic se înalță la picioarele altarelor, și vă vor lăcrăma ochii văzând numeroasele făclii de ceară care sunt atâtea ex-voto pe care inimile pioase le aprind la sfintele icoane»[46]. Cutare ministru chiar pare a fi mărturisit pe la 15 august că România «nu e angajată deloc și, de va fi constrânsă, își va retrage trupele»[47].

Kogălniceanu se degajează de orice răspundere. Într-o scrisoare de la 23 august (4 septembrie), el vorbește astfel lui Brătianu: «Toată lumea nu vede lucrurile ca noi. Numirea principelui de comandant al trupelor rusești a făcut un foarte rău efect înlăuntru, ca și în străinătate. La Viena sunt desolați». Peste două zile, el spunea Domnului însuși, cu toată francheța, cele ce urmează: «Opinia publică din București e foarte neliniștită, foarte agitată și mai mult prin *ignoranța în care se află miniștrii* ca să poată împrăștia falsele știri și să se ridice spiritele». Lumea vedea garda imperială la București și se emoționa. Lui Bălăceanu, la Viena, Kogălniceanu-i răspundea la aceeași dată: «Poate ai dreptate în aprecierile cu privire la comanda armatei rusești luată de Alteța Sa. *Poate sunt și eu de aceeași părere. Dar măsura a fost luată subit în întrevederea prințului cu împăratul, la cartierul general, fără ca guvernul să aibă termin ca să aprobe.* După cât știu, s-a admis *(on s'y est prêté)* pentru a evita complicații și mai mari. Acuma, când

lucrul e făcut, datoria noastră este să-i atenuăm sensul *(portée)*»[48].

Din fericire, armata care se arunca astfel în foc fără siguranța profitului ce s-ar putea culege pentru țară, era în stare să răspundă și celor mai optimiste încercări.

De la început, când se creă cartierul de la Muselim-Selo, un informator străin observă că «românii au obiceiuri de ordine și de supraveghere pe care nu le posedă rușii. Sunt foarte bine informați și se ocupă ceva mai mult de poliție militară decât vecinii lor... Cu administrația rusească, îmi zicea ieri un maior român, e imposibil să ajungi la o soluție răpede». Podul se va face remarcabil de iute pe când cel de la Nicopol nici nu se începuse, așa încât trebuia o zi pentru trecerea unei baterii, iar la Zimnicea materialele stăteau de o lună de zile neîntrebuințate. «Te înfiori gândind la consecințele unei asemenea neglijențe... Ideia măcar a tranșeelor, de care li-a vorbit Gaillard, n-o au rușii». Același Gaillard, rugat de maiorul Pilat[174], din armata Loirei, a lui Billot, se declara mulțămit de aspectul trupelor românești[49]. Și un martur german al campaniei de la 1870 recunoaște că tunurile noastre Krupp sunt mai bune decât ale rușilor – și turcii erau să o recunoască – și că artileria, mulțămită și silinților lui Manu, e cea mai îngrijită parte a armatei românești[50].

Spre sfârșitul lui august, românii erau chemați a da cel dintâi sânge pentru onoarea lor și libertarea țerii. Prin proclamația sa de la 20 august (I-iu septembre), Domnul lor li amintea luptele glorioase ale trecutului pe chiar aceste câmpii unde steagurile românești apăreau din nou. Se amintea Marea Putere lângă ostașii căreia se va duce lupta, fără a se uita prețuirea armatei noastre de «augustul Împărat al tuturor Rusiilor». Dar pentru opinia publică din țară, ca și pentru străinătatea bănu-

itoare, se afirma că e vorba de un război preventiv: fără el turcii ar putea să pătrundă în țară pentru jaf și omor[51].

În proclamația către popor, din 27 august (8 septembre), act care e probabil de mâna lui Kogălniceanu, se amintesc toate silințile zădarnice pe lângă Puterile garante, toate greșelile Turciei față de noi, toate actele de cruzime săvârșite în ultimul timp, adăugind și toate pericolele ce ar rezulta din «pasivitate», din «pasivitatea egoistă». Cetățile turcești de la Ada-Calé la Măcin sunt o veșnică primejdie. Pe locul lor trebuie să se așeze cu ajutorul României o Bulgarie consolidată. A ajuta pe creștini e apoi o datorie de neînlăturat. Pentru a înnoi isprăvile acelora cari au dus steagurile românești de la Marea Neagră la Marea Baltică se începe o luptă care nu are decât scopul de a grăbi pacea, asigurând independența românească. Abia se atingea, data aceasta, – și e încă o dovadă că spiritul lui Kogălniceanu e acel care domnește în proclamație –, «augustul Împărat al tuturor Rusiilor» și steagul lui, pe care e scrisă «emanciparea popoarelor creștine din Orient»[52]. Circulara din 30 august st. n. a lui Kogălniceanu cuprinde, împreună cu aceleași idei, subliniarea situației economice imposibile din care România trebuie să iasă și aceea a stării morale a unei armate care nu putea să steie necontenit cu arma la picior[53].

Era momentul în care Brătianu credea – și comunica Domnului prin telegraf – că turcii au făcut pod la Silistra și vor ataca modestul nostru Călărași, «apărat de 300 de oameni și două tunuri mici», așa încât «Bucureștii și calea ferată sunt amenințați». Se telegrafiase și Marelui Duce[54]...

Cel dintâi raport al noului comandant în șef către Marele Duce constata lipsuri în efectivul rusesc și recomanda zăbovirea atacului pregătit la Plevna[55]. Lovcea fu ușor cucerită, tăindu-se comunicația între Osman și Soleiman, dar lovi-

tura contra redutelor Plevnei însăși nu fu zăbovită cum ceruse Domnul[56], deși se constatase că forțele sunt insuficiente. Marele Duce ordonă contrariul: *Il faut attaquer absolument.* Zăbava este imposibilă[57]. Era doar ziua încoronării țarului, care e de față. Comandantul suprem credea serios că afacerea se va termina îndată, și intermezzul «auxiliarilor» români nu va avea urmări. Carol I-iu se gândea la posibilitățile de «Sedan»[58].

La 27 st. v. încă, trupele românești, mai ales din 13 de dorobanți, cu locotenent-colonelul Voinescu, iau un redan în fața redutei Grivița; artileria colaborase activ la bombardarea generală (84 de tunuri din 232, și cele mai bune). În seara de 28, regimentul 7 de infanterie face o recunoaștere îndrăzneață. Deși Domnul era de părere ca atacul să mai fie amânat puțin, el se ordonă pentru ziua de Sf. Alexandru (30), în onoarea melancolicului Împărat al tuturor Rusiilor. Teama ca Osman să nu fie întărit cu trupe din Sofia hotărăște și ea părerea rușilor că această încercare trebuie făcută fără amânare.

Lupta începe fără încredere din partea șefului român; de aceea e și fixată la 3 după-amiazi pentru ca noaptea să puie o piedecă turcilor, căci ar putea fi învingători. Aprinsul general Scobelev[175], deprins cu aventurile din Turchestan, doritor de a-și însuși succesul scontat, începe însă des-de-dimineață, târând în foc și alte trupe[59]. Aripa stângă luptă necontenit deci până la ceasul fixat pentru asaltul general.

În ceața deasă, rece, românii înaintară, prin porumbiști și bălării, «în același pas cadențat, solid și plin de hotărâre», ca la tirul de pregătire din Calafat[60], cu acel dispreț de moarte, cu acea strămoșească statornicie, cu acel instinctiv simț de disciplină care i-au deosebit totdeauna. Dar ei trebuiră să se retragă de două ori înaintea unui foc teribil. Reduta nu era cucerită când a doua, neprevăzută, cu neputință de descoperit în recunoașterile ambelor staturi-majore, se ridică împroșcând

batalioanele decimate. Afară de brigada Gramont, celelalte elemente făcură sforțări desperate, «cu o irezistibilă furie», «cu o învierșunare de necrezut», pentru a învinge această nouă piedică. «Acești bieți țerani cu mantălile și căciula lor cu pene de curcan pe cap, ei de cări se râse atâta, dovediră că știu să moară dacă nu să învingă, și că li curge în vine tot sângele vechilor daci»[61]. Ofițerii tineri, Valter Mărăcineanu, Șonțu, căzură în fruntea trupelor pe care le îmbărbătau. «Ei se aruncară în acea vale a morții, răspinși, striviți, decimați de focul ucigător al unui dușman acoperit, dar fără a da înapoi cu o palmă de pământ, fără a sta pe gânduri o clipă, înaintând necontenit, neîncetat întorcându-se la asalt, ca să lase, vai, în urmă ca un lung șir de morți și de muribunzi. Au fost amănunte de eroism pe care nu le-aș putea povesti». Răniții erau culeși supt gloanțe de brancardieri[62]. Domnul semnalează între aceia cari-și făcură cu prisos datoria fără mângâierea victoriei complecte pe colonelul Ipătescu[176], pe locotenenții-coloneli Poienaru[177] și Voinescu[178], pe căpitanul Grozea[179], ardelean din părțile Brașovului[63]. Două companii de vânători fuseseră distruse; dintr-un regiment de dorobanți rămăseseră 200 de oameni, din altul 520 din 1.580[64].

La vestea că Osman a făcut să iasă pentru urmărire cavaleria sa, țarul, Marele Duce, suita, în treizeci de trăsuri, porniră în grabă spre Radicevo. În depresiunea nesuccesului de la un capăt până la altul, veni în sfârșit neașteptata veste că, împreună cu patru batalioane rusești, batalionul 2 de vânători, prahoveni, regimentele 14 și 16 de dorobanți, din Moldova, și 5 de linie au luat Grivița no I, cu un steag și trei tunuri. 2.000 de morți plătiseră acest succes, și răniții rămaseră pe câmp, expuși celor mai grele suferinți și cruzimii unui dușman neomenos. Osman va refuza armistițiul pentru îngroparea morților. Românii singuri, cu o bună pază de noapte, își putură păstra cucerirea.

Ar fi fost cu neputință ca soarta Plevnei să se fi isprăvit în această zi, singura frumoasă din lunga și trista tragedie a luptelor eroice, dar fără folos, pentru cucerirea prin asalt, ca în vremile vechi, a unei cetăți de perfectă alcătuire modernă. Tevfic, auxiliarul principal al lui Osman, un «Parisian», spunea după predare: «Încă de la 12 septembre, ziua în care Scobelev înaintase până chiar lângă Plevna, se vedea sfârșitul aproape. Dacă n-ar fi izbutit atacul întreprins cu ultimele șaptesprezece batalioane, s-ar fi ordonat retragerea»[65].

Gloria venise în sfârșit, dar cu ce sacrificii! Ele nu erau totuși prea scumpe pentru a reda onoarea militară, atâta timp umbrită, a unui vrednic popor. «Voim să reînnoim titlurile noastre de noblețe» *(Nous voulons renouveler nos titres de noblesse),* spuneau și ofițerii, iar Cernat observa modest că «măcar vom învăța și noi ceva» *(En tout cas nous apprendrons quelque chose)*[66].

Recunoașterea, de altfel, nu zăbovi. Un ofițer superior german, comparând asaltul român cu acela al prusienilor săi contra șanțurilor daneze de la Düppel[180] și criticând planul de luptă, care a făcut ca «nici una din coloanele de atac românesc să nu meargă cum trebuia»[67], se exprimă astfel cu privire la valoarea morală a armatei: «Trupa românească a fost în general bravă; ea avea chiar la începutul activității ei războinice să treacă o foarte aspră probă;pierderile lor au fost relativ mari. Serviciul sanitar, supt conducerea dibace și vitează a generalului-medic Davila, un francez, a funcționat excelent»[68]. Și iată mărturia unui francez, deprins, de altfel, a critica: «Lăsați-mă înainte de a termina această scrisoare să dau armatei românești un drept tribut de laude. Armata românească nu e o armată în sensul permanent al cuvântului; e o armată națională, compusă din toate elementele sociale. Ea nu e entusiastă, nu dorea războiul și nu împărtășește mai mult decât majoritatea

nației opiniile politice acum la putere. *În ziua de 11 septembre ea a făcut datoria ei înaintea dușmanului cu noblețâ și simplicitate.* Aceasta e o făgăduială pentru viitorul ei. S-o felicităm. România e singura țară de rasă latină a cării istorie, așa de plină de mișcare, ale cării condiții de existență, care ridică atâtea probleme, a cării grupare chiar, cu frontierele ei fictive, să fie aproape ignorată de alte unități latine. Lucru ciudat! România, departe de a ni plăti tot așa, nu ține năcaz Apusului pentru această indiferență. E singura dintre națiunile latine la care ideile de unitate de rasă, în toate consecințele lor, să fie în cinste azi: panlatinismul n-are sens decât pe malurile Dunării».[69] Și englezul Wellesley a văzut pe «soldații români în genunchi *(accroupis),* căzând unul după altul, așteptând cu resignare atacurile dușmanului, dar decimați de tirul unor soldați de la cari nu zăresc măcar fesurile pe parapetele redutelor vecine»[70].

La București victoria, puțintel exagerată, fu serbată printr-o procesiune de 10.000 de oameni la care participă și Doamna. Se constată lipsa de puști și Kogălniceanu trebui să facă apel la public pentru 2.000 de puști Peabody.

Sosirea trenurilor de răniți, adesea în neîngrijire, va strânge însă îndată inimile. Cel mai adevărat și mai adânc sentiment era exprimat astfel de Eminescu: «O lacrimă și o cunună de stejar nu sunt însă destul pentru acest mormânt. Să nu plângem și să nu împletim cununa dacă nu ni aducem aminte că avem mari și grele datorii către cei căzuți în lupte». Iar mai departe: «Suprimați plăcerile, lipsiți-vă de surplus și dați-l pentru sărmanii noștri frați cari au dat pentru noi mai mult decât banul or; ei au dat sângele și-l vor mai da încă». El semnala admirabilul sentiment al nobilei femei care era Doamna Elisaveta, care, «supt modestul veșmânt de ambulancieră, îngrijește din zori până-n seară pe acești fii de la țară, cu o iubire și un devotament de mamă. Ea își împlinește cu sim-

plicitate și tărie sfânta și nobila sarcină ce și-a impus-o singură și știe să îndure grelele sale exigențe»[71].

Literatura singură rămânea în urmă. Dacă muzica dădea marșurile lui P. Nițescu, lui C. Dimitrescu[181], apoi chemarea din «Arme, arme căutați», Alecsandri întrebuință oarecare timp ca să ajungă la glorificarea visului:

de-acele
Ce poartă pe-a'lor aripi răsfrângere de stele,

la simbolul din *Balcanul și Carpatul*, la smerita dramă ostășească din Sergentul rănit, la încercarea, lipsită de noblețâ, din hora Griviței, «fata lui Gazi-Osman», cu «colanul de oțele» străbătut de fulgere. Inspirația marelui poet se arată târzie și bătrânească, fără înțelegere pentru motivele adânci ale tragediei naționale, care, în unele cercuri de sus, se presinta cu netăgăduita pornire eroică, dar și cu bagatelizarea pariziană, de modă, din romanul lui Duiliu Zamfirescu[182], care schițează tipurile de atunci, și din condeiul lui Macedonski ieșiau versuri de o artificialitate stimabilă, dar fără simțire:

Belice trombe, sunați fanfare,
Și sus stindardul cel tricolor[72].

Atitudinea celui mai puternic – deși încă nerecunoscut – scriitor al epocei, Mihail Eminescu, n-a fost prețuită după dreptate. Ea a fost determinată de două idei fundamentale pentru dânsul: disprețul pentru superficialitatea pretențioasă a clasei de sus și, împreună cu respectarea unei aristocrații de tradiții, admirația față de poporul cel adevărat. El trebuie să fie autorul articolului din 14 mai în care se semnalau «tinerii purtând numele cele mai cunoscute dintre conservatori îmbrăcând cu cheltuiala lor uniforma voluntarilor și alergând,

ei nechemați, pe lângă frații lor chemați, cu pușca în mână la fruntariile țerii, acolo unde sunt privațiile, suferințele și primejdie... Acolo ziua în care se proclama independența României nu se serbează ca la Hugues și Frascati cu *champagne frappée* și *Moselle mousseux*, ci cu apă tulbure și cu pâne uscată».

În tabăra însăși nu domnea deloc starea de spirit deprimată. Totuși, unii dintre ruși erau de părere să se retragă dincolo de Osman. Încă la 23 erau dintre aceia cari recomandau revenirea la Nicopol[73]. La 1/13 septembre, în lipsa Domnului, se hotărî însă rămânerea pe loc până la sosirea gardei întregi și a generalului Todleben, organizatorul lucrărilor de apărare de la Sebastopol. Întăririle începură, și românii, cari aveau toți lopata de tranșee, fură învățătorii rușilor. O puternică forță de cavalerie, douăsprezece regimente, unele românești, cu cinci baterii călărețe, fu organizată pentru a păzi regiunea dintre Vid și Ischer[74].

După ce se ajunse, prin mine, în apropierea fortificațiilor turcești, un nou atac se dădu la 6/18 septembre cu batalioane din regimentele de dorobanți 15 și 9 și din primul de linie, cu 7 de linie de rezervă. Cu aceste trupe, colonelul Sachelarie[183] începu atacul la 2 după-amiazi. De patru ori asaltatorii fură răspinși; unii nu mai voiau să înainteze în zădar. Ofițerii căzură în mare parte. Supt focul turcesc retragerea se făcu, încă de la oarele șase, cu deosebită greutate. Între morți era și căpitanul voluntar Bogdan, locotenentul Călinescu, între răniți voluntarul Vârnav. Maiorul Nicolae Ioan și căpitanul Năstase, rămași între răniți, fură tăiați în bucăți de basbuzuci. «Nici o armată n-ar fi ținut, nici o armată», striga Liegnitz la vederea acestui nou sacrificiu[75].

A fost chiar un moment teama că 30.000 de turci vor veni să întărească pe Osman. La 11/23 Nicolae dădea un ton curios telegramei sale către șeful aparent al trupelor de la Plevna:

«Dacă Osman-Pașa ar îndrăzni să te atace, te rog să ții piept inimicului și să încerci a-l bate. Detașamentul din Plevna e destul de tare pentru aceasta *(Si Osman-Pacha osait t'attaquer, je te prie de tenir tête a l'ennemi et de tâcher de le battre. Le détachement de Plevna est assez fort pour le faire)*[76]. Totuși, vreo 20.000 de oameni cu 9.000 de trăsuri putură intra, în ciuda pazei de cavalerie a generalului Crîlov[184], în cetate[77]. Garda imperială sosea în pachete mari, și opreliștea de a trece prin București fusese ridicată. Bucureștenii, cari cetiau cu lăcomie, cu mândrie adesea buletinele și vedeau zilnic în noul ziar *Războiul* chipurile celor căzuți pentru țară, puteau privi uniformele ciudate ale noilor regimente de elită, trecând în cântece, cu bufonul sau *duracul* lor înainte[78].

Dar, de la o vreme, în tabără, ca și în țară atmosfera se făcea tot mai greoaie. Rușii, ca generalul Zotov, râdeau de planul românesc: dacă pentru o redută trebuie trei săptămâni, cât s-ar cere pentru toate paisprezece câte sunt? Și criticul german ia apărarea românilor: «Ei au rămas măcar activi, n-au avut nici un gând de retragere și arătau turcilor că nu erau descurajați. Amenințarea necontenită plecată de la ei a silit pe Osman-Pașa să-și așeze o mare parte din artilerie de partea aceasta; s-a mai observat că tabăra cu șanț așezată la Vest de redută a primit o puternică întărire; pe parapetul din Nord al comunicației sta pușcă lângă pușcă. S-ar fi putut recomanda generalului Zotov să atace tot așa marea redută de la Sud-Est și, dacă se poate, să-și ia revanșa pentru pierderea de 5.000 de oameni»[79].

Vremea se stricase, devenind grozavă. Soldații stăteau prin șanțuri în apă și li înghețau picioarele. Hainele de iarna nu veneau, căci banii se isprăviseră, și Brătianu alerga iar la ruși ca să mai ceară câteva milioane. Tot talentul de a face bordeie[80] nu ajuta să se înlăture efectele toamnei ploioase.

Nemulțămiri începeau să se audă: soldații cereau să se încerce mai bine un al treilea asalt[81].

Acasă soseau zvonuri jignitoare. Se auzea că un fost consul rus trimis la Osman pentru ridicarea morților și a răniților nu căpăta aceeași îngăduință pentru «aliați». – «Cari aliați? spuse Tevfic-beiu, reprezentantul lui Osman-Pașa. – Dar Românii, bag sama. – Românii sunt aliații voștri? Auzisem noi vorbindu-se de bande de valahi rebeli cari vă dădeau ajutor, dar nu credeam că erau recunoscute de voi»[82]. Se zvonea de unguri, de secui, cu Klapka[185], decișii a trece granița noastră, pe o vreme când meetinguri se țineau în Ungaria pentru turci, când în Parlamentul din Pesta Tisza vorbea cu ascuțișuri despre războiul cu turcii și când între anume unguri din Paris și Midhat-Pașa se schimbau asigurări de stimă și de iubire[83]. Se anunță chiar, la sfârșitul lui septembre st. v., că ungurii trecuseră la Clejani oprindu-se la pichetul românesc. Kogălniceanu vorbea, într-o telegramă către Domn, de «trupe în număr mare». Marelui Duce i se semnalau 1.500 de oameni[84]. Ziarele porniseră la luptă cu ungurimea. Se dovedi încă o dată ce ușor se pretează administrația la mistificații ridicule[85]. Totuși, guvernul găsea suspecte anume strecurări la unguri, anume bande de «hoți», tocmai la graniță. Bandele secuiești care încercaseră să ne atace erau achitate la Pesta[86]. Deși, cum observa un corespondent, poporul era «ascultător, ușor de condus, obișnuit a suporta miseria, consimțind la ce i se cere, acordând Ministeriului și o campanie de toamnă dacă el crede onoarea angajată»[87], opoziția începea să murmure, și amenințări se adresau în ziarele *Timpul* și *România liberă*. De fapt, conservatorii cereau «pacea prin punerea în judecată a d-lui I. Brătianu pentru faptul trecerii armatei românești peste Dunăre și întreprinderii războiului cu violațiunea Constituției și a regulelor determinate de dreptul ginților»[88].

La 7/19 octombre, pentru a pune capăt unor chinuri ajunse intolerabile, se ordona astfel al treilea atac la Grivița, fără a bănui că de la întâiul turcii erau gata să părăsească orașul, care părea așa de întărit.

Bine pregătit, el fusese precedat de false asalturi cu muzica în frunte, în cursul cărora cele treizeci de tunuri ale turcilor făcuseră puțină ispravă. Lupta din ziua de 7 se anunța supt cele mai bune auspicii. Obosiți de o muncă istovitoare, nemulțămiți că tot ei sunt scoși în foc, dar doritori de a sfârși o dată cu chinul așteptării lor în cea mai câinoasă din vremi, oamenii diviziei a 4-a, ieșind din gangurile lor subpământene, se aruncară asupra redutei către amiazi, în masă adâncă. Dar, din «contra-apropierea» pe care o săpaseră, turcii întâmpinară pe năvălitori cu un cumplit foc răpede. Baionetele turcești apărură într-un drum acoperit, și, puștile românești nefiind încărcate, după regulament, nu se putu înlătura imediat acest baraj. Silită a se retrage, divizia românească ceru către seară reluarea atacului. În umbrele nopții ea porni din nou. Același zid de baionete răsări în față, și același foc copleșitor porni din flanc și din spate. În locul biruinței, care se și anunțase, Domnul comunicând-o telegrafic Marelui Duce, care răspunse[89], – părăsirea unei încercări care costase prea mult și nu mai avea nici o perspectivă. Cât despre purtarea admirabilă a oamenilor conduși și data aceasta fără priceperea cuvenită, iată cuvintele marturului german, citat mai mult decât o dată: «Istoria va ține samă în judecarea acestei zile că niciodată poate o armată tânără n-a înfruntat botézul de foc într-o situație de la început așa de grea. Pentru onoarea românilor trebuie să se spuie că *erau dispuși, de a doua zi chiar,* să încerce din nou asaltul, după ce reserva, care fusese până atunci puțin angajată, ocupase tranșeele din fața redutei»[90]. Mai toți ofițerii fuseseră

răniți și pieriseră doi: Gănescu[186] și Lemnea; erau 300 de morți și răniți.

Ofițerii superiori cari preparaseră tentativa isprăvită așa de trist, Anghelescu și Voinescu, fură înlăturați de la conducere. Nu se mai lucră decât la mine în direcția fatalei redute. Puterea de inițiativă a românilor chiar, larg recunoscută de fostul comandant Crîlov[91], fu de aici înainte suspectată, și astfel, pentru marea lovitură definitivă contra Plevnei, care se putea da acuma când sosiseră și ultimele regimente ale gărzii imperiale, comanda supremă se dădu generalului Gurco[187]. Avem ordinele lui către «cavaleria atât rusă, cât și românească, aflătoare pe malul stâng al Vidului» în vederea «demonstrației energice de la Dolni-Dubnic»; prin prusianul Liegnitz, el poftea pe generalul Cernat să ordone infanteriei românești de pe aceleași linii să ia parte la demonstrație, adăugind că ar fi necesar ca ofițerul german însuși să li dea românilor sfaturi care li sunt necesare[92]. Demonstrația fu bine executată[93]. Poziția a fost cucerită, cu grele pierderi, mai ales la ruși (4.000 de oameni). Îndată se ocupă și aceea de la Teliș. Generalul rus Arnoldi[188] comunica la 18/30 octombre Domnului că românii de supt comanda lui Cantili, Formac, Crețeanu și Roznovanu au lucrat cu «o precisie și o răpeziciune minunată, executând, mai ales, toate recunoașterile fără cea mai mică greșeală»; infanteria a dovedit răbdare și discreție; artileria a întreținut «un foc sigur și neîncetat»[94]. Colonelul Budișteanu[189] fusese grav rănit[95]. Armata de ajutor turcească, venind din Sofia, era bătută, și comandantul ei prins: se putea face lui Osman, în numele umanității, somația de predare, la care el răspundea cu mândrie că e în fruntea unei armate necontenit victorioase, care era tot ce-i trebuie pentru a rezista, iar răspunderea sângelui recade, «în lumea aceasta, ca și în cealaltă, asupra celor cari au provocat războiul»[96]. Isprăvind aici, Gurco pleca spre

Balcani, lăsând ca ultimele acte ale tragediei să se desfășure de la sine. El mulțămia comandantului român Racoviță și tuturor ofițerilor cu cari lucrase[97].

La ultimul act al marii drame românii colaborară prin luptele, dorite de Domn și cerute de Ion Brătianu, venit anume pentru aceasta, la Rahova, unde se mențineau, ca și la Lom-Palanca, «cetatea de pe râul Lom», turcii. Se bombardă Opanezul, la aripa dreaptă. Rahova era luată, cu ajutorul rușilor lui Meyendorf[190], la 8/20 novembre, dar asaltul din ziua precedentă fusese răspins, și garnizoana putu să scape; se pierdură maiorii Iene[191] și Giurescu[192], locotenent-colonelul Măldărescu[193] fiind rănit: generalul Lupu, oprit de a se distinge, trecea Dunărea pentru a ocupa cetatea[98]. Vina acțiunii greșite fu dată lui Slăniceanu, așa încât la Lom-Palanca se încredință comanda colonelului Lecca[99]. Pentru a ținea vie încrederea trupelor, Domnul anunță crearea unei medalii a «Apărătorilor Independenței» și el făcu tot posibilul pentru a da acestei evacuări silite caracterul unei depline și glorioase victorii[100]: căpitanul de dorobanți (reg. I) Merișescu[194], care jucase un rol foarte onorabil la Rahova, primea, printr-o scrisoare autografă a Suveranului său, înaintarea la rangul de maior și medalia de aur; o scrisoare de condoleanță era adresată văduvei lui Iene[101].

Se luară măsuri pentru a înlocui pe ruși la Nicopol. Dar Marele Duce, contra căruia statornic Carol I-iu susținuse pe Todleben, dădea aceluia pe care îl crease comandant la Plevna, toate trupele fiind «supt comanda lui imediată», instrucțiile superioare. Nicolae îi arătă că Arnoldi, cu roșiorii noștri, rămâne supt ordinele sale, iar pe linia Dunării, creată prin operațiile de la Rahova și care trebuie legată cu înaintarea lui Gurco la Vrața, Bercovița și Orhanie, deși Domnul păstrează

puterea asupra trupelor lui, el va trebui «să înștiințeze pe Marele Duce de toate mișcările lui cu privire la direcția generală a operațiilor»[102]. Administrația civilă, la Rahova, ca și la Nicopole o cereau rușii[103].

Lupu era instalat, cum am spus, în această din urmă cetăte, generalul Haralambie[195], trebuind să vie la Rahova pentru a face legătura cu Gurco[104]. Roșiorii cercetau valea Ogostului și constatau pretutindeni retragerea turcilor. Călărașii mergeau spre Arcer-Palanca[105].

Osman își datorea lui, gloriei sale, ca și admirabililor săi soldați, un sfârșit vrednic de lunga și eroica împotrivire. El încercă o ieșire prin luptă. Dacă-i veneau rezervele la timp, dacă nu se îndărătnicia, dintr-un sentiment de milă, să ia cu dânsul populația musulmană, care nu voia să rămâie expusă înverșunării bulgărești, el ar fi răzbit.

Mișcări se observau în tabăra lui încă de la 29 novembre (10 decembre),și generalul Cernat primea ordin de a întări divizia a IV-a dincolo de Vid[106]. Reduta care oprise de atâtea ori avântul românesc, cimitirul dorobanților, cu Valea Plângerii unde căzuseră atâția din ei, era evacuată în aceeași zi, ca și Bucova vecină. Pe Vid trupele turcești începuseră lupta, și nu fără succes, luând redutele rusești de la Etropol, dar ele fură prinse îndată între români, cari ocupau redutele Opanezului și grenadierii gărzii supt generalul Ganețchi. Prizonierii începeau să vie cu miile. Peste câteva momente călărașii din regimentul 3, cu colonelul Polizu, îi aduceau într-o trăsură pe Osman, rănit la picior, pe Tahir[196], șeful de stat-major, și pe Tevfic, comandantul geniului; sabia eroului turc fusese oferită colonelului Mihai Cerchez, care nu cutezase să o ia, înștiințând pe Ganețchi[197], care să grăbi s-o primească.

O telegramă a lui Carol I-iu anunța împăratului rusesc căderea Plevnei, și el alerga seara pentru a-i da detalii. Alături de Alexandru al II-lea, el intra în Plevna, cuib de infecție și de boli, în mijlocul prizonierilor și al bulgarilor beți de bucurie, la 29 st. v., și la masă el auzea întâia oară, în toastul ridicat de puternicul său prieten, pentru el și armata lui, calificația de «aliați». Marele Duce se adresa în ordinul de zi «soldaților viteji ai Rusiei și României»[107]. O mare parte din turcii prinși și din spolii îi era atribuită.

Dar el nu semna, cum ceruse, actul capitulației[108]. Depeșa trimeasă de Ganețchi lui Gurco avea acest cuprins: «Ieri Osman-Pașa a atacat trupele *mele*, a fost răspins și s-a predat fără condiții»[109]. Abia răbdă generalul rus ca Domnul român, în numele împăratului, să mulțămească trupelor rusești de pe Vid[110].

Cu luarea Plevnei grupul de armate comandat de Domnul României se desfăcea. În urma înțelegerii cu Nicolae Alexandrovici, o divizie românească era destinată transportului prizonierilor, trupe românești, supuse comandei generalului Dreuteln, comandant al forțelor din dosul frontului, erau să se întindă de la Turnu până la Călărași, iar două divizii aveau, după dorința lui Carol I-iu, sarcina de a lua Vidinul și Belogradcicul. Cum Domnul înțelegea să reia comanda peste toate trupele sale pe ambele maluri ale Dunării, aceasta stârni nemulțămirea Marelui Duce, care făcu observații, cerând măcar Giurgiul pentru Țareviciu, care lucra pe o bază începând de la Rusciuc. Se ajunse în sfârșit la soluția de a se adăugi lui Dreuteln Racoviță[111]. Românilor li se fixă, cu plângeri, și un anume raion de aprovizionare[112].

Operațiile contra acestui colț vestic al viitoarei Bulgarii începură mai târziu, conduse de colonelii Fălcoianu[198] și

Haralambie. Nazir-Mahala, Florentinul, Tatargicul fură ocupate; aiurea turcii rezistau. Ele nu aduseră însă rezultatele dorite: avurăm Vidinul și Belogradcicul prin condițiile armistițiului, la 11/23 februar 1878, și încheiarea unei campanii începută cu atât de bune mijloace și luminată la început de gloria de la Grivița fu aceea care se putea aștepta.

O singură acțiune avu strălucire: a generalului Cerchez la Smârdan, în care intervenția maiorului Telemac determină succesul, ajutând cele șase companii de asalt conduse de maiorul Stoilov. Satul trebui luat «casă de casă» (11/23 ianuar 1878).

De altminteri aici, la Vidin, se ridicau piedici politice în calea acțiunii românești.

Prințul Milan nu putea privi decât cu gelozie o campanie de la care, cu toate stăruințile sale și ale lui Ristici, ale generalilor Leșianin, Alimpici, fusese atât de brutal înlăturat. Dar, îndată ce rușii întâmpinară greutăți la Plevna, încă de la sfârșitul lui octombre st. v., colonelul Bobricov e trimis la Belgrad pentru a comunica prințului că intrarea lui în luptă e dorită[113]. Colonelul Catargi apăru la cartierul general, peste puține zile, pentru a lua înțelegere[114]. La 11/23 novembre el anunța că în zece zile Serbia va reîncepe războiul[115]. La 17 se decreta la Belgrad mobilizarea, și o proclamație a prințului, vorbind și de rolul «vitejilor români» în acțiunea de liberare a creștinilor din Orient, motiva reînceperea ostilităților prin repetate călcări de pace și prin faptele de cruzime ale turcilor[116]. Dar ținta sârbilor era, cum o spunea Catargi la Adrianopol, în ziua de 31 ianuar, Serbia-Veche și, «dacă se poate, cetatea, locuită de un conglomerat național, a Vidinului»[117]. Răspunsul amabil al Domnului român nu era destul ca să creeze bune relații[118].

Deși telegrama din 12/24 decembre a Domnului către

prințul Milan promitea colaborarea[119], se ajunse la un adevărat conflict. La 16/28 se comunica sârbilor că românii *nu pot «coopera cu armata sârbească împotriva Vidinului și Belogradcicului, aceste două fortărețe fiind rezervate acțiunii exclusive a armatei românești»*. În zădar Milan trimisese o telegramă prevenitoare cerând această colaborare[120]. Ristici stărui să nu se aibă în vedere vreo anexiune românească în această regiune, căci vecinătatea cu Serbia și Bulgaria ar putea să provoace conflicte, stricând «armonia seculară a celor două țeri»[121]. Și la 19/31 decembre, Kogălniceanu califica Vidinul de «obiectiv principal, de șase luni, al operațiilor noastre militare și care ni-a costat multe sacrificii», opera de cucerire fiind începută de la Calafat. De altfel, «nu de micile state depinde remanierea hărții Turciei»[122]. Până la sfârșitul lunii sârbii se declarau asigurați[123].

Dar opreliștea sârbească, răzimată pe o vagă speranță, n-ar fi însemnat mare lucru. Alții însă, mult mai tari, ni interziceau absolut aciuarea în acest colț dunărean. Cum italienii ne îndemnau spre Dobrogea, ambasadorul Austro-Ungariei la Roma, Haymerlé, observa agentului nostru, dr. Obedenaru[199], că acolo sunt mai multe rase, că este și o chestie a Dunării în care n-ar trebui să ne afirmăm prea mult, de exemplu printr-o companie de navigație[124]. La 27 ianuar (8 februar) 1878, Kogălniceanu trebui să asigure pe Andrássy că «nu ne vom gândi niciodată să anexăm Vidinul», ci «ne vom mărgeni să-l ocupăm până la încheierea păcii, ca zălog al despăgubirilor de război». Discuția va urma și după încheierea armistițiului, când cele două cetăți erau acum părăsite de turci, și Kogălniceanu se interesa dacă în adevăr sârbii vreau să se așeze în Belogradcic. Dar chestiunea fusese decisă prin comunicarea făcută de agentul austriac la 27 ianuar st. v.: «Austro-Ungaria n-ar consimți niciodată la anexarea Vidinului de către Româ-

nia»[125]. Un moment turcii făcuseră o încercare bombardând din Silistra Călărașii[126].

Capitolul XII

NEGOCIERILE DE PACE. A DOUA RĂPIRE A BASARABIEI

Încă de la jumătatea lui novembre ziarele opoziției, *Timpul* și *Presa*, semnalau intenția, hotărâtă, a rușilor de a relua Basarabia-de-jos. Însemnările lui Carol I-iu poartă la această dată: «după legăturile lui cu factorii stăpânitori ruși, Domnul crede imposibil ca o astfel de cerere să i se presinte»[1]. De la Viena Bălăceanu telegrafia că Austro-Ungaria n-a promis retrocedarea Basarabiei, și că Gorceacov însuși ar trebui s-o mărturisească[2].

Totuși, guvernul, și, în el, mai ales Kogălniceanu, care-și amintea de cuvintele lui Gorceacov la Ploiești, de declarațiile lui către Wellesley, era de altă părere. Trimițând un informator la Viena încă din 19 novembre (I-iu decembre), ministrul de afaceri străine scria, în notița încredințată acestuia, că «toate probabilitățile sunt că Rusia va reclama retrocesiunea Basarabiei, cel puțin până la gura Chiliei, și aceasta în schimb pentru Dobrogea». Încă o dată el afirma – ceea ce era perfect adevărat – că Andrássy o știe de mult și o admite. Și el urmă astfel: «Totuși, oamenii politici cei mai înalți în rang din Rusia nu se mai sfiesc a ni anunța intenția lor de a nu ni mai restitui Basarabia, *pe care și încep a o ocupa militar. Datoria de a*

scăpa această parte a țerii noastre a fost în mare parte cauza cooperației armatei noastre înaintea Plevnei. Am dat sângele nostru pentru a nu da pământul nostru». În același ton fremătând de indignare, Kogălniceanu, indicând și interesul german al Dunării, afirma că *«Basarabia nu va trece cu asentimentul nostru la Rusia. Părăsiți de Europa, desigur, nu vom face pe Don Quichotte, și... vom îndura (nous laisserons faire). Dar, dacă, din potrivă, găsim undeva un sprijin energic, și noi vom rezista cu energie»*[3]. Cu stăruitoare recomandație ca nimic să nu se afle de foile opoziției, informația aceasta fu urmărită, dureros de statornic, și mai departe. La 5/17 decembre, întrebarea către Bălăceanu era repetată. Austro-Ungaria va sfârși declarând la 13/25 ianuar că nu socoate rezistența românească în chestia Basarabiei drept altceva decât un mijloc de a pune Viena în fața Petersburgului[4].

Altă întrebare se îndrepta, la 29/10 ianuar 1878, la Paris. Într-un ton încă mai mișcat, se ordona agentului român de acolo să ceară Franciei un amestec la care ar fi oarecum îndatorită pentru că ei – cu oarecare nedibăcie se spunea: «Împăratului Napoleon al III-lea – i se datoresc hotarele acum amenințate». Kogălniceanu se gândea chiar la o presiune a ambasadorului turcesc la Paris[5]. De fapt, prin acel ambasador din Paris, i se propunea să tranșeze prealabil chestia, recunoscând independența și cedând Gurile Dunării[6].

Ambasadorul Angliei lua notă de îngrijorarea României fără a-și exprima o părere[7], iar ministrul de externe francez, amabil, se rezervă[8]. În același moment, generalul Ioan Ghica era reacreditat la Petersburg[9]. Se încerca și o intervenție pe lângă strategul Războiului Crimeii, generalul Jomini, care recomanda, pe acoperitele, ministrului român să nu se opuie revanșei rusești pentru Tratatul din Paris, care ar fi despoiat Imperiul[10].

Încă de la 4/16 novembre Brătianu sondase pe țarul însuși în această privință, arătându-i că românii doresc, pe lângă recunoașterea independenței lor, și zălogul unor puncte la Dunăre, precum și participarea la negociații. Cu aceeași rezervă ca odinioară la Ploiești, suveranul rus răspundea că are toată bunăvoința, că «România nu va regreta că a intrat în războiu», dar că el nu poate lua «încă nici o îndatorire directă»[11]. La plecarea lui Alexandru al II-lea, Carol I-iu încercă să capete un răspuns mai neted: i se spuse doar atât că «România n-o să se aleagă cu pagubă *(dass Rumänien nicht zu kurz kommen solle)* și că «el își va aduce aminte de jertfele ei, pe care, în mărimea și greutatea lor, le prețuiește pe deplin». La cererea de a fi admisă România la negocieri, același răspuns evaziv: «se va îngriji de asigurarea situației de drept public a României, care, de altfel, va fi recunoscută fără îndoială de Europa»[12]. Buna primire a țarului la București nu aduse nici o schimbare. La discursurile primarului, Mitropolitului, lui Rosetti, în care erau mulțămiri fără vreo aluzie politică, el răspunse scurt și vag. Demonstrațiile populației nu-i smulseră nici măcar semnele de emoție pe care nu le putuse ascunde cu câteva luni înainte, la întâia primire. Kogălniceanu, serbătorind pe Gorceacov și ridicând toastul în sănătatea «Împăratului reformator, liberator și triumfător» nu făcu, mai mult decât ministrul justiției, să vorbească bătrânul Cancelariu[13]. Afară, aștepta Ignatiev, nerăbdător să afle dacă s-a promis ceva. Domnul însuși ajungea în curând să creadă în eventualitatea răpirii de teritoriu[14].

Cum negocierile ruso-turce începuseră o dată cu apariția rușilor la Adrianopol, o încercare îndrăzneață fu făcută, pentru a verifica aceste făgăduieli vagi, la 2/14 ianuar 1878 de Kogăl-

niceanu, care ceru să se trimeată încă de atunci un emisar, colonelul Eraclie Arion[200], la turci, pentru a li propune armistițiu și preliminariile de pace pe aceste baze: zălogul cetăților de pe malul drept, care vor trebui apoi rase, recunoașterea Independenței, retrocedarea Gurilor Dunării și o despăgubire de o sută de milioane. «În caz când nu se va admite participarea României la negocierile de armistițiu și apoi de pace, delegatul român va declara că privește ca nul și neavenit orice act care ne-ar privi și la care n-am fi participat». Iscălură Ion Brătianu, Câmpineanu și tânărul ministru de justiție, Eugeniu Stătescu[15].

Trimisul, excelent ofițer, care nu se va simți bine în rolul de diplomat, trebuia să amintească rușilor «concursul real» și «în cea mai largă măsură», deși «păstrând totdeauna o individualitate», «caracterul manifest de alianță efectivă», «solidaritatea creată prin sângele vărsat»: astfel România are drept, «ca stat distinct», la glas, «nu numai consultativ, ci și deliberator»[16].

Îndată ce sosea la Cazanlîc, Arion era primit de Marele Duce, care-i închidea gura, spunându-i că el negociază cu Domnul. Iar Nelidov ridica fel de fel de obiecții; că este o înțelegere cu Brătianu, că ordinele vin din Petersburg, că Prusia a tratat în 1870 și pentru aliatele ei, că-i ajunge României asigurarea Independenței, întinderii teritoriale și a despăgubirilor[17]. Din parte-i, Marele Duce telegrafia Domnului că nu e vorba decât de «basele esențiale ale păcii», cum sunt trimise de la Petersburg[18].

Kogălniceanu se făcu că vede în declarațiile lui Nelidov admiterea agentului României de a participa la negocieri. Oricum, el presinta, pe larg, întreaga chestie lui Stuart, agentul Rusiei la București (11/23 ianuar); se vorbea numai de participarea, dorită, la negociații[19].

Intervenția lui Gorceacov, cu obișnuita lui brutalitate, fu

însă decisivă. El amintea că «tot trecutul» nostru e datorit Rusiei, care-i poate asigura și viitorul. Se va face pe terenul diplomatic totul pentru România, dar «ea știe că avem și interese și drepturi de apărat *(sauvegarder)*, asupra cărora nu putem sta de vorbă *(transiger)*. Ce așteptăm de la Guvernul român e o apreciere justă și rațională a situației lui și a situației noastre»[20]. Ignatiev însuși era trimis la București pentru a smulge o consimțire pe care întreg poporul românesc era hotărât s-o refuze. Până la sosirea lui, Ghica dădea rezultatul întrevederii cu țarul și cu Gorceacov: refuz de participare la negocieri a unui stat a cărui independență nu fusese încă recunoscută, asigurări în ce privește Independența și Dobrogea. Dacă Ion Ghica, trimis la Londra, va cere neutralitatea României, Rusia o va lua ca o «ofensă directă»[21]. În altă convorbire, reluarea Basarabiei era anunțată fără nici un încunjur[22]. La Viena, ambasadorul rus, Orlov, spunea neted că Ismailul e legat de istoria militară a Rusiei, că sfășierea din 1856 a fost mai dureroasă decât distrugerea flotei[201] și că țarul e personal angajat în chestia Basarabiei[23]. Ceva mai târziu, Gorceacov declara că e «o necesitate politică», și ea trebuie «privită de sus»[24].

Un strigăt de durere răspunse de la București. Deci de aceea lupta? De aceea jertfele? Turcii n-ar fi luat nimic din pământul țerii[25]. «Contra forței», spunea Kogălniceanu într-o scrisoare, «nu este rezistență, dar credem că mai presus de forță este opinia publică și conștiința umană. Acestea nu vor fi de partea Rusiei, care, ca răsplată pentru resursele materiale pe care i le-a dat România, ca preț al sângelui copiilor noștri vărsat generos înaintea Plevnei, *în loc de a ni restitui toată provincia Basarabiei*, luată nedrept în 1812, vrea să ni iea bucata pe care o datorim Puterilor europene»[26].

Și printr-o intervenție particulară pe lângă Gorceacov Kogălniceanu încercă să înlăture paharul cel amar, vorbind de «impresia penibilă, produsă mai ales în Moldova», de «agitația spiritelor», de imposibilitatea ca orice ministru să semneze un astfel de act[27]. Răspunsul fu că românii pot face tot ce vreau după votul Camerelor, care e «o ofensă directă contra Împăratului și un act de hostilitate contra Rusiei»[28].

Camera Deputaților se întruni, la 23 ianuar (4 februar) în ședință secretă. Kogălniceanu arătase în ce chip, după cererea lui, în mart, se modificase art. 2 al convenției, devenind un text de garanție acceptabil. El mărturisea că în iunie Gorceacov se plângea că România și-a luat ea independența pe care trebuia s-o primească din mânile țarului. Cancelariul adăugia că Basarabia va fi luată, căci e un cuvânt de onoare pentru toată Rusia, 80 de milioane de oameni, și «Împăratul Alexandru n-ar voi să moară înainte de a depune pe mormântul tatălui său Tratatul din Paris în bucăți». «E o chestie de sentiment», și rușii oferă «pline despăgubiri», în condițiile cerute de români; Gurile Dunării vor fi neutralizate după cererea Austriei și Angliei. Se poate avea Dobrogea «ori Vidin cu părțile românești dincolo de Dunăre». Andrássy a primit, de altfel, la Reichstadt, ca «bucata de pământ» să fie restituită. I s-a confirmat lui Kogălniceanu la Viena acest fapt. Cât a durat nevoia rusească, limbile au tăcut însă. Acuma, peste datoria de recunoștință, cererea infamă reapare[29].

A doua zi, altă ședință secretă, în care se cere apărarea cu armele până la capăt[30]. La 26 ianuar st. v. un profesor, un istoric, V. A. Urechiă, era pus să ridice în Cameră chestia Basarabiei. Declarând că Rusia n-a vorbit oficial despre dânsa, Brătianu afirma că n-avem pământ de dat, nici în schimbul celei mai largi compensații. El declara că și onoarea și intere-

sele Imperiului ar trebui să oprească pe ruși, cari nu sunt doar răzeșii unei mici moșii de care nu se pot desface, ci mari proprietari cu multe pământuri pe care abia de le știu. Arătând că la Poradim el n-a vorbit de Basarabia fiindcă generalul Ghica i-a spus că ar însemna să ofenseze pe țar, el se arăta sigur că acesta ar avea mărinimia de a se opune spoliațiunii[31]. Camera vota apoi moțiunea în care se reproduce articolul 2 al convenției pentru a se afirma că nu îngăduie nici o înstrăinare a pământului țerii, nici pentru alt pământ, nici pentru vreo despăgubire oarecare. Toată Adunarea se unea în acest vot, și atunci, numai atunci, Ministeriul Catargiu fu scos de supt acuzație.

La Senat, Kogălniceau răspundea lui D. Ghica. Pomenind și el de împăratul *gentleman*, de «omul mărinimos și drept», și el arunca formula: «nu putem»[32]. Și Adunarea aceastălaltă vota aceeași moțiune. Brătianu cerea chiar Domnului o notă energică, pe care Consiliul n-o admise[33]. Dar Kogălniceanu răspundea pe larg, oficial, la o scrisoare, care nu s-a păstrat, a lui Gorceacov (2/14 februar), referindu-se și la voturile din Parlament[34]. La 13/25 februar el asigura din nou la Cameră că nu admite schimb pentru Basarabia[35]. Iar în urma discursurilor lui D. Ghica, lui P. P. Carp și lui D. Sturdza se adresa, printr-o moțiune, îndemnul ca guvernul să «nu cruțe nimic» pentru a ni apăra drepturile la Congres[36].

La 19/31 ianuar Ignatiev era în București, cu o scrisoare vagă a țarului, care, caracter nobil, se sfia să înfățișeze urâta propunere de nedreptate și neloialitate. Trebui ca Domnul să întrebe hotărât pe emisarul imperial, care mergea la cartierul general pentru încheierea păcii, ca să capete mărturisirea faptei rele care se pregătea[37]. E curios cum notele lui Carol I-iu presintă învitarea de a ceda pe care Kogălniceanu însuși,

în momentul tocmai când răspundea pe larg, cu o deosebită energie, lui Jomini[38], ar fi făcut-o, și anume prin Dimitrie Brătianu[39]. Ar fi cu atât mai curios, cu cât petiții de fidelitate veneau din Basarabia și un vot al Camerelor, ținând la integritatea teritoriului, venea să întărească hotărârea ministeriului. Răspunsul care se dădu și lui Ignatiev fu deci un refuz, deși acesta făcuse să lucească miragiul unei a doua coroane în Bulgaria[40].

În aceeași zi, Marele Duce anunța iscălirea armistițiului fără participarea românească; el prevedea pentru România ca și pentru Serbia, *fără nici o distincțiune*, independența și «o despăgubire teritorială». A noastră trebuia să atârne de la graba cu care am accepta să fim întâi despoiați.

Deși, într-un timp când Kogălniceanu se adresa și colegului său din Constantinopol[41], Bălăceanu vorbea de o neutralizare a Dunării, cerută de Austria, care ar face Basarabia-de-jos fără valoare pentru Rusia[42], singura speranță reală era în conferința de revizuire, pe care, bazându-se pe necesitatea ca Europa să schimbe ceea ce, cu cincizeci de ani înainte, la Paris, tot ea hotărâse, o cereau cu stăruință și Austro-Ungaria și Anglia. În acest sens, Kogălniceanu redactă elocventa lui circulară din 3/15 februar, afirmând pentru România dreptul de a trăi liber care derivă din chiar vitalitatea ei și «gradul de civilisație care o autorisă să se asimileze și permite să fie asimilată cu celelalte state independente»[43].

Ion Ghica era la Viena, unde și acum se tăgăduia pactul de la Reichstadt[44], pentru a căuta să câștige prin argumente economice pe austrieci[45]. Și ambasadorul englez îi spunea că la nimic nu țin rușii mai mult ca la Basarabia, de care vorbea Ignatiev acum șapte ani[46]. Acolo sosiseră stăruințile lui Kogălniceanu, la 24 ianuar (5 februar), pentru acceptarea la conferința acum chiar anunțată de Andrássy[47], pe când, la

Berlin se adresase, într-o scrisoare către bătrânul împărat, Domnul însuși[48].

Pe lângă vagi recunoașteri și asigurări de simpatie, singură Austro-Ungaria ne ținu și mai departe cu oarecare iluzii și speranțe. Repetând că de Basarabia se va vorbi după ce Turcia va fi primit condițiile, baronul Calice, delegatul din 1876 la Conferință, spunea că Turcia nu poate ceda decât ce este al ei, iar teritoriul dat Moldovei în 1856 atârnă de votul Puterilor garante[49]. Din ură față de Rusia, Ungaria lui Tisza ajungea să ne susție și, în misiunea care i se încredință îndată, adversarul principal al Rusiei, D. A Sturdza, va cerceta deci și Budapesta[50]. Trimisul mai credea, dezaprobând aspru pe Kogălniceanu, că ajunge «energie și bună-credință» pentru a salva Basarabia[51]. Dar Kogălniceanu avea dreptate să afirme la 6 mart că toate acestea sunt numai închipuiri, că Austro-Ungaria este înțeleasă cu Rusia, că sforțările românești n-au nici un orizont și că, pe de altă parte, din punct de vedere național și moral, din acela al instinctelor celor mai adânci și din acela al demnității celei mai elementare, nu ne putem târgui asupra jăfuirii noastre[52].

O ultimă sforțare se făcu la Petersburg pe lângă țar, de Domnul însuși, prin trimis special. El arătă, atunci, cât de «delicat» sunt «chestiile de rectificări de hotare», cât «ating de aproape susceptibilitățile naționale» și-și exprimă credința că guvernul rusesc «va găsi o soluție care n-ar micșura demnitatea României și i-ar salva *(sauvegarderait)* interesele»[53]. Nici un răspuns nu veni de la atotputernicul suveran, totuși, până mai ieri, un așa de călduros amic. Doar cu prilejul unei primiri la Curtea din Petersburg, la 26 februar, Alexandru al II-lea amintea agentului român că «românii ar trebui să-și aducă aminte de marile servicii pe care i le-a făcut Rusia, și de

sângele ce a vărsat pentru ei și pe care-l uită prea ușor»[54]. La Viena, ambasadorul rus se scuza zicând că «e o chestie pe care armata rusească o impune diplomației»[55]. La trecerea fiului țarului prin București, Carol I-iu riscă un apel telegrafic către Alexandru al II-lea: «contez pe M. V. în aceste momente grele», și răspunsul era numai acesta: «Dumnezeu să ne ajute ca să evităm noi complicații»[56].

Abia la 1/13 april se va ajunge la o foarte relativă descordare din partea țarului, cancelariul urmând și mai departe cu exploziile lui de grosolănie. Alexandru al II-lea revenea asupra scrisorii de la 24 a Domnului, așa de curios întârziate. Începând prin a pomeni de «relațiile penibile create prin procedeele miniștrilor români» (*je ne puis que regretter les allures des personnes qui sont à la tête du gouvernement et qui ont créé des rapports si tendus, tout à fait en contradiction avec les véritables intérêts de la Roumanie*)[57] și întărind că, de fapt, erau măsuri eventuale la care felul lor de a lucra ar putea să-l oblige», deși ar fi chiar încântat să «se scutească» de dânsele, el vorbea și de «relațiile tradițional amicale», de «frăția de arme»; i se părea că, «pacea nefiind definitivă», vechea convenție e încă în vigoare și ar putea fi adaptată la împrejurări, – pentru care s-ar trimite un «funcționar special» la București, unde o înțelegere ar fi mai bună decât tensiunea actuală[58].

În aceste condiții se semnase tratatul de la San-Stefano (19 februar st. v.). Represintanții României nu luau parte la festivitățile care urmară încheierii acestui act pe care Apusul îl consideră ca provizoriu, și consulul Stuart se formaliza. Trupele noastre erau rechemate de pe malul drept în același timp când rușii începeau ocuparea Basarabiei[59]. La 24 mart (5 april) o circulară de protestare contra tratatului «bilateral» însuși era expediată: România se punea, așteptând congresul, supt scutul

Puterilor garante[60]. Deocamdată ea anunța o protestare contra clausei din tratat care permitea rușilor să treacă doi ani prin țară.

De aici înainte, – deși, în urma ultimului protest, se va ajunge la 20 mart st. v., la amenințările de «desarmare»[61], pe care domnul le răspinse cu frumoasele cuvinte că «armata care a luptat la Plevna supt ochii împăratului Alexandru al II-lea va putea fi strivită, dar nu se va lăsa desarmată»[62], cuvinte ce nu le-am putut uita niciodată și Stuart era chemat la Curte ca să i se spuie că Hohenzollernul de pe tronul român «se va opune desarmării armatei sale»[63] –, discuțiile cu Rusia nu mai au decât un interes sentimental de ambele părți, împletite cu tot felul de incidente trecătoare, care se datoresc în mare parte brutalității lui Gorceacov. Din partea ei, prin omul socotit care se găsea lângă octogenarul cancelariu, nervos în decăderea lui fizică și având în ce mai păstra din inteligența lui amintirea rușinii din 1856 care trebuia reparată[64], Rusia declara că, în ciuda asigurărilor de recunoștință ale lui Kogălniceanu (20 mart st. v.)[65], s-a încheiat acum capitolul «uverturilor directe»[66] și că se va vorbi la pace, apoi, firește, la acel congres pe care rușii l-au considerat ca o intrigă a lui Andrássy, ca o sângeroasă jignire a orgoliului lor de învingători[67].

Trebuie să se recunoască însă, în ce privește opinia publică din Rusia, că, dacă *«Journal de St.-Pétersbourg»*, foaia diplomației rusești, ataca România «nematură», aservită partidelor, explicând că Unirea Principatelor a călcat Tratatul din Paris și că tot ce s-a făcut esențial pe urmă în țara unită nu e decât un șir de alte călcări, că Dunărea liberă e asigurată prin alte mijloace decât posesiunea românească în Basarabia-de-jos, că am întrat în război din calcul și o «ploaie de aur» a căzut asupra noastră, că teritoriul disputat a fost ruinat de o rea administrație, anume manifestări, represintând sentimentul

poporului, vorbeau altfel. Moscova nu aproba această atitudine a diplomației care «a rupt frăția de arme de la Plevna». O scrisoare trimeasă de acolo unui ziar din Berlin spunea limpede: «Diplomații noștri, când au chemat pe români să coopereze, ori trebuiau să se înțeleagă cu ei în chip positiv și în scris asupra condițiilor, ori să nu se atingă deloc chestia gingașă a Basarabiei»[68]. «Politica noastră nu trebuie să fie din nici o parte acusată de ingratitudine față de aceia cari vor fi aliații noștri... Pentru sacrificii reale trebuie și o răsplată reală», scria *Petersburgscaia Viedomosti*.

În mijlocul tumultului scandalos al pasiunilor politice deslănțuite, – chestiunea de căpetenie fiind pentru conducătorii poporului jignit și amenințat de despoiare răsturnarea Ministeriului Brătianu și mai ales a «incapabilului» Kogălniceanu, căruia Brătianu însuși îi dădea, atât de fără dreptate, toată vina nenorocirii[69] –, se aștepta deschiderea congresului, care singur putea aduce o ușurare. El trebuia să aibă loc la 1 sau 2 april, dar, dacă Rusia admitea să se discute punctele de la San-Stefano care priveau celelalte Puteri, Anglia ținea morțiș să se discute toate[70]. De aici va rezulta o lungă amânare, și Bismarck profită de dânsa pentru a răpi amicilor austro-ungari onoarea de a adăposti la Viena lor congresul.

O nouă încercare a lui Ignatiev la Viena nu izbuti, și, în momentul când el sta să plece cu un rezultat rău, Brătianu sosea acolo, unde Kogălniceanu nu mai aștepta nimic bun, pentru a face experiența sa personală (30 martie st. v.)[71]. O caldă scrisoare a Domnului către Francisc-Iosif îi servea de recomandație[72]. Andrássy îl primea pe dânsul, după ce evitase întâlnirea cu emisarii guvernului: el considera ultimele amenințări rusești ca un simplu mijloc de «intimidare pentru a împiedeca protestarea»[73]. Dar împăratul îi ținea acest limbagiu,

care nu era de încurajare: «*Ați dat probe strălucitoare de patriotism*, reputația d-voastră în această privință e stabilită și *agitația actuală nu poate decât să vă facă rău*»[74]. Dispozițiile de la Berlin fură vagi: Germania nu se angaja[75].

În acest timp, rușii ocupau Giurgiul, luau poziții pe Neajlov și Sabar, ridicau planuri[76]. «Un corp întreg de armată încunjură Bucureștii», telegrafia Kogălniceanu, la 12 april, «supt pretext că se întoarce în Rusia»[77]. Basarabia era ocupată militar, tolerându-se doar, provizoriu, administrația românească[78]. Vase de război soseau la Tulcea și se lucra la Sulina. Ignatiev părea dispus, retrăgând darul Dobrogii, să ni admită, cu Delta, o bucată de pământ de-a lungul Prutului[79]. E «o glumă proastă, ca să nu zic o tristă ironie»[80], răspundea la 18 april st. v. Kogălniceanu.

La întoarcerea lui Brătianu, după ce revenise prin Viena ca să afle că-l cred câștigat pentru renunțare, și revăzuse pe Andrássy[81], complet descurajat, nota de protestare contra tratatului din San-Stefano era în mâna diplomației europene și producea impresie[82]. Se protestase și contra întăririlor rusești în România (2/24 april)[83]. Domnul pleca la 11 mai st. v., pentru a-și inspecta, două săptămâni, trupele în Oltenia, până la Severin și Vârciorova: în momentul când se credea că Anglia, Rusia ar merge până la război, era semnificativ că 40.000 de oameni stăteau gata de apărare, și peste puțin rușii, în mișcările lor, vor întâlni avanposturi românești hotărâte. Cu acest prilej, se vizitează și Vidinul, Smârdanul, Lom-Palanca, Rahova. La un moment se aflase că un regiment de cazaci, din Slatina, a trecut Oltul[84]. Era vorba de retragerea suveranului și a guvernului în adăpostul oltean[85]; și se pregătea un vot al Camerelor pentru aceasta[86]. Brătianu grăbia, contra lui Kogălniceanu și a Domnului, retragerea[87].

În acest moment ambasadorul rus la Londra, contele Șuvalov, venea la Petersburg pentru a forța mâna diplomației imperiale în vederea «congresului serios» pe care-l cerea Anglia. El reuși. La întoarcere, pe când Andrássy părea că menține punctul său de vedere, favorabil nouă în «chestia românească», Salisbury lăsă să-i scape cuvintele: Anglia deploră retrocedarea Basarabiei, dar nu se opune»[88]. Îndată congresul era chemat la Berlin pe ziua de 13 iunie.

Pentru a represinta România, în sfârșit admisă pentru a aduce doar observațiile ei, se delegau de Consiliul de miniștri atât președintele Consiliului, cât și Kogălniceanu (7 iunie)[89]. Cel din urmă ajunsese atât de deprimat, încât admitea ideea, exprimată de Domn, a unui schimb pentru Basarabia, poate până la linia Șumla-Varna[90]. La 13 ale lunii ei se aflau la Berlin și cereau lui Bismarck, președintele Congresului, favoarea de a fi «ascultați înainte de a se delibera asupra intereselor românești»[91]. În acel moment și Brătianu, influențat de Bismarck, ajunse la ideea înțelegerii cu Rusia; Consiliul de miniștri o răspinse: Congresul să decidă![92]

După ce primiseră asigurări «pur academice», de «bunăvoință platonică»[93] – deoarece totul era înțeles de'nainte între Puteri, și numai detalii puteau fi schimbate, trimișii rămaseră încredințați că Basarabia e pierdută: nici o șansă din o sută de scăpare, zicea Waddington[202], represintantul Franciei[94], și, Andrássy însuși își desvelia jocul[95], cerând însă a nu se demobiliza armata[96]. Trimișii României îndurerate presintară deci un memoriu prealabil, care enumera serviciile aduse păcii europene de statul român până la 1877, măsurile luate la acea dată pentru a se asigura «integritatea actuală» a țării, proclamarea independenței ca un rezultat al actelor de hostilitate ale Turciei, participarea la război pentru a împiedica o invazie,

meritele câștigate prin sacrificiile de sânge, părăsirea României la negocierile de pace, destăinuirile lui Ignatiev cu privire la despoiarea care ar lăsa Dunărea în mâni egoiste, încheiarea unui act care permitea trecerea necontenită a rușilor pe pământul secătuit al țării. Se cerea, după recunoașterea Independenței și admiterea neutralității, păstrarea întregimii teritoriale, cu realipirea insulelor și Gurilor Dunării», plus Insula Șerpilor, cruțarea de trecerea rușilor și o indemnitate[97].

După o nouă serie de vizite inutile, la I-iu iulie, în tăcere, cei doi miniștri români fură ascultați. O jenă generală întâmpina pe represintanții unui stat condamnat. Ei știau de altfel ce-i așteaptă. Se mărgeniră deci a înfățișa peripețiile Moldovei răsăritene de la 1812 încă, datoriile contractate de Rusia față de jertfele românești, explicând apoi celelalte puncte a căror admitere era dorită. Luând cuvântul după Kogălniceanu, Brătianu spunea, cu o mișcătoare simplicitate, că a se lua pământul românesc ar fi să se zguduie într-un popor întreg credința în tratate și în dreptul însuși. Pe masa congresului fu depus actul prin care țarul autoriza ratificarea convenției de asigurare a integrității teritoriale românești[98].

În dezbaterile următoare, se ceru doar o mângâiere pentru durerea acestui popor. Bismarck observă însă, de la început, că «opera congresului n-ar fi, după a sa părere, durabilă, dacă un sentiment de demnitate jignită ar rămânea în politica viitoare a unui mare Imperiu»[99]. Aceasta primează pentru el și simpatiile pentru România și considerația pentru Hohenzollernul de pe tronul ei.

Singurul lucru care se căpătă fu, deci, o oarecare lărgire a graniței dobrogene, pe motive etnice, de la Rasova spre Silistra, iar la Mare până la Mangalia, și cruțarea, dorită, de ocu-

patia supt forma trecerii de trupe. În schimb, se impuse, ca o condiție pentru recunoașterea Independenței, împământenirea în masă a evreilor, neasimilați. Aceasta era o surpriză, singura pe care ni-o rezervă Adunarea europeană asupra căreia se concentrează ultimele speranțe ale poporului român.

Peste câteva săptămâni organele administrative românești se retrăgeau din Basarabia, unde lăsau amintirea unei administrații binevoitoare, tolerante și în general oneste.

La 11/23 august, după ce începuse evacuarea Corpului XI din România[100], Stuart cerea ca formalitățile retrocedării să corespundă celor din 1857, cu comisari și delegați speciali și, potrivit cu obiceiul său, el nu uita să vorbească de «regretabilele porniri *(entraînements)* care au alterat în acest din urmă timp armonia raporturilor noastre mutuale și au afectat dureros pe adevărații amici ai României»[101]. Aceste forme solemne fură evitate de ai noștri, cari propuneau o simplă transmitere a puterilor[102]. Și Kogălniceanu observa din Viena, unde se oprise: «Nota baronului Stuart ne scapă de o mare încurcătură, aceia de a oferi»[103]. El cerea ca întâi Dobrogea să ni fie dată, fixându-i-se limitele[104].

Din partea lui, Domnul era de părere «a se evita orice act scris, a ni retrage funcționarii și a lăsa să se treacă asupra noastră un *fait accompli*»[105]; aceasta era și părerea lui Brătianu[106]. În acest sens: al retragerii funcționarilor, – comisarul pe lângă comanda supremă rusească, N. Catargi, continua însă a lucra, și pentru «executarea predării» *(Vollziehung der Uebergabe)* – se dădu și răspunsul lui Stuart[107]: funcționarii mai înalți erau «să se puie în legătură cu succesorii lor». Kogălniceanu, din străinătate, păstra însă părerea sa[108]. Rusia admise că nu se va redacta nici un act oficial.

Afacerea se târî până în toamnă, și vechea hotărâre a lui

Kogălniceanu de a arunca răspunderea tuturor cesiunilor, de orice ordin, în sama unei Constituante, adăugi încă zăbava. Abia la mijlocul lui octombre Camerele, convocate în grabă, deschise la 27 septembre st. v. fără prezența Domnului și a lui Brătianu, pentru a fi închise încă la 4 octombre st. v., admit, deși cu durere[109] și silite, numai pentru întărirea păcii, «părăsirea Basarabiei de autoritățile civile și militare române», luarea în stăpânire a Deltei și a Dobrogii, rămânând ca prin Constituantă să se decidă și noile «legi organice» cu privire la încetățenirea evreilor[110].

Sturdza, Epureanu, Strat vorbiseră contra moțiunii pentru Dobrogea; Ghica și Voinescu pentru. Hotărârea, luată la Cameră cu 83 de voturi contra a 27, permitea, deci, o resolvire din partea Constituantei. De altfel, Kogălniceanu observa că nu e, cum pretind rușii, nici un folos pentru România în acest schimb. Nota lui Gorceacov vorbea, la 29 iunie, de 3-500 kmp și 80 000 de locuitori; de fapt, de o parte Basarabia are 9.125 kmp și Delta 2 812, iar Dobrogea 12 180. Dar, în ce privește lacurile, Basarabia le are pe 1 000 kmp, Dobrogea pe 4 500, însă fără pește, sărate. O țară înfloritoare de o parte, una pustie de alta. În 1860 Basarabia avea 138 521 locuitori, și creșterea în optsprezece ani va fi fiind de zece la sută, deci 152 373, pe când în Dobrogea sunt doar 85-90 000.

La 1/13 octombre fatala hotărâre era executată: aduceam la îndeplinire tratatul și aveam drept la foloasele lui.

Astfel, pe când celelalte Puteri zăboveau, Italia numea încă din acea lună pe baronul Fava trimis extraordinar și ministru plenipotențiar pe lângă Domn, care luase titlul de Alteță Regală[111]; Kogălniceanu se gândise la un Mare Ducat, și hotărârea o luase Francisc-Iosif, la Viena[112].

Atunci chiar, în fața opoziției așa-numitei «fracțiuni libere

și independente» la schimbarea articolului 7, care oprea cetățenia evreilor, Kogălniceanu se retrăgea. «Oamenii ca d-ta» îi scria de la Viena Bălăceanu, «pot suferi eclipse, dar, cât trăiesc, ei nu dispar de pe scena politică»[113].

Dar Rusia nu îngăduia în novembre luarea în stăpânire fără o «înțelegere prealabilă», și din nou Stuart, devenit ministru resident[114], îngrămădea ofensele: era vorba de asigurarea trecerii trupelor rusești pe acolo[115]. Răspunsul, foarte blajin de tot, fu un refuz[116]. În acest timp bulgarii erau aţâțați contra României[117]. Abia în novembre Rusia cedă[118].

Armata fusese demobilizată, dar, la 8/20 octombre, trupele permanente erau primite la București, defilând pe «Calea Victoriei»[119]. În curând luptătorii erau să intre în roada sforțărilor lor eroice. Asigurând pe sultan că populația musulmană va fi bine tratată, și primind și mulțămiri pentru aceasta, Kogălniceanu se îngrijea de luarea în posesiune, de către oaste, ca o pradă de război, a Dobrogii pe ziua de 5 decembre.[120] Dar o proclamație către trupe, scrisă tot de Kogălniceanu, presinta Dobrogea, «posesiunea vechilor Domni români», ca dobândită de la Puteri; întrarea ostașilor români nu e deci a unor «cuceritori», ci a unor «amici» și «frați», fără deosebire de nație, deși majoritatea sunt români; musulmanii trebuie cruțați în lege, așezăminte și moravuri[121]. Locuitorilor li se spunea că intră acum în alcătuirea unui stat constituțional, unde nația – deci și ei – hotărăște; steagul românesc e deci al «libertății, dreptății și păcii» și cea dintâi veste e iertarea de dijmă pentru 1879, în așteptarea unei dări noi, unică[122].

Sosit la Brăila în ziua de 14/26 novembre, Domnul asistă deci la serviciul divin făcut de fostul episcop al Basarabiei, mutat, cu același titlu de «al Dunării de Jos», la Galați, învățatul Vlădică Melhisedec[203], și, întovărășit de I. Brătianu, trecu

pe vasul «Ștefan cel Mare» în Dobrogea, unde-l așteptau detașamente de vânători, de linie și artileriștii unei baterii[123].

Astfel se termină acel război fățiș cu Turcia care n-a fost de fapt, de la un capăt la altul, decât un război ascuns cu scopurile de cotropire ale Rusiei țarului în Orient.

Îl terminam cu pierderi, dar peste amărăciunea ceasului prezent se ridica tarea și sigura conștiință a unei națiuni libere care-și verificase pe câmpul de luptă virtuțile morale. Din avântul de luptă virtuțile morale. Din această moștenire a generației din 1877-8 s-a hrănit avântul altor două până la ceasul îndeplinirii fericite a supremului scop național.

Capitolul XIII

MĂRTURII STRĂINE DESPRE ROMÂNIA DIN 1877

Războiul Independenței n-a pornit dintr-un sentiment național exasperat, după o îndelungată cultivare a elementelor pozitive ale sufletului românesc, – cum a fost cazul cu lupta din 1876 a sârbilor –, nici dintr-o chibzuială politică mult timp pregătită cu participarea tuturor elementelor active din viața politică a României. La baza lui n-a stat o înțelegere a partidelor, în jurul unui program bine definit, și într-o atmosferă de conștiință clară a maselor. El n-a fost susținut de sforțările tuturora, peste neînțelegerile și urile de la o grupare la alta. O armonizare a voințelor n-a fost încercată, și nimeni nu s-a gândit la o adâncire în mase a hotărârii luate; nici o grijă de presă, nici o comunicație prin viu grai, nici o predică prin mahalale și prin sate, nici o întrebuințare a amvonuluui, nici măcar proclamații prin care necontenit să se ție contact cu publicul. V. Alecsandri chemat pentru o conferință la Galați, vorbi, în stilul glumelor de salon, despre «curcani», despre tunurile «răpciugoase» ale turcilor, cu «bostani turcești» și «mere domnești», adăugind amintiri despre Unire[1]. Câțiva oameni singuri au discutat, au hotărât, au luat asupra lor responsabilitățile. Nici măcar fruntașii vieții politice n-au stat o clipă împreună în momentul când se cerea nației cel mai greu din-

tre sacrificii, și unul cu care de două secole nu mai fusese obișnuită.

O literatură a războiului n-a existat. În materie de publicații, am avea de pomenit doar «O cugetare», broșura anonimă a lui Ion Ghica[2], înainte de luarea primelor deciziuni, pe lângă neînsemnatul studiu al lui Al. Vlădescu, *Suveranitatea și independența României față cu capitulațiile, tratatul și convenția din Paris* și al lui I.-A. Comăneanu, *Chestia orientală*, al lui N. Blaremberg, *România și răsboiul actual sau guvernanții și guvernații*. În străinătate, un Georges Bratiano, fost deputat, tipărea broșura *Le panslavisme et ses dangers pour l'Europe* (Paris, 1877), cerând, cu păstrarea Imperiului otoman, o Românie independentă, contra panslavismului, dar condamnând războiul ca opera unei coterii, miserabile care a luat țara în stăpânire», împotriva voinței ei[3]. Se poate adăugi, după articolele lui Nifon Bălășescu despre românii de peste Dunăre în *România liberă* [4], cartea lui Nicolae Densusianu[204] și Damé[205], *Les Roumains du Sud*.

Doar dacă se făcu un larg loc războiului în *Calendarul pentru toți Românii* – cu titlul oarecum iredentist – al lui N. D. Popescu[206] și trebui ca un ardelean, Alessi, să ia asupră-și scrierea unei istorii[207], în fascicule, a războiului, pe care o luă în întreprindere o firmă din Graz.

Ani întregi trebuiră să treacă înainte ca Teodor Văcărescu să-și publice o altă istorie cu caracter pur militar, aproape o dată cu lucrarea anonimă a statului-major[208]. Până și amintirile:ale căpitanului Crăiniceanu[209], ale maiorului Pruncu etc. nu fură date la iveală decât după ce interesul cel puternic dispăruse și alte frământări preocupau societatea românească.

Ziarele avură ori o atitudine de partid, ca *Românul* și *Telegraful*, ale liberalilor, *Presa*, al liberalilor moderați, ori una șovăitoare, nu fără legăturile de partid, ca *România liberă*, ori căutară numai o clientelă pentru informații culese uneori la

fața locului, ca *Războiul* poetului macedonean G. Grandea[210] *(v. și Globul)*, și ca *l'Orient*)[211]. *Presa* avea corespondențe din provincie, dar nu totdeauna – ca acelea din Bolgrad – în legătură cu luptele noastre; mai puține știri de acest fel se găsesc în *România liberă*. În provincie, Iașul n-avea decât o biată foaie de ocazie, ca *Steaua României*.

Am vorbit aiurea de literatura propriu-zisă. Ea a fost extraordinar de mediocră, și, la represintarea *Visului Dochiei*[212] de Frédéric Damé, o carte asupra paternității căreia se ridicau pretenții din partea unui scriitor» român[5], Eminescu, desgustat, putea scrie: «E permis ca un scriitor rău să se folosească de nenorocirea țării pentru a atrage franci la... panoramă?»[6].

Atitudinea oricui a fost lăsată la întâmplare. O corespondență din Călărași a ziarului *Presa* (18 mai) prezintă pe ruși intrând în oraș la strigătele vesele: «Muscalii au venit». Scriitorul vorbește de «afecțiunea românului pentru muscal», îmbiat cu tradiționalul păhar de rachiu, de ofițerii culți, de datoria țerii care «nu va lăsa pe armata rusă să simță că este străină».

Nu e de mirare că astfel o rea stare de spirit se produse în clasele superioare, care nu participă decât în prea slabă măsură la durerea suferinților și la bucuria gloriei câștigate. Dacă, după luarea Plevnei, un I. Negri recomanda ca 10-15 000 de ostași aleși să ia parte și mai încolo la operațiile rusești[7], un oarecare din Craiova scrie după Grivița: «Măria Ta, lasă comanda oștirilor colosului Nordului și decorații, și vino în grabă în mijlocul nostru, cu rămășițele eroicelor noastre armate, nu cumva dreptul Dumnezeu, pentru nemulțămirea noastră, să extermine restul armatei, pierzându-ni atât țara, cât și pe noi, după cum vă expuneți în tot momentul, rămânând tronul orfan în favoarea poate a d-lui Brătianu cel ce petrece

prin Măgurele (sic). Vino, Măria Ta, în mijlocul nostru ca să scoatem pe turci din țară, cari, împreună cu ungurii, ni vor devasta căminele și moșiile și ni vor mutila familiile». Cutare scria din Grivița chiar contra «abrutisării» în cazărmi[8]. Se reproduceau în ziare critice infame ca aceea care înfățișa pe un ofițer opunându-se la executarea ordinului de înaintare: «D-le colonel, nu înaintez, căci nu voiesc să mor»[9]. O altă scrisoare descria lupta de la Rahova, glorificată de Domn, ca o greșeală tactică, infanteria stând supt focul artileriei șase ceasuri[10]. Domnița Alina Știrbei[213], măritată Florescu, refuza decorația Doamnei Elisabeta cu această motivare: «Născută și crescută în simțimintele curat românești, n-am crezut și nu crez că împlinirea unei datorii trebuie brevetată»[11]. Filosoful Vasile Conta[214] proclama inferioritatea intelectuală a lui Kogălniceanu și Brătianu. Un ziarist francez atribuie în novembre unui mare proprietar de neam domnesc părerea că «la cea d'intâiu știre a trecerii hotarului de către ruși, ar fi trebuit să se licențieze imediat toată armata românească, în același timp ca o protestare și ca o afirmare a neutralității»[12].

Partidele întrebuințau războiul pentru luptele sterpe dintre dânsele. Alecsandri adresa generalului Florescu o poezie[215] în care era vorba de fericita vreme a respectului pentru merit și se înfiera «băloasa infamie», «hidoasa pocitură», și aceasta nu împiedica, puțin după aceea, un banchet național în onoarea poetului[216], la care asista și un delegat al Domnului. Se organiza o demonstrație de stradă care mergea la Florescu și la B. Boerescu, pe când onorurile date lui Nicolae Golescu erau criticate pentru că s-a întrerupt circulația, oprindu-se și trăsura Marelui Duce Alexe[13].

Dar acest război ajunse îndată al admirabilului instinct secular al nației. «În general», scrie corespondentul ziarului *Le Bien Public*, «populația arată un entusiasm pentru războiu pe care nu l-ai fi presupus la un popor care, ca acel românesc, s-a

bucurat așa de mult timp de o pace neîntreruptă. Același entusiasm domnește, orice s-ar zice, în armată Domnul a fost aclamat cu frenesie, cu strigătul: *Trăiască independența*, la trecerea trupelor pe malul drept al Dunării»[14]. O mândrie de altă natură decât aceea ieșită din situație și din avere răsări din adâncul nației. Se puteau vedea astfel grupe de «femei, femei sărace, femei din popor care rugau pe mama orfanilor să li primească munca de o săptămână pentru ajutorul răniților»[15]. Cutare tată afla din ziare isprava fiului său și, cum *Războiul* tipărea portrete, el oferea ziarului pe al său fiindcă lumea-i spusese că samănă bine cu fiul[16]. Asemenea manifestații naive și bune corespundeau cu ce oferea frontul, și în cele mai aspre zile de toamnă, în jurul Plevnei inundate. O scrisoare de pe front din octombre înfățișează pe soldat astfel: «Dacă-i e frig, își leapădă și mantaua, dacă-i e foame, cântă, iar, dacă se întâmplă să-i fie și frig și foame, se pune pe glume și basme, până când alungă acești musafiri neplăcuți»[17]. Un ofițer care va cădea îndată, căpitanul Georgevici, înștiința acasă: «Sau ieșim învingători sau toți rămânem aici»[18]. Când se produseră conflictele, ce se puteau aștepta, cu rușii, țeranii noștri nu se lăsau jigniți de insolenții lor camarazi: «Ni se spusese», zicea unul, «că veniam aici ca să-mi apăr țara; pentru a fi astfel tratați, am trecut noi Dunărea»?[19].

Se trezi astfel o milă de dorobanț, de bunul ostaș fără rezerve și fără pretenții, de întruparea onestității țărănești în stricta și jertfitoarea îndeplinire a datoriei. Pe acesta-l vedea și-l nemurea în schițele sale marele pictor Grigorescu[20], pe când Szathmáry culegea mai mult, după o modă mai veche, cu deosebire scene mari de lupte. Și un poet necunoscut, N. Baboianu[217] cânta pe dorobanțul rămas pe câmpul străin:

Zace bravul dorobanț,
Neîngropat lângă un șanț.

Și fata care l-a iubit spune:

Nițule, nu te-oiu uita,
Plânge-voiu de jalea ta.

Și un nor vine deasupra locului muceniciei:

De lacrimi s-a scuturat
Ca ce rouă au picat
Peste mândrul căciular,
Mort străin peste hotar.

Dar războiul a adus și o revelație a României și a românilor în străinătate.

Până atunci se știa din România atâta: drumul pe Dunăre în vapoarele austriece, București în plină prefacere disarmonică, Galațul și Brăila cu străzile lor noroioase. Rareori se pomenea vreo altă localitate întâmplător atinsă de vreun vizitator neobișnuit. Natura, frumusețea câmpiilor, farmecul codrilor nu se cunoștea, măcar din vremea când desenatori francezi, atrași de tainele romantismului și de surprizele pitorescului, nu mai veniau în părțile noastre.

Împrejurările războiului aduseră pe informatorii atâtor ziare, pretutindeni[21]: la Iași, unde trecea țarul, la Galați, unde apăreau rușii, la Brăila, unde defilau aceiași, la Giurgiul bombardat, la Zimnicea podului rusesc, la Poiana, cartierul general al Domnului, la Calafat, locul primului duel de artilerie. În cale erau atâtea lucruri de prins, și de scriitor și de desenator.

Un corespondent italian, cel mai vorbăreț, Niccolò Lazzaro, care-și strică apoi relațiile cu noi prin tonul critic, de altfel uneori îndreptățit, al scriselor sale, fu mirat să întâlnească încă de la Orșova un caracter românesc al țerii, cu «Officiulu

comunale» la Primărie. «Țerancele poartă peste fuste un fel de mreajă, ba chiar o simplă cingătoare din care se coboară o cantitate nenumărată de firicele de lână»[22]. E aici «la facilità rumena e la gentilezza latina». Pe «calea ferată cu mult superioară celei italiene», el străbate o țară cu «temperatura dulce, soarele splendid, cerul clar fără umbră de nor. «Mi se părea că sunt pe lacul de Como și la Sorrento: lipsea numai mireasma florilor de portocal»[23]; la stații, ca la Filiaș, copii în zdrențe vând clopoței de primăvară. După ce vedea Bucureștii în clipa de nervozitate a primirii Marelui Duce Nicolae, el se oprește la Comana înaintea vechii mănăstiri care «se oglindește într-un lac populat de nuferi și frecventat de berze»[24]. Cotrocenii sunt descriși de dânsul astfel: «Din grădinile de la Cotroceni ai plăcerea de a gusta o frumoasă vedere a Bucureștilor: de pe acel deal se domină acea îngrămădire de verdeață bogată, din care țâșnesc turnurile elegante ale Sf. Spiridon și altor o sută de biserici și din care se ridică rândurile de sus ale celor câteva case din București cari le au. La picioarele dealului șerpuiește și *fluit lutulenta* Dâmbovița[25]. Aceiași Cotroceni apar astfel în descripția unui colaborator al ziarului *Le Constitutionnel* («d'H»): «E o veche mănăstire zidită către 1680 de Șerban Cantacuzino chiar lângă București, la S.-V. de oraș, pe malul drept al Dâmboviței. Ca locuință, e mai mult ca mediocră, dar grădinile și dependențele au oarecare farmec. Se observă mai ales o terasă având pretenția de a rivalisa cu aceea de la St. Germain. De acolo, vederea descopere toată regiunea dimprejur: întâiu orașul, cochet așezat pe cele două maluri ale Dâmboviței; apoi, marile păduri care mărginesc zarea spre Sud; pe urmă terenul de manevre, nu departe de capetele căruia se ridică frumoasele casărmi de infanterie, de artilerie și Malmaison: de jur-împrejur, calea ferată, căreia i se zice fără dreptate de centură, pentru că nu atinge decât partea de Vest a orașului»[26]. În margenea Bucureștilor, unde era tabăra ruseas-

că, el primește de la natura românească adânca impresie pe care o înfățișează în aceste rânduri pline de poezie: «Soarele-și săgeta ultimele raze asupra baionetelor și puștilor în piramidă și asupra tunurilor de bronz; în ape orăcăiau broaștele. Stoluri de corbi și de cioare țipau pe tremurătoarele vârfuri ale brazilor; în adâncul dumbrăvii privighetoarea înălța cântecele serii»[27]. În șesul muntean spre Giurgiu el descrie din nou «apusul soarelui, înălțarea unei enorme luni de coloarea sângelui și berzele dormind într-un picior pe vârful arborilor pădurii»[28]. În părțile Alexandriei scriitorul italian se va găsi în fața stepei fără copaci, care, de n-ar fi animalele, ar părea un *paese morto*. «Desigur», scrie el, «stepa își are frumusețea: florile ce răsar galbene ca aurul, galbene de crom, liliachiu întunecat și liliachiu deschis pe fondul verde, fac tot ce pot ca s-o împodobească în acest timp al anului. Dar absoluta monotonie a unui lucru destul de frumos ajunge a fi un chin»[29]. Podișul ce urmează, «monoton și inculț», e întrerupt doar de câte o mlaștină; bivoli rătăcesc pe câmp la satul de bulgari Găuriciu[30].

În câmpiile înflorite din mai și Kohn-Abrest vedem țerance cu trăsături «greco-clasice». «Puritatea, corectitudinea trăsăturilor se păstrează la acești rurali: rasa s-a menținut intactă»[31]. Ar fi o inspirație pentru pictorul scenelor rustice din Italia, Leopold Robert[218].

Francezii se opresc mai mult, îndelung, cu simpatie, asupra rasei. Vorbind de oltenii întâlniți în cale, corespondentul ziarului *La France* scrie: «tipurile lor și porturile lor se deosebesc esențial de ale țeranilor din Muntenia. Rasa e mai tare, profilul mai accentuat, limba mai aspră. Lucru curios și în adevăr făcut ca să atragă atenția etnologilor, tipul din Oltenia e același, cu puține deosebiri, ca tipul moldovenesc al românilor de dincolo de Siretiu. Mai mult, dialectele acestor rase, despărțite prin imensa regiune dintre Olt și Siretiu sunt aproape asemenea»[32].

Și același descrie, încântat, înfățișarea țerancelor din aceste locuri de o așa de puternică viață sătească: «Întâlnim alergând cu picioarele goale 'n roua dimineții cete de sătence cu rochia scurtă, cu picioarele de coloarea bronzului, cu mijlocul încins de fote de lână roșie. Poartă pe cap ciubărașe de lemn, în fundul cărora sunt grămădite merindele pe care merg să le vândă la oraș. Neavând mânile sprijinite pe șolduri, ele n-au înfățișarea vulgară a genoveselor sau a bascelor. Părul și gâtul ascunse de un văl alb, pieptul răsărit în față, fota căzând drept pe șolduri dau femeilor muntene aiere de statui egiptene. E în mersul lor o noblețâ particulară care scoate și mai mult la iveală gravitatea lor naturală. Nu râd, nu se ciorovăesc între ele; le vezi trecând tăcute ca niște apariții»[33]. Din «superbele păduri de stejar, ale căror poiene n-ar strica frumusețea peisagiului de la Fontainebleau» (*superbes forêts de chênes dont les clairières ne dépareraient par Fontainebleau*), răsar căsuțe cu cerdac, în care se zbenguie «copii goi strălucind ca niște gonguri de aramă, culcați la soare claie peste grămadă, cu câinii cu bot de hienă, bivoli în libertate, cete de porci tolăniți în bălți de noroiu... În mijlocul satului, femei înhămate la aripile unei mori se învârtesc, cu un pas cadențat, pe când fetițe întinse la umbră le privesc lucrând». Nu se uită nici «cimitirul de modă turcească, cu crucile acoperite de un fel de umbrelă și lespezile în picioare, fără pisanie»[34]. Același călător părăsește în iulie Bucureștii prin cartiere foarte urâte: «o lungă mahala, mărginită de case miserabile. Nici un pavaj, gropi de un picior de adâncime, bălțoace de noroiu negricios, deposite de imundiții și, mai departe, pe câmp, la porțile orașului, schelete de cai în jurul cărora se adună cete de câni sălbateci», ca în orice mahala a Orientului[35]. Dar la Băneasa lumea bună se plimbă în echipaje, iar la Drăgănești hora. De o parte, în acest sat sărac, artă populară: «covoare de rând, dar de un desemn destul de original». De alta, sărăcie: un țăran cere să

se dea o bucată de pâne fetiței lui, «care nu mâncase pâne în viața ei»[36]. Oamenii sunt plătiți cu doi franci ziua, ba chiar cu un franc și jumătate; când rușii li dau trei, ei se pot crede deci mulțămiți[37]. Iar Farcy, de la *Constitutionnel*, judecă astfel, în rânduri pe care le-am mai citat aici, legăturile acestor oameni buni și ușor mulțămiți cu țara care li cere cea mai mare din jertfe: «Acest popor e supus, ușor de condus, credul, deprins să suporte miseria; el consimte deci la ce i se cere; el face credit ministeriului pentru o campanie de toamnă, pentru că ministeriul își crede onoarea angajată»[38].

Iașul apare numai în notele lui Kohn-Abrest *(Zigzags en Bulgarie*, Paris, 1879). Găsește, venind din Ungheni, un hotel prost, cu chelneri à la Frà Diavolo, «în pestelcă și frac cu pete de grăsime». Un medic îl duce la «un fel de pavilion depinzând de cercul aristocrației». Orașul, cu porțile gătite de Rusalii, «înflorit», e un triumf al verdeței. Străzile sunt bine pavate. Războiul a adus o enormă mișcare. Negustorași, de cincisprezece ani, oferă «șele, mântăli de ploaie, bretele igienice, plastroane contra gloanțelor – și femei»[39]. Același vede în cochetul Focșani soldați în zdrențe ducând un dezertor legat[40].

Venind la centrele muntenești de atunci, Calafatul se presintă în iunie corespondentului ziarului *Le Temps* ca un orășel cu «căsuțele curățele, bine aliniate, încunjurate de grădinițe»[41]. Cu toate obusurile turcești, abia vreo sută cincizeci, două sute de case erau stricate. Un singur hotel cu pat de lemn, dar cu cearșafurile curate. Un restaurant francez «Au père Auguste»[42].

Craiova sperie pe corespondentul foii *Bien Public* prin pavagiul ei, care «întrece ce se poate visa mai de necrezut ca înspăimântător. E o groapă la fiecare pas, o serie de cufundări și, dacă, mergând cot la cot cu un prieten, îl vezi dispărând, nu trebuie să te miri: s-a coborât, pur și simplu, în fundul unei vaste crăpături. Reieai convorbirea și calea, îndată ce a ieșit de

acolo». Dar recunoaște «case de o eleganță incontestabilă»[43]. Ca hoteluri, citează Hotelul Teodoru, unde e refuzat, Hotelul Stănescu, unde i se îngăduie întrarea. În *Le Temps*, capitala Olteniei apare ca un oraș «foarte rău pavat..., dar locuit, în schimb, de oameni foarte plăcuți, judecând după cei pe cari am avut ocasia să-i cunosc în scurtul spațiu de treizeci și șase de ceasuri». Se vorbește de biserica Sf. Dumitru, «o veche catedrală foarte curioasă pe care o lasă din nenorocire să cadă în ruine», și de «o frumoasă grădină publică»[44]. Se arată foarte mulțămit de prefect, «cel mai amabil din funcționari», de un judecător al Curții de Apel, care-l presintă la Clubul Tinerimii. În familii se putea crede ca în Franța ori ca în Louisiana lui[45]. Birjile luxoase, frumusețea femeilor fac un mare efect, *effettone*, corespondentului italian[46].

La Severin, Lazzaro află hoteluri bune, la unul din ele cu o pariziană la casă. Orașul e vioi, dar cu un pavaj rău. E «o viață și un brio extraordinar»[47]. La Alexandria abisuri de noroi[48]. La Slatina nu e nici birjă, nici hotel; se întâlnește și un medic francez, Lapommeraye, așezat acolo de cincisprezece ani[49].

Kohn-Abrest vede tot la Alexandria meșteri lucrând oriental afară, la Zimnicea un «simulacru de castel, încunjurat cu un parc adevărat, plantat cu ulmi splendizi», al baronului Sina, vila Ipsilanti, o cafenea a «Cercului» cu balcon[50]. Acolo e o adevărată piață comercială improvizată; o jumătate de duzină de restaurante a ieșit ca din pământ. «Zimnicea toată sămăna cu un vast bâlciu unde se găsia ceva din toate»[51].

Multe sunt știrile privitoare la Giurgiu, adesea bombardat. Kohn-Abrest, martur al bombardării Rusciucului, găsește un oraș în plină fugă, cu două hotele, Hôtel de Paris și Hôtel Bellevue, părăsite, rupte de ghiulele, apoi: cafenea, confiserie; lângă moara grecească, un arc «măreț». Locuitorii revin în ceasurile libere[52]. La 7 iulie, corespondentul ziarului

République Française nu află pe șapte, opt străzi nici o casă întreagă; «cea mai mare parte au devenit total nelocuibile... Gimnasiul, singura casă cu două rânduri, a fost pătruns de ghiulele, treizeci și cinci de obusuri l-au distrus cu totul. Direcția Poștelor și Telegrafelor a primit unul, care, prin tufișuri de trandafiri și de ginestre, a zbucnit supt poartă și a stricat un drăguț peron de vilă, care părea atât de bine făcut pentru pașnicele convorbiri ale unei seri poetice. Consulatul Germaniei a fost atins în două locuri». La moara cu aburi, arsă alaltăieri, «nimic n-a putut fi păstrat». Spitalul din partea nord-estică n-a fost atins: un singur obus a căzut în ziua când era acolo Domnul[53].

Încă de la sfârșitul lui april, de altfel, locuitorii fugiseră; li se fixaseră două ore pentru a-și înregistra bagajele. Bandele de pradă apăruseră. «Persoanele silite să rămâie la Giurgiu se grupează noaptea într-o singură casă și veghiază pe rând pentru siguranța lor, cu armele în mână»[54]. Un alt corespondent, de la ziarul *La France*, scrie astfel la I-iu iulie: «Oraș imens, care nu e populat decât de 25 000 de locuitori. Nu cred să fie acum mai mult de 200 de persoane în tot Giurgiul; și aceia locuiesc în cartierul vecin cu gara, mai puțin expus decât celelalte la focul bateriilor turcești... De acolo până la cheiul de debarcare, nu rămâne un singur locuitor în case. O rămășiță de viață s-a concentrat pe acest loc, unde sunt deschise încă două cafenele, înaintea cărora sunt așezați cinci-șase ofițeri ruși și cele trei sau patru familii care au rămas la locul lor». Când bat obusele, o trâmbiță din turn înștiințează pe locuitori. «Întrăm în biserica grecească. Patru obusuri de calibru tare au spintecat-o, izbucnind în interior și sfărâmând obiectele cultului... Fațada gimnasiului sau liceului a servit visibil ca punct de țintă artileriștilor turci; e străbătută de șaptezeci de găuri de obuse. Casa pe care o ocupa telegraful e pe trei sferturi distrusă. S-a ars cu totul o moară de 200 000 de franci, dar s-au

păstrat magaziile de grâne... Câinii rătăcitori au părăsit și ei cartierele de lângă cheiu. Câțiva au fost răniți și gem căutându-și hrana»[55].

La I-iu iulie însă anume dame din București erau la Giurgiu pentru plăcerea de a vedea războiul, între altele o actriță de Odessa, d-șoara Keller, venind din Iași[56]. La sfârșitul lui august încă, un alt vizitator, corespondentul ziarului *La France*, prezintă pe locuitorii Giurgiului în pădurile de la Frățești, prin corturi sau în tufișuri. «E un fel de oraș alături de oraș sau mai degrabă un vast lagăr de nomazi. Fiecare copac își are Silvanul. Bucătăria se face în aier liber, albiturile se usucă pe ramuri. Câinii rătăcitori se joacă în praf cu copii goi... La anume ceasuri, seara, când scripcele țiganilor rătăcitori scârție supt frunziș, pădurea întreagă prinde a râde. O, fericitul popor în asemenea momente! Să se observe românul la București, poleit apusenește, sau pe câmp, sau pe drumurile pustii ale Munteniei, ducându-și încet căruța trasă de bivoli (*sic*), cu înfățișarea țeranilor din Latiu, îl găsești totdeauna același. Geniul Orientului a scuturat pe fruntea lui macii acestei indiferențe în materie de calamități, care dă fatalism musulmanului și iluminism slavului». Cât privește Giurgiul, «ar trebui creionul unui mare artist pentru a smulge acestui colț de oraș fisionomiile ciudate pe care le adăpostesc câteva din casele sale». Și o scenă interesantă se descrie. Hotelul «Alexandria», singurul deschis, e o casă mare cu cerdace și o curte în care încap cincizeci de cai, plus cinci-șase boschete cu mese. Jos, o prăvălie cu spirt pentru ruși. Se petrece toată noaptea cu țigani. «Să săruți o femeie de petrecere e de noroc. Sunt acolo lăutari țigani din Ungaria, bucătari nemți, negustori de calțavete, de inele de aramă și false Bully venite nu se știe de unde, vienese, polone, unguroaice... Ofițerul face să sară ultimu-i ban de aur. E! Rusia e departe și obusul merge iute». Când începe bombardarea, țiganii tac, femeile fug, hotelierul

își strânge banii, dar clienții vreau să se refacă petrecerea. Și ei sunt ascultați, pe când, în urletul câinilor, orășenii se răpăd la gară[57].

Lazzaro vorbește de farmacistul Alexandrescu, care se plângea că are pagube de 11 000 de galbeni. Obusele căzuseră pe hotelele *Europa, Italiano*, lăsând neatins numai un al treilea, *Bellevue*[58]. La Hotel *Petersburg*, ținut de un italian din Trieste, se stătea în pivniți[59]. Rușii înștiințau din casă în casă când trebuie să plece lumea[60].

Brăila prezintă colaboratorului ziarului *La France*, în mai, port cu cincizeci de vase, străzi largi ca Avenue des Champs Élysées, dar străzile sunt grozave, cu «imense știoalne de noroiu» în cale. De fapt, «e scheletul unui imens oraș... Străzile cu îngrijire trase la linie au o lățime de 800 de metri și sunt mărginite cu case și colibe atât de joase încât par a fi îngropate în pământ. În cloacele formate de apă și de imundiții în mijlocul acestor mari căi tăpăligesc mari câni-lupi rătăcitori în cete, aproape în stare sălbatecă». În lupta cu bateriile rusești, monitoarele turcilor trag patruzeci și două de lovituri, din care douăsprezece ori cincisprezece cad în oraș, trei obuze mari distrugând două case goale. «Prefectul a făcut o proclamație ca să îndemne pe locuitori să rămâie, dar ei plecaseră acum când s-a afișat. Locuitorii arătau, plecând, o destul de mare înțelegere a lucrurilor»[61]. Lazzaro, de la *Fanfulla*, care a fost un moment și arestat acolo de generalul Zotov, ca să fie liberat de prefect, d. D. R. Rosetti, vorbește și el de acele *larghe e oscure vie* ale Brăilei, de grădina publică și muzica militară rusească, de sălile pline de ofițeri și femei ale Hotelului *Petersburg*, unde se coborâse[62]. Lazzaro a văzut acolo primirea țarului salutat ca liberator, și el arată și sălașul înalților oaspeți: țarul la «Grabiesco», Nicolae la «vedova Anastopoulo», casa Suțu fiind gătită pentru Domn[63]. Când Alexandru al II-lea sosi, la 9, vizitând lagărul de la Monument

pentru binecuvântarea steagurilor – fratele său, generalissimul, ține discurs trupelor în piața portului – și a supraveghea trecerea Dunării, în cântece, de către soldații ruși, – atunci a fost rănit pictorul Vereșciaghin[219] –, Brăila părea *una città morta*[64]. Într-o scrisoare către *l'Illustrazione Italiana* se descrie orașul cu 40 000 de locuitori și un milion de franci venit: frumoasă piață cu muzică și românească și rusească, multe șantane de război și pentru oaspeți, *Grand Hôtel Victoria*. Alături, Galații par o «città curiosa, orientale per le costruzioni, internazionale per le abtitudini», cu străzi mai rele ca acelea din Belgrad, cu un convenabil *Hôtel du Nord*[65].

Firește, foarte mult se vorbește de Ploiești. Kohn-Abrest acolo găsește între gară și centru «un aspect cu totul rustic». Piața e bună, și, mai ales Școala, Liceul. Pe a doua piață cafeneaua principală și două hoteluri: «unul cu aparență elegantă, un fals aier de vilă, cu o grădiniță îngrijită»[66], celălalt primitiv, ținut de evrei, grăjdarul singur fiind român. La Hôtel de Moldavie se ia 6 franci pe zi. «Celula» călătorului francez are doar un pat de fier și o masă de toaletă fără ibric. Nu lipsește Hotelul Victoria, care va fi celebrat de Caragiale. Umblând după patenta sa de corespondent, francezul află vila Marelui Duce cu două turnulețe, având un «fals aier de castel», în mijloc cu balustradă în stuc, între flori. Seara, în grădină, unde e *café-concert*, o pariziană zice *La clef*. Lazzaro, găzduit la un profesor de liceu, de a cărui casă nu e prea mulțămit, găsește în mai un oraș întins cât Milanul, cu construcții sărăcăcioase, afară de biserici[67]. Străzile sunt foarte rele, «oribile». Praf sau bălți în care orăcăie broaștele, câinii... Hotelele *Petersburg* și *Victoria* așteaptă pe vizitatori. Un ziar, «Aquila Română», dă știri politice[68]. O trupă italiană dă represintații, și de pantomimă, cu briganzi[69]. Multe zile, ziaristul italian rămase acolo, așteptând sosirea țarului. La liceu se face un *mess* pentru cartierul general, cu două corturi, unul pentru o capelă de

lagăr, cuprinzând un triptic de argint cu Sf. Gheorghe și decorația cu acest nume. În vila Cantili stă Marele Duce: «o casă dreptunghiulară, de forme arhitectonice destul de discrete», cu mobile din Paris și Viena[70]. Casa Negulescu se pregătește pentru împărat, adăugindu-i-se o marchiză, pregătindu-i odăi turcești, punând un portret în ulei al lui Nicolae I-iu lângă cromolitografia care represintă pe Domn. Într-o curte vecină se face un *berceau* pentru seară. Strada Sf. Nicolae primește și pe generalul Miliutin: va deveni istorică. La 10 iunie el revine asupra aranjamentului casei Negulescu: sală de intrare, la dreapta pentru ofițeri, la stânga pentru servitori, coridor spre curte și sufragerie după sala ofițerilor, salon turcesc galben-roșu, perdele cu semiluna, biurou de nuc, sufragerie de nuc alb. Salonul, «ca un magazin de mobile», are scaune aurite, console, canapea de mahon, fotolii de catifea albastră, un portocal înflorit în vas, candelabru de onix[71].

Corespondentul de la *République Française* a văzut la 8 iunie orașul și el vorbește de «pavagiul atroce a trei sau patru străzi și abisurile de praf ale tuturor celorlalte», dar «nimic mai zimbitor decât Ploieștii»[72]. E «o succesiune de grădini», casele răsărind din verdeață; lăutari cântă în grădina publică; piața e ca a Serascheratului din Constantinopol. Dar în timpul ședерii țarului a trebuit să se împiedice, din cauza prafului, circulația prin străzile vecine[73].

Orașul era nespus de aglomerat: corturi de piețe, paturi în scări; se doarme pe bulevarde, în cafenele, pe trotuar; în centru se dă și 50 de franci pe noapte. Evrei poloni și români mișună. Corespondentul ziarului *La France* descrie splendorile casei Negulescu: salon bogat, salon turcesc, sală de mâncare, *fumoir*, sală pentru statul-major, sală de culcare; în casa vecină se așează țareviciul[74].

Corespondentul ziarului *Bien Public*, care era aici la 9 iunie

admirând munții vecini, apele clare din vecinătate, culegea o glumă despre Ploiești, pe care o traducea astfel în franțuzește:

Que Dieu vous garde
De la boue de Ploesti,
De la famine de Gaesti
Et des fièvres de Golesti.

«În ciuda tuturor proverbelor care previn defavorabil pe călători pe sama Ploieștilor, trebuie să mărturisesc că acest oraș mi-a părut unul din cele mai cochete, unul din cele mai originale din România»[75]. El laudă «curtoasia cu totul latină» cu care Negulescu și-a oferit casa, permițând să i-o transforme. Se face în jur o grădină de toată frumusețea. O stradă cu patrusprezece case e menită suitei; se ridică un grajd pentru trei sute de cai. Ziaristul merge la biserică la Precista[76]. Generalul Hasenkampf[220], scrie francezul, stă «într-o încântătoare *(ravissante)* casă care aparține unei doamne genevese».

Relativ puțin, la acești neobișnuiți informatori, despre căpitala însăși. Kohn-Abrest se arată uimit de ce se află în Capitală, în locul «cuibului pe jumătate barbar în care boierii clasici se plimbau în sănii, încotoșmănați în blăni»: «un oraș plăcut și original, pe jumătate Paris, pe jumătate Orient»[77]. El descrie un București foarte plăcut, «oasă în mijocul unei civilisații puțin înaintate»[78], cu grădinile lui multe, cu casele mari și magazinele europene lângă colibe, dar pretutindeni câteva flori care li acopăr mizeria[79]. Puține case cu multe etaje. «Fiecare secol și-a lăsat pecetea și fiecare clăditor a lucrat după fantasia lui»[80]. Mitropolia-i apare aproape ruinată. Mulți ruși, cu totul izolați între camarazii lor români. «Românii mirosiau în rus spoliatorul care mai târziu s-ar împodobi cu serviciile primite în loc să fie recunoscător»[81].

La primirea țarului, «acest oraș nu tocmai comun, și atât de

curios totuși sămăna cu orașele solemne ale Italiei, dar cu avantagiul unei mai mari libertăți de mișcări și unei mai mari cordialități în expansiune»[82].

Și el vede însă înainte de toate continua beție a unei bucurii superficiale. În ziua când rușii trec Dunărea, la Herăstrău ofițeri, «nimfe» pentru dânșii, călușari. La Café Boulevard sporovăiesc furnizorii armatelor. La Cercul Tinerimii se joacă cărțile[83]. Hôtel Hugues, Hôtel Boulevard, restaurantul Labbes sunt pline de lume; Rașca, Dacia, Union, Suisse, grădinile la modă, atrag clienți nenumărați: Gorceacov se poate vedea cu o exotică actriță, Lea, «la fille de l'armée», la brat. Francezul Paul Legrand e aplaudat în Pierrot. Se abuzează de numele răniților pentru serbări[84]. La Cercul Tinerimii «spirite foarte vioaie» *(alertes)*[85]. Se va adăuga Teatrul d-rei Keller, Circul de câni[86].

Dar ce-i place mai mult e Cișmigiul, atât de părăsit: «Nu știu care altă grădină ar putea, după umila mea părere, să lupte cu acest parc, în care umbra e așa de proaspătă, flora așa de variată; Bucureștenilor pare că li pasă destul de puțin de această minune pe care o au; întreținerea Cișmegiului lasă de dorit; luminarea e nulă, și nu întâlnești în el decât trecători». Îl încântă și mahalaua de la gară, cu căsuțele ei fără pretenție: «Îndoit gard de căsuțe și vile, răsărind dintre grădini, încunjurate de iederă mirosind bine și cu ferestile deschise asupra unor interioruri confortabile, elegante și adesea bogat mobilate. Familia cu copiii drăguț îmbrăcați era adunată pentru prânzul de seară»[87].

Multe lucruri plac străinilor. La represintația de gală de la sfârșitul lui iunie pentru răniți, cu *Le chapeau d'un horloger* al d-nei de Girardin și alte două bucăți, se laudă «sala teatrului celui mare, exclusiv garnisită cu floarea aristocrației *fashionabile*»: ea «presinta în mai mic aspectul salei Italienilor din Paris în zilele ei cele mai splendide. Frumoasele romînce

erau acolo supt arme, cu umerii lor de Diane și marii lor ochi negri ca *jaiul*, a căror strălucire se adăugia la a bogatelor lor toalete, purtate cu acea eleganță de bun-gust care nu aparține decât rasei latine»[88].

Corespondentul ziarului *Le Temps* constata, încă în mai, splendoarea Moșilor în «vesela capitală a României». «O lume nebună, echipagii din bielșug, toalete extraordinare *(renversantes)*, unele după moda de Paris, altele imitate după costumul național și purtate de adorabile creaturi care par să unească cele mai frumoase tipuri din Spania și din Italia meridională cu grația frumoaselor creole din Noul-Orleans. Pe când în cele o mie de cârciumulițe improvizate supt arbori țăranii români, soldați de linii și din armata teritorială (dorobanți) ciocniau păharele și, ici, colo, fraternizau cu vreun cazac scăpat pentru vreun ceas din lagărul cel mai apropiat». Doamna, în port național, ca și acelea care o încunjură, se coboară în cale și ia parte la hora mulțimii[89].

Kohn-Abrest s-a amestecat cu geambașii de cai, a admirat ipopotamul cu coamele de aur și s-a uimit și el văzând pe Marele Duce prins în horă alături cu Doamna[90].

Și Niccolò Lazzaro a văzut petrecerea populară de la Moși, cu «Încunjurul lumii», panoramele cu împușcarea Împăratului Maximilian, cu omul-orchestră. La cutare prăvălii vând călugări. Rachiu și baloane. Călușarii își presintă jocul; minavetele cântă. Landaul cu Marele Duce, întovărășit de părechea princiară a României, trece în mijlocul tăcerii respectuoase[91].

Orașul însuși apare lui Lazzaro, pe lângă Belgrad, ca «mai mult decât Paris, Viena și Berlin. Judecat în el însuși, acest oraș e într-un perpetuu contrast... Dacă sunt lucruri frumoase, sunt și de cele oribile, lângă palatul monumental bordeiul, lângă doamna îmbrăcată după ultima modă din Paris, femeia cu sinul descoperit, fără ciorapi și fără încălțăminte, dar și una

și alta seducătoare... Un ansamblu plin de brio, de suflet, de viață, de e o plăcere să-l vezi»[92]. Viața e foarte scumpă: aproape 10 franci o masă.

Din București, ziaristul a văzut «micul palat *(palazzino)*, de stil greoi și mai modest decât un *villino* oarecare din împrejurimile Florenței»[93]. Teatrul îl asamănă cu Opera din Dresda și găsește că e prea împodobit; foyerul, împodobit cu fotografii proaste, e elegant. «Aici», adaugă el, «nu e mult entusiasm *(transports)* pentru teatru». Circul e gol[94]. Restaurante rusești cu firma în litere cirilice, ziare rusești, soldați ruși, cari nu se sfiesc să ceară pomană: «Bucureștii pentru moment se fac tot mai mult rusești»[95]. Lumea elegantă merge la Frascatti pe piața Teatrului. O trupă italiană dă *Trovatore*. Ce nu se poate vedea în capitala României din iunie 1877: Milan al Serbiei și ministrul său Ristici, prinți caucazieni, Ignatiev cu consulul rus Stuart, un atașat suedez, corespondenți englezi, un preot cu icoana de zi'ntăiu[96]! Dar ce-l încântă sunt femeile, în costumul național dorit de Doamnă[97], care posedă o salbă unde fiece monedă valorează 150 de lire. Picioarele mici elegante, *e calzano superbamente bene*.

După încercările războiului, în ianuar 1878, același vizitator, coborât la Grand Hôtel, află un oraș vesel în mijlocul iernii. La Frascati, la Teatrul francez, lumea se îngrămădește, sănii dese străbat străzile albe. În Cișmigiu se patinează.

Alături, urmele tragediei. Trec prizonierii turci – lui Osman o fetiță-i adusese flori. Trec ofițerii «în mântălile lor cârpite, muți, cu privirea vagă și nesigură..., soldații în zdrențe,desculți, tremurând de frig și pe jumătate morți de foame, cerând pomană cu gesturi repetate. Arată o strachină în care au gologani și poftesc să se mai adauge unul. Când un Maur din Nubia, când unul cu fața măslinie, câteodată unul bronzat din Egipt ori unul palid din Asia; foarte rar coloarea europeană»[98].

Și învingătorii: În fața Palatului, arcul de triumf cu căciula de dorobanț și cu glorioasele nume de Grivița, Nicopol, Rahova, Lom-Palanca, Plevna. În ziua de 16 ianuar așteaptă o sută de dorobanți, restul regimentului treisprezece. «Unii au mantaua sfâșiată de gloanțele și de baionetele inimice, alții au în picioare ghete mari, și mulți cizme. Uniformitatea se găsește numai în căciulă. Stau pe scările palatului și fac țigări. La chemarea ofițerului, «mulți, plini de reverență, aruncă mucul de țigară și cu cotul curăță puțin uriciunea mantalei»: astfel, cu biata «încălțăminte murdară», întră în sala tronului. Se aduce steagul ciuruit de gloanțe, și Doamna-l decorează. – Trăiască regimentul 13 de dorobanți! – Trăiască Măria Sa[99]!

Ca impresie de total, francezii, rău dispuși față de atitudinea noastră, bănuind-o înțeleasă cu Berlinul și tinzând la o desfacere a Austro-Ungariei, ni dau sfatul de a părăsi puțintel grija unei cochete capitale pentru a ne gândi la nevoie de a crea o țară în adevăr civilizată.

Corespondentul ziarului *La France* se exprimă astfel în iulie: «Lăsați-mă să vă spun, în această privință, pentru că voiu părăsi România pe multă vreme, că și-ar face cineva o ideie curioasă de gradul de civilisație al acestui popor dacă s-ar mărgeni să-l observe la București. Este în acea capitală, în adevăr europeană, o stare politică și mondenă care ajută miragiul. Își închipuie cineva că acest cap inteligent se sprijină pe un corp robust: nu e așa. România e hidrocefală, dar ea n-are nici mușchi, nici carne, nici sânge. Câtă vreme populațiile ei rurale nu vor fi progresat în sensul muncii agricole, aparenta ei vitalitate nu va fi decât o călcare pe loc»[100].

Și el revenea din Caracal, la 29 iulie: «Înainte de a se gândi la eliminarea elementului slavo-bulgar[101], la reluarea, asupra ungurilor, a românilor din Banat și din Ardeal, la cucerirea, asupra rușilor, a Basarabiei românești, la revoluționarea marelui imperiu moscovit, românii să încerce întâiu a deveni altce-

va decât o rasă: o națiе. Când va trebui mai mulți de zece cai pentru a trage o trăsură pe drumuri, când țeranii vor locui în case în loc de colibe, când unul din pământurile cele mai fertile din lume va fi cultivat cum trebuie să fie, când vor fi mai puține Academii și mai multe școli primare, când nu-și va mai acorda cineva luxul unor mari state-majore administrative, când se va hoinări mai puțin și se va lucra mai mult, România va putea face să intre în scenă ambițiile ei»[102].

Întocmai așa judeca Lazzaro: «Dacă românii, cari copiază așa de fericit de la Franța unele facilități de obiceiuri, vor fi învățat de la dânsa și a munci și seriositatea economică, ar putea în adevăr să aspire la înalte destine în Orient; din nenorocire, se arată slabi în principiile vitale ale forței sociale»[103].

Dar el admiră ambulanța de la Cotroceni. «Vă asigur că am rămas foarte satisfăcut, am rămas surprins de serviciul de ambulanțe a armatei române. Nu lasă chiar nimic de dorit și poate sta în comparație cu armata cea mai bine organisată și înzestrată din Europa... Totul era făcut mai mult decât cu ordine, cu măiestrie». De Azilul Elena Doamna i se vorbise «ca de un lucru rar. Curios, realitatea era superioară așteptărilor. Doresc Italiei o instituție asemenea pentru fetele orfane și găsite, de orice religie și națiе», ca pentru cele 230 de fete de la Cotroceni, cărora li se dă «o educație care desigur nu se dă la noi nici unei femei. Speranță vagă, foarte vagă că s-ar putea face într-o zi atâta la noi»[104].

La Școala Militară spitalul are același caracter: «curățenia și îngrijirea dau ansamblului un caracter de odaie de prânz».

Și același italian, martur al durerii publice pentru pierderea primului rege al Italiei, încheie astfel observațiile lui despre România războiului: «Mi-am dat seama că supt acest acoperiș puțin cam ușuratec bate o fibră sensibilă la ce e mare, frumos și generos. Națiа românească, această fiică depărtată și pierdută a Italiei, resimte ceva încă pentru noi, și noi îi vom dove-

di la momentul oportun, când glasul nostru va trebui să se ridice pentru independența sa, că nu suntem ingrați»[105].

Iar ilustrația străină lăsa la o parte adesea marile învălmășiri de trupe pentru a fixa îndurarea creștină, ca și avântul simplu și eroic al soldatului, dorobanț și călăraș. Astfel, un Lançon[221], un Baude, un Durand, un Smeeton, un Régnier[222], un M. Scott[106]. Se vedeau popasuri la puțurile de drumul mare, bordeie în malul bulgăresc al Dunării, convoaie de cărăuși, împărțire de țuică la Cetatea, sentinele răzlețe, soldați la adăpat, răbdarea milițienilor, salahori bătrâni la lucru. În *Le Monde Ilustré,* Dick prezintă hora la Severin[107], Meylan[223]: dorobanțul prizonier[108].

EPILOG

CEI PATRU FACTORI AI INDEPENDENŢEI

Dacă o comemorație ca aceea a celor cincizeci de ani de la Războiul de Independență nu cere decât unirea tuturora în jurul judecăților și aprecierilor care se pot impune oricui, cercetarea critică a evenimentelor și actelor serbătorite se impune unei societăți științifice ca a noastră.

Războiul de la 1877-78 n-a fost important prin scopul pe care și l-a pus înainte și pe care, cu atât de scumpe jertfe – față de condițiile de luptă de atunci – le-a atins, ci mai ales prin starea de spirit, încrezătoare, optimistă, capabilă de elanuri viitoare pe care a trezit-o într-o societate deprinsă cu ușoara glumă împrumutată de la aparențele vieții apusene și cu corosiva ironie luată din cercurile universitare germane. Credința în noi, batjocorită sistematic de ani de zile, s-a trezit atunci, și nimic n-a mai putut-o înăbuși, cu toate că așa de puțin s-a făcut pentru a o cultiva și a-i da disciplina necesară. Instinctul de afirmație al maselor a biruit pornirea de îndoială și de hotărâtă negațiune a unor cercuri de sus, care ele însele au venit la sentimentul națiunii prin înscrierea în rândurile armatei luptătoare.

A cunoaște meritele fiecăruia în această operă de renovare morală e o datorie.

Pentru a le descoperi și a putea fixa, atitudinea factorilor

politici trebuie cercetată în cele trei mari momente de criză: încheierea convenției cu Rusia, intrarea în luptă și problema Basarabiei și a Dobrogii.

Regele Carol și-a avut ziua lui. Acela a cărui piatră de mormânt n-a avut până dăunăzi o inscripție a putut fi prețuit, nu după șovăielile, atât de explicabile, ale bătrâneții, ci după rolul pe care în pragul celor treizeci de ani, plin de avânt, de dorința manifestărilor îndrăznețe și de legitimă mândrie pentru el însuși, pentru țara sa de origine, pentru neamul de unde venea și pentru poporul peste care domnea, l-a jucat dând României o glorie care va rămânea legată de numele lui. Sentimentele și aplecările lui le putem aprecia după notele care, fără nume de autor și redactate, cum se știe, de o scriitoare germană, înfățișează oarecum oficios activitatea lui în atâtea privinți îndrumătoare și creatoare. Din ele, poate și datorită redactoarei, ar rezulta că inițiativa a aparținut totdeauna Suveranului. În ce privește războiul, ca și în alte privinți, o cercetare atentă duce la constatările ce urmează.

Principele german care se formase într-o mare epocă de înaintare și întregire a poporului său, ruda împăratului războinic, cu numele cel mai răsunător, pe care-l va imita: Napoleon al III-lea, va fi simțit o oarecare jenă când, la 1866, ridicându-se la un loc așa de înalt pentru o misiune așa de rea, devenea vasalul sultanului. Opinia publică din Germania avea și ea același sentiment. Insolențele Turciei reformiste care a impus un fel de «promisiune ducală» alesului plebiscitului național, scăzând rostul țerii și umilindu-i mândria, au contribuit încă mai mult la această nemulțămire, cu atât mai profundă, cu cât ea trebuia ascunsă. Carol I-iu n-a uitat niciodată silințele grele cu care a izbutit să înlăture la Constantinopol încercările de a-l readuce la un rol subordonat, pe care-l desprețuia.

Dar, mulți ani de zile, nu numai n-a întreprins o acțiune

menită să înlăture acea vasalitate față de Turcia slabă care era o pavăză față de atotputernica Rusie, ci a respins acele îndemnuri, uneori desperate, care-i veneau de dincolo de Dunăre, de la sârbii gata de luptă pentru libertate și de la grecii fermecați de «marea ideie», De la un timp, deși la 1876, el arăta simpatii pentru sârbi și considera neutralitatea sa ca provizorie, am fost considerați chiar ca adversarii unei lupte contra Turciei. Când războiul sârbesc a început la 1876, din partea neutralității noastre solemn proclamate au putut veni servicii ascunse, dar nu acea încurajare atât de generos acordată pe vremurile, de mai slabă pregătire, ale lui Vodă-Cuza.

Când, pe sama lui, Ignatiev, intrigantul ambasador rusesc la Constantinopol, a încercat printr-o misiune secretă, a lui Nelidov, să câștige România pentru trecerea trupelor rusești spre Dunăre, Domnul avu aceleași îndoieli ca oricare om prevăzător. Lucrul s-a schimbat însă imediat ce propunerile au venit din partea aceluia care represinta curentul războinic la ruși – împăratul fiind pașnic și Gorceacov, cancelariul, crezând că pe cale pașnică s-ar putea înlătura ultimele urme ale Tratatului din Paris – Marele Duce Nicolae.

Credința tare a Domnului român, aceea care mult timp n-a putut fi zguduită, era că situația sa personală, originea sa înaltă, legăturile de familie ale Doamnei, talentul său de societate, spiritul său cumpătat vor ajunge să dea țerii ceea ce nu s-ar fi putut acorda oricărui guvern, dar mai ales unuia compus din oameni de stânga, priviți de mult timp cu neîncredere de Rusia. Știind că între Marele Duce și fratele său țarul, între Ignatiev și Gorceacov este o deosebire adâncă de vederi și o veche rivalitate, el credea că poate să întrebuințeze pe unii împotriva celorlalți. Îndată ce i se păru că este o oarecare siguranță că rușii nu vor smulge județele basarabene, cum dăduseră a înțelege și la Livadia, unde Brătianu fusese trimis pentru a scormoni, el admise principiile convenției, care fu

Epopeea neuitată a început. De aici înainte a fost o încântare, cu toate greutățile și suferințile. Ostașul născut, capabil de orice jerfă, era în elementul său; uitase politica. Măgulirile în jurul lui se întețeau, viclene. Sufletul curat al tânărului principe le primi cu zâmbetul unei perfecte onestități. Numai când demnitatea militarului era atinsă, se trezea o rezistență, răpede, meșteșugit înăbușită. Încolo, farmecul luptei stăpânea pe Domnul României.

La întors, în decembre, vălul înșelător fu rupt de mânile brusce ale unei diplomații grosolane. Pus în fața sfâșierii teritoriale, cerute, impuse, Suveranul simți firească durere și o dată cu dânsa indignarea bunei-credințe înșelate. Dar ce-l durea mai mult era neadmiterea delegatului său la negocierile armistițiului, ale păcii, hotărârea supremă fără dânsul: insulta.

Totuși, din nou camaraderia monarhică învinse. De ce nu s-ar relua legăturile cu familia imperială, care găsea așa de amabile cuvinte în momentul când cele mai mari infamii se săvârșeau? Dar scrisoarea din februar, atât de amicală, peste tot ce se întâmplase, nu fu remisă țarului decât în april: un ofițer se îmbolnăvise la Viena, și o uitase. Până atunci se aruncase ofensa ultimă a dezarmării, adăugindu-se, din ordinul țarului, că nu e vorba de ceva eventual, ci de o decizie care începe a se executa. «Zdrobiți da, dezarmați nu», fu mândrul răspuns. Dar iată că Petersburgul răspunde la scrisoarea întârziată; cuvintele, aspre pentru miniștri, sunt dulci pentru Domn. Vechea corespondență reîncepe. Ce bun era viteazul față de aceia cari-l priveau doar ca un instrument care se poate arunca și zdrobi!

Acesta, Suveranul e înainte de toate omul *demnității*.

Era însă în România un om de o credință nezguduită în ideile cu care-și începuse viața politică. Pentru dânsul lungile așteptări, crudele lovituri n-aveau nici o valoare. Simple întâmplări care se disprețuiesc și se uită. Sus în zare steaua

veșnică stă nemișcată. Ochii rămân îndreptați spre dânsa, călăuza sigură. Revoluționar în tinerețe, republican până la moarte, admițând monarhia ca o treaptă, străin de orice vanitate și dușman oricărui rang, sărac și de o superioară onestitate, el pontifica în templul *libertății*. Al libertății oamenilor, al libertății națiunilor. Orice dependență era o ofensă adusă dreptului de a trăi liber al orișicui. De ani de zile *Românul* predica acest crez, și, de o nemiloasă ideologie pură, C. A. Rosetti oficia în onoarea zeiței sale.

Independența o propuse el. Pentru a o impune, președintele Camerei își cheltui toată apriga lui elocvență, fără avânt, fără căldură, dar de o misterioasă putere de convingere. Se prefăcu în primar la venirea rușilor, și în fața despotului rusesc el vorbi, uitând calitatea oaspetelui și apucăturile rasei pe care o represinta, de liberarea popoarelor din Orient. «A popoarelor creștine», corectă țarul. Pentru Rosetti libertatea era prea largă în splendoarea ei abstractă pentru a o defini prin mărgenire.

Când fu vorba de război, omul se dădu înlături. A organiza nu era rostul lui. Iar, când minciuna se vădi în toată urâciunea ei, el închise ochii ca să n-o vadă. Sunt dezamăgiri care seacă puterile cui a crezut prea mult în adevăr.

Cum Rosetti vedea libertatea, așa Mihail Kogălniceanu vedea *nația*. Pe aceasta fostul student la Berlinul marilor realizări naționale o înțelegea în adâncul ființei ei și în toate manifestările de care era capabilă și, înțelegând-o, o iubea. O iubea cu o căldură, cu o duioșie, cu un devotament care dădeau acestui orator mai mare decât toți accente de o vehemență profetică înaintea căreia adversarii se opreau fermecați o clipă, reduși la neputință. Când pornea șuvoiul îndemnurilor, rugăciunilor, blăstămurilor, părea că veacurile-și adăugiau ecoul de lungi suferințe și de dureroase lupte.

Fusese ministrul neutralității impuse într-un guvern conservator și, în nota de la începutul lui 1876, el aruncase întâi

cuvântul de «independență» cu părerea de rău că nu fusese admisă de Puteri la 1856, ca și formulele de «integritate teritorială» și de «drepturi seculare»: programul războiului era schițat încă de atunci, și Viena o înțelegea când Andrássy se plângea că pe această cale se pregătește «Regatul român», cu toate consecințele lui. Îndrăzneala acestei declarații făcuse pe șeful guvernului, Lascăr Catargiu, să-l înlăture. Cu Manolachi Costachi Epureanu, ministrul izgonit revenea la Afacerile Străine pentru ca aceeași îndrăzneală, din nou, să-l răpuie, omul fiind incapabil de a toarce alt gând decât acela al cărui fir începuse a se forma din depărtata lui tinerețe. Programul reapărea, larg, deplin: toate drepturile împreună, de unde ieșea de la sine independența, regalitatea. Într-un pasagiu șters din instrucțiile lui din 5 iulie st. n. către agentul nostru la Viena, el spunea neted că România «în curând ori dintr-un moment în altul ar putea să obție independența ei *complectă*». Cum Turcia se ofusca și Puterile nu arătau înțelegerea dorită a situației noastre, Kogălniceanu redactă a doua notă, de o extraordinară frumusețe și energie. «Guvernul român», spunea el, imitând pe Victor Emmanuel în 1859, «nu poate să rămâie indiferent la strigătele de durere care pleacă de pe malul drept al Dunării» – și, iarăși, la instalarea noului minister I. C. Brătianu, el era silit să plece, dezaprobat formal pentru acțiunea sa izolată și de fostul său președinte de Consiliu. Venirea lui Brătianu la putere pusese în loc pe onestul, dar secul retor răsunător care a fost Nicolae Ionescu. Speriat în fața iremediabilului înțelegerii în sfârșit încheiate cu Rusia, acesta împunsese fuga. Domnul ceru în april lui Kogălniceanu, pe care nu-l iubea, deși-i recunoștea însușiri mari, să dubleze la Afacerile Străine pe Brătianu. Începu încercând să precizeze sensul convenției în ce privește asigurarea teritorială. Reușì. În fața ideii de a se proclama Independența, el se opri, obișnuit a cumpăni marile hotărâri el care supt Cuza-Vodă, în fața celor mai grele între-

bări, dovedise că știe să le ia cu tot riscul lor. Se trecu peste dânsul. El rămânea să explice faptul îndeplinit. Când veni războiul activ, el care știa că Basarabia e pierdută, o știa de la ruși, o va afla de la austrieci, cari cu sânge rece, cu cinism ne înșelau, avu rezerve. Pentru a le uita îl trimiseră în străinătate. Când se întoarse în vară, avea siguranța osândei. O avea și nu putea s-o spuie. Nu merse la țarul: știa că e în zădar. Bucuria mândrei manifestații militare îi fu înveninată de această certitudine, dar necontenit, la asigurările agentului la Viena, amicul său Bălăceanu, se chinui să se înșele pe sine. Când n-a mai fost cu putință, toate precauțiunile diplomatice fură aruncate în lături, și Rusia, vinovată de cea mai urâtă faptă de lăcomie și de nerecunoștință, fu exasperată de revărsarea valurilor de foc ale acestei nobile mânii. Niciodată un suflet de om n-a fost mai chinuit în îndeplinirea unei mai triste datorii. Domnul crezu de câteva ori că ministrul său e gata la concesii: va fi auzit numai întrebările și răspunsurile unei minți desperate. La Berlin, lui i se încredință sarcina de a spune cuvintele ultimei protestări pentru Basarabia. Agonia urmă câteva luni încă și, pe când alții continuară a guverna, «incapabilul» închidea în urma lui porțile vieții publice ca ale unui mormânt.

Pentru I. C. Brătianu totul era *acțiunea*. În mijlocul acesteia își simțea vrednicia și puterea. Ideile abstracte ale tinereței sale le avea de la prieteni pentru ca vioaia lui inteligență să le dea claritate și strălucire. Ministru cu câțiva ani în urmă, fusese silit a pleca pentru că vremile cereau prea multă liniște, pe când el, în mișcare însuși, încuraja mișcările altora, fie și ale bandelor bulgărești contra suzeranei. De atunci, în lunga-i opoziție, suferise de tortura imobilității. Cu lăcomia de a lucra veni la ministeriu, după o înverșunată așteptare. La Livadia, în 1876, i se vorbi de o trecere forțată a rușilor, fără convenție; el văzu imediat lupta de rezistență, și o spuse tare. I se oferiră

apoi negociații de către ruși, și el găsi plăcere în discutarea lor. Șovăielile față de caracterul clandestin al ofertelor unui așa de viclean negociator ca Ignatiev nu-i lipsiră, chiar când Domnul era dispus să încheie, dar, în sfârșit, el fu mulțămit că ajunsese la o formulă, și, odată stăpân pe garanție, se pregăti de faptă, deși acțiunea la Constantinopol, pe lângă turci, a fratelui său Dimitrie pentru independență, fu considerată ca un act personal. Asigurările lui Ignatiev că nu e vorba de Basarabia îl liniștiră. Kogălniceanu-l opri o clipă pentru ca din nou Brătianu să pornească, pe calea alianței cu Rusia, pe calea realizărilor.

Independența era una. Convingerea tăioasă a prietenului său Rosetti i-o dădu; el salută din toată inima. Cu această libertate se putea ajunge la o intervenție activă. Când i-a fost interzisă, el a suferit adânc: ceea ce era pentru Kogălniceanu o umilință intolerabilă era pentru dânsul o piedică odioasă.

De câte ori Domnul o înlătură, el fu alături de dânsul. Vorbi soldaților pe podul de la Corabia. Merse la țarul în Bulgaria ca să capete bani pentru armată. Nu se încurcă în noi negociații de asigurare; îi ajungea convenția, în care, ca om de treabă, credea. Avea prea mult de lucru pentru a se gândi la toate urmările. Șovăielile lui Kogălniceanu-l vor fi enervat, dezgustat poate.

Clipa de încercare veni și pentru dânsul. Intransigența lui fu absolută, deși hotărârea lui netedă nu era ca fulgerele elocvenței marelui orator și scriitor care-i stătea alături. Vierul de la Florica știa că pământul de moșie nu se dă și nu se schimbă: să și-l ia mai bine acela pe care nu-l poți omorî pentru că ți-a încălcat hotarul. Dar, din fericire pentru dânsul, era ceva de lucru: Dobrogea de luat, țara de întemeiat. Valul activității bucuroase îl prinse din nou și-l mână dincolo de locul plângerilor spre alte împliniri, tot mai multe.

Acești oameni, de temperamente așa de deosebite, s-au completat. Dacă din lagărul conservator, prigonit și înăcrit de

prigonire, din lagărul în care – o spunea diplomația și o recunoștea *Românul* – încă din 1873 se pregătise și independența și regalitatea, ar fi venit colaboratori, i-ar fi primit și pe aceia ca pe adversarii principali ai războiului, Ion Ghica, Dimitrie Sturdza. Așa, au făcut ce au putut. Și au dat între alte exemple și acela că la fapte grele nu ajunge unul singur, și nu rămâne pentru fiecare decât să caute, chiar dincolo de amicii singuri, tovarășii de ispravă.

NOTE

CAPITOLUL I

1. *Convorbiri literare*, an 1901, p. 1126 și urm.; *Literatură și artă, română*, IV, p. și urm.

2. «7. Prințipatul acestor întrupate provinții să fie de sine și neatârnat de Turchia. 8. Pentru răscumpărarea neatârnării acestei provinții să se îndatoreze cârmuirea locului a plăti Turchiei acum, odată pentru totdeauna, o sumă de bani, ale căreia capete să poată da pe fiecare an atâta dobândă, cât era suma ce plătia mai nainte Porții aceste două provinții împreună, supt nume de dajdie. 9. Acest act de răscumpărare să se întărească de Turchia și de cârmuirea locului, și să se adevereze de Rusia și apoi să se schimbe, după obiceiu, prin plenipotențiarii amânduror mai sus-pomenitelor părți». (Hurmuzaki, X, p. 648; cf. *Ibid.*, pp. LXXVIII–IX.) Când vorbește de «independență», la 1834, consulul francez, care insistă, de altfel, asupra Unirii în general cerute, nu întrebuințează un termin precis și bine definit. (*Ibid.*, p. LXXVIII.)

3. C. Bolliac, *Mémoires pour servir à l'histoire de la Roumanie (provinces danubiennes)*, Paris, 1856, p. 109: «En résumé, restitution de la Bessarabie..., la Valachie et la Moldavie ne formant qu'un seul État sous la suzeraineté de la Porte», și Vaillant, *Solution de la question d'Orient*, Paris, 1853, pp. 56-7: «Les droits des Roumains à la souveraineté; les droits du Sultan à la suzeraineté». Dar în *l'Empire c'est la paix*, din 1856, el începe prin a propune, cu Basarabia, «partie intégrante», «un tout sous la suzeraineté de la Porte, avec un vice-roi électif choisi parmi les indigènes», ca să ajungă la concluzia: «neutralisation des provinces constituées en un seul État indépendant», p. 131; atacă pe doritorii de «vasselage», p. 132. Ideea pe larg la p. 142.

4. Vaillant, *L'Empire c'est la paix*, p. 7: «tous ces boïars moldo-valaques austro-russes, qui, s'étayant des hautes fonctions dont ils ont spéculé, des richesses qu'elles leur ont produites, des décorations que celles-ci ont payées, s'en font naïvement, à Paris et à Londres, des titres à l'hospodarat, voire même à la dignité royale, s'il entrait dans les vues des Alliés d'ériger la Moldo-Valaquie en royaume».

CAPITOLUL II

1. Citat de G. T. Callimanu, *Echilibru în Orient*, București, 1865, p. 32.

2. *Scrisori*, ed. P. V. Haneș, București, Minerva.

3. The Principalities are in fact an independent State under my protection; this might so continue. Servia might receive the same form of government. So again with Bulgaria. There seems to be no reason why this province should not form an independent State. (*Annual Register or a view of the history and politics of the year 1853*, Londra, 1854, p. 254.) Ceva mai sus, pp. 252-3: „Still less will I permit the breaking up of Turkey into little republics, asylums for the Kossuths and Mazzinis and other revolutionists of Europe... As long I have a man and a musket left, I would carry it on".

4. Gladstones idea of a substitute was a very poor own. It was the creation of the Principalities in to an independent Power, preferring this to keeping up any connection with Turkey. The idea of making of the poor little Danubian Principalities an independent Power which would be of a feather strength in resisting either the violence or the intrigues of Russia seamed to me then, as it does now, eminent ridiculous: I pointed out to him the other side of the question – the advantage to Europe of even a nominal connection of these provinces with Turkey; that it would avail us to say of any invasion of the frontier of the Principalities by Russia that she was invading Turkey and opening up that great Eastern Question in which Europe as a whole was deeply interested. It pleased me to see how futile was the only alternative prefered to our own and that Gladstone was obliged to put in a caution: «if here were suficient materials out of which to make a state with any principle of life in it». (*George Douglas, eighth duke of Argyll (1823-1900), edited by the dowager duchess of Argyll*, I, Londra,

1906, pp. 601-2. Cf. John Morley, *The Life of William Ewart Gladstone*, I, Londra, 1903, p. 485 și urm.)

5. Dafür aber sei der Herzog von Modena, ein Habsburger aus dem Esteischer Zweige, so gut zu entschädigen dass man ihn zum Fürsten der Moldau und der Walachei anhebe. Es scheint dass Napoleon diesen Plänen nicht abhold war, weil dadurch die Bildung eines rumänischen Staates beschleunigt worden wäre. Welch günstige Aussichten eröffneten sich doch für Oesterreich wenn in Bukarest ein habsburgischer Vasall sass, während Sardinien nur die unwichtige Vergrösserung durch Parma und Modena erfuhr! Es war allerdings mehr als fraglich ob Russland eingewilligt hätte. Doch kam es nicht einmal zu Verhandlungen über den merkwürdigen Plan, da man in Wien den Gedanken eines solchen Ausgleichs mit Sardinien von der Schwelle wies; man befürchtete als notwendige Folge auch den Verlust der Lombardei und Venetiens. Napoleon steckte bezüglich der Donaufürstenthümer beim Grafen Buol einen Fühler aus, aber dieser wollte von ihrer Vereinigung auch unter Österreich günstigen Verhältnissen nicht sprechen hören. După rapoarte ale lui Hübner, I, 7, 8 Mart 1856; Friedjung, *Der Krimkrieg und die oesterreichische Politik*, Stuttgart-Berlin, 1907, pp. 189-90. Din contra, în *l'Empire c'est la paix* (Paris, 1856), Vaillant spune: «l'Autriche ne demande pas moins que de les (les provinces de la Dacie trajane) voir réunies, pourvu qu'elles le soient sous sa suzeraineté absolue» (p. 61).

6. Lamarmora, *Un po'più di luce*. Cf. și Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866-1880)*, Paris, 1923, p. V: «Dar nu trebuie să avem aparența că sacrificăm Principatele Austriei». Anglia, adecă lord Clarendon, nu voi să audă de aceasta. (*Ibid.*, p. VI.) Și Austria putu să se răsgândească.

7. *Ibid.*, p. VII.

8. Memoriul lui von Beust, acceptat de Napoleon. V.: Rothan, *La France et sa politique extérieure en 1867*, Paris, 1887, I, p. 166, nota: «L'Autriche s'abstiendra de soulever des différends avec le gouvernement des Principautés Unies, malgré ses griefs, à mins d'y être contrainte par des circonstances imprévues. Elle s'impose cette réserve pour conjurer l'intervention armée d'une autre Puissance. Si le gouvernement autrichien était forcé d'occuper une partie des Principautés contiguë à son territoire, le gouvernement français interposerait ses bons offices. Il convoquerait une

conférence pour aviser suivant l'esprit du traité de Paris au rétablissement des choses». V. și *Le Monde Slave* pe 1926, cronica.

9. *Correspondance*, pp. VII – VIII.

CAPITOLUL III

1. V.: *Viața și Domnia lui Barbu Știrbei* și *Corespondența* lui, publicate de mine.

2. Auf der türkischer Seite Vergangenheit, auf der rumänischen Zukunft; Dr. W. Brenneke, *Die Länder an der unteren Donau und Konstantinopel, Reise-Erinnerungen aus dem Herbst 1868*, Hanovra, 1870, p. 48.

3. Corespondența lui diplomatică se păstrează de d. A. C. Cuza, care n-a îngăduit până azi o cercetare a ei.

4. V.: Iorga, *Histoire des Etats balcaniques*, ed. a 2-a, p. 355. Cf. *Revue des deux mondes*, 15 mai 1864.

5. Ranko Mladenovitch, *Ueber den historischen Ursprung der südslavischen Staats-idee, Die zweite Regierung des Fürsten Michailo Obrenovitsch III. von Serbien* (1860-68) (tesă din Berna, 1922) și darea de samă în *Revue historique du Sud-Est européen*, III, pp. 246-7.

6. Édourd Driault și Michel Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, III, Paris, 1925, p. 174 și urm.

7. *Correspondance*, p. 2 și urm.

8. Mladenovitch, *op. cit.*, p. 247; *Correspondance*, p. 5, no 8.

9. *Ibid.*, p. 4, no 6.

10. *Ibid.*, p. 5, no 7.

11. Mladenovitch, *op. cit.*

12. *Correspondance*, pp. 6-7, n-le 7-10.

13. *Ibid.*, p. 12, no 27.

14. *Ibid.*, p. 7, no 11.

15. Elle a su proposer, par les menées de sa diplomatie, une alliance offensive et défensive entre la Serbie et la Roumanie, alliance qui ne peut que favoriser ses projets, tant il est vrai que tout ce qui doit hâter une levée de boucliers contre l'empire de Turquie élargit pour elle le chemin de Byzance. (*Le Panslavisme, le prince Couza, la Roumanie, la Russie*, Paris, 1866, p. 41.) Dar tot acolo Cuza e învinuit că nu se gândește la independență: «Le prince et ses ministres proclament à qui veut l'entendre qu'il est

impossible de songer à l'indépendance, sous la pression de ce gigantesque empire qui étreint dans ses bras de colosse l'Europe et l'Asie» (p. 42). Cf. și p. 45: «L'indépendance de la Roumanie est une question maintenant inscrite dans le droit public européen, et c'est à l'Europe à se prononcer».

16. P. 11.
17. P. 29.

CAPITOLUL IV

1. V.: prefața mea la vol. X din colecția «Hurmuzaki».
2. V.: *Ibid.*, p. 648 și Vaillant, *l'Empire c'est la paix*.
3. «Offrir son trône et le gouvernement de ses cinq millions d'âmes à un prince étranger de son choix, de race wallo-latine, qui, pour sont indépendance et celle du pays, effectuerait ce remboursement, tel est le voeu de tous ceux des Moldo-valaques qui n'ambitionnent pas le pouvoir pour eux-mêmes et n'ont pas la présomption de se croire assez forts pour résister à la fois aux influences du dehors et aux intrigues du dedans.

Mais, dira-t-on, la Porte n'y pourra consentir; après avoir déjà perdu sa domination absolue sur l'Égypte et sur la Grèce, elle se fera naturellement au devoir de s'opposer, non seulement à l'indépendance des Principautés, mais même à leur union avec un seul prince sous sa suzeraineté; pour s'en garantir la domination, elle y réintégrera les Phanariotes; ...; mais autant nous trouvons attentatoire à son intégrité l'érection de l'Égypte en une vice-royauté héréditaire, autant, au contraire, nous pensons que la constitution de Principautés en un État indépendant et neutre ne lui porte aucune atteinte. En effet, ces provinces, où pas un seul musulman n'habite, où il n'existe pas une seule mosquée, dont les habitants, en vertu de leurs anciennes capitulations, n'ont jamais été soumis au haratch, même lorsque, pour leurs affaires, ils se trouvent sur les terres de l'empire, n'en sont pas légalement partie intégrante par cela même qu'au lieu d'être de la maison de paix, elles sont, au contraire, de la maison de guerre. C'est ce que doit reconnaître, sans la moindre hésitation, quiconque comprend tant soit peu le langage métaphorique de l'Orient». (Vaillant, *L'Empire c'est la paix*, pp. 142-5.)

E adevărat că pentru sârbi, la 1862, situația României era considerată ca aceeași cu a lor, dacă li s-ar restitui fortărețele: «parte integrantă a

Imperiului» cu «feudatari ai sultanului». V.: *La Serbie après le bombardement de Belgrade*, par un Serbe, Paris-Leipzig, 1862 (publicație oficială), p. 19: «La population roumaine n'en est pas moins feudataire du Sultan et son pays, partie intégrante de l'Empire. Que perdrait sous ce rapport la Porte à reconnaître à la Servie une condition égale?».

4. V., *L'Autriche et le prince roumain*, pp. 28-9: «Elles resteront avec la faculté d'en élire deux (princes) à la mort du prince actuel, si elles trouvent alors que cela soit plus utile à leurs intérêts». Dar se adauge: «Il n'y a donc rien à faire pour les Principautés à ce moment, à moins que la Puissance suzeraine et les Puissances garantes ne pensent que le temps soit venu de proclamer l'Union complète de la Moldavie et de la Valachie sous le gouvernement d'un prince étranger, ce que le comte Walewski, dans sa circulaire du 20 août 1857, a déclaré être l'opinion persistante de gouvernement de l'Empereur et ce que les Roumains ont affirmé de nouveau être leur voeu unanime». (p. 29)

5. *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, I, p. 37.

6. Actul în: *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, I, p. 37 și urm.

7. *Ibid.*

8. *Südöstliche Steppen und Städte, nach eigener Anschauung geschildert* von *Dr. Wilhelm Hamm*, Frankfurt-pe-Main, 1862, p. 36.

9. *Ibid.*, p. 35.

10. *Ibid.*, pp. 37-8.

11. Iorga, *Politica externă a regelui Carol*, București, 1924 (a doua ediție), p. 37 și urm.

12. *Correspondance*, pp. 8-9, no 18.

13. *Ibid.*, p. 10, no 21. Cf. Driault et Lhéritier, *op. cit.*, III.

14. *Politica externă a României supt Carol I*, ed. a 2-a, p. 43.

15. «Dans les limites des traités et de ses (du prince) obligations envers la Puissance suzeraine»; *Correspondance*, p, 11, no 23.

16. V.: Iorga, *Acțiunea militară a României în Bulgaria*, București, 1914, pp. 116-9.

17. *Politica externă*, pp. 44-5.

18. *Correspondance*, p. 13, no 27.

19. *Ibid.*, p. 20, nota 2. Turcii cereau altă monedă; p. 22, no 55-6.

20. *Aus dem Leben*, I, pp. 135-8.

21. *Ibid.*, p. 140.

22. *Correspondance*, p. 21, nota 2.
23. *Ibid.*, pp. 19-20, no 46.
24. *Ibid.*, pp. 15-17, no 36.
25. *Ibid.*, p. 18, no 41.
26. *Ibid.*, p. 19, no 43.
27. *Ibid.*, pp. 20-1, no 49. Salutare și a sultanului pe Dunăre, la Rusciuc. (*Ibid.*, p. 21, no 51).
28. *Aus dem Leben König Karls*, I, p. 178.
29. *Politica externă*, p. 57.
30. *Ibid.*, p. 58.
31. *Aus dem Leben König Karls*, I, p. 168.
32. *Correspondance*, p. 23, no 59.
33. Mladenovitch, *op. cit.*, pp. 46-7.
34. *Ibid.*
35. Cf. Driault și Lhéritier, *op. cit.*, III, pp. 229-30 și Mladenovitch, *op. cit.*, pp. 49-50: textul după Arhivele din Belgrad.
36. Rothan, *l. c.*
37. Driault și Lhéritier, *op. cit.*, III, p. 237.
38. *Ibid.*, p 247.
39. *Correspondance*, p. 69, no 163. V. și: *Ibid.*, pp. 70-1 (declarația agentului de odinioară, Radu Ionescu, că a remis originalul Domnului).
40. Tratatul, adesea și cu înverșunare contestat la București, în: Mladenovitch, *op. cit.*, pp. 50-1. Alte izvoare asupra acestui tratat în: Iorga, *Histoire des États balcaniques*, p. 370, nota I.
41. Driault și Lhéritier, *op. cit.*, pp. 242, 247.
42. Mladenovitch, *l. c.* Cf. și *Histoire des États balcaniques*, p. 363. – Nu înțeleg ce poate fi tratatul din 26 mai 1866, cu clauza refuzului de tribut de care vorbește d. Gauvain, în *L'Esprit international*, I, 1927, p. 35. Tot d-sa pomenește încercări făcute de Grecia încă la 1860 prin Franța. Garașanin și Cristici erau pentru, mergând până a crede «convenția» (cu Muntenegrul și Grecia) ca și semnată; România era găsită prea în discordie, bugarii prea ascultători de ruși. (*Ibid.*, p. 35-6.)
43. *Correspondance*, p. 28, no 71.
44. Driault și Lhéritier, *l. c.*, pp. 269, 274-5, 287-8.
45. *Correspondance*, pp. 30-1, n-le 77-8. Cf. *Ibid.*, p. 31, no 79.
46. *Ibid.*, p. 31, no 80; p. 32, no 81.

47. *Ibid.*, p. 41, no 94. Admiterea de marele vizir Aali-Pașa, care se îngrijește și de condițiile fabricării (april 1869). (*Ibid.*, p. 41, no 36.)

48. *Ibid.*, p. 32, ambele numere.

49. *Ibid.*, p. 39-40, no 90.

50. *Ibid.*, pp. 33, no 84.

51. *Ibid.*, p. 35. Oprirea bandelor în primăvara 1869, p. 42, no 36. Cf. și *Ibid.*, p. 38.

52. *Ibid.*, p. 36, no 86.

53. Tout entraînement prématuré jusqu'à ce que la force des choses ait amené le concert européen à résoudre la question d'Orient. (Driault et Lhéritier, *l. c.*, p. 317.) Scrisorile în: *Aus dem Leben König Karls*. Cf. și *Revue historique du Sud-Est européen*, III, p. 49 și urm. și *Politica externă*, pp. 75-6.

54. *Ibid.*, p. XI și urm. Ea provocase, după o plângere a consulului ei din Iași, retragerea lui Ștefan Golescu. Se credea însă în 1868 că Monarhia umblă după anexarea Principatelor. (*Ibid.*, pp. XII-IV); Beust despre admiterea de Austria a «independenței egale în toate direcțiile» (*Ibid.*, pp. XV).

55. *Politica externă*, pp. 83-9.

56. *Correspondance*, p. 45, no 105; p. 52, no 128; p. 53, no 130; p. 54, no 132; p. 62. Cf. *Ibid.*, pp. XII, XVII, despre credința, la Viena, că se pregătea, de I. C. Brătianu, «Statul tuturor Românilor» și «coroana României Mari».

57. *Ibid.*, p. XIII. Uniformele ar fi fost din Craguievaț.

58. Pentru refuzul Austriei, *Ibid.*, pp. IX, XVII.

59. *Politica externă*, p. 79; *Correspondance*, pp. 49-50, n-le 119, 121-2.

60. *Ibid.*, p. 49, no 116.

61. *Ibid.*, p. 56 și urm.

62. *Ibid.*, p. 59 și urm.

63. *Ibid.*, p. 63, no 151.

64. *Ibid.*, p. XVIII.

65. Schimbările ministeriale dese, în *Politica externă*, pp. 89-90.

66. *Correspondance*, p. 63, no 150.

67. *Ibid.*, no 151.

68. *Ibid.*

69. *Ibid.*, p. 64, no 152.

70. *Ibid.*, p. 65.

71. *Ibid.*, p. 66, no 154. Numai după nobilele și curagioasele declarații făcute de România în favoarea Franciei învinse, Bourée, ambasadorul Franciei la Constantinopol, zice: «La Roumanie mérite bien son indépendance»; *Ibid.*, p. 70, no 164. Cf. *Politica externă*, p. 103, nota 2.

72. *Correspondance*, p.67, no 156.

73. *Ibid.*, pp. XVII și urm., 54-5, no 143; p. 71, no 167 (misiune a lui Cristici la Constantinopol); p. 77, no 185; p. 82 și urm., n-le 195 și urm.

74. *Ibid.*, p. 72, no 171; pp. 73-4, no 175.

75. *Ibid.*, p. 74, no 177. Cf. *Ibid.*, p. 75, no 178.

76. *Ibid.*, p. 75-6, no 180.

77. *Ibid.*, p. 76, no 182.

78. *Ibid.*, pp. 78-80, no 188.

79. *Ibid.*, p. 81, no 190.

80. *Ibid.*, no 191.

81. *Ibid.*, p. 85, no 197.

82. *Ibid.*, p. 91, no 214.

83. *Ibid.*, p. 87, no 203. V. și articolul din *Vidov Dan* despre «unirea raselor supt steagurile prinților aleși de nație» (*Ibid.*, pp. 90-1, no 212).

84. *Ibid.*, p. 90, no 210.

85. *Ibid.*, pp. 90-1, no 212.

86. *Ibid.*, p. 93, no 222.

87. *Ibid.*, no 223.

88. *Ibid.*, p. 94.

89. *Ibid.*, p. 299, no 1.

90. *Ibid.*, p. 93, n-le 221-2.

91. *Ibid.*, p. 306, no 24.

92. *Ibid.*, pp. 95 și urm.; p. 330, no 60.

93. *Ibid.*, pp. 97-8, no 233; p. 99, no 237.

94. *Ibid.*, pp. 98-9, n-le 236-7.

95. *Serbia în 1871-2, Două memorii ale lui Teodor Văcărescu*, București, 1916, pp. 11 și urm., 41.

96. *Correspondance*, p. 301 și urm.

97. *Ibid.*, p. 301, no 11; p. 302, no 14; p. 305, no 22.

98. *Ibid.*, p. 310, no 34; p. 312, no 40.

99. *Ibid.*, p. 313.

100. *Ibid.*, p. 314.

101. I se amintea ce a pățit Napoleon al III-lea pentru aceasta; *Aktenstücke aus den Correspondenzen des k.u.k. gemeinsamen Ministeriums des Auessern über orientalische Angelegenheiten, vom 16. Mai 1873 bis 31. Mai 1877*, p. 103. Nichita se arăta pașnic (*Ibid.*, p. 104, no 119).

102. *Ibid.*, p. 315, no 41.

103. *Ibid.*, p. 323, no 54.

104. *Ibid.*, p. 316, no 43.

105. *Ibid.*, pp. 317-8, no 44. Pentru fraternizarea la căsătoria M-rei Marinovici cu D. Ghermani, pp. 320-1, no 49.

106. *Ibid.*, p. 324.

107. *Ibid.*, p. 325, no 55.

108. Les Puissances garantes du traité de Paris se verraient dans l'impossibilité de préserver la Principauté d'une occupation turque, si le gouvernement serbe se livre à des actes agressifs contre la Porte. (*Aktenstücke*, p. 126, no 159.)

109. *Ibid.*, pp. 104-5, 118-9, 123 și urm.

110. *Correspondance*, p.320, no 48.

111. *Ibid.*, p. 312, no 38; p. 316, no 42; p. 319, no 47.

112. *Ibid.*, p. 310, no 34.

113. *Ibid.*, p. 330 și urm.

114. *Ibid.*, p. 318, no 45; p. 321, no 49.

115. *Ibid.*, p. 333.

116. *Ibid.*, p. 346, no 85.

117. *Ibid.*, pp. 347-9.

118. *Ibid.*, p. 342, no 80. V., pentru aceasta, pentru altele, și Eduard von Wertheimer, *Graf Julius Andrássy, sein Leben und seine Zeit*, II, Stuttgart, 1913.

119. *Ibid.*, pp. 321-2, no 52; p. 334, no 65. Cf. *Ibid.*, pp. 328-9, no 59. Intervenție austro-ungară pentru fugarii din Bosnia (turcii vorbesc de «Hetzerein um die Gemüther aufzuregen»), pentru uzul clopotelor la Durazzo de ziua împăratului, apoi în cazul conflictului turco-muntenegrean de la Podgorița (comisie mixtă de cercetare), în *Aktenstücke*, p. I și urm., 92 și urm.

120. V. Wertheimer, *l. c.*

121. «Die Hohe Pforte betrachtet bekanntlich Montenegro als ein im

Zustande des Aufstandes befindlichen Theil des Osmanenreiches». (*Aktenstücke*, p. 79.)

122. *Correspondance*, p. 339. V. și pp. următoare.

123. *Ibid.*, p. 348, no 91.

124. *Correspondance*, p. 322, no 53.

125. *Ibid.*, p. 350, no 97.

126. *Ibid.*, p. 343, no 82.

127. V. fraza, citată *Ibid.*, p. XXVI, notă I, a lui Andrássy că ajung 300 000 de franci pentru a trezi din nou în Herțegovina chestia Orientului.

128. *Ibid.*, pp. 104-6, no 249.

129. *Ibid.*, p. 110. Cf. *Histoire des États balcaniques*, p. 372 și urm. și Nelidov, *Souvenir d'avant et d'après la guerre de 1877-1878*, în «Revue de deux mondes», 1915, III, p. 303: «En Autriche on ne voit pas d'un mauvais oeil ce mouvement qui donnait à des Habsbourgs un prétexte à intervention active dans les affaire balcaniques».

CAPITOLUL V

1. *Aktenstücke*, p. 156 și urm.; *Correspondance*, p.345, no 85.
2. *Aktenstücke*, p. 204 și urm.
3. D. A. Sturdza, *Domnia regelui Carol I*, I, București, 1906, p. 773.
4. *Ibid.*, p. XXVII, nota 4.
5. Pentru toate acestea, și Wertheimer, *l. c.*
6. *Ibid.*, pp. 104-6, no 249.
7. *Ibid.*, p. 107, no 251.
8. *Ibid.*, pp. 107-11, no 252.
9. *Ibid.*, p. 112, no 254.
10. *Politica externă*, p. 149, nota 2.
11 *Correspondance*, pp. 112, no 25 b.
12. «S'il entend, oui ou non, cesser ses armements et maintenir la paix». Se ceru zăbavă pentru răspuns de la Petersburg, afirmând totuși că nu e nici un gând de război. (*Aktenstücke*, p. 187; p. 188, no 258; p. 189, no 262; p. 193, no 271; p. 199, no 284.)
13. *Ibid.*, pp. 113-4, no 257. Cf. *Politica externă*, p. 140 și urm.
14. *Ibid.*, p. 115, no 262. În același timp se formă (april) în Serbia Ministeriul «de acțiune» St. Mihailovoci-Ristici-Gruici». (*Ibid.*, p. 116,

no 265.) V. și instrucțiile noului ministru de Afaceri Străine al României, p. 116, no 266 (și no 267.) Cf. cu *Aktenstücke*, p. 208, no 301.

15. V:. *Histoire des États balcaniques*.

16. V:. și cartea recentă a d-lui Hajek, Viena, 1924.

17. Fusese întâiul Calenderoglu și generalul Cernat în ultimele două locuri; *Aktenstücke*, p. 210, no 307; p. 217, no 318.

18. *Correspondance*, p. 117, no 269.

19. *Ibid.*, p. 116, no 266 și pp. și n-le următoare.

20. *Ibid.*, p. 118, no 271.

21. *Aktenstüche*, pp. 221 și urm, 236 și urm. *Ibid.*, pp. 123-4, no 283.

22. *Ibid.*, p. 235, no 330; *Correspondance*, p. 118, no 271.

23. *Aktenstücke*, p. 273, no 412; p. 309, no 481; p. 325, no 502. V., Apendicele.

24. *Correspondence*, p. 118, no 270.

25. *Ibid.*, p. 119, no 274.

26. Explications franches et précises sur les motifs et le but réel de ces armements. (*Aktenstücke*, p. 280, no 423; p. 281, no 425.) Consulul rus declara că «la Serbie serait complètement abandonnée à son sort» (*Ibid.*, p. 285, no 440; cf. p. 286, no 440).

27. *Ibid.*, pp. 120-1, no 278.

28. *Ibid.*, pp. 122-3, no 281.

29. *Ibid.*, pp. 124-6, no 285.

30. *Ibid.*, p. 128 și urm. și *Aktenstücke*, pp. 325-6, no 504; p. 329 și urm. Extrase din *Correspondance*.

31. Driault și Lhéritier, *loc. cit.*, p. 400 și urm.

32. Von Liegnitz, *Aus drei Kriegen*, Berlin, 1904, p. 273: «Oberst Katargi erzählte mir noch, der Zeitpunkt und die Art des Eintretens des serbischen Truppen in die Aktion sei in allen Einzelheiten vom russischen Hauptquartier bestimmt gewesen». Cf. asertiunea, în iunie 1876 încă, a agentului român la Belgrad: «Quoi qu'en disent et diront les protocoles officiels, c'est la Russie qui a donné l'impulsion à ce mouvement, et c'est elle qui continue à l'appuyer». (*Correspondance*, p. 129.) Și: «L'idée d'un trône pour un prince russe, réunissant les Yougoslaves de la Péninsule du Balcan, est l'inspiration tacite et l'espoir final de toutes ces populations». Din nou ideea secundo-geniturei austriace. (*Ibid.*)

33. *Aus dem Leben König Karls*, III, la început.

34. *Correspondance*, pp. 131-2, no 295. Dar cf. *Ibid.*, p. 132, n-le 297-8: oprirea oficială a lui Kogălniceanu (și pentru plumb). Măsuri contra bandelor, *Ibid.*, p. 133, no 302. Plângeri turcești contra ziarului «Noua Bulgarie» din București, p. 135, no 306. Cf. *Ibid.*, pp. 122-3, n-le 281-2; p. 124, no 284.

35. *Ibid.*, p. 129. Cf. și p. 130, no 292.

36. *Ibid.*, p. 130, no 292.

37. *Ibid.*, p. 138. Revendicări ale diplomației noastre pentru ei, p. 139.

38. *Ibid.* Purtarea prefectului de Severin supraveghind cu consulul austriac munițiile, *Ibid.*, p. 144, no 325; p. 161, no 366.

39. V.: *Histoire des États balcaniques*, p. 381 și urm. și *Gesch. des osmanischen Reiches*,V.

40. *Correspondance*, p. 127, no 288.

41. *Ibid.*, p. 133, no 300; p. 141, no 318; p. XXIX; Cf. *Histoire des États balcaniques*, p. 384 (citește: 1876) și darea de samă despre cartea lui Hajek, în *Revue historique du Sud-Est européen*, 1925.

42. *Correspondance*, p. 139.

43. Sturdza, *op. cit.*, p. 803 și urm. *Cartea Verde a României, Documente oficiale: Neutralitatea României, Neutralitatea Dunării, Diverse*, București, 1876, p. 75 și urm.

44. *Ibid.*, p. 130, no 291.

45. *Ibid.*, p. 136, no 309.

46 *Ibid.*, p. 134, no 303. Cf. *Ibid.*, p. 137, no 312.

47. Asigurarea că Italia are aceleași intenții ca Austro-Ungaria e retrasă, într-o scrisoare, de Kogălniceanu. (*Correspondance*, p. 131, no. 293.)

48. *Politica externă*, pp. 163-4; *Correspondance*, p. 140, no 315.

49. *Ibid.*, pp. 140-1, no 317.

50. *Ibid.*, p. 141 și urm., mai ales p. 148, no 337; p. 152, no 342; p. 154, no 346; p. 155, no 352. Turcilor li se presintase nota cu un «ofis» și cu schimbări, adăugându-se un preliminariu; *Ibid.*, p. 142, nota 1. Se vorbea din nou de mobilizarea românească (*Ibid.*, p. 143, no 322; p. 149, no 338). Cf. și *Aktenstücke*, p. 343, no 537; p. 345, no 543.

51. *Correspondance*, pp. 149-51, no 339. Cf. și n-le următoare; *Cartea Verde* p, 92.

52. *Ibid.*

53. *Aktenstücke*, pp. 368-9, no 596.

54. *Correspondance*, p. 146, no 332. Cf. și *Ibid.*, no 334.

55. *Ibid.*, p. 147, no 335.

56. *Ibid.*, p. 156, no 354. Cf. *Ibid.*, p. 151, nota 1.

57. *Ibid.*, p.159, no 362. Și față de Petersburg se refuză, cu toată politeța, dar hotărât, călcarea neutralității prin permiterea transportului de arme. (*Ibid.*, pp. 160-1, no 365.)

58. *Ibid.*, p. XXIX.

59. *Correspondance*, pp. 156-7, no 356; p. 157, nota 1; p. 159, no 361.

60. *Cartea Verde*, p. 102.

61. *Correspondance*, pp. 161-2, no 367; *Aktenstücke*, p. 420, no 702; pp. 420-1, no 704; p. 433, no 737. Și o minoritate în Comisiunea permanentă a Scupștinei votase regalitatea.

62. Cererea Bisericii rusești de a se ajuta Serbia (*Ibid.*, p. 147, nota 1).

63. *Aktenstücke*, pp. 372 și urm., 603. Cf. *Ibid.*, p. 400, no 666.

64. Se vorbea de Mac-Mahon ca mediator. (*Ibid.*, p. 159, no 360.)

65. *Ibid.*, p. 161, no 367.

66. *Ibid.*, p. 164, no 372.

67. *Ibid.*, p. 165, no 372.

68. *Ibid.*, p. 162, no 367. p. 169, no 384. Muntenegrul se simți jignit. (*Ibid.*, p. 170, no 386.)

69. *Ibid.*, p. 163, no 370.

70. *Ibid.*, pp. 164-5, no 372; *Aktenstücke*, p. 441, no 756.

71. *Aktenstücke*, p. 382 și urm.

72. *Correspondance*, p. 166, no 373; *Aktenstücke*, p. 436, no 744.

73. *Ibid.*, p. 168, no 383. V. și *Aktenstücke*, p. 404, no 676.

74. *Correspondance*, pp. 167-8, n-le 381-2.

75. Cf. *Ibid.*, p. 170, no 387 și *Ibid.*, p. 169, no 385. Anglia arată că a intervenit în Orient și pentru a nu se crea românilor o situație grea prin trecerea insurgenților. (*Aktenstücke*, p. 489.)

76. *Correspondance*, p. 171, no 390.

77. *Ibid.*, no 389.

CAPITOLUL VI

1. *Correspondance*, p. 147, nota 1.

2. A. Gallenga, *Two years of the Eastern Question*, I, Londra, 1877, p. 104.

3. Theilen Sie als Ergebniss des Reischstädter Begegnung vertraulich mit dass wir mit Beseitigung aller neueren Vorschläge übereinkommen sind and Nichtintervention unter gegenwärtigen Verhältnissen festzuhalten. Erst wenn die Umstände es erfordern und ein concreter Fall vorliegen wird, soll ein weiteres vertrauliches Einvernehmen zwischen allen christlichen Grossmächten eingeleitet werden. (*Aktenstücke*, p. 344, no 539.)

4. Memoriile lui Nelidov, citat mai sus, p. 307.

5. Tant à Berlin qu'à Reichstadt nous sommes convenus de n'entreprendre aucune démarche auprès d'une tierce Puissance sans nous être entendus préalablement entre nous. (*Ibid.*, p 397, no 660.)

6. *Correspondance*, p. 169, no 385, Cf. aici, mai sus.

7. După *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 62-71; I. C. Brătianu, *Discursuri, Scrisori* etc., București, 1912, p. 194; Bamberg, *Gesch. des orientalischen Angelegenheiten*, Berlin, 1892, în *Politica externă*, pp. 178-179.

8. *I. C. Brătianu, op. cit.*, II, p. 196.

9. Nelidov, *l. c.*, p. 245.

10. *Aktenstücke*, p. 492, no 847.

11. *Correspondance*, p. 173, no 395; I. C. Brătianu, *op. cit.*, II[1], p. 205.

12. *Ibid.*

13. S. M. der Kaiser verpfändete sein heiliges Ehrenworth dass er nicht die Absicht hat, den Besitz von Constantinopel zu erwerben und dass, wenn die Nothwendigkeit Ihn zwingen würde einen Theil von Bulgarien zu besetzen, dies nur provisorisch geschehe bis der Friede und die Sicherheit der christlichen Bevölkerung gewährleistet sind. (*Aktenstücke*, p. 495, no 856.)

14. *Ibid.*, pp. 500-1, no 862.

15. *Correspondance*, pp. 175-6, n-le 398-403.

16. *Ibid.*, p. 176, n-le 403-4.

17. *Ibid.*, p. 177, no 406.

18. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 81.

19. *Correspondance*, p. XXXI.

20. *Ibid.*

21. *Correspondance*, p. 177, no 408.
22. Nelidov, *l. c.*, p. 245.
23. *Ibid.*
24. *Aus dem Leben König Karls*, I, p. 76.
25. Nelidov, *l. c.*, p. 249.
26. *Correspondance*, p. XXX.
27. Nelidov, *l. c.*, p. 250. El adaugă că «așa de departe de acea epocă și nepăstrând nici un document referitor la ea, nu pot garanta exactitatea termenilor, dar sensul e acesta».
28. *Ibid.*, pp. 250-2.
29. *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 87, 111, 114, 117 și urm.
30. *Bulletin de l'Institut sud-est européen*, III, p. 140 și urm.
31. *Aktenstücke*, p. 503, no 871 și *Correspondance*.
32. *Correspondance*, p. 174, no 395.
33. *Ibid.*, p. XXXII, nota 1.
34. *Aktenstücke*, p. 510, no 884. Reprodusă în apendice.
35. *Aktenstücke*, p. 405 și urm. (10 septembre).
36. *Ibid.*, p. 430, no 729.
37. *Ibid.*, p. 432, no 735.
38. *Ibid.*, p. 435, no 743.
39. *Ibid.*, p. 454, no 782.
40. *Ibid.*, p. 459, no 794.
41. *Ibid.*, p. 463, no 803.
42. V. și *Ibid.*, p. 515 și urm.: hotărârile preconferinței aveau pentru el caracterul unui ultimatum.
43. *Ibid.*, p. 501, no 863; p. 502, no 868. Grecii se și îngrijau de întinderea viitoarei Bulgarii; *Ibid.*, p. 503, n-le 869-70.
44. *Correspondance*, p. 176, no 405.
45. *Histoire des États balcaniques*, p. 385.
46. *Aktenstücke*, pp. 519-20, no 902.
47. *Ibid.*, pp. 531-2, no 932.
48. *Ibid.*, p. 531, no 930. Turcii vorbeau de «insultarea» lor, de «mutilarea Imperiului», de o «chestie de viață sau de moarte».
49. V. și, pentru toate acestea, apendicele.
50. *Ibid.*, după *Aktenstücke*, pp. 535-6, n-le 937-8.
51. *Ll. citate*.

52. *Correspondance*, p. XXXII, note 1.
53. *Ibid.*, p. 178, no 410.
54. *Aktenstücke*, p. 412, no 689; p. 456, no 787; p. 503, no 869-70; *Correspondance*, p. 178, no 410.
55. *Ibid.*, p. 180, no 416.
56. *Ibid.*, p. 181, no 421.
57. *Aus dem Leben König Karls*, II, pp. 73, 76.
58. *Correspondance*, p. 180, no 416. Dar turcii se întăreau în fața malului românesc, la Silistra; *Ibid.*, p. 181 și nota 1.
59. *Ibid.*, p. 182, n-le 424-5.
60. *Ibid.*, p. 183, no 426.
61. *Ibid.*, p. 184, n-le 431, 433.
62. *Ibid.*, p. 186 și urm.
63. *Correspondance*, p. 185, no 437.
64. *Aktenstücke*, p. 606, no 1073. Gorceacov răspunde că e prea târziu.
65. *Correspondance*, pp. 193-4, no 447.
66. *Ibid.*, p. 607, no 1077 (raport consular austriac din Galați).

CAPITOLUL VII

1. *Correspondance*, p. 187, no 441.
2. *Ibid.*, p. 188, no 442.
3. *Ibid.*, pp. 188-91, no 443. Forma primitivă, românească, în *Politica externă*, p. 203 și urm. Și în Sturdza, *Charles I-er*, I, la această dată.
4. *Ibid.*, p. 192, no 445.
5. *Actes et documents extraits de la correspondance diplomatique de Michel Kogălniceanu, relatifs à la guerre de l'indépendance roumaine, 1877-1878*, publiés par V. M. Kogălniceanu, București, 1893, p. 177 și urm. Cf. *Revue historique du Sud-Est européen*, III, p. 139.
6. *Ibid.*, pp. 139-40.
7. *Correspondance*, pp. 191-2, no 444. V. și p. 195, nota 1.
8. *Ibid.*, pp. 193-4.
9. *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 128-9; *Ion C. Brătianu, op. cit.*, II^2, pp. 566, 585.
10. *Aktenstücke* etc. *vom 7. April 1877 bis 3. November 1878*, la 24 april.

11. *Ibid.*, p. 3, no 5; p. 4, no 6.
12. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 135.
13. *Charles I-er de Roumanie*, pp. 616-7.
14. *Correspondance*, pp. 128-9.
15. *Ibid.*, pp. 195-6, no 452.
16. *Ibid.*, p. 196, no 453.
17. *I. C. Brătianu*, II^2, pp. 587-594 și mai ales p. 590.
18. *Charles I-er*, pp. 617-19.
19. Kogălniceanu-și reclamă imediat partea de responsabilitate.
20. *Aktenstücke*, p. 15, no 22; și în Apendice.
21. *Românul*, 17 februar 1877. Comisia mixtă nu ajunsese la nici un rezultat, turcii neadmițând măcar numele de România. V. pentru fapte mai noi, *Charles I-er*, II, pp. 726-7. Cf. și *Ibid.*, pp. 731-2.
22. *Aktenstücke*, p. 20, no 31.
23. *Charles I-er*, II, p. 736; *Aktenstücke*, p. 21, no 33, V. Apendicele.
24. *Ibid.*, p. 21, no 34. Cf. raportul lui Beust către Andrássy și nota lui Derby, *Ibid.*, p. 22, no 35.
25. Kogălniceanu semnalase la Senat că ultima depeșă turcească, a marelui vizir, era adresată numai «A. S. principelui Carol, la București».
26. La Senat el vorbise de «marea, foarte marea teamă» cu privire la Basarabia, declarând că Rusia imensă n-are nevoie de acest petec de pământ.
27. Il nous était au moins permis d'espérer que la Roumanie serait préservée des conséquances désastreuses d'une guerre à laquelle nous aurions ardemment désiré demeurer étrangers.
28. Porte en elle-même sa réfutation.
29. *Correspondance*, pp. 197-202, no 458. Documentele românești și în *Charles I-er*, II, pp. 738-43 și în *Aktenstücke*; Cf. *Documentele*, II, p. 93.
30. V. și pp. 617, 659, 668, 669. Boerescu ceruse să se voteze neutralitatea, și-i răspunsese I. C. Brătianu.
31. *Aktenstücke*, p. 27, no 39; *Correspondance*, p. 203, no 463, *Charles I-er*, II, pp. 746, 747-8.
32. *Charles I-er*, p. 652. Protestul Agenției, *Ibid.*, p. 697. Cf. și *Ibid.*, no 701.
33. *Charles I-er*, II, pp. 685-7.
34. *Correspondance*, pp. 202-3, n-le 459-61; p. 205, no 466.

35. *Ibid.*, pp. 205-6, no 468.
36. Traducere în *Românul* de la 6 ianuar.
37. *Ibid.*, 13 ianuar.
38. *Ibid.*, 15 april.

CAPITOLUL VIII

1. S-a încercat și un guvern Bozianu sau Vernescu, numai să nu se recurgă la șefii liberali.
2. D. A. Sturdza, în *Charles I-er*, II, pp. X-XI, Cf. și conferințele comemorative tipărite de curând de Universitatea Liberă, *Războiul Neatârnării 1877-1878* (București 1927).
3 *Ibid.*, p. 13. V. și părerea lui I. Brătianu, *Ibid.*, p. 18.
4. *Ibid.*, p. 125.
5. *Aus dem Leben König Karls*, III. Generalul Florescu se plânsese Suveranului său de insulta ce i se adusese. Mai târziu, cercetând un spital, un soldat îl întreba de ce nu fusese și el în mijlocul lor, și el răspundea: «nu știi că m-au prins hoții și m-au prădat?» (*Presa* din novembre).
6. A declarat-o în Cameră la discuția asupra convenției cu Rusia.
7. Discursul din 16/28 novembre.
8. Mai sus și *Aus dem Leben König Karls*, III.
9. Discursul din 23 decembre (4 ianuar).
10. Aceeași ședință.
11. *Românul* din 8 ianuar 1877 st. v.
12. *Ibid.*, 15 ianuar.
13. *Ibid.*, 13 ianuar.
14. *Ibid.*, 23 ianuar.
15. *Ibid.*, I-iu februar.
16. *Aus dem Leben König Karls*, III.
17. *Ibid.*, p. 528.
18. *Românul* din 6 mart.
19. *Aus dem Leben König Karls*, III.
20. *Românul* din 31 mart.
21. *Ibid.*, din 3 april.
22. *Ibid.*, 4-5 april.
23. Depeșă din București, 22 april st. n.

24. *Românul* din 13 april. Cu acest prilej se învederează necesitatea, foarte discutată, a convenției.

25. *La France*, 5 mai (30 april).

26. V. nota următoare.

27. Vous ne sauriez vous faire une idée de l'indignation qui règne dans Bucarest contre les Turcs. On y est résolu aux plus grands sacrifices pour conquérir l'indépendance; în *Constitutionnel* din 14.

28. *Timpul* din 29 april.

29. Reprodus în *Timpul* din 12 mai.

30. N-l din 19 mai.

31. Traducere din *Timpul*.

32. «Les personnes forcées de rester à Giurgewo se groupent la nuit dans une seule maison et veillent à tour de rôle pour leur sûreté, les armes à la main»; n-l din 4 mai.

33. *The Correspondance of the «Daily News», 1877*, Londra, 1878, p. 40 și urm. (corespondență din Galați, 27 april). Cf. *Ibid.*, p. 65 și urm. (corespondență din Brăila, 21 mai).

34. Le préfet a fait une proclamation pour engager les habitants à rester, mais ils étaient déjà partis quand on l'a affichée. Les habitants montraient, en s'en allant un assez grand sens des choses; *La France* din 9 mai (corespondență din 4, Brăila).

35. V. *L'Illustrazione italiana* pe 1877, p. 332; *Fanfulla*, 19 mai (corespondență din Brăila, 13).

36. *Indépendance belge*, 4 iunie (Iași, 29 mai).

37. Bucarest è militarmente animatissimo. Dragoni russi coll'elmetto di forbito acciaio ed enormi stivali alla scudiera, calarasi rumeni, officiali in tutti i possibili uniformi corrono da ogni parte, a piedi, a cavallo, in drochka. La Calea Mogoșoi, che è il corso di Bucarest, è diventata una lanterna magica: ci si vede perfino qualche capo di Albanesi in corsetto di velluto cremisi ricamato in oro, con un'armeria cesellata d'argento alla cintura, la sottana bianca e i gambali di porpora, anch'essi ricamati in oro... Constato che anche in tempo di guerra Bucarest fà onore al suo nome, *città di gioia*». N-l din 18 mai (corespondență din București, 12).

38. I segni della guerra incipiente si vedono anche nella fisionomia di Bucarest, quantunque sia ben difficile che qui l'entusiasmo e l'agitazione si manifestano in pubblico. Per esempio, l'ingresso del Gran-Duca Nicola

a Bucarest è un fatto che corrisponde presso a poco a quello che fu nel 1869 lo sbarco dei Francesi a Genova. Ebbene ieri non solo non si potè notare il minimo segno di passione pubblica in nessun senso, ma anche la curiosità pubblica appena si manifestava. Il Gran-Duca Nicola penava a trovare a dritta, a sinistra qualcuno a cui restituire il saluto tra la gente; *Fanfulla*, 22 mai (corespondență din București, 16. Cf. *L'Illustrazione*, p. 346: «le mani restano nelle saccoccie»).

39. V. și conferința dlui Sextil Pușcariu, în publicația Universității Populare.

CAPITOLUL IX

1. *Charles I-er*, II, p. 703.
2. *Ibid.*, p. 529.
3. *Ibid.*, p. 563.
4. *Ibid.*, p. 669.
5. *Ibid.*, p. 718. Cf. *Aus dem Leben König Karls*, III.
6. *Fanfulla*, n-l din 11 mai (corespondență din București, 14).
7. La population criait hourra! à pleins poumons; enfoncé dans son large vêtement, le Grand Duc saluait de la tête la foule enthousiaste (corespondență din Galați, 6 mai, în *La France* din 11. V. și *Le Temps*, corespondență din Buzău, 7 mai).
8. Vladimir se întoarce la Iași. *Constitutionnel* din 13 mai (corespondență din București, 8).
9. *La France*, 13 mai, corespondență din București, 8.
10. Corespondentul ziarului din Bruxelles prezintă pe Marele Duce așteptând pe o bancă simplă, în veston alb fără galoane. N-l din 11 iunie (corespondență din Ploiești, 1-iu iunie).
11. *Fanfulla*, 21 mai (corespondență din București, 15).
12. *L'Illustrazione italiana*, p. 348.
13. *Aus dem Leben König Karls*, III.
14. «J'ai rarement étudié une tête de soldat plus énergique et plus intelligente»; *La France* din 20 mai (corespondență din București, 3/15).
15. *Ibid.*
16. Molti del pubblico si levano il cappello, nessun segno di entusiasmo. Il Gran-Duca saluta alla militare... Tanto all'ora dell'arrivo del

Gran-Duca come a quella della sua partenza passava per la Calea Mogoșoi un carro funebre. Il carro, seguito de portatori di ceri a cavallo in ricca livrea di lutto, era splendido. Ma i superstiziosi ne traggeno cattivo augurio»; n-l din 21 Mai (corespondență din București, 15).

17. La seduta della Camera fù animatissima, molto più che qui frà il pubblico e i bianchi dei deputati c'è communicazione diretta e che i curiosi nell'aula si frammischiano ai legislatori.

18. Agli occhi dell'universale si presenta come logica la futura proclamazione del regno di Rumania o dei Rumeni; ambele în *Fanfulla*, 29 (corespondență din București, 22). V. *La France*, n-l din 27 mai (corespondență din București, 21): On me dit que plusieurs députés ont l'intention de demander qu'on proclame le prince Charles roi des Roumains, mais je ne crois pas que cette motion ait chance d'être accueillie, si tant est qu'elle se produise. V. și *Le Temps*, n-l din 29 mai (București, 23).

19. Poche signore e pochissimo pubblico di bassa forza; *Ibid.*, 30 (corespondență din București, 23).

20. *Ibid.*

21. *La France* din 29 mai (corespondență din 23): «toute ivre d'enthousiasme».

22. *Fanfulla, l. c. Ibid.*

23. *Ibid.*

24. *Ibid.* Saluti silenziosi da ogni parte. Sorrisi benevoli dal landau; *Ibid.*, 1-iu iunie (corespondență din București, 25 mai).

25. «Alcuni sono molto goffi... Avevano l'aria di aver lasciato allor le cucine, le stalle e i magazzini della città». Șeful lor ar fi refuzat să intre în foc la sârbi; *Fanfulla*, 27 mai (corespondență din București, 20).

26. *L'Illustrazione italiana*, p. 348.

27. *Correspondance*, pp. 206-8, n-l 469 și în *Charles I-er*, II, la această dată.

28. *Correspondance*, pp. 208-9, no 476; pp. 213-4, no 478; p. 215, no 481.

29. *Ibid.*, p. 215, no 483; pp. 220-1, n-le 489-90.

30. *Ibid.*, p. 209, no 471; pp. 214-5, no 480; p. 217, no 288.

31. *Ibid.*, p. 209, no 472; *Aktenstücke*, p. 36, no 57. V. Apendicele.

32. *Correspondance*, pp. 211-3, no 477; p. 223, no 494.

33. *Ibid.*, pp. 209-10, no 473; p. 214, no 479; p. 215, no 482; pp. 221-2, n-le 491-92.

34. La mission historique des Roumains consiste à détacher de l'Autriche le Banat, la Transylanie et la Bukovine et de faire avec ces morceaux réunis un Empire daco-roumain»; n-l din 13 mai. Cf. cele din 25 april, 3 mai.

35. *Correspondance*, p. 211, n-le 475-6.

36. *Ibid.*, p. 217, n-le 487-8; *Aktenstücke*, pp. 41-2, no 62; *Charles I-er*, II, pp. 807-9.

37. *Correspondance*, p. 209, no 470.

38. *Charles I-er*, II, p. 745.

39. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 157.

40. Amănunte în cartea generalului Radu Rosetti.

41. *Constitutionnel* din 15 mai.

42. Corespondențele franceze din Brăila. Camille Farcy a scris și o carte despre război (*La guerre sur la Danube, 1877-1878*, Paris, 1879). O aspră critică a armatei rusești (beție, cruzime: un birjar decapitat la Șoseaua Bucureștilor de un maior; p. 66 și urm. În ea el prelucrează rapoartele lui și adaugă lucruri noi. Pânea manutanțelor noastre comparată cu cea mult inferioară a rușilor la pp. 73-4).

43. En dépit de ses détracteurs, il paraît avéré que la petite armée roumaine fait très bonne mine au feu. Comme ces Latins de l'Orient sont quelque peu nos cousins, j'en suis, ma foi, fort aise; corespondență din București, 16 mai, în n-l din 22.

44. Les corps de la principauté actuellement en ligne sont très disciplinés, animés du meilleur esprit et prêts aux plus grands sacrifices. Il y a maintenant à Kalafat une artillerie suffisante pour réduire Widdin ou du moins la détruire de fond en comble; n-l din 18 mai, după scrisoare din 1/13.

45. Corespondență din București, 10 mai st. n., în n-l din 15.

46. Pendant que la population épouvantée fuyait vers Bucharest dans un désordre inexprimable, le colonel observait avec satisfaction que pas un de ses hommes ne manquait à l'appel et que, dix minutes après les premières notes du clairon, tous étaient rangés sous ses yeux; n-l din 29 mai (corespondență din Giurgiu, 22).

47. Ho visto due reggimenti in tenuta di marcia partir per il Danubio:

sebbene caricati e sovracaricati con sacco, coverte da campo, boccia per l'acqua e sacco per il pane, pure eveano l'aria assai discreta: mi son parsi buoni soldati. Saranno tali anche al fuoco? *L'Illustrazione italiana*, p. 308.

48. Les soldats du prince Charles ne brillent certes pas par l'élégance de leur tenue; les longs sarreaux de toile qui retombent sur les talons, les longues guêtres de feutre et sur la tête un bonet à poil orné d'une cocarde, voilà l'accoutrement. Mais la carrure des miliciens improvisès est solide, ils ont l'air robuste et vigoureux, à l'encontre des officiers que je trouve un peu trop accommodés à la façon des colonels de l'Ancien Gymnase; n-l din 1-iu iunie (corespondență din Giurgiu, 21 mai).

49. L'esprit des troupes roumaines paraît excellent. Les soldats novices ont dû se former dans les escarmouches de ces derniers jours; on sent qu'ils ont pris confiance en eux-mêmes et dans leurs chefs, entourés visiblement de déférence. L'éducation des fantassins de l'armée territoriale s'achève tous les jours par des exercices dont nous avons été témoins ce matin... Le matériel de l'artillerie est excellent, les chevaux de trait aussi beaux que ceux de l'armée russe, ce qui n'est pas peu dire; mai.

50. È poi giusto di soggiungere che l'esercito si batte volontieri; non un disertore nella bassa forza; gli ufficiali anelano di distinguersi. In generale, l'esercito vuol provare che la nazione hà fatto bene, tenendolo in piedi, a non seguire l'esempio della Serbia, la quale hà voluto improvisare i soldati ed hà avuto un'armata che in gran parte non si batteva o si batteva male; *Fanfulla*, 22 mai (corespondență din București, 16).

51. *Ibid.*, 25 mai (corespondență din Giurgiu, 18).

52. Les huit bataillons d'infanterie et les deux batteries d'artilerie que j'ai vus défiler faisaient plaisir à voir. Les soldats, fort bien équipés, bien portants, joyeux, couraient sous un soleil de feu dans la poussière des chemins et ne semblaient nullement fatigués de la longue étape qu'ils venaient de faire. Les Valaques sont de beaux hommes, bruns comme des Égyptiens et qui supportent sans sourciller les marches et les privations. Si leur attitude au feu répond à leur allure martiale et décidée, ils feront bonne figure à côté des Russes... L'artillerie est superbement attelée. Les canons sont enveloppés dans un étui de cuir. Les caissons, bien suspendus, semblent mieux outillés que ceux de la plupart des armées européennes. Je comprend que le prince Charles, puis qu'il veut faire la guerre, ait quelque

confiance dans ses troupes; *La France*, n-l din 31 mai (corespondență din București, 24).

53. L'apréciation du colonel Gaillard... était parfaitement exacte: ce sont des soldats dont on... pourra faire quelque chose. Ce n'est pas l'envie qui manque d'ailleurs, car officiers et soldats brûlent du désit de franchir le Danube. Les premiers s'impatientent des retards de la diplomatie qui discute gravement s'il sera permis à la Roumanie de gagner ses éperons et, quant aux troupes, elles trouvent qu'elles se sont assez préparées pour agir; *L'Indépendance belge*, 28 iunie (corespondență din Calafat, 19).

54. «Somme toute, cette petite armée roumaine n'a point mauvaise mine, tant s'en faut: sobres, durs à la fatigue et aux privations presque autant que les Turcs eux-même, résignés plutôt qu'enthousiastes, mais néanmoins très accesibles au sentiment de l'amour-propre national, les soldats paraissent aussi capables de supporter bravement et sérieusement la campagne que ceux de n'importe quelle autre armée. L'instruction de la ligne doit être bonne, car depuis dix ans on n'a rien épargné, pour la tenir sur un pied respectable; les vingt millions du budget de la guerre, charge très lourde pour un budget de moins de cent millions de francs, en font amplement foi. Les dorobants et les calarasis, appelés en temps ordinaire à faire le service d'intérieur et de garde-frontières pendant une semaine sur trois, on acquis un certain aplomb bien différent de la gaucherie native de recrues arrachés brusquement de leurs villages pour une mobilisation précipitée... Excellents de calme et de sang-froid. – Dar căruțele și caii sunt «incontestablement très inférieurs comme aspect à ce qu'on voit dans l'armée russe»; cai suferitori. Nu-s dezertori. Pușile Peabody și Dreyse; tunurile Krupp foarte bune; *Le Temps*, 12 iunie.

55. Les dorobanzi apprenaient l'école des tirailleurs. Je vous assure que ces soldats improvisés faisaient très bonne figure. Quant aux soldats de l'armée active, ils connaissent à fond leur métier et feront, je n'en doute pas, très bonne figure devant l'ennemi. Les artilleurs de garde dans les batteries sont déjà familiarisés avec le danger. Ils ont stoïquement supporté les divers bombardements de la semaine passée et ne semblent pas redouter une action générale d'artillerie; *La France*, 12 iunie (Calafat, 2).

56. *Timpul* din 7 mai.

57. *Ibid.*, din 27.

58. «*Daily News*», pp. 73-82 (corespondență din Poiana, 27 mai). Cf. *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 163-7.

59. *Charles I-er*, II, p. 783.

60. *Ibid.*

61. Les habitants se couchent chaque soir dans l'attente d'être réveillés à l'aube par une canonnade des Roumains; *La France* din 27 mai.

62. *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 167-9.

63. *Ibid.*, p. 170.

64. *L'Indépendance belge* din 24 mai.

65. *Correspondance*, p. 223, no 493; p. 224, no 497. Intervenția lui Gorceacov înainte de 1/13 iulie nu-l făcu să-și schimbe punctul de vedere. Dar el presintă plângerile rușilor contra unora din ofițerii noștri ca generalul Radovici.

66. V. *Fanfulla* din 11 iunie (corespondență din București, 4).

67. *Popolo Romano*, n-l din 15 iunie (corespondență din București, iunie 4).

68. Lo Czar hà l'aspetto di uomo stanco e di salute molto forte è pallido, ha mustacchi e favoriti corti, radi e griggi; l'accoglienza entusiastica e gli hurrah che rumoreggiano da ogni parte sembrano produrgli profonda emozione; *Fanfulla*, n-l din 11 iunie (corespondență din 4); cf. *L'Illustrazione italiana*, p. 395: L'imperatore è quel bell'huomo che tutti sanno dai ritratti; è magro, e la barba spezzata sul mento dà al griggio senza esser folta. La sua fisionomia era di malaticcio, avea le guancie scarne, le gote infossate, forse per lo strapazzo del lungo viaggio». Cf. *Popolo Romano* din 14 iunie (corespondență din Ploiești, 7): Lo Czar avea l'aria visibilmente affaticato, il viso sparuto; lo si sarebbe detto ammalato: stamane mi è parso meglio: forse ieri era stanco.

69. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 173.

70. *Ibid.*

71. *Ibid.*, p. 174.

72. Tutti sorridono e si mostrano lietissimi... Ma fra tutti è il solo sulla cui faccia pallida, malinconica, concentrata non si vede un'ombra di buon' umore; *Fanfulla, l. c.* Cf. *Popolo Romano*, n-l din 14 iunie (corespondență din Ploiești, 7).

73. Gli si legge sul volto l'espressione di una grande spiacenza; egli

risponde con molta premura ai saluti che gli uomini dirigono al loro Sovrano e ai sorrisi che le signore non negano al giovine avvenente; *Fanfulla, l. c.*

74. Der Kaiser erklärt dass Rumänien nur Gutes von ihm zu erwarten habe. Es sei immer seine Hoffnung gewesen, den Krieg noch zu vermeiden; aber, wenn es dazu gekommen sei, habe er das Ziel vor Augen, allen christlichen Völkern des Orients hinfort bessere Zeiten zu bringen. Rumänien verdanke Russland schon seit alters vieles, und es freue ihn darum doppelt dass das Einvernehmen zwischen seinem Heere und der rumänischen Bevölkerung so gut sei. Fürst Karl entgegnet, er erwarte von dem Kriege dass er seinem Lande die Unabhängigkeit sichern und seinem Heere din Möglichkeit geben werde, durch Teilnahme an der Aktion die Ehre Rumänien hoch zu halten. Der Kaiser geht auf diese Bemerkung nicht weiter an... Der Kaiser hat ihm zum Abschiede noch einmal seine Hoffnung ausgesprochen dass aus seinem Aufenthalte gute Früchte für das Land erwachsen würden, und ihm zu gleich für den folgenden Tag seinem Besuch angemeldet; er sei ungeduldig, die Fürstin, die er aus der Zeit ihres Besuches am Petersburger Hofe in freundlichster Erinnerung habe, im eigenen Heime zu begrüssen; *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 174-5.

75. *Charles I-er*, II, p. 813.

76. *Aus dem Leben König Karls*, III.

77. Fu un grido generale di hurrà, un battimano da commovere i sassi, e l'Imperator lo fu, ma lo fu ancora più quando, giunto nelle vie Targoviste e Mogosoi, si vide bersaglio di una pioggia di fiori della quale noi soli Italiani potriamo farci adequata idea. Gli uomini urlavano e battevano le mani, le donne gitavan fiori o sventolavano i fazzoletti. Quale differenza con l'accoglienza fredda ed indifferente fatta giorni inanzi al Grand-Duca Nicola!... Il fatto è che vi fu del vero entusiasmo. Lo Czar lo capi e ringraziava e destra e a manca, stringendo con effusione la mano della principessa Elisabeta, che gli era accanto, quassi che nella mano della Sovrana vedesse le mani di tutti i cittadini; *L'Illustrazione italiana*, p. 395.

78. Lo splendido del ricevimento ufficiale univasi alla spontaneità dei cittadini; *Popolo Romano*, din 15 iunie (corespondență din București, 9). Corespondentul lui *Le Temps* confirmă: «L'attitude du public était franchement sympathyque et de nombreuses acclamations se sont fait entendre sur le parcours du cortège de la gare au palais, un parcours de près d'une lieue» (n-l din 16 iunie, corespondență din Ploiești, 9).

79. Lo Czar è sempre pallidissimo, ma la nebbia della sua facia malinconica e concentrata si dirada un poco»; *Ibid.*, n-l din 15 iunie (corespondență din Ploiești, 9).

80. V. și corespondențele aceluiași Lazzaro din n-le de la 22, 23, 25, 26 iunie.

81. *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 177-8.

82. *Popolo Romano*, n-l din 26 iunie (corespondență din 19).

83. *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 179-80.

84. *Ibid.*, pp. 185-6, 188-9.

85. Nous avons fait tout ce que voulait la Roumanie. Nous l'aidons autant qu'il dépendait de nous. Ils veulent faire la guerre; qu'ils la fassent, mais à leurs risques et périls. Nous ne voulons pas qu'ils puissent dire que nous les avons poussés ou même engagés à faire la guerre; *La France*, n-l din 24 iunie (corespondență din Ploiești, 15).

86. *Illustrazione italiana*, II, p. 22 (corespondență din Măcin, 24 iunie).

CAPITOLUL X

1. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 178 și 182.

2. *Ibid.*, pp. 178, 182, 183. Cf. *Charles I-er*, II, p. 830.

3. V. «*Daily News*», p. 126 și urm.

4. V. la Anexe.

5. Je te prie de donner l'ordre d'ouvrir le feu demain, midi, sur toute la ligne du Danube, comme nous en sommes convenus, et de continuer le feu demain; *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 187; *Charles I-er*, II, p. 841.

6. *Ibid.*, pp. 847-9.

7. Cf. *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 191-2; «*Daily News*», *l. c.*; *République Française*, n-l din 14 iulie (Brăila, 30 iunie).

8. *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 192-3.

9. *Ibid.*, pp. 194-5.

10. *Ibid.*, p. 196.

11. *Ibid.*, pp. 197-8.

12. Man will dort wissen *ob* und *wann* wir über die Donau gehen; ich lasse aber die Frage offen und bin entschlossen, nur im Intersse meines

Landes zu handeln und mein Heer nicht unnütz aufzureiben; *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 198 (2/14 iulie). Cf. *Ibid.*, p. 200.

13. Liegnitz, *Aus drei Kriegen*, Berlin, 1904, p. 116. Cf. *Ibid.*, p. 100. Turcii aveau puști Martiny-Henry, pentru neregulați puști Sincler, pe când la ruși pușca bună Berdan n-o aveau decât o parte din soldați. (*Ibid.*, p. 99, nota 1).

14. *Ibid.*, p. 123, nota *.

15. *Ibid.*, p. 153.

16. D'après le plan de l'état-major russe, en même temps l'armée roumaine devait faire le même chemin à Lom-Palanka. Cette coopération avait été définitivement arrêtée entre le Grand-Duc Nicolas et le prince Charles. Il est vrai que les conseillers de ce dernier insistaient auparavant pour le passage de l'armée roumaine au Nord de Widdin... Les Roumains ne remplirent pas leur engagement. Ils restèrent immobiles en face de Widdin et permirent ainsi à l'armée d'Osman-Pacha d'entreprendre sa marche sur Plewna... C'était surtout la crainte de l'Autriche qui paralysait le mouvement de l'armée roumaine»; *Nouvelle Revue*, 1880: – *La guerre russo-turque d'après des documents inédits* –, p. 502. Autorul vorbește de «nos relations personnelles avec les officiers russes de tout grade que nous avons eu l'occasion d'approcher»; *Ibid.*, p 502.

17. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 203.

18. Aceasta constituia o ofensă.

19. *Ibid.*, p. 204.

20. *Correspondance*, p. 225. În acest sens Petru Grădișteanu telegrafia la 6/18 lui Kogălniceanu; *Ibid.*, p. 228, no 507.

21. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 204; *Charles I-er*, II, pp. 866-7; *Correspondance*, pp. 228-9, no 508.

22. *Ibid.*, p. 226, no 500.

23. *Ibid.*, p. 225, nota 2.

24. *Ibid.*, pp. 231-2, no 512.

25. *Ibid.*, p. 226, no 500.

26. *Charles I-er*, II, pp. 866-7.

27. La conséquence de ce qui a été convenu verbalement entre Votre Altesse et le Grand-Duc, pendant le séjour de l'Empereur à Bucarest; *Charles I-er*, II, pp. 867-8; *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 204.

28. *Ibid.*, p. 206.

29. *Ibid.*, p. 207. El făgădui să stăruie pentru Independență.
30. *Ibid.*
31. *Ibid.*, p. 205.
32. *Ibid.*, p. 206.
33. *Ibid.*, p. 208.
34. *Ibid.*, p. 207; *Charles I-er*, pp, 870-1.
35. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 207.
36. *Correspondance*, p. 227, no 502.
37. *Ibid.*, p. 232, no 513.
38. *Ibid.*, p. 227, no 503.

CAPITOLUL XI

1. *Souvenirs d'un volontaire de l'armée roumaine, Plevna, 1877*, București, 1925, V, p. 53: «Je crois que l'exemple que nous avons donné alors a été d'un effet salutaire pour la moral des paysans enlevés à leur famille, à leur village, et qui ont vu ceux qu'on nomme les heureux de ce monde appelés à partager leurs fatigues, leurs privations et leurs dangers».
2. *La France* din 27 iunie (Ploiești, 17): Il est certain que le général Floresco se remue beaucoup et qu'il a de forts appuis.
3. *République Française*, n-le din 7 și 8 august (Nicopol, 18 și 20 iunie). V. Apendicele. Cf. Telegrama lui Kogălniceanu, *Correspondance*, p. 232, no 514.
4. Ultimul no. citat: «rien n'égale l'insolence des Bulgares de Nicopoli». Și n-l din 10 august (corespondență din Nicopol, 2). V. Apendicele.
5. Lahovary, *op., cit.*, p. 125 și urm.
6. V. *République Française*, no. din 10 august și apendicele.
7. *L. cit.*
8. Corespondențe străine.
9. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 209.
10 *Ibid.*
11. *Ibid.*
12. Domnul va cere, la 4 august, lui Kogălniceanu «să nu divulge acest document (scrisoarea lui Krüdener), care trebuie să fie păstrat cu titlul absolut confidențial» (*Correspondance*, p. 233, no 516).

13. *La France*, no. din 15 august (corespondență din Nicopol, 4 august). V. Apendicele. Cf. Liegnitz, *op. cit.*, p. 191: General Manu erzählte mir heute einiges über die Verhandlung vor dem aktiven Eingreifen des Rumänen. General Krüdener habe nach der Einnahme von Nikopolis an ihn die Bitte gerichter, mit Truppen die Donau zu passieren, diese Festung zu besetzen und ihm auch die 7 000 bis 8 000 Gefangene abzunehmen damit er über sein ganzes Korps weiter verfügen könne. General Manu meldete zunächst telegraphisch nach Bukarest. Gleich darauf santdte Grossfürst Nikolaus die Bitte an den Fürsten, Nikopolis zu besetzen. *Der Fürst war geneigt nachzugeben*, nicht aber der Ministerpräsident Bratiano. Die Russen waren im Frühjahr, ohne eine Konvention mit Rumänien abzuschliessen, eingerückt, und Fürst Gortschakow hatte Bratiano eine hochfahrende Behandlung zuteil werden lassen. Es war den Rumänen nach diesen Vorgange nicht zu verdanken dass sie zögerten und Bedingungen stellten. Hiedurch ging eine Reihe von Tagen verloren, General Krüdener konnte nur die kleinere Hälfte seines Korps unter General Schildner nach Plewna vorschicken, und dieser erlag dem eben eingetroffenen Gros der Truppen Osman-Pachas.

14. *Correspondance*, p. 233, nota 1.

15. V. și Kohn-Abrest, *op. cit.*, p. 217 și urm.

16. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 215: «um die nächste Donaubrücke zu erreichen». Mărturisirea lui însuși, *Ibid.*, p. 241.

17. *Ibid.*, p. 212. *Charles I-er*, II, p. 880. Cu o greșeală de punctuație.

18. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 218.

19. *Ibid.*, pp. 212-3. *Fremdenblatt* considera această călătorie ca îndreptată contra primirii de către Domn a trecerii Dunării.

20. *Ibid.*, p. 217.

21. *Ibid.*, p 213.

22 *Ibid.*, p. 217.

23 *Ibid.*, p. 218.

24 *Ibid.*, pp. 218-9. Cf. și telegrama către generalul Ghica, în *Charles I-er*, II, p. 889.

25. Pentru relațiile celor doi ofițeri superiori, v. paginile glumețe din Kohn-Abrest, p. 223 și urm.

26. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 222.

27. *Charles I-er*, II, p. 891; *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 222.

28. *Charles I-er*, II, p. 890; în parte în *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 221.

29. Cf. *op. cit.*, p. 224.

30 *Ibid.*, p. 222.

31 *Charles I-er*, II, p. 892.

32 *Ibid.* Fără răspunsul Domnului, *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 222-3.

33 *Ibid.*, pp. 226-7; *Charles I-er*, II, pp. 894-6.

34. V. *Nouvelle Revue, l. c.*: Ce n'est qu'après la leçon de Plevna que l'attaché militaire français, le colonel Gaillard, envoyé par le Grand-Duc Nicolas en mission auprès du prince Charles, réussit, non sans peine, à amener l'armée roumaine à passer le Danube. C'est même pour ce grand service à l'armée russe que le colonel Gaillard fut décoré de la croix de S.-Georges.

35. *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 228-9; *Charles I-er*, II, pp. 896-8.

36. *Ibid.*, p. 230; *Charles I-er*, II, p. 899.

37. *Correspondance*, p. 234, no 519.

38. *Politica externă*, V. și mai departe, ultimul capitol.

39. Traducere în *Timpul*.

40. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 230; *Charles I-er*, II, p. 899.

41. *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 230-1; *Charles I-er*, II, pp. 900-1.

42. *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 232, 234; *Charles I-er*, II, pp. 902-3.

43. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 236 și urm.; *Correspondance*, pp. 234-5 și la n-le 520-1.

44. *Ibid.*

45. *Ibid.*

46. Nl. din 31 iulie.

47. *La France* din 20 august (corespondență din București, 15). V. Apendicele.

48. *Correspondance*, p. 235, n-le 522-4.

49. Les Roumains ont des habitudes d'ordre et de surveillance que ne possèdent pas les Russes. Ils sont fort bien éclairés et s'occupent un peu plus de police militaire que leurs voisins... Avec l'administration russe, me

disait hier un major roumain, il est impossible d'arriver à une solution rapide... On frémit en pensant aux conséquences d'une pareille incurie. Que se serait-il passé à Sistova si l'armée turque aurait pu suivre sa marche l'autre jour? *La France* din 17 august (corespondență din Trestenic, 9).

50. Liegnitz, *op. cit.*, p. 163.

51. V. *Charles I-er*, III.

52. Semnează, cu Brătianu și Kogălniceanu, ministrul de Instrucție Chițu, Câmpineanu de la Justiție și ad-interim la Finanțe, P. S. Aurelian de la Agricultură, Comerț și Lucrări Publice.

53. *Charles I-er*, III, pp. 35-7.

54. *Ibid.*, p. 4.

55. *Ibid.*, p. 8.

56. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 251.

57. *Ibid.*, pp. 257-8.

58. *Ibid.*, p. 258.

59. El izbuti să ia spre seară două redute.

60. Kohn-Abrest, *op. cit.*, p. 276. Pentru cazul unui ofițer degradat puțin înainte. *Ibid.*, p. 274.

61. Kohn-Abrest, *op. cit.*, p. 27.

62. Eh bien, ces pauvres paysans roumains avec leures capotes usées et leur bonnet orné de plumes de dindon sur la tête, eux qu'on a tant raillés, ils ont prouvé qu'ils savaient mourir, sinon vaincre, et que c'est le sang des anciens Daces qui coule dans leurs veines. Avec un acharnement dans ce ravin de la mort, repoussés, écrasés, décimés par le feu meurtrier d'un ennemi couvert, mais ne reculant pas d'un pouce, n'hésitant pas un instant, avançant toujours, revenant sans cesse à la charge pour laisser, hélas! derrière, comme un long sillage de morts et de mourants. Il y a eu là des traits d'héroïsme que je ne saurais narrer. (Kohn-Abrest, *op. cit.*, pp. 279-80.) Ofițerul Candiano, doctor în drept, ar fi adus știrea cuceririi. (*Ibid.*, pp. 282-3.)

63. Părți din scrisorile lui în cartea comemorativă a Universității Libere din București au fost date de d. Sextil Pușcariu.

64. *Ibid.* Răniții nu se plângeau, dar nu voiau slutirea prin amputări.

65. Vom 12. September sprechend, den Tage an welchem Skobelew bis dichte an Plewna heran vordrang, sagte Tewfik-Pascha, man habe das Ende nahe geglaubt. Wenn der mit den letzten 17 Bataillonen unter-

nommene Angriff nicht geglückt wäre, würde man den Rückzug angetreten haben; Liegnitz, *op. cit.*, p. 232.

66. *Ibid.*, p. 185, nota.

67. Keine der rumänischen Angriffskolonnen ging wie sie gehen sollte. (*Ibid.*, p. 164.)

68. *Ibid.*, p. 176: Die rumänische Truppe war im Allgemeinen brav; sie hatte gleich zu Anfang ihrer kriegerischen Tätigkeit eine sehr schwere Probe zu bestehen; ihre Verlüste waren verhältnismässig hoch. Dar Sanitätswesen unter der geschickten und tapferen Leitung des Generalarztes Davila, eines Franzosen, functionierte ausgezeichnet.

69. *La France* din 29 septembre (corespondență din București, 14).

70. C'est là que les soldats roumaines, accroupis, tombent un à un, attendant avec résignation les attaques de l'ennemi, mais décimés par le tir de soldats dont ils n'aperçoivent même pas les fez sur les parapets des redoutes voisines (no. din 21 septembre; corespondență din București, 16).

71. *Timpul* din 7, 10, 11, 13 septembre.

72. V. *Ibid.*, august.

73. Liegnitz, *op. cit.*, p. 178: Es herrscht viel Kleinmut. Nicht wenige wünschen durch einen Rückzug nach Nikopolis aus einer, wie sie meinen, aussichtslosen Lage befreit zu sein.

74. *Aus dem Leben König Karls*, la aceste date.

75. *L. c.*; Lahovary, *op. cit.*, p. 185 și urm.

76. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 286.

77. *Charles I-er*, III, pp. 69-70.

78. V. *La France*, no. din 27 octombre (corespondență din București, octombrie 18).

79. General Sotow belächerte gestern dass die Rumänen nun schon drei Wochen lang diese Redoute angreifen, und erörterte, wie lange wir würden vor Plewna bleiben müssen wenn man jede der vorhandenen vierzehn Redouten drei Wochen lang belagern wolle. Dieser Hohn wat nicht gerechtfertigt. Die Rumänen blieben wenigstens tätig, sie hatten keite Rückzugsgedanken und zeigten den Türken dass sie nicht entmutigt waren. Die von ihnen ausgehende fortwährende Bedrohung veranlasste Osman-Pascha einen grossen Teil seiner Artillerie auf dieser Seite in Stellung zu bringen; auch war zu bemerken dass das westlich des Redoute gelegene verschanzte Lager starke Besatzung erhalten hatte; auf der

nördliche Brustwehr der Kommunikation lag Gewehr an Gewehr. Man hätte General Sotow empfehlen können in ähnlicher Weise die grosse Redoute im Südosten anzugreifen und für die 5 000 Mann Verlust, wenn möglich, Revanche zu nehmen. (Liegnitz, *op. cit.*, p. 185.)

80. Die Rumänen sind im Allgemeinen sehr geschickt in der Herstellung von Erdhütten mit nur wenig Holzmaterial. (*Ibid.*, p. 187, nota 2.)

81. Hier in Poradim ist bei den Rumänen eine gewisse politische Misstimmung zu bemerken dass man durch die russenfreundliche Politik in eine schwierige Situation geraten ist... Auf der Rückkehr aus den Laufgräben begegnete ich dem Oberstleutnant Voinesko, Generalstabsoffizier der 4. Division. Er sagte, das Divisionstab sei sehr verstimmt dass man ihn für die Wegnahme des Redoute nicht freie Hand liess; jeden Morgen fragte der Soldat ob sie nun nicht endlich angreifen könnten (*Ibid.*, p. 189) V. și p. 191: Der Angriff auf Redoute Griviza Nr. 2 wird der 4. Division überlassen; war man heute im Divisionsstabe sehr glücklich darüber. Oberst Herkt sagte mir, die Dorobanzen hätten gebeten, sie doch endlich gegen die Redoute loszulassen und ihnen dann Ruhe zu geben, auch wenn sie grosse Verluste erleiden sollten (13 octombre).

82. *République Française*, 2 novembre (corespondență din București, 22 octombre). V. Apendicele.

83. *Constitutionnel* din 23, 24, 31 august, 2, 18 octombre.

84. *Charles I-er*, III, pp. 91-2.

85. *Aus dem Leben König Karls*, p. 300; *Charles I-er*, III. 93-4.

86. *Ibid.*, pp. 129-30, 152-177.

87. Ce peuple est obéissant, facile à conduire, crédule, habitué à supporter la misère; il consent donc à ce qu'on lui demande, il fait crédit au Ministère d'une campagne d'automne, puisque le Ministère y croit son honneur engagé. (*Ibid.*, 28 august; corespondență din București, 22.) În *Timpul* din 29 decembre Eminescu presintă starea soldaților: «poalele ferfeniță și mantaua unuia se începea aievea numai de la cingătoare în sus. Iar drept încălțăminte unul avea o bucată de manta îmbrobodită pe picior; nici unul n-are cizme, și numai două obiele de lână, și ceilalți pânze și zdrențe în opinci sparte... O ruină a unei statui de Hercul».

88. *Timpul* din 21 septembre. Cf. n-l din 27: «toate organele de publicitate ale opoziției au condamnat unanim participarea noastră la războiul ofensiv contra Turciei.» Se cerea chemarea Parlamentului și crearea unui

ministeriu de coaliție, care să nu fie angajat. Să nu vie turcii pe gheață (12 septembre).

89. *Charles I-er*, III. p. 101. Contramandarea, p. 102. Cf. *Ibid.*, pp. 102-3.

90. V. darea de seamă din *Monitor* și în *Charles I-er*, III, pp.132-6. – Die Geschichte wird in der Beurteilung dieses Tages berücksichtigen wissen dass wohl noch nie eine junge Armee ihre Feuertaufe in einer von Anfang an so schwierieger Lage gefunden hat. Zur Ehre der Rumänen muss erwähnt werden dass man geneigt war, folgenden Tages den Sturmangriff von neuem zu versuchen, nachdem die bisher wenig engagiert gewesene Reservedivision die Laufgräben vor der Redoute übernommen hatte. Liegnitz, *op. cit.*, pp. 154-5. Cf. *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 304-5, care vorbește de luarea momentană a redutei (de fapt, doar a tranșeelor), pierdută pe urmă. (Lahovary, *op. cit.*, p. 229 și urm.; Rosetti, *op. cit.*, p. 67 și urm.) Se pierdură 21 ofițeri răniți.

91. *Charles I-er*, III, p. 193. E vorba de patru regimente de cavalerie și de artilerie călare.

92. S'il vous sera possible de vous absenter pour deux fois vingt-quatre heures du quartier-général du général Czernat, de venir en personne sur la rive gauche du Vid, de donner au commandant de l'infanterie roumaine dans ces lieux vos précieux conseils. En ce cas, je serais parfaitement tranquille, car je saurais que, vous ayant à côté de moi, la démonstration roumaine aura tout l'air d'une attaque qui sera peut-êre couronnée même de succès. Je compte occuper la position de Gorni-Doubnik. (Liegnitz, *op. cit.*, pp. 195-6.)

93. *Monitorul.* Cf. *Charles I-er*, III, pp. 119-22.

94. *Ibid.*, p. 126. Descrierea din *Monitor, ibid.*, p. 145 și urm.

95. *Ibid.*, p. 147.

96. *Ibid.*, p. 204 nota.

97. *Ibid.*, p. 157; Mouzaffer-Pacha et Taalat-bey, La *défense de Plevna.*

98. *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 342-3; *Charles I-er*, III, p. 170. Observații elogioase pentru Crețeanu, Mateescu (morți), Merișescu, Hepites, Lambrino, de generalul Arnoldi, *Ibid.*, p.175. Decorarea lui Arnoldi, *Ibid.*, pp. 208-9.

99. Din *Monitor, Ibid.*, pp. 172-4, 222 și urm. și 231 și urm. V. și pp. 174-5.

100. *Ibid.*, pp. 178-9, 180-1.
101. *Ibid.*, pp. 181-2. Cf. pp. 176-7.
102. *Charles I-er*, III, pp. 187-8.
103. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 349.
104. *Charles I-er*, III, p. 196.
105. *Ibid.*, p. 211.
106. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 364.
107. *Charles I-er*, III, pp. 243-4.
108. *Ibid.*, III, p. 219.
109. Liegnitz, *op. cit.*, p. 221.
110. *Aus dem Leben König Karls*, la 29 novembre.
111. *Charles I-er*, III, p. 326 și urm.
112. *Ibid.*, pp. 351-2, 386-7.
113. *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 329-30.
114. *Ibid.*, p. 331.
115. *Ibid.*, p. 347.
116. *Correspondance*, pp. 237-9, no 528.
117. Liegnitz, *op. cit.*, p. 267: Oberst Katargi wünscht Alt-Serbien und, wenn angängig, die von einem Nationalitäten-Konglomerat bewohnte Festung Widdin; *Correspondance*, pp. 239-40, n-le 530-1.
118. *Correspondance*, pp. 240-1, n-le 533-5. Și Marele Duce scrisese în acest sens. Cf. *Ibid.*, p. 236, no 526. Planuri italiene în Albania, în Macedonia, *Ibid.*, pp. 232-3, no 515. Cf. *Ibid.*, p. 233, no 517; pp. 236-7, n-le 526-7. Dorința lui Crispi de a împărți Balcanii între români și greci, *Charles I-er*, III, p. 207.
119. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 407; *Charles I-er*, III, p. 325.
120. *Ibid.*, pp. 241-2, n-le 537-8; *Charles I-er*, III, pp. 330, 343.
121. *Correspondance*, p. 259, no 573 (cf. *Politica externă*, p. 268, nota 1); pp. 263-4, no 585; *Charles I-er*, III, p. 352.
122. *Correspondance*, pp. 250-1, no 554; *Charles I-er*, III, pp. 355-6. Cooperația cerută de sârbi e tratată de «târzie și nemotivată».
123. *Ibid.*, p. 367. Operațiile se întind până la Timoc; *Ibid.*, p. 439. Cf. și *Correspondance*, p. 259, no 573.
124. *Ibid.*, p. 231, no 511.
125. Zwiedineck a été autorisé par le cabinet de Vienne à nous déclarer

que l'Autriche-Hongrie ne consentirait jamais à l'annexion de Widdin à la Roumanie. (*Correspondance*, no 566; *Politica externă*, p. 269 nota 1.)

126. *Correspondance*, p. 242, no 540.

CAPITOLUL XII

1. Der Fürst hält es nach seinen Beziehungen zu den russischen Machthabern für unmöglich, dass ihm eine solche Forderung gestellt würde; *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 354. Așa credea și în scrisoarea de la 2/14 ianuar 1878 către Moștenitorul german; *Ibid.*, p. 440.

2. *Charles I-er*, III, p. 205.

3. *Ibid.*, pp. 209-10.

4. *Ibid.*, pp. 282-3, 441.

5. *Ibid.*, pp. 413-4.

6. *Ibid.*, pp. 421-2.

7. *Ibid.*, p. 428, Cf. *Ibid.*, pp. 442-3.

8. *Ibid.*, pp. 415-6, 424.

9. *Ibid.*, pp. 415, 419.

10. *Ibid.*, pp. 416-7.

11. Dass er ein direkte Verpflichtung noch nicht eingehen, sondern nur versichern könne dass Rumänien es nie bereuen werde in den Krieg eingetreten zu sein: *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 337.

12. *Ibid.*, pp. 379-80.

13. După *Monitoriu*, *Charles I-er*, III, p. 306 și urm.

14. Cf. scrisoarea tatălui său, *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 406.

15. *Correspondance*, p. 243. Toată corespondența lui Arion și în *Charles I-er*, III.

16. *Correspondance*, p. 224, no 543; *Charles I-er*, III, pp. 400-4.

17. *Ibid.*, pp. 244-6, no 546; *Charles I-er*, III, pp. 427-30.

18. *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 446-7; *Charles I-er*, III, p. 432.

19. *Ibid.*, pp. 433-4. Cf. *Ibid.*, pp. 434-5. Se desmințea intenția de a proclama un rege al României: *Ibid.*, p. 435.

20. *Ibid.*, p. 436.

21. *Ibid.*, p. 446.

22. *Correspondance*, pp. 253-4, no 558; p. 254, no 560; p. 255, no 563; *Charles I-er*, III, pp. 447-8.
23. *Ibid.*, p. 447. Cf. *Ibid.*, p. 451.
24. *Ibid.*, p. 459.
25. *Ibid.*, pp. 451-2.
26. *Ibid.*, p. 460.
27. *Ibid.*, pp. 494-5.
28 *Ibid.*, p. 525; *Correspondance*, pp. 257-8, no 569. Alt răspuns al Cancelariului, în *Charles I-er*, III, pp. 502-3 (24 ian. st. v.).
29. *Ibid.*, pp. 495-500.
30. *Aus dem Leben König Karls*, la 24 (5).
31. Și în *Charles I-er*, III, pp. 508-10.
32. *Ibid.*, pp. 511-2.
33. *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 471-2. *Charles I-er*, III, p. 535 și urm.
34. *Ibid.*
35. *Ibid.*, p. 608.
36. *Ibid.*, p. 641.
37. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 457; *Charles I-er*, III, p. 465.
38. *Ibid.*, p. 472 și urm.
39. Totuși, Domnul asigură că la 20 ianuar (1-iu februar) Kogălniceanu i-a vorbit de nevoia de a pregăti opinia publică: *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 458.
40. Brătianu ar fi fost până la capăt ireductibil: *Ibid.*, p. 460. Și totuși, era pentru Coroana Bulgariei (*Ibid.*).
41. *Charles I-er*, III, pp. 542-4.
42. *Ibid.*, p. 480.
43. *Correspondance*, p. 261 și urm., no 580.
44. *Charles I-er*, III, p. 525.
45. *Ibid.*, pp. 483-5.
46. *Ibid.*, p. 522-3.
47. *Ibid.*, pp. 503-4.
48. *Aus dem Leben König Karls*, III; *Charles I-er*, III, pp. 520-2.
49. *Ibid.*, p. 526.
50. V. M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 51.
51. *Ibid.*, p. 53.

52. *Ibid.*, p. 56.

53. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 464; *Charles I-er*, III, pp. 491-492.

54. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 5.

55. *Charles I-er*, III, p. 506.

56. *Aus dem Leben König Karls*, III, 489; *Charles I-er*, III, p. 591. Încheind întrebuințarea acestei prețioase colecții, trebuie să spun că datoresc d-lui I. Bianu întrebuințarea în coale a volumului, care a rămas neisprăvit.

57. *Aus dem Leben König Karls*, IV, pp. 27-8. Un adiutant imperial, îmbolnăvindu-se la Viena, ar fi cauzat zăbava!

58. *Ibid.*

59. *Correspondance*, p. 272, no 602.

60. *Ibid.*, p. 276 și urm.

61. V. M. Kogălniceanu, *op. cit.*, pp. 56-7. Jomini explica doar atât că «intențiile împăratului sunt eventuale», dacă «actele guvernului dv. le fac necesare»: *Ibid.*, pp. 57, 84 și urm. Apoi, revenea spunând că s-a și început (p. 93).

62. *Ibid.*, p. 87 (2 april st. v.).

63. *Ibid.*, p. 96.

64. Pe la jumătatea lui mart, Gorceacov ne amenința cu ocuparea în silă a Basarabiei, iar, dacă rezistăm, «resistența va fi fatală României»; *Ibid.*, p. 54.

65. *Ibid.*, pp. 59 și urm., 64 și urm. (22 mart).

66. *Ibid.*, p. 51. La 21 mai st. v. Gorceacov refuzase lui Ghica orice comunicație directă (*Ibid.*, p. 57).

67. *Ibid.* V. și raportul lui Ghica la p. 97 și urm.

68. *Românul* din 15 april.

69. Die Anhänger J. Bratianus trachten danach, Kogălniceanu zu stürzen; Bratianus selbst hat sich dem Fürsten gegenüber geäussert dass nach dem Misserfolge in der bessarabischen Frage Kogălniceanu nicht Minister des Aeussern bleiben dürfe: *Aus dem Leben König Karls*, IV, p. 9.

70. V. M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 75.

71. *Ibid.*, p. 83.

72. *Aus dem Leben König Karls*, IV, p. 15.

73. V. M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 89.

74. Que nous avons donné des preuves éclatantes de patriotisme, que notre réputation à cet égard est établie et que les agitations actuelles ne pourraient que nous nuire: *Ibid.*, p. 94.

75. *Ibid.*, p. 110 și urm.

76. *Ibid.*, p. 101.

77. *Ibid.*, pp. 107, 118 (*Aus dem Leben König Karls*, IV, p. 25). Ghica refuză să citească lui Gorceacov o notă prea aspră (V. M. Kogălniceanu, *op. cit.*, pp. 108-10). Kogălniceanu ceda la 13 april st. v. (p. 110). Diplomația rusească la Viena spunea că amenințările sunt o «invenție» a noastră (p. 95). Și Gorceacov însuși desmințea (p. 101)! Ba făcea să ni se spuie la Petersburg că nu știe să fi vorbit așa (*Ibid.*, pp. 105-6). Fuseseră poate «des épanchements»... Se vorbea de o nouă convenție (*Ibid.*, pp. 106, 113, 118, 130-3).

78. *Ibid.*, p. 112.

79. p. 113.

80. C'est une mauvaise plaisanterie, pour ne pas dire une triste ironie. C'est la seule réponse que nous ferons en cas qu'on nous fasse cette ridicule proposition (*Ibid.*, p. 116).

81. *Ibid.*, p. 140.

82. *Ibid.*, p. 135.

83. *Ibid.*, p. 139.

84. *Ibid.*, p. 149 (*Aus dem Leben König Karls*, IV, p. 21).

85. *Aus dem Leben König Karls*, IV, p. 20.

86. *Ibid.*, pp. 25-6.

87. *Ibid.*, p. 30. Măsurile militare, pp. 38-9. Vot de sume necesare, p. 41.

88. *Ibid.*, p. 154. Cf. *Ibid.*, pp. 155, 157.

89. *Ibid.*, pp. 161-3.

90. *Aus dem Leben König Karls*, IV, p. 59. Brătianu și Rosetti erau contra. Stuart deploră acel «mot malheureux» al amenințării cu dezarmarea (*Ibid.*, p. 63).

91. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 163.

92. *Aus dem Leben König Karls*, IV, p. 66.

93. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 164.

94. *Ibid.*, p. 165.

95. *Ibid.*, p. 172.

96. *Aus dem Leben König Karls*, IV, p. 72.
97. *Ibid.*, pp. 66-70.
98. *Ibid.*, p. 204 și urm.
99. *Ibid.*, p. 214.
100. *Ibid.*, p. 238.
101. *Ibid.*, pp. 222-3.
102. *Ibid.*, pp. 226-7. Cf. *Ibid.*, pp. 227-8.
103. *Ibid.*, pp. 243-4.
104. *Ibid.*, pp. 243-5.
105. Wir wollen dann jeden schriftlichen Akt vermeiden, unsere Behörden zurückziehen und das *fait accompli* über uns ergehen lassen (*Aus dem Leben König Karls*, IV, p. 89.).
106. Er schlage vor, dass die rumänischen Beamten beim Erscheinen der russischen Autoritäten sich einfach zurückzögen (*Ibid.*, p. 96).
107. *Ibid.* Răspunsul către Stuart, pp. 99-100.
108. *Ibid.*, p. 100.
109. Vernescu și N. Ionescu fulgeră din nou guvernul... incapabil.
110. Kogălniceanu, *op. cit.*, pp. 275-6, 284-6, 287-9, 291 și urm. Unele greutăți în legătură cu soluția chestiei evreiești se presintară însă îndată.
111. *Ibid.*, pp. 267-8, 269. Discuții pentru titlu, la Viena, pp. 584-6, 588. Domnul dorea să i se zică tot Măria Ta (*Ibid.*, p. 588). Opreliștea lui Andrássy pentru titlu de rege trebuie să fie din decembre 1877, nu 1878 (*Ibid.*, p. 603. V. și p. 605 și urm.).
112. *Aus dem Leben König Karls*, IV, p. 132.
113. Kogălniceanu, *op. cit.*, pp. 471-2.
114. *Ibid.*, p. 582.
115. *Ibid.*, pp. 281-2. Și la presintarea lui ca ministru în octombre, el nu uita să spuie că «luptând alături de Rusia, România și-a căpătat independența» (*Aus dem Leben König Karls*, IV, p. 129).
116. V. M. Kogălniceanu, *op. cit.*, pp. 282-4. (cf. *Aus dem Leben König Karls*, IV, pp. 130-1). Cf. pp. 303-4: Kogălniceanu voia și Silistra.
117. *Ibid.*, pp. 579-80.
118. *Aus dem Leben König Karls*, IV, p. 136.
119. *Ibid.*, pp. 113-6.
120. O istorie documentară a Dobrogii românești ni lipsește încă.

121. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 593.

122. *Ibid.*, pp. 594-5.

123. *Aus dem Leben König Karls*, IV, pp. 139-40. Îndată se fixă Rusiei ca bază pentru trecerea trupei ei Convenția din april, plus prevederile Tratatului din Berlin (*Ibid.*, p. 100).

CAPITOLUL XIII

1. *România Liberă* din 11 novembre.

2. Răspuns în *Presa* de la 26 mart.

3. «Cette pitoyable coterie qui s'est emparée du pays. Celui-ci ne voulait à aucun prix se lancer dans les hasards d'une guerre si inutile pour lui. Les Roumains y sont si foncièrement contraires que la dernière décision prise par le gouvernement, sans une autorisation préalable des Chambres, d'attaquer la Turquie est vivement desaprouvée». V.mai sus: «Bien plus, leur harmonie (entre les Turcs et Roumains) est établie au point que, dans les villages de Valachie des bords du Danube, il n'est pas rare de voir des négociants mahométans appelés là par leurs affaires tenir les fils des paysans roumains sur les fonts baptismaux» (p. 45).

4. N-le din 8 iulie (cf. *Federația* din 1873), 19 iulie, 8, 21, 25 septembre, 22 octombre.

5. *Presa* din 21 iunie.

6. *Timpul*.

7. *Presa* de la 8 septembre.

8. *Ibid.*, 29 octombre.

9. *Ibid.*, 15 novembre.

10. *Ibid.*, 24 novembre.

11. *Războiul* din 9 decembre 1878.

12. Un grand propriétaire de famille princière, conservateur si radical des anciens errements des hospodars ses ancêtres qu'à Bucarest, il y a un mois environ, il soutenait dans une conversation avec un militaire étranger et avec notre correspondant qu'à la première nouvelle du passage de la frontière par les Russes, on aurrait dû licencier *illico* toute l'armée roumaine, à la fois comme protestation et comme affirmation de neutralité: *Le Temps* din 4 decembre (Chiustenge, 25 novembre).

13. *Războiul* din 24 decembre. Cf. *La France* din 27 iunie (cores-

pondență din Ploiești 17): «Il est certain que le général Floresco se remue beaucoup et qu'il a de forts appuis».

14. «En général, la population montre un enthousiasme pour la guerre que l'on n'aurait guèrre supposé chez un peuple qui, comme le peuple romain, a joui si longtemps d'une paix ininterrompue. Le même enthousiasme règne, quoi qu'on en dise, dans l'armée. Le prince Charles a été acclamé avec frénésie au cri *Vive l'indépendance!* lors du passage des troupes sur la rive droite du Danube» (n-l din 3 septembre, corespondență din București, 29 august).

15. *România Liberă* din 14 iunie.

16. *Războiul.*

17. *România Liberă* din 9-10 novembre.

18. *Războiul* din 5 decembre.

19. «On m-avait dit que je venais ici pour défendre mon pays; est-ce pour être ainsi traités que nous avons passé le Danube?» (*République Française*, n-l din 29 august).

20. El poate fi și autorul asaltului de dorobanți din cutare n-r al *Războiului.*

21. Lista lor în *La France* din 6 iunie: Paul Grantet de la *République Française*, Olivier Pain de la *Bien Public*, Lamotte de la *Le Temps*. În *Bien Public* din 27 iunie: cei de la *Times, Standard, Daily Telegraph*. În *Le Temps* din 3 iulie: *Fanfulla, Novoe Vremia, Stockholms Dageblad*. În *Fanfulla* din 14 iunie: *National-Zeitung, Militär, Wochenblatt, Hamburger Nachrichten, Augsburger Zeitung, Ueber Land und Meer, Figaro* (Ivan de Woestyne), *Siècle, National, Journal d'Odessa, Moniteur Universel, Graphic, Illustrated London News, Neues Wiener Tagblatt, Berliner Post, Neue militärische Blätter, Standard, Stockholms Dageblad, Opinione, Pongolo, Gazzetta piemontese, Corriere de la Serra, Neue Freie Presse, Popolo Romano, Roma*. În același ziar, la 26: Forbes de la *Daily News*, Williams de la *Graphic*, Pain de la *Radical*. În același, la 27: Pellisser de la *Illustracion española*. În același, la 3 iulie: Lamotte pentru *Le Temps*, Björlin pentru ziarul suedez. În același, 18 iulie: Pellicer Spaniolul e un căpitan de artilerie care a făcut studii la Roma. «Nessuno dissegna con più amore e coscienza che Pellicer». În *La France* din 6 iunie: Paul Granet de la *République Française*, Olivier Pain de la *Bien Public*, Lamotte de la *Le Temps*. În *La France* din 4 august, Björlin. În *République Française* din 23

iulie: Farcy, Lançon, de la *Illustration*, Ivan de Woestyne, Dik, Lamothe de la *Le Temps*. În *Fanfulla* din 7 iulie: Lichtenstedt de la *Neue Freie Presse* și Canini de la *Pungolo*. În *La France*, 1-iu iulie: Brothenrudge de la *Times*. 21 iulie: Granet de la *République Française*, Lançon de la *l'Illustration*. În același ziar, la *Fanfulla*, 26 iunie: Williams de la *Graphic*.

La Rosetti, Kohn-Abrest (*Zig-zags en Bulgarie*) află pe Forbes, pe Villiers de la *Graphic*, pe Boyle de la *Standard* (pp. 117-8). Colonelul Brackenbury de la *Times*, p. 178; Forbes, pp. 179-80. Canini e descris astfel: «Un vieux confrère italien à barbe de fleuve très blanche et vêtu en toute saison d'un macferlan qui cachait pittoresquement des loques fort pittoresques», cu Damian însoțitorul lui indigen (p. 161).

22. Siamo in paese etnograficamente rumeno, valacco, dove esiste un Officiulu Comunali, e le contadine sopra le sottane portano una specie di rete, anzi una cintura da cui discendono una quantità innumerevole di striscini di lana: *Fanfulla* din 16 mai (corespondență din 10).

23. Ferrovie rumene, di gran lung superiori alle italiane. La temperatura dolce, il sole splendido, il cielo chiaro, senza neanche l'ombra d'una nube. Sembrava essere sul lago di Como o a Sorrento, solo mancava il profumo di fior d'arancio. (*L'Illustrazione Italiana*, p. 307. Cf. *Ibid.*, 1878, I, p. 29.)

24. Uno di quei conventi fortificati che una volta popolavano la Romenia si specchie in uno stagno popolato di niufe e frequentato dalle cicogne; 25 mai (corespondență din Giurgiu, 18).

25. Dai giardini di Cotroceni si gode una bella veduta di Bucarest: da quella collina si domina quell'ammasso di verzure rigogliose da cui si lanciano gli eleganti campanili di S. Spiridone e delle altre cento chiese, da cui sargano i secondi piani di quelle poche case di Bucarest che hanno un secondo piano. A piedi della collina serpeggia e *fluit lutulenta* la Dîmbovitza; 26 mai (București, 19).

26. C'est un ancien monastère bâti vers 1680 par Cherban Cantacuzène, tout près de Bucarest, au S.-O. de la ville, sur la rive droite de la Dambovitza. Comme habitation, c'est plus que médiocre; mais les jardins et les dépendances ne manquent pas d'agrément. On y remarque surtout une terrasse ayant la prétention de rivaliser avec celle de S. Germain. De là, la vue découvre tout le pays environnant: d'abord la ville, coquettement assise sur les deux rives de la Dambovitza; ensuite, les grands bois qui bor-

nent l'horizon vers le Sud; puis le terrain de manoeuvres, non loin des extrémités duquel émergent les belles casernes d'infanterie, d'artillerie et de la Malmaison; tout autour le chemin de fer, dit à tort de ceinture, puisqu'il ne longe que la partie Ouest de la ville (n-l din 14 mai).

27. Il sole vibrava i suoi ultimi raggi sule baionette dei fucili in fascio e sui canoni di bronzo; nelle acque gracidavano le rane: storni di corvi e di cornacche gracchiavano sulle tremole cime degli abeti; nel folto del bosco l'ussignuolo intuonava le canzoni della sera; 28 mai (Bucureşti, 20).

28. Il tramonto del sole, il levarsi di una enorme luna di color sanguigno e le cicogne dormienti sopra una gamba alla cima degli alberi della foresta; 3 iulie (Giurgiu, 26 iunie).

29. Certo anche la steppa hà il suo bello: i fiori che stendeno tinte di giallo d'oro, di giallo cromo, di lilla scuro e di lilla chiaro sul fondo verde fanno il possibile per adornarla in questa stagione. Ma l'assoluta monotonia di una cosa passabilmente bella diventa un tormento; 8 iulie (Alexandria, 1).

30. 8 iulie (Zimnicea, 1).

31. La pureté, la correction des traits chez ces simples ruraux: la race s'est maintenue intacte; pp. 181-2.

32. Leurs types et leurs costumes diffèrent essentiellement de ceux des colons de la Grande Valachie. La race est plus forte, le profil plus accentué, le langage plus dur. Chose étrange, et bien faite pour attirer l'attention des ethnologistes, le type petit-valaque est le même, à peu de différence près, que le type moldave des Roumains d'au-delà du Séreth. Il y a plus, les dialectes de ces deux races, séparées par l'immense région d'entre Olth et Sereth, sont presque semblables; *La France* din 9 iunie (Craiova, 31 mai).

33. Nous rencontrons courant pieds nus dans la rosée du matin des bandes de campagnardes court vêtues, aux jambes couleur de bronze, les reins ceints du pagne de laine rouge. Elles portent sur la tête des écuelles de bois, au fond desquelles sont entassées les provisions qu'elles vont vendre à la ville. N'ayant pas les mains appuyées sur les hanches, elles n'ont pas l'allure vulgaire des Génoises ou des Basquaises. Les cheveux et le cou cachés par un voile blanc, la poitrine saillante, la jupe tombant droit sur les hanches donnent aux femmes valaques des airs de statues égyptienne. Il y a dans leur démarche une noblesse d'un genre particulier, qui rehausse

encore leur gravité naturelle. Elles ne rient pas, elles ne badinent pas entre elles; on les voit passer silencieuses comme des apparitions.

34. Des enfants nus, luisants comme des gongs de cuivre, couchés au soleil pêle-mêle, avec des chiens au museau d'hyène, des buffles en liberté, des bandes de porcs vautrés dans des mares de boue... Au centre du village, des femmes attelées aux ailes d'un moulin tournent en rond, d'un pas cadencé, pendant que des fillettes, étendues à l'ombre, les regardent travailler... Le cimetière à la mode turque, avec les croix tournantes d'une sorte de parasol et des dalles debout sans inscription (*Ibid).*

35. Nous sortons de Bucarest par un long faubourg bordé de maisons misérables. Point de pavés, des ornières d'un pied de profondeur, des flaques de boue noirâtre, des dépôts d'immondices et plus loin, dans les champs, aux portes de la ville, des carcasses de cheval, autour desquelles s'assemblent des bandes de chiens sauvages. Toutes les banlieues des villes orientales se ressemblent. Elles ont cet aspect désolé et infectent au loin de campagne; *La France*, 21 iulie (Drăgășani, 9).

36. Tapis communs, mais d'un dessin assez original... La pauvre diable nous supplia de vouloir bien donner un peu de notre pain à sa fillette, qui n'en a pas encore goûté (*Ibid).*

37. Il est absolument certain que les Russes paient et paient même très bien les services qu'ils imposent aux paysans. Ainsi on accorde aux Roumains trois francs par jour et par attelage. Il est vrai que la besogne est rude; mais d'ordinaire, pour un travail à peu près aussi fatigant, la somme allouée est de deux francs, le plus souvent de 1 franc 50 (*Le Bien Public*, din 7 iunie, Slatina, 19 mai).

38. Ce peuple est obéissant, facile à conduire, crédule, habitué à supporter la misère; il consent donc à ce qu'on lui demande, il fait crédit au Ministère d'une campagne d'automne, puisque le Ministère croit son honneur engagé (n-l din 28 august, București, 22).

39. Pp. 82-3.

40. *Ibid.*, pp. 88-9.

41. Maisons proprettes, bien alignées, entourées de leurs petits jardins (12 iunie, Calafat, 3).

42. *Ibid.*

43. Sous le rapport du pavage, je dois à la vérité de le déclarer. Kraïova dépasse ce qu'on peut rêver de plus incroyablement épouvantable. C'est

un défoncement à chaque pas, une série de fondrières, et, si, cheminant côte à côte avec un ami, vous le voyez disparaître, il ne faut pas vous étonner: il est tout simplement descendu au fond d'une vaste crevasse. On reprend la conversation et la route une fois qu'on en est remonté. Cela n'empêche point que Kraïova ne soit un centre très important, très riche et peuplé de maisons d'un élégance incontestable» (9 iunie, corespondență din Craiova, 1).

44. Une vieille cathédrale très curieuse qu'on laisse malheureusement tomber en ruines... Un beau jardin public (8 iunie, Galicea-Mare, 1-iu iunie).

45. Fort mal pavée, mais habitée, en revanche, par des gens charmants, si j'en juge par ceux dont j'ai eu l'occasion de faire la connaissance dans le court espace de trente-six heures... Reçu à bras ouverts par un juge de la Cour d'appel, présenté au club de la jeunesse, introduit dans des familles chez lesquelles je pouvais me croire transporté en France, trouvant en la personne du préfet le plus aimable des fonctionnaires (*Ibid*).

46. *Illustrazione Italiana*, p. 307. El găsește că limba e asemenea cu italiana la citit, nu la auzit însă.

47. *Bien Public* din 7 iunie (Slatina, 29 mai).

48. *Ibid*.

49. *République Française*, 15 iulie (Zimnicea, 2 iulie).

50. Pp. 152 și urm., 157-8.

51. Toute Simnicea ressemblait à une vaste foir où l'on trouvait un peu de tout, p. 212. O casă din Pesta dă șampanie cu 10-12 franci (*Ibid*). Un pictor «T.» cu atelier la Clichy, în Nicopol (p. 232).

52. Pp. 136 și urm., 143 și urm., 146-7, 149-50, 151.

53. Nous parcourons sept ou huit rues où pas une maison n'a été épargnée. La plupart sont devenues totalement inhabitables. Le nombre des obus tombés de ce côté (Est de la ville) a dû être considérable; car les maisons valaques, entourées de jardins, n'offrent pas beaucoup de prise aux projectiles. Le gymnase, le seul bâtiment de deux étages, a été criblé. Trente-cinq obus l'ont détruit de fond en comble. La direction des Postes et des Télégraphes en a reçu un qui, à travers des buissons de roses et de genêts, a éclaté sous la porte et a fracassé son joli perron de villa qui semblait si bien fait pour les paisibles entretiens d'une poétique soirée. Le consulat d'Allemagne a été atteint en deux endroits... Il nous reste à visiter un

moulin à vapeur que les obus turcs ont incendié avant-hier. On n'a rien pu sauver, et tout a été broyé et brûlé... Au détour d'une rue nous rencontrons deux mines suspectes de mariniers grecs, hanteurs de ruines, rôdeurs de décombres... Reste l'hôpital à visiter. Il est situé dans la partie N.-E. de Giurgévo. Pas un obus turc n'a encore tombé de ce côté, sauf le jour où le prince Charles y a entré, lundi dernier... Je doute que les Turcs aient su qu'ils tiraient sur des malades et des blessés. Je me hâte d'ajouter d'ailleurs que je ne les en crois pas absolument incapables. Mais l'hôpital est surmonté de deux petits drapeaux si effilochés déjà par le vent et la pluie que des batteries de Roustchouk on n'en doit distinguer que très difficilement la croix rouge. Les hampes n'ont pas deux mètres de hauteur, les drapeaux à peine un mètre carré et le bâtiment n'a qu'un étage (*République Française* din 7 iulie, Giurgiu, 30 iunie).

54. Les personnes forcées de rester à Giurgévo se groupent la nuit dans une seule maison et veillent à tour de rôle pour leur sûreté, les armes à la main (*La France* din 4 mai, București, 29 aprilie).

55. Ville immense qui n'est peuplée que de 25 000 habitants. Je ne crois pas qu'il y ait, maintenant, plus de 200 personnes dans tout Giurgévo, encore logentelles dans le quartier voisin de la gare, moins exposé que les autres au feu des batteries turques... A partir de là jusqu'au quai de débarquement, il ne reste pas un habitant dans les maisons. Un reste de vie s'est concentré sur cette place où sont encore ouverts deux cafés, devant lesquels sont assis cinq ou six officiers russes et les trois ou quatre fonctionnaires roumains restés à leur poste... Nous entrons dans l'eglise grecque. Quatre obus de fort calibre l'ont éventrée, éclatant à l'intérieur et brisant les objets du culte... La façade du gymnase ou lycée a visiblement servi de point de mire aux artilleurs turcs; elle este percée de soixante-dix trous de boulets. La maison qu'occupait le télégraphe est aux trois quarts détruite... Les chiens errants eux-mêmes ont abandonné les quartiers voisins du quai; on ne les rencontre qu'aux abords de la place. Quelques-uns ont été blessés et gémissent en cherchant leur pâture (6 iulie, corespondență din Giurgiu, 1-iu iulie).

56. *République Française*, 14 iulie (Giurgiu, 1).

57. C'est une sorte de ville à côté de la ville, ou plutôt un vaste camp de nomades. Chaque arbre a son sylvain. La cuisine se fait en plein vent, le linge sèche sur les branches. Les chiens errants jouent dans la poussière

avec les enfants nus... A certaines heures, le soir, quand les crins-crins des Tziganes errants grincent sous la futaie, la forêt toute entière se met à rire. Oh! l'heureux peuple en de pareils moments! Qu'on observe le Roumain, à Bukarest, policé, à l'occidentale, ou dans les champs, sur les routes désertes de la Valachie, conduisant lentement son chariot attelé de buffles, avec des airs de paysans du Latium, on le trouve toujours le même. Le génie de l'Orient a secoué sur son front les pavots de cette indifférence en matière de calamités qui donne le fatalisme au musulman et l'illuminisme au Slave... Il faudrait le crayon d'un grand artiste pour arracher à ce coin de cité les physionomies étranges qu'abritent quelques-unes de ses maisons... Embrasser une ribaude, cela porte bonheur. Il y a là des musiciens tziganes de Hongrie, des cuisiniers allemands, des marchands de arretières, de bagues de cuivre et faux Bully, venus on ne sait d'où, des Viennoises, des Polonaises, des Hongroises... L'officier fait sauter sa dernière pièce d'or. Bah! La Russie est loin et l'obus va vite (1-iu septembre, Giurgiu, 24 august).

58. *Fanfulla*, 3 iulie (corespondență din Giurgiu, 26 iunie).

59. *Ibid.*, 5 (Giurgiu, 28 iunie). Cf. și 7 (19 iunie): 35 de ghiulele la gimnaziu; se trimit acum de turci vechi ghiulele sferice.

60. *L'Illustrazione Italiana*, p. 43. Cf. și *Ibid.*, p. 44.

61. C'est en trébuchant à chaque pas et après avoir mis le pied cinquante fois dans d'immenses flaques de boue que nous parvînmes, votre serviteur et le correspondant du *Bien Public*, à pénétrer en ville... C'est le squelette d'une immense cité... Les rues soigneusement tirées au cordeau ont une largeur de 800 mètres et sont bordées de maisons et de huttes si basses qu'elles ont l'air d'être enfouies. Dans les cloaques formées par l'eau et les immondices au milieu de ces grandes voies pataugent de grands chiens-loups errants par troupeaux, presque à l'état sauvage... Le préfet a fait une proclamation pour engager les habitants à rester, mais ils étaient déjà partis quand on l'a affiche. Les habitants montraient, en s'en allant, un assez grand sens des choses (9 mai, Brăila, 4).

62. *Fanfulla*, 19 mai (Brăila, 13).

63. *Ibid.*, 27 iunie (Brăila, 20).

64. *Ibid.*, 30 (Brăila, 23).

65. P. 331 și urm.

66. L'un d'apparence élégante, un faux air de villa, avec un jardinet soigneusement entretenu; p. 91 și urm.

67. I fabricanti quasi tutti hanno l'impronta della povertà, non pochi della miseria; c'è lusso soltanto di chiese (27 mai, corespondență din București, 20).

68. *Ibid.* Cf. *Illustrazione Italiana*, p. 282.

69. *Fanfulla* din 23 iunie (București, 15).

70. *L'Illustrazione Italiana*, p. 348 și urm.

71. *Ibid.*, p. 395.

72. Atroce pavé de trois ou quatre rues et les abîmes de poussière de toutes les autres, rien de plus riant que Ploiesti.

73. Les rues voisines sont si poudreuses qu'on a dû y interdire tout charroi, tant que le Czar demeurera à Ploesti (20 iunie, Ploiești, 8).

74. 14 iunie (București, 9).

75. En dépit de tous les dictons qui préviennent défavorablement les voyageurs sur le compte de Ploesti, je dois avouer que cette ville m'a paru une des plus coquettes, une des plus originales de la Roumanie (17 iunie, Ploiești, 9).

76. *Fanfulla*, 17 iunie (Ploiești, 10).

77. Cette ville charmante et originale, moitié Paris, moitié Orient, qu'on se représentait, avant la guerre surtout, comme un nid à demi barbare, où les boïars classiques roulaient emmitouflés de fourrures dans leurs traîneaux (p. 294).

78. Une des villes les plus agréables de l'Europe, une véritable oasis d'une civilisation relativement peu avancée (p. 111).

79. Mais toujours relevées par quelques guirlandes de fleurs qui empêchent de sentir trop vivement la misère de ces constructions (p. 112).

80. Chaque siècle a laissé son empreinte et chaque constructeur a agi à sa fantaisie (*Ibid).*

81. Les Valaques flairaient dans le Russe le spoliateur qui plus tard se parerait des services reçus au lieu d'en être reconnaissant (p. 113).

82. Elle ressemblait sous ce rapport, cette ville peu commune et si curieuse pourtant, aux cités solennelles de l'Italie, mais avec l'avantage d'un plus grand laisser-aller et de plus de cordialité dans l'expansion (p. 129).

83. *Ibid.*, p. 133-4.

84. Pp. 184-5, 193, 194, 201, 203-4, 204 nota 1.

85. Pp. 203-4.

86. P. 293. Wiest la Teatru, pp. 293-4.

87. Je ne sais quel autre jardin pourrait, à mont humble avis, lutter avec ce parc où les ombrages sont si frais, la flore si variée; les Bukarestiens paraissent se soucier assez médiocrement de cette merveille qu'ils possèdent: l'entretien du Cismé-Ju laisse à désirer; l'éclairage est nul, et on n'y rencontre guère que des passants... Double haie de maisonnettes et de villas émergeant des jardins, entourées de lierre et d'épheu sentant bon et avant leurs fenêtres ouvertes sur des intérieurs confortables, élégants et souvent richement meublés. La famille avec les enfants, joliment accoutrés, était réunie pour le repas du soir (p. 203).

88. La charmante salle du grand théâtre, exclusivement garnie de la fine fleur de l'aristocratie fashionable, présentait au diminutif l'aspect de la salle des Italiens de Paris dans ses jours les plus splendides. Les belles Roumaines étaient là sous les armes, avec leurs épaules de Diane et leurs grands yeux noirs de jais, dont l'éclat s'ajoutait à celui de leurs riches toilettes, portées avec cette élégance de bon goût qui n'appartient qu'à la race latine (*La France*, 5 iulie, București, 28 iunie).

89. Monde fou, équipages à foison, toilettes renversantes, les unes à la mode de Paris, d'autres imitées du costume national et portées par d'adorables créatures qui semblent unir les plus beaux types de l'Espagne et de l'Italie méridionale à la grâce des belles créoles de la Nouvelle Orléans. Tandis que dans les mille petits cabarets improvisés sous les arbres, paysans roumains, soldats de la ligne et de l'armée territoriale (dorobanzes) trinquaient ensemble et, par ci par là, fraternisaient avec quelque Cosaque échappé pour quelques heures du campement le plus voisin... Née et élevée en Allemagne, la princesse a su se «roumaniser de la façon la plus complète, ce qui ne contribue pas peu à sa popularité. Sur son chemin elle rencontre des paysans dansant une danse nationale, la hora. Elle descend de voiture et prend part pendant quelques minutes à ce divertissement populaire. Elle portait ce jour-là un magnifique costume national roumain, ainsi, du reste, que ses dames d'honneur (2 iunie, Bucarest, 14, 26 mai).

90. Pp. 205 și urm.

91. *Fanfulla* din 1-iu iunie (București, 25 mai).

92. Comparata à Belgrado, Bucarest è più che Parigi, Vienna e Berlino. Giudicata per sè stessa, questa città è un contrasto perpetuo... Se vi è del bello, vi è anche dell'orrido: vicino al palazzo monumentale il tugurio, accanto alla donna vestita all'ultimo figurino di Parigi la donna dal seno scoperto, senza calze e senza scarpe, ma seducente sia nell'uno che nell'altro modo... Insieme pieno di brio, di animo, di vita che è un piacere a vedersi (*Illustrazione Italiana*, p. 308).

93. *Fanfulla*, 21 mai (București, 15).

94. *Ibid.*, 30 (București, 23)

95. Bucarest per il momento diventa sempre più russa. Si aprono *restaurants* russi: le esotiche lettere dell'alfabeto russo compaiono sulle insegne dei negozi; si vedono giornali russi... Ieri sera sono restato un pò surpreso vedendo che un soldato russo in completo assetto di guerra mi domandava l'elemosina: ma mi fu detto che non è raro questo fatto nell'esercito russo. In ogni modo, meglio domandino piuttosto che prendano senza domandare (*Ibid.*, 23 iunie, București, 17).

96. *Ibid.*, 26 iunie (București, 19) (cf. *Illustrazione Italiana*, p. 263).

97. *Fanfulla*, 11 iunie (București, 4). V. *Illustrazione Italiana*, p. 263: Non la si può dir bella, anche per un colorito troppo marcato delle guancie; ma il tutto è simpatico, rivela un carattere severo e dolce, serio, ma caritevole.

98. Nei loro rappezzati mantelli, muti e silenziosi, con le sguardo vago ed incerto..., i soldati laceri, scalzi, tremanti del freddo e mezzo morti di fame, vi chieggono l'elemosina a forza di gesti. Mostrano un vaso in cui hanno dei soldi ed invitano ad aggiungere ancora un paio. Ora è un Moro della Nubia, ora un olivastro, a volta un bronzino dell'Egitto, a volta un pallido dell'Asia, rarissima la tinta europea (*Illustrazione Italiana*, 1878, I, p. 58).

99. Alcuni hanno il cappoto lacero dalle palle e dalle baionette nemiche, altri calzano stivoloni e molti lo ciabatte. L'uniformità si trova solo nel beretto... Muti e pieni di riverenza, avenda gettato il mozzicone e spezzetato un pò col gomito la bruttura del cappotto (*Illustrazione Italiana*, p. 70).

100. Laissez-moi vous dire, à ce sujet, puisque je vais quitter la Roumanie pour longtemps, qu'on se ferait une idée singulière du degré de civilisation de ce peuple, si l'on se bornait à l'observer à Bukarest. Il y a

dans cette capitale, vraiment europenne, un éclat politique et mondain qui prête un mirage. On s'imagine volontiers que cette tête intelligente repose sur un corps robuste: il n'en est rien. La Roumaine est hydrocéphale, mais elle n'a ni muscles, ni chair, ni sang. Tant que ses populations rurales n'auront pas progressé dans le sens du travail agricole, son apparente vitalité ne sera qu'un piétinement sur place (21 iunie, Drăgănești, 9).

101. Era vorba de planul întinderii pe malul drept dunărean.

102. Avant de songer à éliminer l'élément slavo-bulgare, à reprendre aux Hongrois les Roumains du Banat et de la Transylvanie, à conquérir sur les Russes la Bessarabie roumaine, à révolutionner le grand Empire moscovite, que les Roumains essayent d'abord de devenir autre chose qu'une race: une nation. Quand il faudra moins de dix chevaux pour traîner une voiture sur les routes, quand les paysans habiteront des maisons en bois au lieu de huttes, quand l'une des terres les plus fertiles du monde sera cultivée comme elle doit l'être, quand il y aura moins d'Académies et plus d'écoles primaires, quand on ne se donnera plus le luxe de gras établissements administratifs, quand on flânera moins et qu'on travaillera davantage, la Roumanie pourra faire entrer ses ambitions en scène (n-l din 4 august).

103. Se i Romeni, i quali copiano cosi felicemente dalla Francia certe facilità di costumi, ne im parassero anche a lavorare e la serietà economica, potrebbero veramente aspirare ad alti destini in Oriente; disgraziatamente si manifestano deboli nei principi vitali della forza sociale (*Fanfulla*, 25 iunie, București, 18).

104. V'assicuro, ne restai saddisfattissimo, se pure rimasi sorpreso del servizio di ambulanze che hà l'esercito rumeno. Non lascia proprio nulla a desiderare e può star a paragone dell'esercito meglio organizzato ed equipaggiato di Europa... Tutto era fatto più che con ordine, con maestria... Mi si era parlato come di cosa rara. Caso strano, la realtà era superiore all'aspettativa. Auguro all'Italia una simile istituzione per le fanciulle orfane e le trovatelle, a qualsiasi religione e nazionalità appartengano... Nettezza ed ordine grandissimo... Una educazione che da noi non si dà, per certo, a nessuna donna... Speranza vaga, molto vaga che si possa un giorno fare altrettanto da noi; *Fanfulla* din 26 iunie (19). Cf. *Illustrazione Italiana*, 1877, II, p. 2: pentru spital, «equale altezza di ogni altra nazione d'Europa». Azilul: «La vastità del locale, la nettezza, l'ordine che vi se

osservano, l'istruzione seria che vi si dà, lo rendono superiore a qualsiasi elogio... Ditemi ora un pò se da noi esiste istituzione che possa rivaleggiare con questa». Sunt și vreo patruzeci de solvente. Se învață franceza, germana, italiana. Cântă corul o bucată din Gounod (profesor Bianco). Bune desemnuri, gimnastică, exerciții. «Hanno financo un fucile et il sacco».

105. Mi sono accorto che sotto quest'involucro un pò spensierato batte una fibra sensibile al grande, al bello e al generoso. La nazione rumena, questa figlia lontana e perduta dell'Italia, risente ancora qualche cosa di noi, e noi le proveremo nel dato momento, allora che la nostra voce dovrà levarsi per la sua independenza, che non siamo ingrati (*Illustrazione Italiana*, 1878, I, pp. 70-1).

106. V. *Războiul* din 23 novembre, 6, 10, 11, 18, 22 decembre, 3, 5, 18, 24 ianuar, 13 april.

107. P. 325.

108. P. 413.

APENDICE

I

Constantinopol, 5 iunie 1876. Zichy către Andrássy.

Der Fürst von Rumänien wird nicht persönlich antworten, sondern hat die Notification durch ein Schreiben des Ministers des Aeussern Angelegenheiten beantwortet.

(*Aktenstücke*, p. 273, no 412.)

II

Constantinopol, 22 iunie 1876, Zichy către Andrássy.

Meine Mitteilung bezüglich eines nun vom Prinzen Karl an S. M. den Sultan zu sendenden Beglückwünschungsschreibens nahm Mehmed Rüschdi-Pascha mit Befriedigung entgegen. Die Antwort würde ohne Intervention der Pforte und des Ministeriums erfolgen und vom Sultan persönlich ausgehen, jedoch nicht vom Ihm selbst, sondern in seinem Auftrage vom ersten Secretär unterzeichnet werden, ein Vorgehen welches bis jetzt dem Khediven gegenüber ausnahmsweise eingehalten wurde. Eine directe Unterzeichnung durch den Sultan selbst wäre nach dem Dafürhalten des Grossvezirs dem bisherigen Usus zuwider.

(*Aktenstücke*, p. 309, no 481.)

III

Constantinopol, 29 iunie 1876. Zichy către Andrássy.

Unsere wohlwollende Bemühung in Constantinopel das Verhältniss zwischen Rumänien und der Pforte von allen Störungen frei zu halten die

sich bei der gegenwärtigen Lage der Dinge leicht ergeben könnten, sei von der rumänischen Regierung dankbar anerkannt worden; die Unterschrift des ersten Secretärs des Sultans werde aber nicht genügen, sie zur Glückwünschungsmission zu veranlassen.

(*Aktenstücke*, p. 325, no 502.)

IV

Constantinopol, 18 iulie 1876. Zichy către Andrássy.

Die aufgetauchte Frage wegen der Donau-Schiffahrt wird auf die Weise beigelegt dass Serbien sich Rumänien gegenüber verpflichter, Ada-Kalé nicht anzugreifen, wogegen Pforte Rumänien gegenüber sich verpflichtet die Donau-Flottile nicht über die Mündung des Timok hinaufzuschicken.

(*Aktenstücke*, p. 343, no 537.)

V

Către N. IONESCU

Domnule Ministru,

Contând pe indulgența și protecțiunea cu care m-ați onorat totdeauna, iau îndrăzneala a vă adresa aceste rânduri pentru a vă mulțumi mai înainte de toate că ați binevoit a întrebuința influența generoaselor dv. sentimente, pentru a mijloci votarea indigenatului mieu. Mă simțesc cu atât mai mândru că acest favor mi s-a acordat de libera reprezentanță a României sub auspiciile Castelarului nostru.

Era un moment solemn pentru mine acela, când raportorul Comisiunii și d-l Petre Grădișteanu mi-au anunțat primirea mea ca cetățean român; și mi-am zis îndată că această plăcută și fericită surprindere, în mijlocul nespuselor mele suferinți și decepțiuni, nu poate să-și aibă izvorul său decât în inima bunului și ilustrului patriot N. Ionescu.

La astă ocaziune vin a vă întreba dacă nu credeți că acuma ar fi momentul propice pentru ca să înființez eu «*Revendicarea*», cu atât mai vârtos că actualmente nu există la noi nici o foaie, care să fie liberă de un spirit pusilanim de coterie și care să reprezinte principii libere și independente. Ca

dovadă despre aceasta, trebuie să vă spun că «Românul» n-a voit să-mi publice un articol, care din punctul de vedere al fracțiunii libere și independente «vorbia» despre venirea dv. la putere și susținea că acest fapt este inaugurarea unei ere noi în existența României. Acest articol despreţuit de organul liberalilor-autoritari era scris în ziua memorabilă de 26 iulie, aniversarea nenorocirii de la Valea-Albă și-și avea tăria sa în analogia faptelor că, după ce Ștefan cel Mare pierdu lupta cu boierii, el fu silit să apeleze la proprietarii mici din aceleași ținuturi unde v-ați născut dv., și că aceștia din urmă singuri numai au putut respinge pe inamici și reînvia patria. D-l Costinescu nu a aflat de bine a-l publica și nici nu mi-a răspuns de ce. Aș fi dorit să-l fi văzut dv. și, dacă se poate, puneți pe cineva să-l întrebe de ce d-sa a proces în acest mod.

Eu conchid dar că, dacă foi mari și pretinse liberale, ca «Românul», preferă un despotism mascat și surd la glasul principiilor mari, dacă asemenea organe impun libertăți cu fiare la mâini și la picioare, atunci când ele nu se pot dezlipi de rugina partialității, ar fi poate oportun, atât în interesul cauzei, cât și o afacere de ambițiune națională, să fondăm o foaie liberă și independentă într-un sens mai larg și tocmai acum, când reprezentantul adevăratei libertăți se află la putere.

În caz unde a-ți aproba ideea mea, aș face toate, pentru a veni pe vreo două zile la București ca să hotărâm lucrul.

Nu am ambițiune mai mare decât a sta în fruntea unei asemenea foi, și cred că pe acest teren am putea dezvolta o activitate folositoare «României regenerate» în a<l> cărei nume am vorbit noi.

Acum mai am a vă ruga să scuzați dacă nevoile mele mă silesc a apela la generozitatea dv. pentru ca să binevoiți a obține de la colegul dv. de la Instrucțiune să mă numească profesor provizoriu la Universitate, sau, dacă aceasta va întâmpina greutăți, atunci să-mi găsiți o altă funcțiune din care să pot trăi; căci poesia și speranța sunt actualmente singurele mele nutrimente, și omul mai are nevoie și de altele.

D-l Mârzescu mi-a zis că are să vă scrie și că singur dv. puteți face ceva pentru mine și că d-l Chițu nu va rezista la un cuvânt al dv.

Puindu-mi dar viitorul în mâinile dv., vă rog să primiți de mai înainte profunda mea recunoștință și respectele devotatului dv. servitor.

PETRINO

Iași, 5 august 1876.

(Originalul în colecția mea)

VI

București, 8 decembrie 1876. Consulul von Bosizio către Andrássy.

Der Minister des Aeussern, Herr Jonesco, besuchte mich heute mit Herrn Demeter Bratiano, welchem er mir scherzweise mit den Worten vorstellte: «Voici notre délégué aux conférences de Constantinople». Hierauf erklärte er mir dass die Regierung einen Vertrauensmann aus der Kammermajorität mit einer besonderen Mission nach Constantinopel betrauen wollte. Die Wahl sei auf Herrn Demeter Bratiano gefallen und habe dieser den Auftrag die rumänische Sache bei der Pforte und bei der fremden Conferenz bevollmächtigten zu vertreten («pour plaider la cause roumaine auprès des hommes politiques de Constantinople»); General Ghika sei instruirt, Herrn Bratiano kräftigst zu unterstützen.

(*Aktenstücke*, p. 503, no 871.)

VII

«LA LOMBARDIA»
Giornale politico-quotidiano
Galleria Vitt. Em. No. 77.

(Nota cu creionul: Adressée à C. A. ROSETTI.)

DIREZIONE,

Milano, le 16 décembre 1876

Illustre Homme d'État,

Il s'est produit ici une assez vive agitation dans l'opinion publique à cause de plusieurs articles que j'ai écrit sur la Roumanie. On me demande des informations sur votre intéressant pays; on voudrait connaître votre langage, avoir des livres, des dictionnaires roumains et jusque une petite troupe d'anciennes volontaires garibaldiens se sont déclaré prompts à venir en votre aide.

Je suis profondement convaincu que ce petit apostolat que entrepris en faveur de la Roumanie sera très-utile et vous fera un peu mieux connaître, car, avouons-le, il y a des gens chez nous qui ne vous connaissent, comme nation, que par le simple nom.

J'ai pensé encore qu'il serait urgent, pour plaider votre sainte cause, avoir un journal à Milan (qui comme vous savez, est la *capitale morale* de

l'Italie et jouit dans la péninsule assez plus d'influence que Rome) qui serait donné à tous nos journaux, italiens, et vous serait d'un (*sic*) aide très puissant.

Il pourrait être hebdomadaire, écrit en langue italienne, politique et quelque petit peu aussi litteraire.

Et, si vous pourriez faire assurer à cet *Écho de la Roumanie* quelques primices (*sic*) politiques de votre gouvernement, son avenir serait assuré.

J'en prendrai la direction (s'il n'était que hebdomadaire), et alors notre apostolat serait complet.

Si mon idée vous paraît bonne, appuyez-moi et nous la réaliserons bientôt avec peu de frais.

Je voudrais aussi pouvoir être utile aux sujets roumains qui viennent en Italie, et à Milan surtout: je leur donnerai mon journal des livres italiens, toutes les indications qu'ils peuvent désirer, mon appui etc.

Du reste, je désire continuer avec *La Lombardia*, à vous être utile. Envoyez-moi des communications, des informations, des notices qui puissent vous faire du bien et vous épargner une triple invasion.

Et, si la guerre éclate, évitez une neutralité pleine de périls; qu'il vous souvienne la neutralité néfaste de la République de Venise en 1799, qui en fu la victime.

Faites un appel aux volontaires garibaldiens, et nous tous qui nous sommes battus tant de fois pour l'Italie nous consacrerons notre sang pour la Roumanie.

Agréez mes souhaits fraternels.
Dr. HENRI CROCE

(Originalul în colecția mea.)

VIII

Atena, 17 decembre 1876. Telegramă. Baronul Münich către Andrássy.

La nouvelle que le général Ignatiew aurait proposé une délimitation de la Bulgarie qui comprenait aussi les districts de langue grecques produit ici une sensation des plus pénibles. Il me revient de source certaine que la Roumanie avait fait ici, il y a quelque temps, des propositions tendant à agir de concert. On a gardé de pro-mémoire roumain sans y répondre.

(*Aktenstücke*, p. 510, no 884.)

IX

București, 4 ianuar 1877. Telegramă. Consulul von Bosizio către Andrássy.

Kammer und Senat haben in geheimer und öffentlicher Sitzung beschlossen gegen die Artikeln 1, 7 und 8 der türkischen Verfassung bei der Pforte und den Vertretern der Mächte in Constantinopel energisch zu protestieren. Bezügliche telegraphische Depesche bereit an General Ghika abgegangen. Die Pforte wird für alle Folgen verantwortlich gemacht.

(*Ibid.*, p. 535, no 937.)

X

București, 5 ianuar 1877. Extras.

Die von der Pforte proclamirte Constitution war ihres vollen Inhalte nach in Bukarest noch nicht bekannt, als ein Telegramm des Generals Ghika einlangte, wonach Art. I. und VII. der türkischen Verfassung, welche von privilegirten Provinzen sprachen, der in Constantinopel verbreiteten Ansicht zufolge, sich direct auf Rumänien beziehen würden.

Einige Minister hielten die vom General Ghika den Artikeln I. und VII. der türkischen Constitution gegebene Auslesung für unzulässig. Es schien ihnen unmöglich dass die Türkei die ihr gegenüber von Rumänien beobachtete Haltung durch eine absolute Verneinung der Rechte welche diesem Lande von ganz Europa gewährleistet würden, verkennen sollte, und zwar gerade in einem Augenblicke wo durch die Entsendung Demeter Bratiano nach Constantinopel eine Verständigung mit der Pforte angebahnt worden war. Sie wollten daher jenen Artikeln der türkischen Constitution keine weitere Bedeutung beilegen, da diese doch nur das Verhältniss zwischen der ottomanischen Bevölkerung und deren Souverain regeln und sich somit in keiner Weise auf Rumänien beziehen könne, welches eigene Constitution und einen erblichen Fürsten besitze.

Um aber in dieser Frage klar zu sehen und um den Vertretern des Landes welche doch früher oder später von der Sachlage Kenntniss erhalten würden, eine bestimmte Antwort geben zu können beschloss die Majorität des Minister-Rathes von der Pforte Aufklärung über die Art. und Weise wie sie die Artikeln I. und VII. in Bezug auf Rumänien verstehe abzuver-

langen und wurden in diesem Sinne die erforderlichen Weisungen in telegraphischem Wege an General Ghika erlassen.

Wie ich Euer Excellenz zu telegraphiren die Ehre hatte, fiel die Antwort der Pforte nicht zu Gunsten Rumäniens aus.

General Ghika telegraphirte hieher, er habe sich sofort an Savfet-Pascha begeben, und dieser habe ihm erklärt: «unter den im Art. VII. der türkischen Constitution erwähnten privilegierten Provinzen seien Rumänien, Serbien und Egypten zu versteshen».

Gleichzeitig meldete General Ghika, er habe nicht ermangelt Seine Excellenz Savfet-Pascha auf die Bedeutung und auf die Folgen einer solchen Erklärung aufmerksam zu machen, worauf derselbe ihn zu beweisen suchte, dass Rumänien in der That eine ottomanische Provinz sei. Gleich nach Eintreffen dieser Depesche fanden neuerdings unter Vorsitz des Fürsten mehrere Ministerconseils statt. Auch soll, wie in Regierungskreisen verlautet, der übrigens nach nicht publicirt gewesene Befehl sämmtliche Dorobanzen und Reservisten zu entlassen, revocirt und jede weitere Beurlaubung eigestellt, sowie die Wiedereinberufung des bereits beurlaubten Mannschaft in Aussicht genommen worden sei.

Die Minister stellten sich auf den Standpunkt der Verträge indem sie beschlossen auf Grund des Artikels IX. der Convention vom Jahre 1858 gegen die angebliche Verletzung der die bisherige politische Stellung Rumäniens garantierenden internationalen Acte bei der Pforte und bei den Vertretern der Mächte in Constantinopel einen energischen Protest zu erheben.

Der Inhalt des Protestes lautet beiläufig wie folgt:

Les explications données par la Sublime Porte au sujet de la portée de l'art. 7 de la Constitution ottomane ont produit sur les conseillers de Son Altesse le prince Charles I la plus pénible impression.

Les capitulations avec la Turquie ont bien établi l'existence de la Roumanie comme pays distinct et n'ont pas altéré la souveraineté de ce pays.

Depuis le traité de Paris la Roumanie a fait constamment des actes de souveraineté reconnus et consacrés par les Puissances garantes et la Porte elle-même.

En vertu de ces capitulations et du traité de Paris le souverain de Roumanie ne saurait être assimilé aux chefs des provinces ottomanes.

La Turquie a porté par ces dispositions la plus grande atteinte aux actes internationaux qui ont garanti l'existence politique de la Roumanie.

Le gouvernement de Son Altesse accomplit un devoir en protestant de la manière la plus formelle contre cette violation et il laisse la responsabilité de cette rupture à la Sublime Porte.

Nous espérons que les Puissances aviseront à ce que les droits de la Roumanie soient respectés.

M. le général Ghika est chargé de remettre copie de cette dépêche à Son Excellence Savfet-Pacha et aux représentants des Puissances garantes.

(*Ibid.*, pp. 535-6, no 938.)

XI

En réponse à votre télégramme du 7 janvier, qui contient le texte de la communication écrite que Savfet-Pacha vous a adressée au sujet de votre protestation, je vous autorise à exposer à S. E. l'opinion du gouvernement de S. A. le prince Charles sur cette affaire.

La communication de M. le ministre des Affaires Étrangères ottoman, examinée au point de vue de nos droits, tels qu'ils sont reconnus et confirmés par les traités européens, n'est pas de nature à satisfaire aux réclamations du gouvernement roumain.

C'est justement le fait qu'il y a dans la charte ottomane des expressions pouvant donner lieu à des interprétations différentes qui ne peut nous satisfaire et encore moins nous tranquilliser, comme le désire S. E. Savfet-Pacha.

Une déclaration formelle, émanant du gouvernement de S. M. le Sultan et adressée par Son ministre des Affaires Étrangères à S. A. le prince Charles serait seule de nature à nous satisfaire.

Cette déclaration doit porter que la Roumanie n'est pas comprise parmi les provinces ottomanes dont parle la charte octroyée le 22 décembre et que les liens qui unissent la Roumanie à l'Empire ottoman datent uniquement des anciennes capitulations conclues entre les princes roumains et les Sultans ottomans et confirmées par les traités signés dans les derniers temps par la Turquie et les Grandes Puissances qui ont placé la situation politique de la Roumanie sous leur garantie colective.

Bukarest, 10 janvier 1877. *N. Ionescu*

(*La France*, 18 ianuar 1877)

XII

Viena, 24 april 1877. Telegramă. Andrássy către Károlyi.

Rumänische Regierung theilt mit dass Einmarsch ohne jede Notification an Landesregierung geschehen. (*Aktenstücke*, II.)

XIII

Raport austriac din Constantinopol, 28 april 1877.

Savfet-Pascha erwiderte dass nach seiner Ansicht eine Beschiessung offener Städte am rumänischen Ufer insolange nicht stattfinden werde als die fürstlichen Truppen den Bewegungen der Türken keinen bewaffneten Widerstand entgegensetzen. Für dieser Fall müsse Pforte hier Commandanten freie Hand Lassen.

(*Aktenstücke*, p. 15, no 22.)

XIV

13 mai 1877, Andrássy către ambasadorul austro-ungar la Constantinopol:

In Folge Nachrichten dass Rumänien im Begrife stehe seine Unabhängigkeit zu erklären, wurden wir mehrseitig um unsere Auffassung gefragt.

Sie haben solche, wenn hierzu Anlass vorliegt, im Folgenden vertraulich mitzutheilen. Das gegenwärtige staatsrechtliche Verhältniss Rumäniens ist durch die Verträge geschaffen. Eine Unabhängigkeitserklärung seitens des Fürstenthums kann nur eine Ändderung de facto, nicht de iure creiren und bedarf einer Anerkennung sitens der Mächte. Die Frage ob diese zu gewähren sei müssen die Mächte für einen späteren Zeitpunkt vorbehalten. Es ist selbstverständlich dass bis zur Creirung eines neuen Rechtes das Alte in Geltung bleibt.

(*Aktenstücke*, p. 21, no 33.)

XV

Corespondență a lui Olivier Tolcey din București, 23 mai 1877.

Je dois rendre cette justice à l'armée roumaine dont j'ai vu passer une

brigade, qu'elle est parfaitement équipée, bien armée de fusils Chassepot. Les hommes sont bien portants, robustes. Les officiers savent bien leur métier. Aux trains d'équipage rien ne manque. Les batteries d'artillerie sont en parfait état et ont des attelages véritablement étonnants de beauté. Quant l'artillerie a défilé hier dans Mogosoi, on ne se laissait pas de l'admirer. On me dit que la Roumanie dispose de 40 000 hommes de cette trouppe. Certe c'est un apport dans la lutte, mais est-ce encore le succès?

(*Bien Public* din 29 mai.)

XVI

Andrássy către ambasadorul austro-ungar, 24 mai 1877.

Der rumänische Agent hat mir gestern die officielle Mitteilung von der Independenz-Erklärung seiner Regierung gemacht. Ich erwiederte ihn, es sei gegenwärtig noch nicht an der Zeit, uns hierüber meritorisch zu äussern. Wir – wahrscheinlich auch die andern Mächte – behalten uns die Entscheidung über den Zeitpunkt vor, wo es sich um die Regelung und Anerkennung der Resultate des Krieges handeln werde. Jedenfalls sei, insolange nicht ein neuer Rechtszustand geschaffen werde, das alte Recht als geltend zu betrachten.

(*Aktenstücke*, p. 32, no 51;
cf. pentru răspunsul francez, p. 33, no 53.)

XVII

Corespondență din Viena ziarului Le Temps, 24 mai 1877.

L'émancipation de la Roumanie, prononcée par elle-même, laisse absolument froids les hommes politiques d'Autriche-Hongrie, et l'opinion publique aussi ne s'en émeut guère. La raison de cette indifférence apparente est facile à découvrir. Elle est dans le principe aujourd'hui posé et accepté par le cabinet de Vienne et la nation que rien de ce qui se fera en Roumanie pendant la campagne actuelle n'aura la portée d'un fait accompli autant que les Puissances signataires du traité de Paris ne se soient entendues. Au demeurant on ne se cache pas de dire ici, en haut lieu, qu'une Roumanie indépendante et neutralisée, séparant les Slaves du Sud et les Slaves du

Nord, reliant nos Carpathes avec la Mer Noire, serait d'autant moins mal vue à Vienne qu'elle aurait toujours et par le fait même de son existence plus d'intérêt à se trouver du côté de la Monarchie austro-hongroise que de celui de la Russie. Chacun sait que les Daco-Roumains ne sont pas des slavophiles, et il est peu à craindre que ce soit eux qui servent jamais ces traits d'union entre les Slaves méridionaux et les sujets du Tzar Alexandre. Il resterait bien pour l'Autriche dans cette combinaison un danger, je veux dire: l'attrait qui exercerait sur les Roumains de la Transylvanie un royaume roumain émancipé. Mais là encore l'histoire nous apprend qu'il ne faut pas trop s'effrayer. En effet, même sous Étienne-le-Grand, à l'époque des plus beaux jours de la Moldo-Valachie, nous voyons les Roumains de Transylvanie demeurer fidèles à leurs voïvodes. Pourquoi en serait-il autrement aujourd'hui que le premier voïvode de la Transylvanie est le puissant empereur d'Autriche-Hongrie?

(Din *Le Temps* de la 27 mai.)

XVIII

Raport austro-ungar din Roma, 26 mai 1877

(S-a presintat lui Tornielli actul Independenței)

Letzterer har, wie er mir erkläre, sein Erstaunen ausgesprochen dass Rumänien inmitten eines fremden Heeres diese Selbstständigkeit proclamire, und im Uebrigen die Rechtsfrage vorbehalten.

(*Aktenstücke*, p. 36, no 57.)

XIX

Corespondență din Slatina, 29 mai 1877.

Il est absolument certain que les Russes paient, et paient même très bien les services qu'ils imposent aux paysans. Ainsi on accorde aux Roumains trois francs par jour et par attelage. Il est vrai que la besogne est rude; mais d'ordinaire pour leur travail à peu près aussi fatiguant la somme allouée est de deux francs, le plus souvent de un franc cinquante.

(*Bien Public* din 7 iunie)

XX

Corespondență din București, 14 iunie 1877.

Si j'en crois certains bruits de palais qui me sont rapportés aujourd'hui dans un déjeuner au conak du prince à Bukarest, le Grand-Duc Nicolas se serait montré absolument hostile à l'action belliqueuse roumaine. Mais peut-être à ce moment ne s'était-il pas encore rendu qu'un compte inexact de l'état de l'esprit et du degré d'instruction des troupes moldo-valaques. Je serais moins surpris de voir maintenant le général en chef de l'armée du Danube et l'empereur accepter le concours tout à fait effectif des Roumains. Il me semble difficile, si grandes que soient ses forces, que les Russes se privent de gaieté de coeur de l'apport de 50 000 hommes. J'ai mis 50 000 hommes à dessein: avec les milices l'armée roumaine s'élevait au chiffre de 70 000 hommes; mais l'ordre vient de renvoyer dans leurs foyers les paysans qui composaient cette milice. Cette mesure de licenciement est sage. Je suis persuadé que cette garde citoyenne, inexpérimentée, inhabile eût été d'un faible secours. On rend à leurs travaux champêtres les hommes qui la composaient. C'est bien. A quoi bon immobiliser des bras qui peuvent être si utiles ailleurs? Les travaux des champs délaissées sont là qui depuis un mois les réclament... Les 20 000 miliciens vont donc aller revêtir derechef la casquette de peau d'agneau, le grand gilet de peau de mouton, fair la récolte des blés, ce qui constitue la plus grande richesse de ce pays et, courbés sur la charrue, déchirer les fécondes entraills du sol... L'Autriche regarde avec crainte déjà, par les complications que cela peut provoquer dans le Banat et la Transylvanie, l'occupation de la Petite Valachie par les forces roumaines concentrées. Elle redoutait dernièrement quelque fermentation des esprits parmi les Roumains du Banat, puisqu'un arrêté a interdit, vous l'avez vu par les dépêches, la création des comités pour fournir des secours aux blessés.

(*Bien Public* din 21 iunie)

XXI

Corespondență din București, 18 iunie 1877.

Le prince de Serbie ne loge pas ici au palais du prince Charles, mais chez son oncle maternel, le colonel Catardji. La réception qui lui a été faite

à la gare était convenable, mais nullement brillante. Depuis son retour de Ploïesti, il semble garder un modeste incognito; on prétend l'avoir vu se rendre au palais de son frère de Roumanie dans une simple voiture de place. On parle même de négociations directes entre la Roumanie et le Cabinet d'Athènes, lequel aurait déjà notifié officiellement, me dit-on, sa reconnaissance de l'indépendance de la Roumanie.

(*Le Temps*, n-l din 27 iunie)

XXII

Corespondență din Orșova, sfârșitul lui iunie 1877.

A l'égard de la Roumanie, les Russes affichent les façons les plus cavalières. Le général Ignatieff, auquel les Roumains s'adressaient dernièrement pour avoir du train des équipages, répondait aux envoyés: «Vous n'aviez pas d'artillerie, et nous vous en avons fourni; vous n'aviez pas de chevaux de trait, et nous vous en avons donné; vous nous demandez maintenant du train; cela dépasse un peu les bornes. Vous nous prierez bientôt de mettre dans vos tuniques roumaines des poitrines russes, et c'est trop. Rien ne vous oblige à prendre part à la lutte. Si nous devons tout vous apporter, nous préférons voir nos soldats occuper vos positions et opérer à votre place.

(*Bien Public* din 5 iulie.)

XXIII

Telegramă din București, 1-iu iulie 1877.

On dément absolument que la Russie ait contracté un engagement avec la Serbie et la Roumanie pour leur coopération militaire; au contraire, la Russie a conseillé à ces principautés de s'en tenir à une stricte défensive, leur laissant la responsabilité de ce qui pourrait arriver si elles ne suivent pas ses conseils.

(*La France* din 1-iu iulie)

XXIV

Corespondență din Nicopol, 18 iulie 1877.

La molle Valachie ne connaît pas toutes ces souffrances. On vit ici au

sein des délices, en comparaison du moins de la côte bulgare. Turnu-Măgurele a deux jardins publics très ombrageux: on y fait de la musique le soir; les belles infirmières volontaires de la Croix Rouge, habiles à transformer le béguin en un gracieux turban de mousseline, s'y promènent au bras des officiers. Les rues sont larges, les maisons presque coquettes. L'afreux moustique de Simnitza y est inconnu. On ne trouve pas dans les hôtels, en quantité appréciable, les insectes dont pullule Sistovo seule. Seule, la mouche, l'horrible mouche, ne lâche pas prise...

Ils sont parfaitement équipés et tout à fait entraînés. Leur bonne tenue, la précision de leurs mouvements et leur air martial font le plus grand honneur à leurs officiers. Quand la Roumanie devrait ne trouver aucun avantage matériel à cette guerre, je crois qu'elle en tirera quelque profit en un certain sens. Soldats et réservistes s'y trouvent chaque jour en contact avec des officiers qui appartiennent à l'élite du pays; ils sont pleins de confiance en eux, cherchant visiblement à les imiter, et il restera quelque chose de cette imitation. Les volontaires sont nombreux. Je demande la permission de citer, parmi ceux qui donnent le bon exemple, deux volontaires que j'ai plus particulièrement l'honneur de connaître: M. Grégoire J. Ghika et M. Polizzo Micinescu, tous deux secrétaires de légation, aujourd'hui simples cavaliers.

(*République Française* din iulie)

XXV

Corespondență din Caracal, 29 iulie 1877.

Les forces dont dispose le général Mano sont en bon état et aussi bien exercées qu'on est en droit de l'attendre de soldats campés près de trois mois. On ne peut pas dire que le soldat roumain ait fait ses preuves, mais je suis convaincu qu'encadré dans un corps russe, il fera strictement son devoir... On s'accorde, bien qu'il n'ait jamais fait campagne, à lui reconnaître une très solide instruction militaire, du corp d'oeil, des qualités administratives et de l'entrain. Il possède la confiance du soldat et sait se faire aimer de ses officiers.

(*La France* din 4 august)

XXVI

Corespondență din Nicopol, 2 august 1877.

Trois ou quatre notable bulgares se sont même rendus chez le cadi, qui

n'a pas quitté Sistov, le conjurant de les protéges, maintenant qu'il allait devenir le chef naturel de l'administration... A Simnitza les boutiquiers ont quitté leurs comptoirs, la population toute entière s'est répandue dans les champs et dans les vignes; les cochers, mariniers et autres chenapans, qui ne manquent pas à Sistov, unis à quelques Cosaques, commençaient à piller tout doucement, quand on s'est enfin ravisé... Une bande de voleurs a été arrêté dans les environs de Sistov. Le cher était un pope bulgare. Ici à Nicopoli la population bulgare s'étonne à tous coups que le gouverneur russe n'ait pas encore chassé les musulmans (dix fois plus nombreux que les Bulgares). On entend chaque jour les Bulgares s'indigner sérieusement que les Russes n'aient pas encore envoyé tous ces mécréants crever de faim sur les routes avec leurs femmes et leurs enfants... Au moment où je vous écris, un vieillard turc blessé passe sous ma fenêtre. Il a reçu à l'épaule un coup de sabre d'un soldat valaque (*sic*), en défendant une femme de sa maison contre la brutalité du soldat. On craignait avant-hier un mouvement de la population musulmane de Nicopoli. Trois femmes avaient jeté des pierres à des soldats roumains. On a pris des mesures. A Turnu-Magurelle déjà on dressait une batterie, on s'apprêtait à bombarder des vieillards et des enfants (!) parce qu'une vieille femme avait coiffé un soldat roumain d'un pot-de-chambre, quand le général Mano a fait cesser en toute hâte le ridicule, pour ne pas dire: l'odieux de ces préparatifs (!).

(*République Française* din 10 august)

XXVII

Corespondență din Muselim-Selo, 3 august 1877.

L'officier russe se lève, entre à côté, et, s'adressant au colonel roumain: «Mon colonel», lui dit-il (toujours en français), «encore un petit verre, rien qu'un, à la santé de Leurs Majestés et à l'indépendance de la Roumanie». Le colonel sourit; il était désarmé. On verse une dernière rasade au dorobantz. Le lieutenant, debout au milieu d'eux, crie: Vive la Roumanie, et il lance sa casquette en l'aire. «Triesca Roumania», crient les soldats, mais, comme ils ne se découvraient pas comme lui, au manche de son fouet de cosaque il jette à bas les bonnets de peau d'agneau noir à plume de dindon qui distinguent les dorobantz des réguliers de l'armée valaque.

(*République Française* din 12 august)

XXVIII

Corespondență din Nicopol, 5 august 1877.

Il paraît que le général de Krudner ne s'est angagé à fond que parce qu'il avait été avisé par le Grand-Duc qu'il sera appuyé sur sa droite par la 4-e division roumaine (général Mano), dont l'artillerie avait commencé à passer le Danube l'avantveille de la bataille de Plevna. Le Grand-Duc aurait, en effet, donné l'ordre au général Mano de hâter le passage de son matériel et de marcher sur Plevna pour se mettre à la disposition du général de Krudner. Le général Mano disposait de quatre régiments l'infanterie et de trente-six pièce d'artillerie; il répondit au Grand-Duc qu'il n'avait d'ordres à recevoir que de son prince. Au moment même où cette réponse était transmise, la bataille commençait, et le Grand-Duc n'avait pas de renforts à envoyer à son lieutenant. Les avant-postes roumains placés à quinze kilomètres du champ de bataille ne bougèrent pas... L'artillerie de campagne roumaine est très belle. Les caissons et les affûts sont fabriqués sur le modèle français, et les attelages se font remarquer par la beauté des chevaux et le luxe du harnachement. Quant aux régiments, si j'en juge par celui qui tient garnison à Nicopoli, ils ont bonne apparence et pourront rendre de très grands services.

(*La France* din 15 august)

XXIX

Corespondență din Nicopol, 8 august 1877.

Le passage du Danube s'est fait avec quelque solennité. Deux chaloupes à vapeur remorquaient les barques. Dans la première a pris place, avec l'état-major, un peloton d'élite, et au milieu le drapeau aux trois couleurs, bleu, jaune et rouge déployé. Dès que le drapeau a flotté sur le territoire turc, la musique a fait entendre l'hymne national et les deux régiments campés sur la rive valaque ont poussé des hourrah retentissants. Ainsi que je vous l'ai dit, ces régiments feront, selon toute vraissemblance, fort bonne figure. Les soldats ont de l'entrain; quant à leurs sympathiques officiers, un Français a toujours trop d'amis parmi eux pour s'exprimer sur leur compte en toute impartialité.

(*République Française* din 7 și 8 august)

XXX

Corespondență din București, 15 august 1877.

Le gouvernement du prince Charles, qui n'a pas hésité à porter une de ses divisions au delà du Danube, quand la situation des Russes était critique, méritait, ce me semble, un peu plus d'égard. Les choses en sont à ce point qu'un ministre disait ce matin à l'un de mes amis: «Rien n'est encore fait, nous ne nous sommes nullement engagés, et, si l'on nous y contraint, nous retirerons nos troupes». Ce moment d'humeur coïncide avec un assez singulier revirement dans l'opinion publique. Depuis que l'on croit avoir la preuve que l'Autriche ne cherche pas à entraver le gouvernement russe dans ses projets, les Roumains sérieux se trouvent du côté de Vienne. Ils semblent assez disposés à chercher à l'Ouest une sorte de contrepoids à l'omnipotence moscovite. Doit-on les en blâmer? La Roumanie s'est lancée vers les aventures dans un double intérêt: la consécration de son indépendance et l'attraction à exercer sur les groupes roumains dispersés au-delà de ses frontières politiques. Leur espoir dans une solution satisfaisante était basé plus encore sur l'antagonisme austro-russe que sur la guerre russo-turque. Mais, dès l'instant où l'Autriche, pressée par l'Allemagne, semblait accepter les conséquences d'un partage de l'Empire ottoman et le principe de compensation à prendre sur la rive droite du Danube en Bosnie, la Roumanie n'aurait plus qu'une solution: échapper à la tutelle russe acceptée par nécessité et garder les avantages conquis du libre consentement de l'Autriche.

(*La France* din 20 august)

XXXI

Corespondență din București, 4 septembre 1877.

Laissez-moi, avant de terminer cette lettre, payer à l'armée roumaine un juste tribut d'éloges. L'armée roumaine n'est pas une armée dans le sens permanent du mot; c'est une armée nationale composée de tous les éléments sociaux. Elle n'est pas enthousiaste, ne désirait pas la guerre et ne partage pas plus que la majorité de la nation les opinions politiques actuellement au pouvoir. Dans la journée du 11 septembre elle a fait son devoir devant l'ennemi noblement et simplement.

Cela promet pour son avenir. Félicitons-nous-en. La Roumanie est le seul pays de race latine dont l'histoire si mouvementée, dont les conditions d'existence, qui soulèvent tant de problèmes, dont le groupement même, avec ses frontières fictives, soient à peu près ignorées des autres unités latines. Chose étrange! La Roumanie, loin de nous payer de retour, ne garde pas rancune à l'Occident de cette indifférence. Elle est la seule des nations latines chez laquelle les idées d'unité de race, dans toutes leurs conséquences, soient en honneur aujourd'hui. Le panlatinisme n'a de sens que sur les bords du Danube.

(*La France* din 20 septembre)

XXXII

I. Câmpineanu către I. Bălăceanu, 9 septembre 1878.

Le gouvernement roumain, en présence des hautes décision des Puissances signataires du traité de Bucarest à l'égard de la Roumanie et devant l'insistance du Cabinet impérial pour l'exécution immédiate des stipulations de ce traité, s'est vu dans l'obligation de s'occuper du transfert de la Bessarabie roumaine à la Russie et a pris des mesures à cet effet. En conséquence il a dû répondre à M. le représentant de Russie qu'il tient à la disposition des autorités impériales le territoire dont l'abandon est imposé à la Roumanie par la volonté collective de l'Europe et par la force majeure des circonstances.

Ainsi, quelques douloureuses que soient pour la Roumanie quelques-unes des conditions du traité de Berlin, et bien que, à considérer l'ensemble de ces conditions, l'attente de la nation roumaine, qui avait manifesté ses droits et ses voeux, soit par les votes des Corps législatifs, soit par les actes et les paroles de ses délégués au congrès, n'ait pas été remplie, le gouvernement roumain ne peut que se conformer aux résolutions supérieures de l'Europe et est décidé à les exécuter dans un esprit d'entière loyauté, (comme) élément d'ordre et de civilisation en sa qualité d'intermédiaire entre l'Occident et l'Orient et qu'il mérite aussi la confiance de l'Europe.

(*Aktenstücke*, pp. 177-8.)

XXXIII

Raport al lui Zwiedineck, București, 30 septembre 1878.

Die Verständigung zwischen der kaiserlich russischen und der fürstlich rumänischen Regierung wegen der zu bewerkstelligendes Retrocession des bessarabischen Districte ist nunmehr perfect geworden. Ein russischer General wird als kaiserlicher Commissär unter Mitwirkung der Localautoritäten die Uebergabe vornehmen. Auf des anfags beabsichtigten neuen Grenzbestimmung besteht die russische Regierung nicht, auch hat sie ihren Vorschlag, gleichzeitig die Uebergabe der Dobrudscha zu regeln nicht wieder aufgenommen. Herr Kogalniceano sagte mir, alsbald nach erfolgten Kammervotum werde die fürstliche Regierung sich wegen der Uebernahme der Dobrudscha, die für die Zeit zwischen dem 12. und 27. Oktober in Ausicht genommen sei, an die Congressmächte werden, um keinem Zweifel darüber Raum zu geben dass Rumänien das neue Territorium aus den Händen Europa's in Empfang nimmt.

(*Aktenstücke*, pp. 170-1, no 244.)

XXXIV

Corespondență din București, 22 octombre 1877.

Un parlamentaire, M. Makléieff, ancien consul de Russie à Damas, avait été envoyé auprès d'Osman-Pacha pour traiter de l'enlèvement des morts et des blessés. Au moment où il se retirait: «Il est bien entendu,» dit-il, «que ces conditions s'appliquent également à nos alliés. – Comment? quels alliés», dit Tevfik-bey, représentant d'Osman-Pacha. – «Mais les Roumains, je suppose! – Les Roumains sont vos alliés? Nous avions bien entendu parler de bandes de Valaques rebelles qui vous prêtaient leur aide; mais nous ne pensions pas qu'elles fussent avouées par vous».

(*République Française* din 2 novembre)

XXXV

Baronul de Haan către Andrássy, Galați, 25 octombre 1878.

Am 26. Oktober sind die russischen Dampfer mit Militär und Kanonen,

von Rustschuk kommed, bei Galatz donauabwärts passirt; die Mannschaft soll in Reni ausgeschifft werden sein.

An dem Brückenbau zwischen Braila-Getsched für den Uebergang der rumänischen Truppen in die Dobrudscha ist bis gestern Nachmittags noch nichts geschehen.

Für morgen werden in Braila 2 Escadronen Roșioren und 2 Batterien für die Dobrudscha bestimmt erwartet.

Die Pontons des russischen Brücke von Rustschuk befinden sich zur Ueberwinterung im Pruth.

Auf der Bahnlinie Galatz-Bender verkehren nur Sanitätszürge.

(*Aktenstücke*, p. 206, no 268.)

XXXVI

Baronul de Haan către Andrássy, Galați, 25 octombre 1878.

Der Gerant des k. und k. Vice-Consulates in Ismail berichtet über die Feierlichkeit anlässlich der Uebernahme Bessarabiens durch die Russen.

Montag, den 21. früh, ist alles Militär ausgerückt. Kanonen wurden vor die Agentur aufgepflanzt und unterhalb der Donaudampfschiffs-Landungsbrücke, auf einer Seite die rumänischen, auf der anderen die russischen Geistlichen aufgestellt. Her General Schebeko kam mit seiner Suite und reichte jedem Notablen, auch mir und dem griechischen Viceconsul die Hand, dann ging die Ceremonie vor sich. Nach den Gebeten hielt der General eine Ansprache, dass dieser Theil des verlorenen Kindes zurückgegeben unter das Reich aller Russen aufgenommen ist, und S. M. der Kaiser hofft dass alle so treue Unterthanen sein werden wie sie früher waren. Ein Hurrah erfolgte, und 21 Kanonenschüsse wurden gelöst.

(*Aktenstücke*, p. 200, no 263.)

XXXVII

1878. Promémoire al lui Gorceacov.

Le traité de San-Stefano n'a point placé le nouvel État sous le contrôle de la Russie. Le Cabinet impérial n'a fait que ce qu'il avait déjà réalisé en 1830 pour la Moldo-Valachie. L'expérience a démontré que l'oeuvre

accomplie à cette époque dans ces Principautés était utile et a contribué à la prospérité de ces provinces. L'on n'aperçoit pas qu'il en soit résulté une prépondérance particulière de l'influence de la Russie, dont l'équilibre européen ait eu à souffrir. On peut ajouter que la Moldo-Valachie, qui doit son existence à la Russie et qui lui est limitrophe, a su se rendre parfaitement indépendante d'elle, à plus forte raison doit-on compter sur le même résultat pour la Bulgarie dont le territoire serait séparé de la Russie dans l'eventualité prévue d'une cession de la Dobroudja à la Roumanie... On peut également trouver pour le moins exagérée l'affirmation que l'ensemble des stipulations de San-Stefano concernant la rétrocession de la Bessarabie roumaine, l'extension de la Bulgarie jusqu'à la Mer Noire et l'acquisition du port de Batoum rendrait la volonté de la Russie prédominante dans tout le voisinage de la Mer Noire. La Russie a puissamment contribué dans le passé à émanciper la Grèce et la Roumanie. On ne voit pas que son pouvoir en ait plus profité que celui des autres Puissances.

La rétrocession de la Bessarabie roumanie ne serait qu'un retour à l'ordre de choses modifié, il y a vingt-deux ans, pour des motifs qui n'ont plus, ni raison d'être, ni titre légal, ni même de prétexte, depuis que la liberté de la navigation du Danube a été placée sous le contrôle et la garantie d'une commission internationale, et surtout du moment où la Roumanie proclame son indépendance et l'Europe semble se disposer à la reconnaître. Il faut remarquer en autre que cette rétrocession ne comprend pas toute la partie de la Bessarabie cédée en 1856. Le Delta du Danube en est exclu, et le projet du gouvernement russe est de le rendre à la Roumaine, à laquelle il avait été repris en 1857. Cette circonstance réduit considérablement l'importance de la rétrocession demandée au point de vue de l'influence sur la navigation des bouches du Danube.

(*Aktenstücke*, 1878, p. 90.)

NOTE EDITORULUI

1. Se referă la **Tratatul de alianță** dintre Moldova și Rusia încheiat la 2/13 aprilie 1711, la Luck, de domnul Dimitrie Cantemir și țarul Petru cel Mare.

2. **Burkhard-Cristoph Münnich** (1683-1767), conte, general rus sub Petru cel Mare, Petru II și Anna, prim-ministru în timpul regenței lui Ivan (până în 1741). Condamnat la moarte și apoi exilat în Siberia o dată cu urcarea pe tron a Elisabetei, este repus în drepturi și proprietăți de Pavel III (1662). În timpul războiului ruso-turc din 1738-1739 învinge pe turci și ocupă Hotinul și întreaga Moldovă (septembrie 1739). După pacea de la Belgrad (18 septembrie 1739) va trebui să părăsească Țara Românească.

3. **Ecaterina a II-a** (1729-1796), împărăteasa Rusiei (1762-1796). Sub domnia ei este înfrântă răscoala condusă de Pugaciov (1773/74) și au loc cele trei împărțiri ale Poloniei (1772, 1793 și 1795).

4. **Pârvu Cantacuzino** (?-1769), mare ban, mort la mânăstirea Comana în timpul unei bătălii cu turcii.

5. **Mihai Cantacuzino** (1723-1787), cronicar, mare medelnicer (1746), mare vistier și mare ban al Craiovei. În 1776 părăsește Țara Românească și se stabilește în Rusia, unde ajunge general.

6. **Frederic II cel Mare** (1712-1786), regele Prusiei (1740-1786), organizator al unei administrații moderne. Ocupă Silezia, după două războaie (1740-1742, 1744-1745) și ia Prusia Occidentală, prin prima împărțire a Poloniei (1772). Iubitor și colecționar de artă, autorul unui *Anti-Machiavelli*, concentrează viața culturală a țării în jurul Palatului de la Sans-Souci (Potsdam).

7. Se referă la **anexarea Bucovinei** de către Austria, în urma convenției turco-austriece din 7 mai 1775. Supusă administrației militare austriece până în 1786, Bucovina este alipită Galiției în anul 1790.

8. La 25 aprilie/7 mai 1828, trupele rusești trec Prutul și ocupă, în câteva zile, Principatele Române. Se instituie ocupația rusă până în 1834, exercitată printr-o administrație militară, în frunte, la început, cu contele Pahlen (până în noiembrie 1829), apoi cu generalul Pavel Dmitrievici Kiseleff (1 aprilie 1834), numiți președinte al Divanurilor celor două principate, învestiți cu împuterniciri depline în locul domnitorilor înlăturați.

9. **Contele Pavel Dmitrievici Kiseleff** (1788-1872), general și diplomat rus, guvernator al Moldovei și Țării Românești, președinte al Divanurilor în timpul ocupației rusești, calitate în care prezidează elaborarea și adoptarea Regulamentului organic. În 1838 devine ministru al Domeniilor Coroanei; între 1856-1862 a fost ambasadorul Rusiei la Paris.

10. **Perioada Tanzimatului** (1839-1870) este inaugurată prin promulgarea Hatișerifului de la Gülhame (3 noiembrie 1839) de către sultanul Abdul Medjid. Tot el dă și Hatișeriful din 18 februarie 1856, privind investițiile de capital străin în imperiu, marcând a doua fază a Tanzimatului. Aceasta a însemnat o epocă de reforme menite să asigure adaptarea Imperiului otoman la realitățile lumii moderne europene.

11. **Reșid-Pașa Mustafa** (1802-1858), plenipotențiar la tratativele pentru Convenția de la Balta-Liman (1 mai 1849), ministru de externe (1853-1856), apoi mare vizir până în 1857 (decembrie).

12. **Aali Pașa (Mehmed Emin)** (1815-1871), om politic otoman, mare vizir (1852, 1855 – noiembrie 1856, 1858-1859, 1861, 1867-1871), reprezentantul Porții la Congresul de la Paris (martie 1856), opunându-se adoptării unei hotărâri în problema Unirii Principatelor. Trecea drept adeptul influenței austriece în anturajul sultanului.

13. **Fuad Pașa (Keçeci-zade Mehmed)** (1814-1869), comisar în Țara Românească (1848), ministru de externe (1852-1853, 1855-1857, 1858-1861), mare vizir (1861-1863, 1863-1866).

14. **Mahmud II** (1784-1839), sultan otoman (1802-1839), înfrânge răscoala ienicerilor (1826) și este confruntat cu revoluția din Grecia (1821-1830) și cu revolta lui Mehmet-Ali din Egipt.

15. **Abdul Medjid**, sultan al Imperiului otoman (1839-1861).

16. Este vorba de așa-zisa **Conjurație confederativă** din Moldova (1839), inițiată de comisul Leonte Radu, urmărind răsturnarea lui Mihail Sturdza, instituirea unui stat aristocratic, condus de un domn ereditar, con-

stituirea unei confederații din Moldova, Țara Românească și Serbia, după modelul Confederației germane.

17. **Ecaterina a II-a** a anexat Crimeea în anul 1774. Prin tratatul ruso-gruzin de la Gheorghievsk (24 iulie/4 august 1783), Georgia recunoaște protectoratul Rusiei, pentru ca în 1801 ea să fie anexată la Imperiul rus.

18. **Convenția ruso-turcă de la Balta-Liman** din 1 mai 1849, privind organizarea Moldovei și Țării Românești după înăbușirea revoluției de la 1848, prevedea: domni pe 7 ani, desființarea Adunărilor obștești, precum și ținerea Principatelor sub ocupație militară, pentru „a reprima orice mișcare de insurecționare".

19. **Barbu Știrbei**, domn al Țării Românești, conform Convenției de la Balta-Liman (16 iunie 1849 – 17 octombrie 1853; 23 septembrie 1854 – 12 martie 1856), domnia sa fiind întreruptă de ocupațiile: rusă (17 octombrie 1853 – 19 iulie 1854), otomană (27 iulie – august 1854) și austriacă, din 7 august 1854, conform convenției turco-austrice din 2/14 iunie 1854.

20. **Grigore Alexandru Ghica,** domn al Moldovei (octombrie 1849 – 18 octombrie 1853, 2 octombrie 1854 – 26 iunie 1856), domnia fiindu-i întreruptă de ocupația rusă (18 octombrie 1853 – 4 septembrie 1854).

21. **Nicolae I** (1796-1855), țarul Rusiei (1825-1855), înfrânge insurecția poloneză din 1830-1831, intervine contra revoluției de la 1848 în Țara Românească, Transilvania și Ungaria, angajează Rusia în Războiul Crimeii.

22. **Asediul Sevastopolului**, în timpul Războiului Crimeii, a durat din septembrie 1854 până în august 1855.

23. **Grigore M. Sturdza** (1821-1901) a intrat în armata otomană, unde a ajuns general sub numele de Muklis-pașa, pentru ca, ulterior, să treacă, cu același grad, în oștirea Moldovei.

24. **Jean A. Vaillant** (1804-1886), cărturar francez, susținător al cauzei unității românilor. A fost profesor la București din 1829 până în 1840, când a fost expulzat din țară pentru participarea la mișcarea revoluționară din 1840.

25. **Ludovic Filip** (1773-1850), regele Franței (1830-1848).

26. **Bătălia de la Navarino** a avut loc la 20 octombrie 1827, în care flota anglo-franco-rusă înfrânge flota turco-egipteană.

27. **Ion de Capo'd'Istria (Capodistria)**, conte (1776-1831), a fost în

serviciul Rusiei în anii 1801-1822. În 1827 devine președinte al Greciei, funcție pe care o deține până la asasinarea sa în 1831.

28. **Otton I** (1815-1867), fiul lui Ludovic de Bavaria, rege al Greciei (1832-1862).

29. **François Guizot** (1787-1874), om politic și istoric francez, profesor la Sorbona (1812), membru al Academiei Franceze. A fost ministrul Instrucțiunii Publice (1832-1837), ministru de externe (1840-1847) și președintele guvernului (1847 – 23 februarie 1848).

30. **William Ewart Gladstone** (1809-1898), om politic britanic. În 1833, intră în parlament ca Tory, dar părăsește acest partid în 1846, iar după 1859 intră în Partidul Liberal, al cărui președinte devine în 1868. Prim-ministru de mai multe ori: 1868-1874, 1880-1885, 1892-1894.

31. **George Hamilton Gordon, conte de Aberdeen** (1784-1860), om politic britanic, prim-ministru (1852-1855). Și-a început cariera ca diplomat și a fost secretar la Externe în 1828 și 1841. Deși un Tory, a susținut emanciparea catolicilor, a fost adeptul comerțului liber. A căzut de la guvern din cauza greșelilor de conducere în Războiul Crimeii.

32. **George Douglas**, al VIII-lea duce de Argyll (1823-1900).

33. **Camillo Benso de Cavour** (1810-1861), om de stat italian, fondatorul ziarului „Il Risorgimento" (1847), deputat în parlamentul de la Torino (1848), ministru piemontez al Agriculturii (1850), apoi la Finanțe (1851). În 1852 devine prim-ministru al Sardiniei. A promovat și a luptat pentru unitatea Italiei.

34. **Napoleon III (Charles Louis Napoleon Bonaparte)** (1808-1873), președintele Franței (10 decembrie 1848 – 2 decembrie 1852), împăratul francezilor (2 decembrie 1852 – 4 septembrie 1870).

35. **Charles-Ferdinand, conte Buol von Schauenstein** (1797-1865), ministru de externe al Austriei, primul plenipotențiar austriac la Congresul de pace de la Paris (martie 1856).

36. **Victor Emmanuel II** (1820-1878), rege al Sardiniei (1848), apoi, din 1861, al Italiei. Împreună cu primul său ministru Cavour au fost creatorii unității Italiei.

37. **Franz-Joseph I** (1830-1916), împăratul Austriei (1848-1916), rege al Ungariei (1867-1916).

38. **Andrássy Gyula**, conte (1823-1890), președinte al guvernului Ungariei (1867), apoi ministru de externe al Austro-Ungariei (1871-1879).

39. **Soliman I Magnificul** (Kanunî – Legiuitorul) (1494-1566), sultan otoman (1520-1566). Inițiază multe campanii: cucerește Ungaria (1526), întreprinde asediul Vienei (1529), cucerește Bagdadul și Tabrizul (1534).

40. **Costache Conachi** (1777-1849), poet deținând și funcții publice, ca: vornic de poliție (1806-1812), vornic de aprozi, mare logofăt. În 1834, candidează la domnie și nereușind se retrage în viața privată și face opoziție la Mihail Sturdza.

41. **Nicolae Vogoride** (1820-1863), ministru de finanțe al Moldovei sub căimăcămia lui Teodor Balș (18 decembrie 1856 – 7 martie 1857). Devenit caimacam al Moldovei (martie 1857), a combătut Unirea Moldovei cu Țara Românească.

42. **Costache Negri** (1812-1876), poet, om politic și diplomat. Colaborator apropiat al lui Alexandru Ioan Cuza, ca trimis la Constantinopol, a avut un rol important în recunoașterea de către Poartă a dublei alegeri și a Unirii, ca și a altor reforme inițiate de domnitor, printre care secularizarea averilor mănăstirești (1863).

43. **Alexandru Karagheorghevici**, rege al Serbiei (1842-1858).

44. **Miloș Obrenovici**, principe al Serbiei (1815-1839). La 1 aprilie 1839 abdică în favoarea fiului său Mihai, rege al Serbiei (1839-1842). Miloș Obrenovici revine pe tron de 23 decembrie 1858, după abdicarea lui Alexandru Karagheorghevici, domnind până în 1860.

45. **Mihail Obrenovici**, prințul Serbiei (1839-1842, 1860-1868).

46. **Gheorghi Staikov Racovski** (?-1867), literat și revoluționar bulgar, a desfășurat o activitate mult mai îndelungată pe teritoriul românesc, unde organizează școli bulgărești, creează Comitetul secret central revoluționar bulgar, scoate ziarul „Viitorul" și revista „Antichitatea bulgară" (1865), publică (ediție bilingvă – română și bulgară): *Chestiunea confesională bulgară în privința fanarioților și marea idee fantastică a panelenismului* (1865).

47. **George I** (1845-1913), rege al Greciei (1863-1913). A fost asasinat.

48 **N. Callimachi-Catargi** (1831-1881), diplomat și om politic. A fost ministru de externe (28 noiembrie 1869 – 2 februarie 1870; 18 decembrie 1870 – 11 martie 1871); ministru plenipotențiar la Londra și Paris în 1880 și 1881, când publică lucrarea *La question du Danube* (Paris, 1881).

49. Este vorba de **răscoala de eliberare națională a poporului**

polonez, condusă de Comitetul Național Central (22 ianuarie 1863 – aprilie 1864). Împotriva răscoalei poloneze s-a încheiat convenția ruso-prusiană din 8 februarie 1863.

50. **Giuseppe Garibaldi** (1807-1882), patriot italian. A luptat contra Austriei, apoi contra Regatului Celor două Sicilii (expediția din 1860) și contra papalității. A luptat de partea Franței în războiul franco-prusian din 1870-1871.

51. Prin **„lovitura de stat de la 2 mai 1864"**, domnitorul Alexandru Ioan Cuza dizolva Adunarea electivă, care se opunea legiferării reformei agrare și reformei electorale. Proclamația domnitorului din 2 mai 1864 era însoțită de textul unei constituții, intitulată „Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris sau Actul adițional la Convențiunea din 7/19 august 1858". La 10/22 mai 1864 se promulga noua lege electorală, iar la 14/26 august 1864, Cuza, prin decret, promulga legea rurală. (Constantin C. Giurescu, *Viața lui Cuza Vodă*, București, Editura Științifică, 1966, p. 245-276.)

52. **Nichita I** (1841-1921), prinț al Muntenegrului (1860-1910) și, apoi, rege din 1910.

53. Despre detronarea domnitorului Alexandru Ioan Cuza la 11 februarie 1866, vezi: Constantin C. Giurescu, *Viața lui Cuza Vodă*, p. 351-380; Anastasie Iordache, *Întemeierea monarhiei constituționale și a regimului parlamentar în România*, București, 1997, p. 11-34; *Românii la 1859. Documente externe*, vol. I, București, 1986, p. 224-230.

54. **Prințul Otto von Bismarck** (1815-1898), prim-ministru al Prusiei din 1862, înfăptuiește unirea Germaniei în jurul acesteia în perioada 1864-1871. După proclamarea Imperiului german (Versailles, 18 ianuarie 1871), devine cancelar al imperiului, până în 1890. A prezidat Congresul de pace de la Berlin (13 iunie – 1 iulie 1878). Renunță la Alianța celor trei împărați din 1873 (țarul Alexandru al II-lea, împărații Franz-Joseph I și Wilhelm I) și creează Tripla Alianță cu Italia și Austro-Ungaria (1882-1883).

55. **Prințul Carol I** pleacă la Constantinopol pentru obținerea învestiturii la jumătatea lui octombrie 1866, fiind însoțit de o suită formată din Dimitrie Ghica, Dumitru Brătianu, generalul Iancu Ghica, Vasile Boerescu, C. Costaforu, G. Filipescu (îmbrăcat în uniformă de general român) și George Știrbei, ministru de externe (aflat, de fapt, la Constantinopol încă din

15 septembrie 1866, împreună cu Dimitrie A. Sturdza), care îl va însoți pe prinț la primirea sa de către sultan. (Anastasie Iordache, *Instituirea monarhiei constituționale...*, p. 112-127.)

56. Este vorba de **Convenția de la Paris privind organizarea Principatelor Române** din 7/19 august 1858, adoptată de Conferința celor șapte puteri garante (10/22 mai – 7/19 august 1858, Paris).

57. **Dimitrie C. Brătianu** (1817-1892), om politic și diplomat, emisar al revoluției de la 1848 la Pesta și Constantinopol, ministru plenipotențiar la Constantinopol (1878-1881), prim-ministru (martie – iunie 1881). (Vezi pe larg: Anastasie Iordache, *Pe urmele lui Dimitrie Brătianu*, București, 1994.)

58. **Prințul Ion Ghica** (1817-1897), scriitor, om de știință și cultură, diplomat. (Vezi pe larg, Anastasie Iordache, *Ion Ghica, diplomatul și omul politic*, București, 1995.)

59. **Ion Zizine A. Cantacuzino** (1829-1897), om politic și literat. A fost ministru de finanțe (februarie-aprilie 1870); agent diplomatic la Belgrad (1870-1872). Realizează prima traducere în limba franceză a principalei lucrări a lui Schopenhauer: *Le monde comme volonté et représentation*, 3 volume, București, 1885, după ce în 1880 publicase o traducere în franceză a *Aforismelor* acestuia.

60. **Marchizul Lionel-Desle-Marie-François-Réné de Moustier** (1817-1869), om politic și diplomat francez, ambasador la Constantinopol și Berlin.

61. Vezi nota 55.

62. **Ștefan IV Dușan**, cel mai important rege al Serbiei medievale (1331-1355). Cucerește Macedonia, Albania, Epirul, Thessalia și Akarnania.

63. **Nicolae Golescu** (1810-1878), general și om politic, membru al Locotenenței domnești la 1848. După aceea, trăiește în exil până în anul 1857. După Unire, devine ministru și prim-ministru (1860, 1868).

64. **Gheorghe Filipescu** (supranumit Dadu F.) (1811-1889), ofițer, absolvent al Școlii de cavalerie de la Moscova, activând în armata rusă până la 1859, când intră în armata română. În 1867 avea gradul de colonel și făcea parte din statul-major al armatei române. Activat în timpul războiului de independență, este atașat ca adjutant pe lângă marele duce Nicolae.

65. **Colonelul Iuliu N. Duca** (1837-1907), ulterior general.

66. **Alexandru al II-lea** (1818-1881), țarul Rusiei (1855-1881). În timpul domniei sale se abolește iobăgia (1861), se instituie zemstvele (1864), se introduce serviciul militar obligatoriu (1874).

67. **Ioan Bălăceanu** (1825-1911), om politic și diplomat. După unele misiuni diplomatice sau funcții de scurtă durată, este, succesiv, agent diplomatic și, apoi, ministru plenipotențiar al României la Paris, Constantinopol, Viena și Roma, iar din 1893 la Londra. A fost și delegatul României în Comisia Europeană a Dunării (1 iulie 1889 – 1 aprilie 1893).

68. **Guvernul** condus de **Constantin A. Kretzulescu** a durat câteva luni (1/13 martie – 5/17 august 1867).

69. **Ion C. Brătianu** (1820-1891), om de stat român, președintele Partidului Liberal (1875-1891), ministru în mai multe guverne până în 1868 (înlăturat, din cauza unor presiuni interne, dar mai ales externe, din guvern), prim-ministru (24 iulie/5 august 1876 – 10/22 martie 1881; 2/21 iunie 1881 – 23 martie/4 aprilie 1888).

70. **Constantin A. Rosetti** (1816-1885), scriitor, publicist, om politic liberal, ministru (contestat pentru radicalismul ideilor sale), deputat și președinte al Camerei de mai multe ori în perioada 1876-1883.

71. Se referă la **răscoala antiotomană din Creta**, sprijinită de Grecia, din 1866 – 1868. Creta urmărea unirea cu Grecia, fapt petrecut însă abia la 26 octombrie 1912.

72. **Milan Obrenovici** (1845-1901), prinț al Serbiei (1868-1882) apoi rege, sub numele de Milan I (1882-1889). Abdică la 22 februarie 1889 în favoarea fiului său Alexandru (1876-1903), care a fost rege până în 1903, cu o întrerupere de doi ani (1891-1893).

73. **Constantin I** (1868-1923), rege al Greciei (1913-1917, 1920-1923). În 1917 a abdicat obligat de Aliați și Eleftherios Venizelea (pe atunci șeful unui guvern disident de la Thessaloniki), iar în 1923, după înfrângerea în fața turcilor.

74. **Jovan Ristić**(1831-1899), om politic și istoric sârb, lider al Partidului Liberal Radical. A fost prim-ministru (aprilie – noiembrie 1873, 1878-1880, iunie – decembrie 1887 și șef al Consiliului de Regență (1889-1893).

75. **Dimitrie Gr. Ghica** (1816-1897), om politic, ministru și prim-ministru de mai multe ori în perioada 1868-1870, președintele Camerei (1871-1875) și al Senatului (1877-1888, 1895-1897).

76. **Ioan D. Strat** (1836-1879), profesor universitar, absolvent al Facultății de Drept din Berlin (1859). A fost de mai multe ori ministru în guverne conservatoare: la Finanțe (ian.-iunie 1865, ian.-aprilie 1876), la Culte (iulie 1866 – martie 1867); agent diplomatic la Paris (1870) și Constantinopol.

77. **Dimitrie B. Știrbei** (1846-1913), fiul domnitorului Barbu Știrbei.

78. Este vorba de **războiul dintre Franța și Prusia** (19 iulie 1870 – 28 februarie 1871), terminat prin înfrângerea Franței, abdicarea împăratului Napoleon al III-lea (4 septembrie 1870), proclamarea Imperiului german și încoronarea lui Wilhelm I ca împărat la Versailles (18 ianuarie 1871). Tratatul de pace franco-german se semnează în 10 mai 1871 la Frankfurt pe Main.

79. **Emille Olivier** (1825-1913), om politic francez, membru al Academiei Franceze, prim-ministru: ianuarie – august 1870.

80. Probabil este vorba de **Nicolae Bibescu** (1832-1890), fiul lui Gheorghe Bibescu, domn al Țării Românești (1842-1848). Născut în Franța, a studiat și a servit ca ofițer în armata franceză.

81. **Ludovic Steege** (1813-1872), medic și om politic. A fost membru al Comisiei Centrale de la Focșani (1859) și, apoi, al Curții de Casație. A fost agent diplomatic la Viena, Berlin, Petersburg; ministru de finanțe (12 octombrie 1863 – 26 ianuarie 1866, 19 august – 1 octombrie 1867).

82. Este vorba de **manifestația din București** de la 10/22 – 11/23 martie 1871 contra sărbătoririi de către colonia germană din București, printr-o întrunire în Sala Slătineanu, a zilei împăratului Wilhelm I. Tulburările au dus la demisia guvernului Ion Ghica (12/24 ianuarie – 11/23 martie 1871).

83. **Guvernul conservator** prezidat de Lascăr Catargiu (11/23 martie 1871 – 4/16 aprilie 1876) a însemnat o perioadă de fundamentare a Partidului Conservator.

84. **Nikolai Pavlovici Ignatiev** (1832-1898), diplomat rus, ambasador la Peking și la Constantinopol (din 1866), calitate în care a contribuit la izbucnirea războiului ruso-turc în 1877. A semnat pacea de la San Stefano (februarie 1878). În 1881-1882 a fost ministru de interne.

85. Despre afacerea Strousberg, vezi pe larg: Anastasie Iordache, *Sub zodia Strousberg*, Editura Globus, București, 1994.

86. **Liuben Karavelov** (1837-1879), scriitor și revoluționar bulgar. A

studiat la Moscova, rămânând în Rusia în anii 1857-1867, de unde merge, apoi, la Belgrad. Totuși, cea mai importantă parte a activității sale s-a desfășurat la București, unde scoate ziarele „Libertatea" și „Neatârnarea", pentru lupta național-revoluționară, iar după 1874 se dedică mișcării culturale.

87. **Prințul Nikolai Sergheevici Dolgoruki** era ofițer de ordonanță în suita țarului, căpitan în Regimentul gardă imperială „Preobrajenski".

88. **Alexandru Orescu** (1817-1894), arhitect, profesor universitar, ministru la Culte (4 – 27 aprilie 1876). Profesor la Universitatea din București încă de la înființare (1864) și rector al acesteia (1885-1894), pe care o reprezenta în Senat.

89. **Mihail Christodulo Cerchez** (1839-1884), colonel, ulterior general de brigadă, comandant al Diviziei 2 infanterie. În timpul războiului de independență a participat la luptele de la Plevna și s-a distins la Smârdan (ianuarie 1878).

90. **Nicolae Dabija** (1837-1884), general cu studii militare în Franța (Metz). A participat cu gradul de sublocotenent la războiul de independență. În 1880 a fost avansat la gradul de general. A fost ministru de război (8 ianuarie – 11 iulie 1879) și de lucrări publice (24 octombrie 1880 – 1 august 1884).

91. Referire la **Maria Obrenovici** (1835-1876), născută Catargi, căsătorită cu prințul Efrem din familia domnitoare a Serbiei. Erau părinții lui Milan I, prinț al Serbiei (1868-1882) și, apoi, rege (1882-1889).

92. **Baronul Henri de Jomini** (1779-1869), general și scriitor militar elvețian. A fost în serviciul Franței (1804-1813), apoi al Rusiei (1813-1843), unde a creat o Academie Militară. Operă: *Précis de l'art de la guerre* (1837).

93. **Asociația „Omladina"** a desfășurat o susținută activitate în plan politic și cultural pentru independența Serbiei în anii 1866-1872. În cadrul ei predominau elementele liberale.

94. **Natalia**, fiica boierului Petre Keșco, s-a căsătorit, în 1875, cu prințul Serbiei Milan I. A fost silită să părăsească Serbia de mai multe ori (1887, 1891 și 1903), revenind însă și fiind repusă în drepturile de regină în 1890 și 1893, pentru ca în 1903 să fie alungată definitiv, trăind, după aceea, mulți ani la Paris.

95. Aluzie la **prințul Aleksandr Danilovici Mencikov** (1787-1869), emisar al Rusiei la Constantinopol (februarie – mai 1853) pentru reglementarea problemei Locurilor Sfinte de la Ierusalim și Bethleem.

96. **Constantin Esarcu** (1836-1898), ministru și om de cultură, licențiat în științele naturii și doctor în medicină (Paris, 1864). A fost senator de Argeș și membru al Academiei Române (1884). A fost agent diplomatic la Roma (1873-1876, septembrie – decembrie 1879) și la Atena (decembrie 1879-1882). Alături de P. S. Aurelian (președinte), V. A. Urechia (vicepreședinte), a fost membru fondator al Atheneului Român, instituție de cultură creată la 31 octombrie 1865.

97. **Steaua României** a fost instituită la 10/22 mai 1877, fiind prima decorație românească.

98. **Gheorghe Costaforu** (1821-1876), om politic, profesor universitar, director al Eforiei Școalelor (1864-1871). A fost primul rector al Universității București; de mai multe ori deputat și senator. În 1874-1875 a fost agent diplomatic la Viena, calitate în care semnează Convenția comercială dintre România și Austro-Ungaria (1875).

99. **Ioan Gr. Ghica** (1829-1891), general și diplomat. A fost agent diplomatic la Constantinopol (1872-1877); în timpul războiului de independență a fost atașat al guvernului român pe lângă țarul Alexandru al II-lea, apoi ministru plenipotențiar la Petersburg.

100. **Lascăr Catargiu** (1823-1899), șeful Partidului Conservator (1866-1899), prim-ministru (10/22 martie 1871 – 11/23 martie 1876).

101. **Ioan Emanoil Florescu** (1819-1893), general și om politic. După studiile militare în Franța (1836-1842), este însărcinat de domnitorul Gheorghe Bibescu (1842-1848) cu organizarea oștirii Țării Românești și fondează Școala Militară (1846). A fost de mai multe ori ministru de război în anii 1859, 1862-1863, 1871-1876, 1889) și prim-ministru (21 februarie /5 martie – 27 noiembrie/9 decembrie 1891); președintele Senatului (1890). Aici este vorba de guvernul condus de el timp de trei săptămâni (4/16 aprilie – 27 aprilie/9 mai 1876). Din cauza dării în judecată a guvernului Lascăr Catargiu din care a făcut parte ca ministru de război, a fost împiedicat să participe la războiul de independență.

102. **Abdul-Aziz** (1830-1876), sultan otoman (1861-1876), a fost asasinat de fratele său. După el, pentru câteva luni, Imperiul otoman a fost condus de sultanul Murad V (1876), căruia i-a urmat Abdul Hamid II (1876-1909).

103. **Midhat-Pașa**, unul dintre conducătorii organizației „Noii osmani", a fost mare vizir (18 decembrie 1876 – 5 februarie 1877), autorul

constituției din decembrie 1876. A fost asasinat, din ordinul sultanului Abdul Hamid II, la 10 aprilie 1883, în orașul Taizz.

104. Se referă la **răscoala bulgară din aprilie 1876**, condusă de Hristo Botev, organizată pe teritoriul României.

105. **Manolache Costache Epureanu** (1824-1880), prim-ministru al Moldovei (1860), președinte al Constituantei (1866), prim-ministru al României (20 aprilie – 18 decembrie 1870, 27 aprilie – 24 iulie 1876). După 1876 reintră în Partidul Conservator.

106. **Gheorghe D. Vernescu** (1830-1900), ziarist și om politic, doctor în Drept la Paris. A fost deputat din 1859, membru al Consiliului de Stat (1865), ministru de interne (27 aprilie 1876 – 27 ianuarie 1877). Din 1878 se desparte de liberali, fondează ziarul „Binele public" și formează, cu conservatorii, Partidul Liberal-Conservator (a cărui conducere o avea împreună cu Lascăr Catargiu). A fost ministru în guvernul junimist: la Justiție (12 noiembrie 1888 – 30 martie 1889) și la Finanțe (30 martie 1889 – 27 noiembrie 1891).

107. **Mihail Pherekyde** (1842-1928), om politic, licențiat în Litere la Sorbona (1862) și doctor în Drept (Paris, 1866). În 1875 este membru al Coaliției de la Mazar Pașa, fiind ministru de justiție în guvernul Manolache Costache Epureanu (aprilie – iulie 1876). În timpul guvernării Ion C. Brătianu (1876-1888), a fost ministru la Lucrări Publice (25 noiembrie 1878 – 11 iulie 1879), la Externe (16 decembrie 1885 – 12 martie 1888); deputat și vicepreședinte al Camerei (1876-1888). În 1911 este ales senator. A fost ministru de interne (15 decembrie 1909 – 6 februarie 1910); ministru plenipotențiar la Paris (decembrie 1881 – 1884).

108. **Gheorghe Slăniceanu** (1835-1885), colonel (1870), general (1880). În războiul de independență a fost șef de stat-major. A fost ministru de război (27 aprilie 1876 – 2 aprilie 1877, 29 aprilie 1880 – 9 iunie 1881).

109. **Baronul Nikolai Karlovici Giers** (1820-1895), diplomat și om politic rus, consul general al Rusiei la București (1858). Devine ministru de externe al Rusiei în 1882, reînnoind alianța cu Germania în 1884 și 1887, pentru ca în 1891 să se îndrepte spre alianța cu Franța.

110. **Prințul Aleksandr Mihailovici Gorceakov** (1798-1883), om de stat rus. Ca ministru de externe al Rusiei (1856-1882), redresează substanțial situația externă a acesteia după înfrângerea în Războiul Crimeii.

Calitatea de ministru de externe era dublată și întărită și de cea de cancelar al imperiului.

111. **Generalul rus M. G. Cernaiev** (1828-1898), în urma acțiunilor sale în Turchestan, cucerise Taşkentul în anul 1865.

112. **Colonelul Alexandru C. Catargi** (1841-1914) în 1871 demisionează din armată, intrând în Partidul Conservator. A fost prefect de Ilfov (1871-1872), deputat și vicepreședinte al Camerei (1889), ministru plenipotențiar la Petersburg (1892-1895). Era unchiul prințului Milan I al Serbiei prin mama acestuia Maria Obrenovici, născută Catargi.

113. La 8 iulie 1876 s-a semnat **Acordul secret ruso-austro-ungar de la Reichstadt**, privind satisfacerea reciprocă a intereselor anexioniste și dominatoare în Balcani, precum și atitudinea favorabilă din partea Austro-Ungariei în cazul unui război între Rusia și Imperiul otoman.

114. **Louis-Charles Amadieu Decazes, duce de Glücksberg** (1816-1886), diplomat francez, director al afacerilor politice în Ministerul de Externe, ambasador pe lângă Sfântul Scaun. Ca ministru de externe (1873-1877), a urmărit o înțelegere cu Germania.

115. **Nicolae Ionescu** (1820-1905), profesor universitar, om politic, ziarist, deputat și senator de mai multe ori, membru al Academiei Române (1867). A fost ministru de externe în perioada 24 iulie 1876 – 3 aprilie 1877.

116. Este vorba de **Conferința reprezentanților diplomatici ai Marilor Puteri de la Constantinopol** (desfășurată în capitala otomană în perioada 11/23 decembrie 1876 – 30 ianuarie/11 februarie 1877), în cadrul căreia puterile europene au încercat să determine Poarta să acorde libertăți popoarelor creștine supuse. S-a încheiat fără nici un rezultat. Față de cererile reprezentanților la Conferință, Poarta proclamă Constituția lui Midhat-Pașa (11/23 decembrie 1876), prin care România era desemnată ca „provincie privilegiată" a imperiului.

117. **Eduard Ivanovici Totleben (Todleben)** (1818-1884), inginer și general rus. A condus apărarea Sevastopolului (1854-1855) și asediul Plevnei (1877).

118. **Marele Duce Nicolae Nicolaevici** (1831-1891), fiul țarului Nicolae I. Din 1876 este comandantul suprem al armatei ruse la Dunăre, calitate pe care o are și în războiul din 1877-1878.

119. **Întrevederea de la Livadia** s-a desfășurat în 29 septembrie/11

octombrie 1876. Pe baza acordurilor de principiu stabilite aici, s-a semnat la 4/16 aprilie 1877, la București, convenția româno-rusă, prin care Rusia garanta integritatea teritorială a României (art. 2) și în virtutea căreia, în final, s-a realizat cooperarea militară dintre România și Rusia în războiul contra Imperiului otoman (1877-1878).

120. **Teodor Văcărescu** (1842-1914), om politic, scriitor, diplomat. A reprezentat guvernul român la Berlin în chestiunea Strousberg; agent diplomatic în Serbia (1871); mareșal al Curții domnitorului Carol (1873-1881). De mai multe ori deputat și senator de Prahova, apoi ministru plenipotențiar la Bruxelles (1882), la Roma (1885) și la Viena (1888).

121. Este vorba de **Convenția secretă ruso-austro-ungară de la Budapesta,** din 15 ianuarie 1877, prin care Austria promite neutralitatea ei în cazul unui conflict armat între Rusia și Poarta otomană, în schimbul recunoașterii dreptului de anexare a Bosniei și Hertegovinei.

122. **Cneazul Mihai Cantacuzino** (1830-1894), general rus, participant la războiul din 1877-1878, ulterior ministru de război al Bulgariei (1883-1885).

123. **Contele Aleksandr Ivanovici Nelidov** (1835-1910), asistent al lui Ignatiev, alături de care semnează Tratatul de la San-Stefano (18 februarie/12 martie 1878); șef al cancelariei diplomatice de pe lângă Comandamentul Armatei ruse în campania din Balcani (1877-1878).

124. **Baronul Dmitri Feodorovici Stuart,** agent diplomatic și consul general al Rusiei la București (iulie 1876-1879), va semna Convenția româno-rusă din 4 aprilie 1877.

125. Vezi nota 116.

126. **Edward Stanley, lordul Derby** (1826-1893), ministru de externe al Marii Britanii (1866-1868, 1874-1878), adversar al politicii lui Disraeli.

127. **Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, lordul Salisbury** (1830-1903), șeful Partidului Conservator după 1881, prim-ministru și ministru de externe (1885-1886, 1886-1892, 1895-1902). În anii 1878-1880 a fost secretar la Foreign Office, calitate în care participă la Congresul de pace de la Berlin (iunie-iulie 1878).

128. La 19/31 martie 1877, Puterile semnatare ale Tratatului de pace de la Paris din martie 1856 semnează la Londra un protocol, prin care recomandă Porții otomane să acorde unele libertăți popoarelor creștine supuse. Refuzul acesteia a deschis calea războiului din 1877-1878.

129. **Constantin Bosianu** (1815-1882), profesor de drept roman la Universitatea București, decan al facultății (1865-1872), decan al baroului Ilfov (1871-1873), membru de onoare al Academiei Române (30 iunie 1879). A fost de mai multe ori deputat și senator, ministru de interne și de lucrări publice, prim-ministru în ianuarie 1865.

130. În perioada 1 februarie – 30 octombrie 1864, Danemarca s-a aflat în război cu Austria și Prusia. Înfrântă, prin tratatul de pace din 30 octombrie 1864, Danemarca renunță în favoarea Austriei și Prusiei la ducatele Holstein, Schleswig și Lauenburg.

131. **Dimitrie A. Sturdza** (1833-1914), șeful Partidului Liberal (1892-1909), membru al Academiei Române din 1871, al cărui secretar va fi pentru mai mulți ani. A deținut diferite portofolii ministeriale în guvernul Ion C. Brătianu (1876-1888), printre care și pe cel de la externe. De mai multe ori prim-ministru: 4 octombrie 1895 – 21 noiembrie 1896; 31 martie 1897 – 11 aprilie 1899; 4 februarie 1901 – 22 decembrie 1904; 12 martie 1907 – 22 decembrie 1908.

132. **Nicolae Maret Blaremberg** (1837-1896), jurist și om politic, deputat și ministru conservator.

133. **Petre P. Carp** (1837-1918), om politic conservator-junimist, deputat și senator din 1895; agent diplomatic la Viena, Berlin și Petersburg; prim-ministru: 7 iulie 1900 – 14 februarie 1901; 25 decembrie 1910 – 28 martie 1912.

134. În textul **Convenției din 4 aprilie 1877**, publicat în „Monitorul Oficial al României", nr. 91, 22 aprilie/4 mai 1877, p. 2 672, articolul 2 avea următoarea formulare: „Pentru ca nici un inconvenient sau pericol să nu rezulte pentru România din faptul trecerii trupelor ruse pe teritoriul său, Guvernul Majestății Sale Imperatorul tuturor Rusiilor se obligă a menține și a face a se respecta drepturile politice ale Statului Român, astfel cum rezultă din legile interioare și tratatele existente, precum și a menține și a apăra integritatea actuală a României".

135. **Edme Patrice, conte de Mac-Mahon, duce de Magenta** (1808-1893), mareșal al Franței și om politic. Se remarcă în Războiul Crimeii (la Malakov) și în Italia (victoria de la Magenta). A fost guvernator al Algeriei (1864-1870). În războiul franco-prusac a fost înfrânt la Sédan, fiind făcut prizonier. După eliberare, formează armata de la Versailles, cu care înfrânge Comuna din Paris. După căderea lui Thiers (24 mai 1873), este

ales președintele Franței, dar în ianuarie 1879 se retrage, din cauza conflictului cu Camera majoritar republicană.

136. **Nicolae Fleva** (1840-1913), jurist, om politic, membru al Coaliției de la Mazar-Pașa, primar al Capitalei (1884-1886); deputat, orator violent, membru al Opoziției Unite contra guvernului Ion C. Brătianu. În 1899 intră în Partidul Conservator.

137. De partea lui Nicolae Ionescu a fost **Locusteanu**, partizan al lui Heliade Rădulescu.

138. **Calinic Miclescu** (1822-1886), mitropolit al Moldovei (1873-1875), apoi mitropolit primat al Ungrovlahiei (31 mai 1875 – 14 august 1886). Participă la mișcarea separatistă de la Iași din 3 aprilie 1866, este arestat, fiind grațiat cu ocazia suirii pe tron a lui Carol I.

139. **Gheorghe Chițu** (1828-1897), om politic, membru al Academiei Române, deputat din 1867. De mai multe ori ministru în guvernele Manolache Costache Epureanu și Ion C. Brătianu: la Culte și Instrucțiune Publică (27 aprilie 1876 – 31 octombrie 1878; 23 iunie 1884 – 2 februarie 1885), la Finanțe (1 decembrie 1881 – 25 ianuarie 1882), la Justiție (25 ianuarie – 1 august 1882), la Interne (1 august 1882 – 23 iunie 1884).

140. **Gheorghe Panu** (1848-1910), ziarist și om politic, deputat liberal în 1884. Adversar al lui Ion C. Brătianu, formează un grup „radical" și scoate ziarul „Lupta". În ianuarie 1888 este ales deputat al Opoziției Unite.

141. Este vorba de broșura „Raport despre armată către M. S. Regele asupra executării Înaltului Ordin de zi din 10 Mai 1901 și 29 octombrie 1903", București, 1904, 156 p. + VIII pl.

142. **Alexandru Cernat** (1828-1893), general, ministru de război în perioada 2 aprilie – 2 august 1877 și 17 martie – 25 noiembrie 1878, în intervalul dintre aceste date el a cedat portofoliul lui Ion C. Brătianu, fiind numit comandant-șef al armatei române din Bulgaria, calitate în care participă la cucerirea Plevnei.

143. **Titu Maiorescu** deținuse portofoliul Cultelor și Instrucțiunii Publice până în februarie 1876, când demisionează.

144. **Alexandru Lahovary** (1841-1897), jurist, om politic, de mai multe ori ministru, printre care și ministru de justiție în guvernul Lascăr Catargiu, în perioada octombrie 1873 – aprilie 1876.

145. **Theodor Rosetti** (1837-1923), licențiat în Drept la Paris, ministru,

deputat și senator; prim-ministru (martie – noiembrie 1888). În guvernul Lascăr Catargiu a fost ministrul Lucrărilor Publice (1875).

146. **Nicolae Krețulescu** (1812-1900), medic și om politic. A fost prim-ministru (1865-1866), ministru de justiție (1871), ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice (1879-1880). Ca diplomat, a fost ministru plenipotențiar la Berlin, Petersburg, Roma și Paris. A fost președinte al Academiei Române.

147. **Gheorghe Grigore Cantacuzino** (1837-1913), om politic conservator, ministru în mai multe guverne conservatoare. În guvernul Lascăr Catargiu fusese ministru de finanțe. A fost președintele Partidului Conservator (1899-1913) și prim-ministru (22 decembrie 1904 – 12 martie 1907).

148. **Petre P. Carp** devenise ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice după demisia lui Titu Maiorescu, din cauza neaprobării bugetului propus.

149. **Constantin N. Brăiloiu** (1809-1889), magistrat, profesor, ministru de justiție (1861, 1862). A scos ziarele „Albumul științific și literar" și „Conservatorul progresist".

150. **Ioan Slavici** a lucrat în redacția ziarului „Timpul", împreună cu Mihai Eminescu și Ioan Luca Caragiale.

151. Aluzie, probabil, la uniforma gărzii de la Palatul Sutu din București, construit de marele logofăt Nicolae Sutu (1799-1871).

152. **Colonelul Nicolae N. Greceanu** (1837-1895).

153. **Tizsa Kálmán, conte de Borosjenö** (1830-1902), om politic maghiar. În 1875 a intrat în guvernul Wenkheim, ca ministru de interne, pentru ca peste câteva luni (20 octombrie 1875) să formeze un guvern pentru 14 ani (1875-1890), fiind în același timp și șeful Partidului Liberal. După ce demisionează la 13 martie 1890, a fost ales permanent deputat de Oradea Mare.

154. Despre participarea românilor transilvăneni ca voluntari în armata română în timpul războiului de independență, vezi: *România în războiul de independență, 1877-1878*, București, 1977, p. 349-366; A. Dolga, *Ecoul războiului de independență din 1877-1878 în Banat*, în „Studia Universitas Babeș-Bolyai" din Cluj, Historia, fasc. 1, an VIII, 1968; Vladimir Diculescu, *Războiul pentru cucerirea independenței României – prilej de manifestare a unității de conștiință națională la românii din Transilvania și Banat*, în „Studii și articole de istorie", București, an XII, 1968; Sextil Pușcariu, *Răsunetul războiului pentru independență în Ardeal*, în volumul

Războiul neatârnării 1877-1878. Comemorarea războiului (1877-1927), București, 1927.

155. **Prințul Bernhard von Bülow** (1849-1929), diplomat și om de stat german, cancelar al Imperiului german (1900-1909), ministru de externe (1897-1900), ministrul Germaniei la București (1888-1893).

156. **Generalul-adjutant Artur Adamovici Nepokoiciţki** (1813-1881), șef al statului-major principal al Armatei ruse de campanie din Balcani.

157. **Generalul de divizie George Lupu** (1832-1888), în timpul războiului de independență a fost comandant al Corpului I Armată Român, apoi, comandant al Corpului de observație și comandant al cetății Nicopole.

158. **Generalul de divizie Alexandru Radovici** (1832-?) în războiul de independență a fost comandantul Corpului 2 Armată. În 1881 e general în retragere.

159. **Generalul George Ion Manu** (1833-1876), deputat (1871-1876), primar al Capitalei (1874-1877). În războiul de independență a comandat Divizia a IV-a artilerie, la asediul Plevnei și ocupă Vidinul la 12 februarie 1878. Ulterior, devine prim-ministru (3 noiembrie 1889 – 20 februarie 1891), de mai multe ori ministru la Război, Domenii, Interne în guvernele conservatoare.

160. **Generalul Alexandru Anghelescu** (1838-1900), cu gradul de colonel, a participat în războiul de independență la luptele de la Grivița și Vidin. A fost ministru de război în perioada 21 februarie 1886 – 5 noiembrie 1887.

161. **Generalul francez Louis Gaillard**, trimis pe lângă armatele ruse în 1877, a fost decorat cu Crucea Sf. Gheorghe pentru serviciile aduse Rusiei; ulterior, e atașat militar la St. Petersburg.

162. **Generalul Iacob Lahovary** (1846-1907) a făcut războiul de independență ca șef al operațiunilor militare la Marele Stat-Major al Armatei de operațiuni. După căderea Plevnei, e avansat locotenent-colonel, apoi colonel (1883), general de brigadă (1891) și general de divizie (1900). A fost trimisul României de trei ori la manevrele armatei germane și franceze (1874, 1879, 1894); atașat militar la Berlin (1884).

163. **General-locotenent Nikolai Pavlovici Krüdener** (1811-1891)

era comandantul Armatei de Vest (ruse) și, apoi, al sectorului 2 al Armatei de la Plevna.

164. **Contraamiralul Ioan Murgescu** (1846-1913). În războiul de independență, cu gradul de maior, a fost atașat la marina rusă cu șalupa „Rândunica" și împreună cu căpitanul Dubasov din marina imperială rusă au condus atacul de torpile din noaptea de 12 mai 1877 de la Brăila, prin care monitorul turcesc „Seife" a fost aruncat în aer. Pentru faptele sale, a fost avansat la gradul de colonel și decorat. După aceea, a fost comandant al flotilei, general de brigadă, contraamiral, inspector general și director superior al marinei militare.

165. **Alexandru Plagino**, prefect al Poliției București (1850-1851), în 1877 a fost comisar al guvernului român pe lângă comandantul-șef al trupelor ruse, funcție din care demisionează la 13 iulie 1877. În 1880 este trimis în misiune extraordinară la Madrid și Lisabona pentru a notifica suveranilor Spaniei și Portugaliei independența României. În 1891 este ministru plenipotențiar la Roma.

166. **Osman Pașa (Gazi Osman-Nuri)** (1837-1900), comandantul grupării otomane de la Plevna, apoi comandant al Corpului otoman de la Vidin.

167. **Colonelul Gheorghe Rosnovanu** (1832-?) a studiat în Rusia și a servit în armata rusă până în 1857, când intră în armata română cu gradul de sublocotenent, ajungând până la gradul de colonel. Reactivându-se în 1877 (părăsise armata în 1872), participă la războiul de independență, distingându-se la Nicopole, Opanez și Plevna. A fost deputat, iar în 1872, prefect de Neamț.

168. **Generalul de divizie Grigorie Cantilli** (1839-1906), în războiul de independență, având gradul de colonel (1875), comandă Brigada I infanterie din Divizia a IV-a, luând parte la luptele de la Plevna, Vidin și Belogradjk. Ulterior, devine comandantul armatei din Dobrogea, de la comanda căreia se retrage în anul 1895.

169. **Grigore I. Ghica** (1847-1911) participă voluntar în armata franceză în timpul războiului franco-prusac din 1870-1871, după cum tot ca voluntar participă în armata română la războiul de independență. În 1874 era secretar al agenției diplomatice de la Constantinopol, apoi, delegat în Comisia Europeană a Dunării, ministru plenipotențiar la Berlin (1888) și la Paris (1896).

170. **Mihail Polizu-Micșunești** (1846-1916), autor dramatic, pictor, muzician. Făcuse studii în Germania și, de fapt, pentru scurt timp îmbrățișase cariera militară, pe care o abandonează pentru a intra în diplomație și a se ocupa de muzică și pictură.

171. **General-locotenent Pavel Dmitrievici Zotov** (1824-1879), comandant al Corpului 4 Armată Rus, apoi, comandant al Armatei (ruse) de Vest, șef de stat-major al acestei armate, comandant al sectorului 3 al Armatei de la Plevna.

172. **Generalul Constantin Formak** (1830-1897), pentru faptele sale în timpul războiului de independență a primit mulțumiri din partea generalilor ruși Arnoldi și Gurko. În aprilie 1890 a fost avansat la gradul de general, când se și retrage din armată.

173. **Generalul-adjutant Dmitri Alekseevici Miliutin** (1816-1912) a fost ministru de război al Rusiei în anii 1861-1881.

174. **Generalul de divizie Constantin Pilat** (1838-1922), pe când era sublocotenent, împreună cu Lecca, Lipoianu, Costescu, a făcut parte din echipa care l-a silit pe Alexandru Ioan Cuza să abdice în noaptea de 10/11 februarie 1866. În 1870 se angajează în armata franceză și participă la războiul franco-prusac. În 1877 este reprimit în armata română și participă, cu gradul de colonel, ca sub-șef de stat-major. Este avansat general (1883) și în 1893 preia comanda diviziei din Dobrogea, iar în 1896 pe a aceleia din Galați.

175. **Generalul-maior Mihail Dmitrievici Skobelev** (1843-1882) a fost comandant al ariergărzii „Detașamentul Imeretinski", apoi, al Diviziei 16 infanterie (rusă) și al sectorului 4 al Armatei de la Plevna.

176. **Generaul Grigorie Ipătescu** (1836-1895), în războiul de independență, cu gradul de colonel, comanda coloana întâi de atac la reduta Griviția. (*România în războiul de independență, 1877-1878*, Editura Militară, București, 1977, p. 170, 207, 208, 210, 212.)

177. **Generalul Constantin Poenaru** (1842-1912), în războiul de independență, ca locotenent-colonel, comandă Regimentul 8 infanterie român și participă la asaltul redutei Griviția 2 (30 august 1877). După căderea Plevnei, participă la asediul Vidinului. După război, a fost profesor la Școala de Război, secretar general al Ministerului de Război, apoi titular al acestuia (12 iunie 1894 – 4 octombrie 1895); șeful Statului-Major

al Armatei (1899-1900). (Vezi și: *România în războiul de independență. 1877-1878*, p. 208, 320.)

178. **Locotenent-colonelul Sergiu Voinescu** era șef de stat-major al Diviziei 4 infanterie română.

179. **Căpitanul Moise Groza**, originar din Banat, a făcut parte din statul-major al Diviziei 4 infanterie română. Pentru faptele sale de arme, în timpul războiului, a fost avansat maior, citat prin ordin de zi pe întreaga armată și decorat cu Ordinul „Steaua României". Ulterior, a avansat până la gradul de general. (Sextil Pușcariu, *Douăzeci de scrisori ale lui Moise Groza din Războiul de la 1877-1878*, în „Anuarul Institutului de istorie națională", IV, 1926-1927, p. 231-232; *România în războiul de independență*, p. 214, 217, 219, 365.)

180. Se referă la **bătălia de la Düppel** (18 aprilie 1864) din timpul războiului Austriei și Prusiei contra Danemarcei, în care, cu toată rezistența danezilor, aceștia sunt înfrânți.

181. **Constantin Dimitrescu** (1847-1928), violoncelist, compozitor. A studiat la București cu AL. Flechtenmacher, apoi la Viena (cu Schlessinger) și Paris (cu Franchaume).

182. Se referă, probabil, la romanul *În război* (București, 1902), în care Duiliu Zamfirescu introduce chiar personaje reale, ca Șonțu și Valter Mărăcineanu.

183. **Othon Sachelarie** (1837-1898), colonel de cavalerie, comandant de brigadă în timpul războiului de independență.

184. **Generalul Evghenii Timefeevici Krîlov** (?-1894), comandant al Corpului 4 Armată rus și, apoi, al Corpului mixt româno-rus.

185. **Klapka György** (1820-1892), general ungur, unul din conducătorii revoluției de la 1848 din Ungaria. După înfrângerea revoluției, emigrează în Italia.

186. **Dem. Gănescu** (1834-1877), căpitan, a luptat în regimentul 7 linie. La atacul redutei Griviția 2, din 7 octombrie 1877, a fost prins de turci și măcelărit.

187. **Generalul Iosif Vladimirovici Gurko** (1828-1901), comandantul ariergărzii principale a armatei ruse, apoi, comandant al cavaleriei Armatei de Vest (române și ruse).

188. **Generalul Aleksandr Ivanovici Arnoldi** era comandant al Diviziei 4 cavalerie rusă și al unei grupări de cavalerie româno-ruse.

189. **Generalul Constantin Budișteanu** (1838-1911), în timpul războiului de independență, colonel fiind, a comandat Brigada 2 de infanterie din Corpul I Armată, cu care ia parte la atacul Plevnei din 7 octombrie 1877, fiind rănit în luptă. A fost ministru de război (4 octombrie 1895-1896), creând Batalioanele de miliție, destinate a constitui cadrele Armatei de a 2-a linie. A fost și președinte al Senatului.

190. **Generalul rus Meyendorff** era comandantul unui detașament româno-rus în cursul bătăliei de la Rahova (7/19-9/21 noiembrie 1877).

191. **Maiorul Constantin Ene** (1837-1877) a fost comandantul batalionului 1 din Regimentul 1 și, respectiv, 6 cavalerie. A căzut în luptă la Rahova la 7/19 noiembrie 1877.

192. **Maiorul Dimitrie Giurescu** (1835-1877), comandantul batalionului 1 din Regimentul 4 Dorobanți, a căzut în prima zi de luptă de la Rahova.

193. **Colonelul Gheorghe Măldărescu** (1838-1896), comandant al Regimentului 10 Dorobanți, a participat la asaltul Griviței din 30 august 1877 și la bătălia de la Rahova, în timpul căreia a fost rănit.

194. **Lt.-colonelul Constantin Merișescu** (1847-?) ia parte la războiul de independență cu gradul de căpitan. Este avansat la gradul de maior și distins cu medalia de aur pentru fapta de a fi apărat podul de la Hărlek spre Rahova, cu două companii de dorobanți pe care le comanda, formate din 600 de oameni, obligând forțele otomane, 2 000 de oameni, să se retragă.

195. **Generalul Nicolae Haralambie** (1835-1908), întrucât participase la detronarea domnitorului Cuza, în 1867 a fost obligat să demisioneze din armată. În 1877 este rechemat în armată, participând la atacul Smârdanului, în calitate de comandant al Corpului de Vest.

196. **Tahir-pașa**, șeful de stat-major al lui Osman pașa, a fost conducătorul construcției sistemului de redute pentru apărarea Plevnei.

197. **Generalul Ivan Stepanovici Ganețki** (1810-1887), comandantul gărzii imperiale de grenadieri, era și comandantul sectorului 6 al Armatei de încercuire de la Plevna.

198. **Ștefan I. Fălcoianu** (1835-1905), general, profesor la Școala de Război, membru al Academiei Române. Având gradul de colonel, în 1877 este numit șeful Statului-Major General al Armatei Române de Operațiuni. Devine general de brigadă (1884), ministru de război (23 iunie 1884 – 13 ianuarie 1886), șeful Statului-Major al Armatei (1894-1895).

199. **Dr. Mihail Obedenaru** (1839-1885), medic, diplomat și publicist, doctor în medicină la Paris (1866). Până în 1874 practică medicina, după care intră în diplomație, devenind prim secretar de legație la Roma și Constantinopol, ministru plenipotențiar la Atena (unde a și murit la 9 iulie 1885).

200. **Generalul Eraclie Arion** (1838-1903), cu studii la Școala de artilerie și de geniu din Franța. În războiul de independență avea gradul de colonel, comandant al Regimentului 2 artilerie. Împreună cu colonelul Berindei, a condus construirea podului de la Corabia pentru trecerea armatei române peste Dunăre. În 1883 devine general; a făcut parte din comisiunea pentru construirea forturilor din jurul Capitalei.

201. Se referă la **retrocedarea** către Moldova a **sudului Basarabiei** prin Tratatul de la Paris din martie 1856. Cât privește distrugerea flotei, probabil, are în vedere înfrângerea Rusiei în fața Sevastopolului (septembrie 1854 – august 1855).

202. **William Henry Waddington** (1826-1894), om politic și arheolog francez, de mai multe ori ministru și președinte de Consiliu de Miniștri (februarie – decembrie 1879).

203. **Melchisedec (Mihail Ștefănescu)** (1822-1892), episcop, cărturar, magistru în Teologie și Litere (Kiev, 1851), profesor la Seminarul de la Socola din Iași, reprezentant al clerului în Divanul ad-hoc al Moldovei (1857), episcop al Dunării de Jos (1864-1878), episcop de Roman (1879). E ales membru al Academiei Române la 10 septembrie 1870. Era adeptul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române.

204. **Nicolae Densusianu** (1846-1911), în colecția *Din publicațiunile „României Militare"*, a publicat broșura *Originea istorică a cavaleriei române, Călărași și roșiori*, București, 1905, 44 p. și ilustrații.

205. **Frédéric Damé** (1849-1907), publicist, istoric și lexicograf român de origine franceză. În timpul războiului de independență a colaborat la „L'Indépendance Roumaine".

206. **Nicolae D. Popescu** (1843-1921), publicist, autor de nuvele și romane inspirate din viața și faptele unor voievozi români, precum și din războiul de independență. Pe lângă „Calendarul pentru toți românii" (1873), a mai scos „Calendarul României" (1870-1892), „Calendarul Daciei" (1871) ș.a.

207.Este vorba de lucrarea *Resbelul Orientale Ilustrat* de A. P. Alessi, Massimu Popu, apărută la Graz în anul 1878.

208. Se referă la lucrarea *Luptele românilor în resbelul din 1877-78*, vol. I, 1886, vol. II, 1887, lucrare tradusă în limba germană de Mitte Kremnitz și apărută la Leipzig, în 1888, sub titlul: *Rumäniens Antheil am Kriege der Iahre 1877-78*.

209. Devenit colonel, **căpitanul Christache Crăiniceanu** își publică memoriile sub titlul *Impresiuni din război. 1877-1878*, Tipografia C. A. Lăzăreanu, București, f.a.

210. **Grigore N. Grandea** (1843-1897), poet, profesor la Școala de Medicină din București. A colaborat la „Albina Pindului", „Dâmbovița" și a scos o serie de alte publicații.

211. **Al. Ciurcu** (1854-1924), om politic și ziarist. În 1877 scoate, împreună cu Emille Galli, cotidianul „L'Orient", devenit apoi „L'Indépendance Roumaine". Între 1890-1900 a avut direcțiunea ziarului „Timpul".

212. Cu poemul dramatic *Visul Dochiei* de Fr. Damé se inaugurează prima stagiune a Teatrului Național la 9 octombrie 1877.

213. **Domnița Alina Știrbei** (1829-1894) refuza decorația și ca semn de solidaritate cu soțul ei generalul Ioan Emanoil Florescu.

214. **Filosoful Vasile Conta** (1845-1882) în perioada 20 iulie 1880 – 10 aprilie 1881 a deținut portofoliul Cultelor și Instrucțiunii Publice în guvernul Ion C. Brătianu. Sabina Cantacuzino, fiica lui Ion C. Brătianu, în memoriile sale, prezintă astfel lucrurile: „Fusese junimist /.../ Trecu însă la liberali fascinat de tata, care, la rândul lui, se prinse de amiciție pentru acea figură palidă și senină, care se înhămă cu organizarea Ministerului Instrucțiunei". (Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu*, vol. I, Editura Albatros, București, 1993, p. 71.)

215. În ianuarie 1876, Vasile Alecsandri scrie poezia *Epistolă generalului Florescu*, publicată în „Timpul" din 9 februarie 1878, în semn de recunoaștere a meritelor acestui general în organizarea armatei și, în același timp, de protest față de refuzul de a i se încredința un post de comandă în armată în anii războiului de independență.

216. Aproape unanim se recunoaște că ciclul *Ostașii noștri* de Vasile Alecsandri reprezintă cea mai reușită realizare literară din epocă închinată armatei române de la 1877-1878.

217. **Nicolae Baboianu** (1887-1937), poet și ziarist.

218. **Leopold Robert** (1794-1835), pictor elvețian, care a trăit mult timp la Veneția, unde a și murit.

219. **Vasili Vasilievici Vereșceaghin** (1842-1904), pictor rus, care a realizat compoziții inspirate din războiul la care a participat.

220. **Generalul Mihail Aleksandrovici Hasenkampf** (1843-1913), ofițer de stat-major, autorul jurnalului de operațiuni al Marelui Cartier General al Armatei Ruse de campanie din Balcani în timpul războiului din 1877-1878.

221. **Auguste-André Lançon** (1836-1887), pictor, acuarelist, gravor și sculptor. În 1877, el a urmat armatele rusești, apoi româno-ruse pe frontul din Balcani, în calitate de corespondent pentru „L'Illustration". Participă și la războiul franco-prusac din 1870-1871, despre care a realizat 70 aqua-forte.

222. **Antony Regnier** (1835-1909), pictor francez de gen, portretistică, ornamentații și peisagistică.

223. **August Meylan** (1843-?), desenator și caricaturist elvețian, specialist în ilustrații despre scene de luptă.

CUPRINSUL

Cuvânt înainte V
Notă asupra ediției XXVII
Prefață 1

Capitolul I
LIPSA IDEII DE INDEPENDENȚĂ ÎN TRECUTUL MAI DEPĂRTAT 3

Capitolul II
IDEEA INDEPENDENȚEI ROMÂNEȘTI ÎN STRĂINĂTATE 10

Capitolul III
TURCIA NOUĂ, CA FACTOR AL INDEPENDENȚEI ROMÂNEȘTI 15

Capitolul IV
INSTALAREA LUI CAROL I-IU ȘI IDEEA DE INDEPENDENȚĂ 24

Capitolul V
ROMÂNIA ȘI RĂZBOIUL SÂRBO-TURC 48

Capitolul VI
ORIGINILE ALIANȚEI CU RUSIA 62

Capitolul VII
RĂZBOIUL RUSO-TURC ȘI INDEPENDENȚA ROMÂNEASCĂ:
ACȚIUNEA OFICIALĂ 78

Capitolul VIII
SENTIMENTUL PUBLIC. INDEPENDENȚA ȘI RĂZBOIUL 93

Capitolul IX
ÎNAINTAREA RUȘILOR ȘI PLANURILE DE COLABORARE 108

Capitolul X
ROMÂNIA ȘI ÎNCEPUTUL LUPTEI RUSEȘTI DINCOLO DE DUNĂRE 132

Capitolul XI
OPERAȚIILE ARMATEI ROMÂNEȘTI PÂNĂ LA CĂDEREA PLEVNEI ... 140

Capitolul XII
NEGOCIERILE DE PACE. A DOUA RĂPIRE A BASARABIEI 169

Capitolul XIII
MĂRTURII STRĂINE DESPRE ROMÂNIA DIN 1877 188

Epilog
CEI PATRU FACTORI AI INDEPENDENȚEI 211

NOTE 221
APENDICE 276
NOTELE EDITORULUI 297

Tehnoredactor: DOINA NANU
Procesare text: LIVIU DOBREANU
Bun de tipar: 24.09. 1998. Apărut 1998.

Această carte se sprijină pe materialul tipărit, cât l-am putut vedea, deci în afară de multe corespondențe de război străine, care se copiază acum.

Ea pretinde a represinta adevărul așa cum reiese din izvoare, fără nici o altă preocupare.

În expunerea calmă care urmează se ascunde poate un sentiment pe care, cu tot caracterul comemorativ al scrierii, n-am vrut să-l exprim în forma pe care ipocrizia și adesea și lipsa de talent le-au banalizat.

10 Mai 1927

N. IORGA

ISBN: 973-24-0546-5